

คาถาสติจาตมเด็จพระสังฆราชฯ

คำประกาศของยูเนสโก

สารประธานคณะกรรมการอำนวยการจัดงาน ๑๐๐ ปี พุทธทาสภิกขุ

คำปรารภคณะกรรมการฝ่ายหนังสืออนุสรณ์ฯ

บทกวีร้อยปีท่านพุทธทาส

คำนำ

บทนำ

๑. พุทธทาส

พุทธศาสนา

พุทธทาส

ปณิธาน ๓ ประการ

ธรรมโฆษณ์

การเผยแผ่ ๓

อนุเมตนา

สวณโมกข์

ภาษาคน - ภาษาธรรม

๒. ธรรม

ธรรม

๓. กฎ

กฎ

กฎแห่งสามัญญลักษณะ: ไตรลักษณ์

กฎแห่งอหิงสา - ปฏิจสุมุบาท - กรรม

กฎแห่งอริยสัจ ๔

มือตมมยตาอยู่กับตัวกลัวอะไร, มี ๙ "ต" อยู่กะตัวกลัวอะไร

๔. ชีวิต

ชีวิต

ชีวิตโหวน

การดำรงชีวิต

ชาติ - ความเกิด

ความเกิดทางจิตวิญญาณ

ความตาย

ธาตุ

ธาตุ ๓

ธาตุ ๖

ทุกสิ่งเป็นสังขารธาตุ

ขั้น ๕

จิต

อายตนะ

สังขาร

อารมณ์

กิเลส

ราคา โทสะ โมหะ
ตัณหา
ตัณหา ๓
กิน – กาม – เกียรติ
กามารมณ์
บ้าวุบเดียว
โสเภณีทางวิญญาณ
นิเวศน์ ๕
โรค
โรคทางวิญญาณ
อาการของโรคทางวิญญาณ ที่ปรากฏในปัจจุบัน
กลางคืนอดควัน กลางวันเป็นไฟ
ทุกข์
สุข
นรก
สวรรค์
บาป
บุญ
ทำบุญ ๓ แบบ
ภูเขาหิมาลัยแห่งวิถิปุทธธรรม
พระพุทธรูปนั่งพระพุทเจ้า
คัมภีร์ปึงพระธรรม
ลูกชาวบ้านนั่งพระสงฆ์
ความมีดีสีขาว
ตัวกู ของกู/ อหังการ มมังการ
ความเห็นแก่ตัว
สัตว์
คน
มนุษย์
เวลา
เกิด – แก่ – เจ็บ – ตาย
สงสารวิญญู
ชายหญิง
การสมรส
คู่ชีวิตที่แท้จริง
พ่อแม่
เพื่อน
ศัตรู

๕. โลก

โลก
วิกฤตการณ์
วัฒนธรรมน้ำจิ้ม
เพื่อ
วิวัฒนาการ

ปลาใหญ่กินปลาเล็ก
วัดอุทัย
การศึกษาหมาหางด้วน
การเมือง
ประชาธิปไตยเสรีนิยม
เผด็จการ
อธิปไตยในทางธรรม
สังคม
สังคมนิยมกับส่วนเกินในพุทธศาสนา
ธัมมิกสังคมนิยม
เศรษฐี - นายทุน
เศรษฐี
วัฒนธรรม ๓ ชนิด
ตะวันออก - ตะวันตก
วัฒนธรรมของชาวพุทธ
เอกลักษณ์ไทย
ศาสนา
พุทธธรรม
ศีลธรรม
จิตตนิยม
การทำความเข้าใจระหว่างศาสนา
สันติภาพ
โลกแห่งสันติภาพ

๖. มรรค

ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์
เรียนชีวิตจากชีวิต
ทาง
ทางของใจ คือระบบปฏิบัติ
มรรคมีองค์แปด
มัชฌิมาปฏิปทา
อยู่อย่างเป็นเกลอกับธรรมชาติ
เรียนจากมหาสหทางวิญญูณ
หลักการปฏิบัติที่แท้จริง
ปัจจุบันธรรม
โพชฌงค์ ๗
โคตมสูตร: เกณฑวัตถุเรื่องความผิด - ความถูก
กาลามสูตร ๑๐
แนวทางการให้รู้แจ้งตามวิธีธรรมชาติ
ไตรสิกขา
ศีลห้า
สมาธิ
ปัญญา
สติ - สัมปชัญญะ - สมาธิ - ปัญญา
สติเป็นสิ่งจำเป็นในทุกกรณี

กัมมัฏฐาน – สมถะ – วิปัสสนา
เคล็ดลับแบบเซ็น
อานาปานสติ
วิเวก
สุญญตาสำหรับฆราวาส
แต่งงานกับสุญญตา
เอาเชื้อโรครมาแก้ไขโรค
การมีธรรมะตลอดวันตลอดคืน
การงาน/การพักผ่อน
ทำงานด้วยจิตว่าง
ชีวิตมีเชื้อ
สันโดษ
กัลยาณมิตร
การสมรสทางวิญญาณ
ทาน
การลืออายุ
ความไม่ประมาท
อย่าต้องละลายแมง
การตกกระไดพลอยโจน
สมัครดับไม่เหลือ
ตายก่อนตายสบายเหลือ
วิธีเตรียมตัวตาย
การบวช
บรรลุนิพพานได้ถึง ๕ เวลา

๗. ผล

สะอาด – สว่าง – สงบ
ความหยุด
การเห็นตามจริง
ตายเสียก่อนตาย
โลกุตตระ
วิมุตติ
โลกจิตประภัสสร
ไภวฉัยธรรม
ปรมัตถสภาวะธรรม
อติมมยตา
ปัญญา
สุญญตา
นิพพาน

บรรณานุกรม

ภาคผนวก

คณะกรรมการอำนวยการจัดงาน ๑๐๐ ปี พุทธศาสนิกชน

คณะอนุกรรมการฝ่ายหนังสืออนุสรณ์ ๑๐๐ ปี ชาตกาล พุทธศาสนิกชน

คณะผู้จัดทำ

บทนำ

เล่ม ๓ : พุทธธรรม พุทธทาส

งานเขียน เทศนา บรรยายและบันทึกของพุทธทาสภิกขุ มีมากเพียงพอที่จะเป็นห้องสมุดด้วยตัวเองได้ ทั้งนี้ ยังไม่นับเทปบันทึกเสียงการบรรยายของท่าน อีกนับร้อยนับพันม้วน ที่ยังมีได้ตลอดคำออกมา เพื่อนำมาจัดพิมพ์หรือเผยแพร่ในรูปแบบอื่น

กระนั้นก็ตาม ท่านพุทธทาสก็นั่นย้ำเสมอว่า แม้จะมีคติยึดถือกันสืบมา ว่าพระไตรปิฎกนั้นมีถึง ๘๔, ๐๐๐ พระธรรมขันธ์ก็ตาม แต่ก็สามารถย่อทั้งหมดลงในแก่นแท้ หัวข้อธรรมหรือพระพุทธรูปเพียงคำเดียวประโยคเดียวก็ได้ นี่ฉันใด งานของท่านพุทธทาสก็ฉันนั้น ในบรรดางานทั้งหมดของท่าน หากจะกลั่นกรองให้เหลือเพียงคำสอนหลักเพียงคำเดียวประโยคเดียวที่ท่านมุ่งอธิบายอย่างแน่วแน่โดยตลอด ก็อาจทำได้เช่นกัน

กล่าวอีกนัยหนึ่ง พุทธธรรม ซึ่งท่านพุทธทาสนำมาสืบสาน พื้นฟู ฟื้นคืน และนำเสนอใหม่นั้น สามารถจัดแบ่งหมวดหมู่เพื่อทำความเข้าใจได้มากมายหลายวิธี และสิ่งที่พุทธทาสได้นำเสนอไว้นั้น ย่อมนำมาประมวลได้ในหลายลักษณะเช่นกัน

เล่ม ๓ ของหนังสือชุด *พุทธทาสยังอยู่ไปไม่มีตาย* นี้ มีเนื้อหาว่าด้วยคำอธิบายของท่านพุทธทาสเกี่ยวกับพุทธธรรม รวมทั้งแนวความคิดและบัญญัติต่างๆ ที่ท่านนำเสนอพุทธธรรม เพื่อสื่อสารกับผู้คนร่วมสมัย จึงชื่อว่า *พุทธธรรม พุทธทาส* และดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น หนังสือเล่มนี้จึงเป็นการนำเอางานของท่านพุทธทาส มาคัดสรรและจัดใหม่ในรูปแบบหนึ่ง โดยมุ่งหมายให้เป็นแหล่งรวมงานส่วนหนึ่งของท่าน ซึ่งคณะผู้จัดทำเห็นว่า สามารถสะท้อนแนวความคิดและคำสอนที่สำคัญๆ ของท่านได้ครอบคลุมในระดับหนึ่ง

คณะผู้จัดทำมุ่งเน้นไปที่ “คำไข” (keyword) หรือ “คำสำคัญ” ที่ใช้ในการบัญญัติสาระหลักและรายละเอียดของพุทธธรรม รวมทั้งที่ท่านพุทธทาสใช้ในการสื่อสารสู่โลกปัจจุบัน การจัดหมวดหมู่จึงใช้ “คำไข” จำนวนหนึ่ง เพื่อเป็นช่องทางในการประมวลคัดเลือกเนื้อหา และนำเสนอเป็นรูปเล่ม และจากคำเหล่านี้ จึงได้ค้นคว้า คัดเลือกข้อเขียนและคำบรรยายของท่านพุทธทาสเองมาร้อยเรียงให้เกิดคำอธิบายชุดหนึ่งขึ้น

เนื้อหาทั้งหมดจึงเป็นการ “อ่าน” พุทธทาสตีความและบรรยายพุทธธรรม โดยมีคำไขชุดหนึ่งเป็นจุดเริ่มต้นและเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน

จากคำเหล่านี้ เราจึงนำมาจัดเป็นหมวดหมู่โดยกว้าง เพื่อให้เกิดโครงสร้างแบบหนึ่ง ซึ่งอาจใช้ในการลำดับคำเหล่านี้ได้ โดยแบ่งออกเป็น ๗ ส่วนด้วยกัน ประกอบด้วย พุทธทาส ธรรม กฎ ชีวิต โลก มรรค ผล ในแต่ละส่วนจึงรวมคำที่มีลักษณะเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน เข้าไว้ด้วยกัน มากบ้างน้อยบ้าง ตามแต่กรณี

หนังสือเล่มนี้ จึงอาจอ่านได้ทั้งในลักษณะเรียงตามลำดับ เริ่มต้นจากความเข้าใจใน “พุทธทาส”; การอธิบาย “ธรรม”; การจำแนก “กฎ”; บทวิเคราะห์ วิจารณ์ และคำสั่งสอนแนะนำเกี่ยวกับ “ชีวิต” และ “โลก”; การเข้าสู่หนทางหรือ “มรรค” ที่ต้องปฏิบัติ; จบลงด้วยความเข้าใจใน “ผล” เป็นที่สุด หรืออาจใช้เป็นเสมือนหนังสืออภิธานศัพท์ เลือกรับเลือกศึกษา ตามหมวดหรือ

ก็ตามคำที่สนใจใฝ่รู้เป็นพิเศษก็ได้ หรือแม้จะอ่านแบบพลิกผ่านโดยคร่าว จนพบคำหรือข้อความที่ “สะดุดใจ” หรือ “โดนใจ” ตามอารมณ์ความรู้สึกในแต่ละช่วงเวลา ก็ได้เช่นกัน

อย่างไรก็ตาม ในการจัดทำเช่นนี้ คณะผู้จัดทำตระหนักดีว่า เราไม่อาจทำให้สมบูรณ์แบบ ในลักษณะใดลักษณะหนึ่งได้ทั้งสิ้น แม้คำที่รวบรวมมานำเสนอนี้ คงมีที่ตกหล่นขาดหายไปไม่น้อย ส่วนเนื้อหาที่คัดเลือกมา คงมีที่ไม่ครบถ้วนหรือชัดเจนพอ อย่างแน่นอนมิต้องสงสัย แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น จุดมุ่งหมายสำคัญอยู่ที่การประมวลไว้เป็นแหล่งเบื้องต้น เพื่อประกอบหนังสือชุดนี้ให้ทำหน้าที่ได้ อย่างรอบด้าน กล่าวคือ เล่ม ๑ นำเสนอ *ชีวิตและการทำงาน* ของพุทธทาสภิกขุ เล่ม ๒ นำเสนอ ทศนะว่าด้วยการ *สืบสานปณิธานพุทธทาส* และเล่ม ๓ นี้ นำเสนอคำสอนอธิบาย *พุทธธรรม* โดย *พุทธทาส* ในส่วนหนึ่ง โดยทั้งหมดก็เพื่อเป็นการจุดประกายและสร้างแรงบันดาลใจในโตศหนึ่ง เนื่องในวาระครบรอบ ๑๐๐ ปี ชาตกาล พุทธทาสภิกขุ นี้

พุทธทาสยังอยู่ไปไม่มีตาย เป็นจริงได้ เพราะผลงานแห่งธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส ยังคง เป็นช่องทางที่ทำงานต่อเนื่องสืบไป ในการนำเราและคนทั้งหลายให้เข้าถึงแก่นแท้แห่งพุทธธรรม นั้นเอง

วีระ สมบูรณ์
บรรณาธิการ

๑ ▪

พุทธทาส

พุทธทาส

พุทธศาสนา

มรดกที่ ๑๐๐ : หัวใจพุทธศาสนาสำหรับคนทั่วไป ทั้งที่กำลังปฏิบัติและที่เสร็จการปฏิบัติแล้วนั่นคือ สัจธรรมที่ว่า “สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น โดยความเป็นตัวตน ของตน” ทุกคนต้องปฏิบัติสิ่งนี้ และได้รับผลของสิ่งนี้.

(มรดกที่ขอมฝากไว้, ๒๕๔๑: ๑๑๑)

โมคคัลลานะ! เรายังจำได้อยู่, ที่บุพพารามนี้เอง, หัวสักกะจอมเทพได้เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ อภิวัตแล้วยืนอยู่ ณ ที่ควร ได้ถามค่านักบวชเราว่า “พระองค์ผู้เจริญ! ว่าโดยสังเขป, ด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าใด ภิกษุจึงเป็นผู้พ้นวิเศษแล้วเพราะความสิ้นไปแห่งตัณหา ออกไปได้ถึงที่สุดยิ่ง เกษมจากโยคะ ถึงที่สุดยิ่ง มีพรหมจรรย์ถึงที่สุดยิ่ง จบกิจถึงที่สุดยิ่ง เป็นผู้ประเสริฐแห่งเทพและมนุษย์ทั้งหลาย?”.

โมคคัลลานะ! ครั้นทำสักกะกล่าวคำนี้แล้ว เราได้ตอบว่า “ท่านผู้เป็นจอมเทพ! หลักคิดที่ภิกษุในศาสนานี้ได้ฟังแล้ว ย่อมมีอยู่ว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรเข้าไปยึดถือ ดังนี้. เมื่อเธอฟังดังนั้นแล้ว ย่อมรู้ยิ่งซึ่งธรรม (ธรรมคา) ทั้งปวง, ครั้นรู้ยิ่งแล้ว ก็รอบรู้, ครั้นรอบรู้แล้ว ได้รู้สึกความรู้สึกอันใดอันหนึ่ง จะเป็นสุข หรือทุกข์ หรือไม่ทุกข์ไม่สุขก็ตาม เธอย่อมมองเห็นความไม่เที่ยงแท้ในความรู้สึก (เวทนา) ทั้งหลายเหล่านั้นอยู่. เมื่อเธอมองเห็นความไม่เที่ยงในเวทนา ท. * เหล่านั้น มองเห็น (คือรู้สึก) ความคลายกำหนด มองเห็นความดับสนิท มองเห็นความสลัดคืน (ของตน) อยู่เนืองนิจ ก็ไม่ยึดถือด้วยใจซึ่งอะไรๆ ในโลก, เมื่อไม่ยึดถือก็ไม่สะดุ้งใจ, เมื่อไม่สะดุ้งใจ ชื่อว่าดับสนิทรอบ ในภายในนั่นเทียว, เธอย่อมรู้สึกตนชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จไปแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก ดังนี้. ท่านผู้จอมเทพ! ว่าโดยสังเขป, ด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่านี้แล ภิกษุชื่อว่าพ้นวิเศษแล้วเพราะความสิ้นตัณหา, ออกไปได้ถึงที่สุดยิ่ง มีพรหมจรรย์ถึงที่สุดยิ่ง จบกิจถึงที่สุดยิ่ง เป็นผู้ประเสริฐแห่งเทพและมนุษย์ทั้งหลาย”.

โมคคัลลานะ! เราย่อมจำภาสิตเรื่องความพ้นวิเศษ เพราะความสิ้นตัณหา โดยย่อๆ แก่หัวสักกะผู้จอมเทพได้ ดังนี้แล.

(พุทธประวัติจากพระโอษฐ์, ๒๕๒๓: ๔๕๙-๔๖๐)

อยากจะขอยืนยันว่า พุทธศาสนาเหลี่ยมซึ่งชาวพุทธจะต้องสนใจที่สุดนั่น คือ เหลี่ยมที่เป็นศาสนา ซึ่งหมายถึงวิธีปฏิบัติอันรวบรัด เพื่อให้รู้ความจริงว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอะไร จนถอนความยึดถือหลงใหลต่างๆ ออกมาเสียจากสิ่งทั้งปวงได้. การกระทำเช่นนี้เรียกว่าเราเข้าถึงตัวพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นพุทธศาสนา: มีผลดียิ่งไปกว่าที่จะถือเป็นเพียงศีลธรรมขั้นพื้นฐาน และสัจธรรมอันเป็นความรู้ที่ลึกซึ้งอย่างเดียวโดยไม่ปฏิบัติอะไร, และเป็นผลดีกว่าที่จะถือเป็นปรัชญาที่มีไว้คิดไว้นึกไว้เถียงกันอย่างสนุกๆ แล้วไม่ละก็เลอะอะไรได้ หรือดีกว่าที่จะถือเป็นเพียงวัฒนธรรมสำหรับการประพฤติที่ดงาม นำเลื่อมใสในด้านสังคมแต่อย่างเดียว.

อย่างน้อยที่สุด เราทั้งหลายควรถือพุทธศาสนาในฐานะเป็นศิลปะ (Art) ซึ่งในที่นี้หมายถึงศิลปะแห่งการครองชีวิต คือเป็นการกระทำที่แบบคายนุช ในกรณีที่จะมีชีวิตอยู่เป็นมนุษย์ให้น่าดูน่าชม น่าเลื่อมใสบูชา เป็นที่จับอกจับใจแก่คนทั้งหลาย จนคนอื่นพอใจทำตามเราด้วยความสมัครใจ ไม่ต้องแค้นเขินกัน: เราจะมีความงดงามในเบื้องต้นด้วยศีลบริสุทธิ์: มีความงดงามในท่ามกลางด้วยการมีจิตใจสงบเย็น เหมาะสมที่จะทำงานในด้านจิต: มีความงดงามในเบื้องปลายด้วยความสมบูรณ์แห่งปัญญา คือรู้แจ้งสิ่งทั้งปวงว่าอะไรเป็นอะไร จนไม่มีความทุกข์เกิดขึ้นเพราะสิ่งทั้งปวงนั้น.

(คู่มือมนุษย์, ๒๕๔๘: ๒๓-๒๔)

พุทธศาสนาแปลว่าศาสนาของผู้รู้ เพราะพระแปลว่าผู้รู้ คือรู้ความจริงของสิ่งทั้งปวงได้ถูกต้อง เพราะฉะนั้นพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่อาศัยสติปัญญา; หรืออาศัยวิชาความรู้ที่ถูกต้อง เพื่อทำลายความทุกข์และต้นเหตุของความทุกข์เหล่านั้น.

(คู่มือมนุษย์, ๒๕๔๘: ๑๔)

* ท. คือ ตัวย่อของคำว่า ทั้งหลาย ท่านพุทธทาสมักใช้เช่นนี้

ที่ท่านตรัสว่า “ใบไม้กำมือเดียว” คือใบไม้หมดทั้งป่า แต่ว่าทรงนำมาสอนเท่ากับใบไม้กำมือเดียว ก็คือเรื่องนี้ คือเรื่อง ทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับทุกข์, ทางถึงความดับทุกข์. ในที่อื่น พระพุทธเจ้าท่านสรุปเหลือเพียงสองว่า: “เมื่อก่อนก็ดี เวลานี้ก็ดี ตถาคตพูดแต่เรื่องทุกข์ กับความดับทุกข์” มีสองเรื่องเท่านั้น. ในเวลาอื่นอีก เมื่อมีผู้ถามว่า เรื่องทั้งหมดนี้สรุปให้เหลือประโยคเดียวที่ ก็ทรงสรุปว่า: “ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น”. เมื่อธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นแล้ว ควรจะเห็นอยู่ว่า ไปยึดมั่นถือมั่นนี้ใช้ไม่ได้ มันไม่ไหว, มันจะทำให้เกิดความโง่ คือ อวิชชา ขึ้นมาได้. ตัวการของความทุกข์มันอยู่ที่มีอุปาทานนั้น; ไม่มีอวิชชา ก็ไม่มีอุปาทาน: ไม่มีความยึดมั่นถือมั่น ก็ไม่มีทุกข์. เพราะฉะนั้นคำสอนประโยคที่สั้นที่สุดก็คือ “ทุกสิ่งไม่ควรยึดมั่น ถือมั่น” เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า. ถ้าขยายเป็น ๒ ก็มีเรื่องทุกข์ กับเรื่องความดับทุกข์. ถ้าขยายเป็น ๔ ก็คือ ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางให้เกิดความดับทุกข์.

(ปรมัตถธรรม, ๒๕๔๗, ๓๔-๓๕)

เมื่อพระอัสสชิได้มาพบกับพระสารีบุตรก่อนได้บวช; พระสารีบุตรได้ถามถึงใจความของพระพุทธศาสนาว่ามีอยู่อย่างไรโดยย่อที่สุด. พระอัสสชิได้ตอบว่า “สิ่งเหล่าใดเกิดมาเพราะมีเหตุทำให้เกิด พระตถาคตเจ้าแสดงเหตุของสิ่งเหล่านั้น พร้อมทั้งแสดงความดับสิ้นเชิงของสิ่งเหล่านั้นเพราะหมดเหตุ: พระสมณเจ้าตรัสอย่างนี้”. ...

พระพุทธศาสนาบอกให้เราเห็นว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตน มีแต่การปรุงแต่งกันไปและมีความทุกข์รวมอยู่ในนั้นด้วย เพราะความไม่มีอิสระจึงต้องเป็นไปตามอำนาจของเหตุ. จะไม่มีความทุกข์ก็ต่อเมื่อหยุด, จะหมดได้ก็เมื่อดับเหตุเพื่อไม่ให้มีการปรุง. ข้อนี้เป็นการบอกให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไรอย่างลึกซึ้งที่สุดเท่าที่ผู้มีสติปัญญาจะบอกได้ นับว่าเป็นหัวใจพุทธศาสนาจริงๆ. การบอกนี้คือบอกให้รู้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นแต่เรื่องของมายา อย่าไปหลงยึดถือจนชอบหรือซังมันเข้า. เมื่อทำจิตใจให้เป็นอิสระได้จริงๆ แล้วนั่นแหละ คือการออกมาเสียได้จากอำนาจของเหตุ เป็นการดับเหตุเสียได้ เราก็จะไม่ต้องเป็นทุกข์ เพราะความชอบหรือความซังอีกต่อไป.

(คู่มือมนุษย, ๒๕๔๘: ๓๒-๓๓)

มรดกที่ ๖๗: ก ข ก กา ของพุทธศาสนา มิได้ตั้งต้นที่พระรัตนตรัย, แต่ตั้งต้นการศึกษาที่การกระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าได้ก่อให้เกิดวิญญาณ ผัสสะ เวทนาอย่างไร จนกระทั่งเกิดตัณหา อุปาทาน แล้วเกิดทุกข์; ควบคุมการเกิดเหล่านี้ได้ ก็จะดับทุกข์ได้ แล้วจะมีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ขึ้นมาเอง.

(มรดกที่ขอฝากไว้, ๒๕๔๑: ๗๘)

มรดกที่ ๗๗: ความว่าง จิตว่าง ทำงานด้วยจิตว่าง เห็นโลกด้วยความเป็นของว่าง มีชีวิตอยู่ด้วยความว่าง นี้คือทั้งหมดของพุทธศาสนาโดยหัวใจ, สำหรับการศึกษา ปฏิบัติ เสวยผลของการปฏิบัติอย่างพุทธบริษัทแท้ แต่คงจะเป็นการยากที่ใครจะเห็นด้วย.

(มรดกที่ขอฝากไว้, ๒๕๔๑: ๙๐)

มรดกที่ ๑๘๑: สัญลักษณ์ทางเซนของศาสนาคริสต์ อาจมองเป็นสัญลักษณ์แห่งหัวใจของพุทธศาสนา คือการตัดเสียซึ่งตัวตน หรือ The “I”; ถ้ามองเห็นนี้ก็จะทำงานร่วมกันได้ ในการช่วยโลกให้พ้นจากความเห็นแก่ตน ซึ่งเป็นรากฐานแห่งวิกฤตการณ์ของโลก.

(มรดกที่ขอฝากไว้, ๒๕๔๑: ๑๙๒)

รูปโครงของศาสนาทั้งหมดในแผนภูมินี้ก็คือ. ปรัชญา [วินัย สุตตันตะ อภิธรรม] — เหมือนแผนที่, ปฏิบัติ [ศีล สมาธิ ปัญญา] — เหมือนกับการเดินทางไปตามแผนที่, ปฏิเวธ [มรรค ผล นิพพาน] — เหมือนกับการถึงจุดที่เป็นวัตถุประสงค์. มันก็กลับตาเห็นขึ้นมาว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “พุทธศาสนา” โดยแท้จริงนั้นมีส่วนที่เป็นแนว เป็นแผนที่, มีส่วนที่เป็นการเดินทาง เป็นการปฏิบัติ, และมีส่วนที่ได้รับผลของการปฏิบัติคือ “ถึง”. ... ถ้ามีศาสนาเจริญจริงจะต้องมีถึงขั้นปฏิเวธ ต้องมีมรรค ผล นิพพานอยู่ จึงจะเรียกว่าศาสนาเจริญจริง.

(ปรมัตถธรรม, ๒๕๔๗, ๑๒-๑๓)

พุทธทาส

ข้าพเจ้าเป็นพ่อค้า

- เกิดในตระกูล "พานิช" บรรพบุรุษทำการค้า, ตัวเองก็เคย บัดนี้เปลี่ยนมาเป็นพ่อค้า
ทางวิญญาณในนามว่าพุทธทาส, เป็นลูกเขยของพระพุทธเจ้า แต่งงานกับวาณี โดยพิธีต้องยิ่งกว่ามโหฬาร แต่ไม่มีใครรู้จักกัน.
- ทำชีวิตไหวหาร ตามแบบของพระพุทธเจ้า มิใช่ตามแบบประเพณีเก่า ซึ่งเป็นเรื่องทางวัตถุ
หรือทางโลก; กำลังมีกำไรเพิ่มขึ้นตามควร แม้ยังไม่ถึงที่สุด ทำประโยชน์ตน และประโยชน์ผู้อื่นให้เกิดขึ้นได้เป็นที่พอใจ ชนิดนอนเป็นสุขว่า
คนธรรมดาอยู่มากอยู่เหมือนกัน.
- มีร้านค้าประจำถิ่น ชื่อสวนโมกขพลาราม, ขายของไม่คิดเงิน, มีสินค้าชื่อ "ธรรมโฆษณ์" สำหรับคนทุกชั้น ทุกวัย ทุกชนิด ทุกเพศ, ยิ่งกว่า
ห้างสรรพสินค้า.
- แต่ก็มีเหมือนกัน ที่บางคนไม่สนใจ แล้วหาว่าขายของปลอม, พากันด่า คิดทำลายล้างใส่ร้ายป้ายสีต่างๆ นานา แต่ร้านของเราก็ไม่ล้ม กลับมี
คนสนใจเพิ่มขึ้นเสียอีก.
- บัดนี้ ข้าพเจ้าอายุ ๘๐ กว่าปีแล้ว ก็ยังไม่จำเป็นที่จะต้องหยุดการค้า กลับจะทำได้ดี แคล้วคล่องว่องไวไปกว่าเดิมไปเสียอีก, ข้าอบรมผู้สนใจ
ให้เข้าใจ สามารถดำเนินรอยตามได้จำนวนหนึ่ง.
- หวังว่า ท่านทั้งหลาย คงจะรู้จักข้าพเจ้าตามที่จริงยิ่งขึ้น ให้ข้าพเจ้าและร้านค้าของข้าพเจ้ารับใช้ท่านให้ดีที่สุดยิ่งขึ้นไป, ตถาตา!

(ธรรมะคือเรื่องของธรรมชาติ ๒๕๔๖: โบรองปกหลัง)

- พระอริยนั้น - ทมูนี่
มีคนชอบ ชื่อนี้ กันนักหนา
พอเลื่อนเป็น "ราชชัช กวี" มา
มีคนว่า กลับตัว ไปเป็นกอง
- ส่วนตัวเรา มัวแต่เมา เรื่องความว่าง
จนลืมเห็น ความต่าง ชื่อทั้งสอง
พัดอันไหน ไม่ได้คิด ไม่ยึดครอง
ว่าเป็นของ เรารอด ตลอดเลย ฯ
- พระราชา - ชัย - กวี
บางคนว่า ชื่อนี้ เพราะนักหนา
เป็นกวี มีประจำ เมืองไชยา
ของราชา แคว้นเขต ประเทศไทย
- เขาว่าเรา เป็นอะไร ตามใจเขา
ส่วนตัวเรา หากอาจเป็น อะไรไม่
เป็นความว่าง ต่างวาระ เทะไป
จนเมื่อไร ว่างจริง หยุดวังเลย ฯ

(พุทธทาสลิขิตคำกลอน, ๒๕๔๗: ๓๐ - ๓๑)

มรดกที่ ๑ : ทุกคนสามารถเป็นพุทธทาสได้ ถ้าเขาต้องการโดยบริสุทธิ์ใจ คือรับใช้ในการเผยแผ่พุทธศาสนา ด้วยการทำตัวอย่างในการปฏิบัติ
ให้ดู, มีความสุขให้ดู, จนผู้อื่นพากันทำตาม.

(มรดกที่ขอฝากไว้, ๒๕๔๑: ๗)

มรดกที่ ๒ : ปณิธาน ๓ ประการ ควรแก่ผู้ที่เป็นพุทธศาสนิกชน ถือเป็นหลักในการทำหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่โลกคือ

1. พยายามทำตนให้เข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตนๆ
2. พยายามช่วยกันถอนตัวออกจากอำนาจของวัตถุนิยม
3. พยายามทำความเข้าใจระหว่างศาสนา

(มรดกที่ขอฝากไว้, ๒๕๔๑: ๘)

ปณิธาน ๓ ประการ

มรดกที่ ๓ : ปณิธานข้อแรก คือการทำให้ทุกคนเข้าถึงหัวใจของพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดการปฏิบัติดี ตรง เป็นธรรม สมควรแก่การหลุดพ้น เพื่อสนองพุทธประสงค์โดยตรงได้อย่างแท้จริง

(มรดกที่ขอฝากไว้, ๒๕๔๑: ๙)

มรดกที่ ๔ : ปณิธานข้อที่สอง คือการทำให้โลกให้ออกมาเสียจากอำนาจของวัตถุนิยม หรือรสนันเกิดจากวัตถุทางเนื้อหนังนั้น ควรเป็นกิจกรรมแบบสหกรณ์ของคนทุกคนในโลก และทุกศาสนาเพื่อโลกจะเป็นโลก สะอาด สว่าง สงบ จากสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

(มรดกที่ขอฝากไว้, ๒๕๔๑: ๑๐)

มรดกที่ ๕ : ปณิธานข้อที่สาม คือการทำความเข้าใจระหว่างศาสนา นี่เป็นสิ่งจำเป็นต้องทำ เพราะโลกนี้ต้องมีมากศาสนา เท่ากับชนิดของคนในโลก เพื่อจะอยู่ร่วมโลกกันได้โดยสันติ และทุกศาสนาล้วนแต่สอนความไม่เห็นแก่ตัว จะต่างกันบ้างก็แต่วิธีการเท่านั้น

(มรดกที่ขอฝากไว้, ๒๕๔๑: ๑๑)

ธรรมโฆชะ

...

พุทธศาสนายังอยู่ไปไม่มีตาย
อยู่รับใช้เพื่อนมนุษย์ไม่หยุดเฉย
ด้วยธรรมโฆชะตามที่วางไว้อย่างเคย
ไอ้เพื่อนเอ๋ยมองเห็นไหมอะไรตาย

(อริยส์จากพระโฆษุ์, ๒๕๔๖, ไบรองปก)

...

การเผยแพร่ 3

- เผยแพร่ด้วยให้ปริยัติ ทำให้ได้ความรู้ ความคิด สำหรับไปพิจารณาเอง;
- เผยแพร่ด้วยการทำให้ดี [ปฏิบัติ] ทำให้เกิดความเชื่อ ความเลื่อมใส ความสนใจ;
- เผยแพร่ด้วยการมีความสุขให้ดี [ปฏิเวธ] ทำให้เกิดความไว้วางใจ และหยากทำตาม.

ฉะนั้น การเผยแพร่ต้องทำให้ประกอบด้วยองค์สาม ดังกล่าวนี้ จึงจะประสบผล และปนการเผยแพร่ตามแบบของพระองค์แท้.

(พุทธศาสนลิขิตธรรม: บันทึกนี้ได้อเอง, ๒๕๔๘: ๓ มีนาคม)

มรดกที่ ๑๙ : วรรณกรรมชุดธรรมโฆษณจากพระโฆสผู้ ลอยปฐม หมุนล้อธรรมจักร ขอฝากไว้เป็นมรดกอนุสรณ์ของผู้ประกอบจิตร้อยกรอง แล้วประกอบปลอยลงสู่ธรรมวารี คือห้วงหฤทัยแห่งท่านสาธุชนทั้งหลาย ที่วสันตปุณณิ เพื่อองกามในห้วงแห่งธรรมวารีนัน ตลอดกาลปาวสาน อย่างรู้สิ้นสุด.

(มรดกที่ขอฝากไว้, ๒๕๔๑: ๒๕)

ทุกศาสนาล้วนแต่มีธรรมะเป็นเนื้อใน ซึ่งถ้าสามารถนำออกมาใช้ได้ ก็จะแก้ไขวิกฤตกาลของโลกได้. การทำให้โลกมีศาสนาเป็นสิ่งจำเป็น อย่างยิ่งแห่งยุคปัจจุบัน. ศาสนิกของแต่ละศาสนา จะต้องเข้าถึงแก่นแท้แห่งศาสนาของตนๆ จึงจะร่วมมือกันช่วยโลกได้. กิจกรรมของธรรมโฆษณากำลัง ดำเนินไปเพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าวนี้.

...คนในยุคปัจจุบัน บูชาความอวยทางตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย-ใจ แทนการบูชาพระเจ้า, ทั้งคนแก่และเด็ก, ทั้งศิษย์และอาจารย์, มีความเห็นตรงกันในข้อนี้; จึงเป็นการยาก ที่ใครๆ จะมาค้ำจ้ำงให้หันไปบูชาธรรมะ แทนการบูชาชายตะนะที่มีไว้เพื่อกามารมณ์! จิตแห่งกามาวจรภูมิ กำลังครองโลก, โลกจึงอัดแออยู่ด้วยเหยื่อแห่งกามารมณ์ และวิธีการบริโภคกามารมณ์ อย่างวิปริตวิถิตาษณิตที่ไม่เคยมีมาก่อน; กิจกรรมธรรมโฆษณจึงตั้งอยู่ใน ลักษณะเหมือนกิ้งคิกรขึ้นภูเขา หรือถึงกับจูงช้างลอดครุเข้มาที่เดียว, แต่พวกเขาทั้งมวลก็ยังไม่ได้อยุ่นั่นเอง.

(โอสราตัพพรหม, ๒๕๓๘: หน้าอนุโมทนา)

อนุโมทนา

[แต่บรรดาธรรมสหาย ผู้ช่วยระบือธรรม]

ระเบิดทุน ระบือธรรม	ระบายธาร แห่งศรัทธา
ระบือธรรมะอิฬาร์	ระบือศุข สดาวร ฯ
ระบายธรรมะลำเลิศ	ให้ก่อเกิด คุณณากร
เกษมสันติ สโมสร	สงบเย็น เช่นสายธาร ฯ
ธรรมะบรรณ ที่นานานปี	ก็กลับมี โอกาสตระกาน
บานเบิก ณ สถาน	ศึกษาธรรม ประจำเมือง ฯ
ระบือธรรมะอำไพ	สถาปนาใจ มลั้งเมส็อง
ทุกข์เข็ญ ระคายเคือง	ก็พินาศ ปรละาศไกล ฯ
ศีลธรรม ก็กลับมา	ระบือทั่ว สังคมไทย
ความรัก ตระหนักใน	ผู้เกิด แก่ และเจ็บตาย ฯ
อนุโม ทนามา	ประดาธรรมะสหาย
ระบือธรรมะกำจาย	ประชาศุขะวัฒน์ ฯ
โมทนา มาจากพุทธะ	ทาสอิน ทบัญญัติ
พุทธศาสตร์ พิลาศไพ	ธิประภา สถาพร ฯ
วิบากบุญ กุศลสิท-	ธิอุทิศ ชุส็ีกร
องค์พระ พุทธะบิดร	กตเวทิตากรรม ฯ
อนึ่งชาติ ประเทศไทย	ระบือไกล ด้วยคุณธรรม
พุทธศาสน์ ประสิทธิ์สิม-	บูรณเบิก หทัยชน ฯ
จอมราชฎร์ พระราชวง-	ศะยั้งยง พิชัยพล
ขอสุข ณ สากล-	ะ โลกหล้า สถาพร ฯ

จากพุทธทาส อินทบัญญัติ

โมกขพลาการาม

ไชยา ๒ พย. ๓๐

(พุทธทาสลิตคดีคำกลอน, ๒๕๔๗: หน้าอนุโมทนา ๑)

สวนโมกข์

มรดกที่ ๖ : สวนโมกข์คือสถานที่ให้ความสะดวกในการเป็นเกลอกับธรรมชาติ ทั้งฝ่ายจีและฝ่ายวัตถุ, ควรจัดให้มีกันทุกแห่งหน เพื่อการศึกษาธรรมชาติโดยตรง, เพื่อการรู้จักกฎของธรรมชาติ, และเพื่อการชิมรสของธรรมชาติ จนรู้จักธรรมชาติ ซึ่งล้วนแต่ช่วยให้เข้าใจธรรมะได้โดยง่าย.

(มรดกที่ขอฝากไว้, ๒๕๔๑: ๑๒)

มรดกที่ ๙ : มหรสพทางวิญญาณ เพื่อความเพลิดเพลินทางวิญญาณด้วยรสแห่งธรรมะ เป็นสิ่งจำเป็นต้องมี เพื่อแทนที่มหรสพทางเนื้อหนังที่ทำมนุษย์ให้เป็นปีศาจชนิดใดชนิดหนึ่ง อยู่ตลอดเวลา. มนุษย์ต้องมีความเพลิดเพลิน (Entertainment) เป็นปัจจัยที่ห้าของชีวิต จำเป็นที่จะต้องจัดหาให้ให้ดีๆ.

(มรดกที่ขอฝากไว้, ๒๕๔๑: ๑๕)

มรดกที่ ๑๐ : สัญลักษณ์เส้าห้าต้นบนหลังคา หมายถึงนิวรรณ์ห้า ปัญญาพานขันธห้า พละห้า ธรรมสารห้า มรรคผลนิพพานห้า แม้ที่สุดแต่นี้มือทั้งห้าของตนเอง ล้วนแต่เป็นเครื่องเตือนใจในเรื่องการกำจัดความทุกข์ของคนเราทั้งสิ้น.

(มรดกที่ขอฝากไว้, ๒๕๔๑: ๑๖)

มรดกที่ ๑๑ : คติพจน์ หรือ Slogan ประจำสวนโมกข์ คือ กินข้าวจานแมว อาบน้ำในคู นอนภูิวัดหมู ฟังยุงร้องเพลง ฯลฯ ดังนี้ เป็นต้นนั้น เป็นหลักปฏิบัติเพื่อไม่มีปัญหาทางด้านความเป็นอยู่ฝ่ายวัตถุและเหมาะสมแก่การก้าวหน้าทางจิตใจ โดยหลักธรรมชาติที่ว่า กินอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง นั่นเอง.

(มรดกที่ขอฝากไว้, ๒๕๔๑: ๑๗)

มรดกที่ ๑๒ : ปริญญาจากสวนโมกข์มีชื่อว่า “ตายก่อนตาย” คือจิตหมดความรู้สึกว่าตัวกูของกู เสียก่อนที่ร่างกายจะตาย เหลืออยู่แต่สติปัญญาบริสุทธิ์ในชีวิต. นี่เป็นสิ่งที่ได้แต่เดี๋ยวนี้ ดังนั้น ตายได้เร็วเท่าไร ก็ยังมีกำไรชีวิตเท่านั้น.

(มรดกที่ขอฝากไว้, ๒๕๔๑: ๑๘)

ภาษาคน-ภาษาธรรม ii

...เพราะว่าแม้จะมอญแต่ในโลก เหมือนหนอนจมอยู่ในคู เหมือนไส้เดือนจมอยู่ในดิน เหมือนปลาจมอยู่ในน้ำ เหมือนนกไม่เห็นฟ้า ดังนั้น คนจึงไม่รู้ภาษาธรรม คนรู้แต่ภาษาคน เลยฟังภาษาธรรมไม่ถูก.

(ภาษาคน-ภาษาธรรม, มมป.: ๔๙)

จงกำหนดจุดจำไว้ให้ได้ว่าภาษาคคนั้นเป็นอย่างหนึ่ง ภาษาธรรมะนั้นเป็นอย่างหนึ่ง ภาษาคนั้นก็คือภาษาโลกๆ ภาษาของคนที่ไม่รู้ธรรมะพูดกันอยู่ ตามภาษาคคนที่ไม่รู้ธรรมะ ภาษาของคนที่ไม่รู้ธรรมะนี้เรียกว่าภาษาคคน ส่วนภาษาธรรมะนั้นเป็นภาษาที่คนเหมือนกันพูด แต่ว่าได้เห็นธรรมะในส่วนลึกหรือเห็นธรรมะที่แท้จริง แล้วพูดไปด้วยความรู้สึกอันนั้น จึงเกิดเป็นภาษาธรรมะขึ้นมา ไม่เหมือนภาษาคคน นี้เรียกว่าภาษาธรรมะ.

ภาษาจึงมีอยู่เป็น ๒ ภาษา คือ ภาษาคคนอย่างหนึ่ง และภาษาธรรมะอย่างหนึ่ง ภาษาคคนั้นเอาไปตามทางของวัตถุตามทางที่รู้สึกได้ตามคนธรรมดา รู้สึก และอาศัยวัตถุเป็นพื้นฐาน ไม่ได้อาศัยธรรมะเป็นพื้นฐาน จึงพูดแต่เรื่องวัตถุพูดแต่เรื่องโลก พูดแต่เรื่องทีได้เห็นได้ด้วยตามธรรมดาสามัญชน.

ส่วนภาษาธรรมะนั้นเป็นไปในทางนามธรรมที่ไม่เห็นตัว ไม่เนื่องด้วยวัตถุ ต้องมีปัญญาเห็นนามธรรมเหล่านั้นแล้ว จึงจะพูดเป็นและให้ความหมายเป็น จึงพูดกันอยู่ในหมู่ผู้เห็นธรรม นี้เป็นภาษาธรรมะ ภาษานามธรรมที่เหนือไปจากวัตถุ.

(ภาษาคคน-ภาษาธรรม, มมป.: ๓ - ๔)

...คำแรกที่ออกมาจะยกเอามาเป็นตัวอย่างก็คือคำว่า 'พุทธะ' คำว่า 'พุทธะ' ก็แปลว่า พระพุทธเจ้า ท่านทั้งหลายก็รู้ที่อยู่แล้ว พุทธะในภาษาคคน หมายถึงองค์พระพุทธเจ้า...

...พุทธะ ภาษาธรรมะนั้น หมายถึง ตัวธรรมะแท้ที่พระพุทธองค์ตรัสว่า "ผู้ใดเห็นธรรมะ ผู้นั้นเห็นตถาคต ผู้ใดเห็นตถาคต ผู้นั้นเห็นธรรมะ ผู้ที่ไม่เห็นธรรมะนั้น แม้จะจับจีวรของตถาคตอยู่แต่ๆ ก็ไม่ชื่อว่าเห็นตถาคตเลย"...

...นี่คือพระพุทธเจ้าในภาษาธรรมะ หรืออีกอย่างหนึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่า

"ธรรมวินัยที่ได้แสดงแล้ว บัญญัติแล้วนั้นจักอยู่เป็นศาสดาแห่งพวกเธอทั้งหลายในกาลเป็นที่ล่วงลับไปแห่งเรา"

หมายความว่าพระพุทธเจ้าองค์เท่านั้น ไม่ได้ดับหายไป ไม่ได้สูญไป ดับหายไปแต่ร่างหรือเปลือก พระศาสดาองค์แท้คือธรรมวินัยนั้นยังอยู่ อย่างนี้เรียกว่าเห็นพระพุทธเจ้าในภาษาธรรมะ

สรุปความว่า พระพุทธเจ้าภาษาคคนั้น หมายถึงตัวคน พระพุทธเจ้าภาษาธรรมะนั้นหมายถึง ธรรมะที่ทำความเป็นพระพุทธเจ้า

...มาถึงคำที่สอง คือ คำว่า ธรรม หรือ ธรรมะ คำว่าพระธรรม ภาษาเด็กๆ ก็หมายถึง พระคัมภีร์ หนังสือหนังสือ ที่เรียกกันว่า พระธรรมอยู่ในตู้ หรือว่าเสียงที่ใช้แสดงธรรม...

...ธรรมะในภาษาธรรมะนั้นก็คือ ธรรมะที่เป็นอันเดียวกับพระตถาคต ผู้ใดเห็นธรรมะ ผู้นั้นเห็นตถาคต ผู้ใดเห็นตถาคต ผู้นั้นเห็นพระธรรม ธรรมะจริงในภาษาธรรมะนั้นอยู่ที่นั่น

หรือถ้าจะให้จำแนกคำว่า 'ธรรม' ในภาษาบาลีนั้น หมายถึงสิ่งที่จะยึดถือ ลึกซึ่งหลายอย่างหลายประการรวมกัน ที่เรียกว่า ธรรมชาติ ...

กล่าวแต่หัวข้อว่า [คือ]

- ตัวธรรมชาติแท้ๆ นั้น ก็เรียกว่า ธรรมะ
- กฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั้น ก็เรียกว่า ธรรมะ
- หน้าที่ที่มนุษย์จะต้องประพฤติให้ถูกให้ต้องตามกฎของธรรมชาตินั้น ก็เรียกว่า ธรรมะ
- ผลอันใดเกิดขึ้นมาจากการประพฤติปฏิบัติ ถูกต้องตามธรรมชาตินั้น ก็เรียกว่า ธรรมะเหมือนกัน

ธรรมะมีความหมายกว้างขวางอย่างนี้ ไม่ใช่เป็นเพียงหนังสือคัมภีร์โบราณ หรือเสียงเทศน์

คำว่า 'ธรรม' ในภาษาธรรมหมายถึง นามธรรมที่เป็นธรรมะที่กว้างขวาง ที่ลึกซึ้ง ที่

หมายถึงทุกๆ สิ่งที่เราเข้าใจได้ยากก็มี เข้าใจได้ง่ายก็มี...

พระสงฆ์ภาษาธรรมะ หมายถึง คุณธรรม หรือพระธรรมอีกเหมือนกัน พระสงฆ์ภาษาคคน หมายถึง ตัวนักบวช พระสงฆ์ภาษาธรรมะ หมายถึง คุณธรรมที่มีอยู่ในจิตใจของคน อย่างที่เราเรียกว่า พระสงฆ์มี ๔ โสดา สกิทาคา อนาคา และอรหันต์นี้ก็หมายถึงคุณธรรม ไม่ได้หมายถึงตัวคน เพราะเปลือกหรือตัวคนนั้น มันเหมือนๆ กันหมด ไม่ว่าของใคร ผิดกันแต่คุณธรรมในใจที่ทำให้เป็นพระโสดา สกิทาคา อนาคา และอรหันต์ขึ้นมา เราควรรู้จักพระสงฆ์ในภาษาธรรมกันเสียบ้าง.

(ภาษาคคน-ภาษาธรรม, มมป.: ๖ - ๑๐)

มรดกที่ ๑๔ : ระบบการใช้ภาษาคน-ภาษาธรรม เป็นสิ่งที่จำเป็นต้องมีอย่างแน่นนอน เพื่อใช้ในการศึกษาและสั่งสอนพุทธศาสนา เพราะ ธรรมะทั้งหมดมีที่ตรัสไว้ทั้งโดยภาษาธรรมของคนธรรมดา (ปุถุชน) และภาษาธรรมของคนเห็นธรรมแล้ว (อริยชน) ดังนั้น จึงต้องสังเกต ให้ดีทั้งในการศึกษา การสั่งสอน การสนทนา มิฉะนั้นจะเกิดการเวียนหัว.

(มรดกที่ขอฝากไว้, ๒๕๔๑: ๒๐)

มรดกที่ ๑๕ : ภาษาธรรมชั้นสูงก็ล้วนแต่เป็นคำที่ยืมมาจากภาษาชาวบ้าน จึงพยายามถือเอาความหมายในภาษาชาวบ้านให้มากที่สุด ก็จะ เข้าใจคำนั้นๆ ได้ถูกต้องและถึงที่สุดได้โดยง่าย, เช่นนิพพานคือเย็น, มรรคคือหนทาง, ผลคือลูก, กิเลสคือสิ่งสกปรก, สังโยชนคือผูกมัด, อาสวะคือสิ่ง กัดดันออกจากการหมักดอง, พุทธะคือตื่นจากหลับ, ธรรมะคือหน้าที่, สังฆะคือหมู่ของสิ่งทั้งปวงปรารถนา.

(มรดกที่ขอฝากไว้, ๒๕๔๑: ๘๓)

มรดกที่ ๑๖ : พระพุทธองค์ท่านมีการตรัสทั้งโดยภาษาคนและภาษาธรรม ต้องฟังให้ดี เช่นตรัสโดยภาษาคนว่า "ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน", แต่ ตรัสโดยภาษาธรรมว่า "ตัวตนของตนนั้นไม่มี" ดังนี้ ถ้าฟังไม่ดีจะไม่รู้เรื่อง และเห็นว่าเป็นคำพูดที่ขัดกัน. ถ้ารู้จักฟังโดยหลักภาษาคน ภาษาธรรมแล้ว จะ ไม่มีขัดกันเลย, ดังนี้เป็นตัวอย่าง.

(มรดกที่ขอฝากไว้, ๒๕๔๑: ๕๗)

...พระพุทธเจ้าท่านประกาศศาสนา ด้วยความยากลำบาก ต้องตรัสด้วยภาษาถึงสองภาษา ในคราวเดียวกัน, คือตรัสโดย "ภาษาคน" สำหรับสอนศีลธรรมแก่คนที่ยังหนาไปด้วยลัทธิศรัทธา คือมีความรู้สึกเป็นตัวเป็นตน เป็นของๆตนยึดมั่นอยู่อย่างเหนียวแน่นเป็นประจำ, และตรัสโดย "ภาษาธรรม" สำหรับสอนคนที่มีสติในดวงตาอันเบาบางแล้ว จะได้เข้าใจปรมาตมธรรม เป็นการสอนปรมาตมธรรม ให้รอดพ้นไปจากลัทธิศรัทธา อันเป็นสมบัติดั้ง เดิม เพื่อให้ทั้งสมบัติดั้งเดิมนั้นเสีย, มันเป็น ๒ ภาษากันอยู่ดังนี้.

(ปัจจุสมุปาบทจากพระโอษฐ์, ๒๕๒๑: ๓๐)

พระพุทธเจ้าท่านได้ใช้ภาษาพูดทั้ง ๒ ภาษา คือตรัสได้ทั้ง ๒ ภาษา ในคราวที่ต้องตรัสภาษาคนท่านก็ตรัสภาษาคน, ในคราวที่ต้องตรัสภาษา ธรรม ท่านก็ตรัสภาษาธรรม ซึ่งตามความรู้สึกแท้จริงในพระทัยของท่าน; แต่ครั้งคราวที่ท่านต้องตรัสโดยภาษาคน ท่านก็ตรัสแต่โดยโวหารภาษาคน ในใจ ไม่ได้ยึดถือความหมายเหล่านั้น; ดังที่ได้กล่าวให้ฟังข้างต้นแล้วว่า ท่านตรัสตามโลกสมัญญา [การรับรู้ของชาวโลก] โลกโวหาร [โวหารที่ใช้พูดจากันอยู่ใน โลก] โลกบัญญัติ [ตามที่ชาวโลกเขาบัญญัติไว้] โลกนิรุตติ [การพูดจาของชาวโลก]; ท่านตรัสได้. ถ้าท่านตรัสภาษาคนไม่ได้ท่านก็สอนธรรมดาสามัญไม่ได้; ดังนั้นท่านจึงต้องตรัสในบางคราว เหมือนกับคนธรรมดาพูด คือตรัสด้วยภาษาคน

อย่างท่านจะตรัสว่า กมมสุสโกมมิ กมมทายาโท กมมโยนิ กมมพณฺฑุ กมมปฏิสรโณ, ยี กมมํ กิริสสามิ กลยณฺโณ วา ปาปํ กิ ว, ตสุส ทายาโท ภวิสสามิ. นี่เป็นการพูดในภาษาคน ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เราเป็นทายาทแห่งกรรม เรามีกรรมเป็นต้นเหตุ มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราต้องเป็นผู้รับผิดชอบผลแห่งกรรมนั้น.

นี่มี พูดภาษาคน ถึงว่า มีเรา แล้ว มีการกระทำกรรม มีผลกรรมเป็นของเรา, แล้วมีการแบ่งแยกว่า เป็นกรรมดีและกรรมชั่ว; พูดว่ามีดีมีชั่วนี้ พูดเป็นภาษาคน. ถ้า ภาษาธรรมแท้ๆ มีแต่กระแสแห่งปัจจุสมุปาบท ซึ่งไม่มีความเป็นของดี หรือของชั่ว ล้วนแต่เป็นกระแสแห่ง ปัจจุสมุปาบทไปตามเรื่องของปัจจุสมุปาบท.

เดี๋ยวนี้ท่านได้ ตรัสโดยภาษาคนเต็มที่ว่า มีคน มีเรา มีคนที่ เป็นเรา, มีการกระทำกรรม ซึ่งเป็นกรรมดีและกรรมชั่วแล้วเราต้องรับผลแห่ง กรรมนั้น.

พอท่าน ตรัสโดยภาษาธรรม ขึ้นมา ก็ ไม่มีคน ไม่มีการกระทำกรรม ไม่มีดี ไม่มีชั่ว, แล้วตรัสถึงการกระทำให้สิ้นกรรม, ไปตรัสกรรม ที่ทำ ความสิ้นสุดแห่งกรรมดีและกรรมชั่ว. นี่มันเป็นภาษาคนละภาษา; บางคราวท่านตรัสถึงความไม่มีคน มีแต่การเคลื่อนไหวไปตามกระแสของเหตุปัจจัย ไม่มี กรรม ไม่มีการรับผลกรรม ไม่มีบุคคลผู้รับผลกรรม และไม่อาจเรียกว่าดี ว่าชั่ว. ขอให้คิดดูอย่างนี้.

ภาษาคน ก็พูดว่า มีตัว มีตน ตามความรู้สึกมาแต่ก่อนแต่อก นี้พูดภาษาคน. พูดภาษาธรรม มีแต่กระแสแห่งอิทัปปัจจยตา มันไม่มีตัวตน. ... ไม่มีอะไรนอกจากปฏิจสุมปบันธธรรม คือ สิ่งที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยทั้งนั้น; ไม่มีอะไรออกไปจากสิ่งที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย; จะมาบัญญัติเอาว่าเป็นนอกเป็นสวรรค์ เป็นอะไรเป็นต้น ก็ตามใจ เป็นได้ในภาษาคน. แต่ในภาษาธรรมที่เป็นความรู้สึกแท้จริงนั้น ไม่มองเห็นอย่างนั้น มีแต่สิ่งที่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย โดยประการทั้งปวง.

เรื่องภาษาคนจึงสอนสัมมาทิฏฐิ ในรูปแบบที่เป็นตัวเป็นตน ว่ามีสัตว์มีบุคคล มีบิดามารดา มีดี มีชั่ว มีนรก มีสวรรค์ มีอะไรไปตามแบบของการมีตัวตน

แต่พอถึงสัมมาทิฏฐิที่แท้จริง กลับพูดว่า มันไม่มีอะไร มีแต่ความว่างจากตัวตน ไม่มีอะไรที่ควรยึดมั่นถือมั่น, แล้วยังแถมบัญญัติลงไปว่า อย่าไปถือว่ามีหรือไม่มี พูดว่ามีก็บ้า พูดว่าไม่มีก็บ้า; เพราะมัน มีแต่กระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงไปตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา, มันมีแต่กระแสแห่งความเปลี่ยนแปลง ก็ใช้คำพูดว่า มันแล้วแต่เหตุแล้วแต่ปัจจัย, มันมีแต่ความเปลี่ยนแปลง ไปตามเหตุตามปัจจัย อย่าพูดว่ามีโดยส่วนเดียว, อย่าพูดว่าไม่มีโดยส่วนเดียว. นี่ห้ามการพูดโดยส่วนเดียวในภาษาธรรม. ...

...แล้วที่มันเกี่ยวข้องกับคนเราโดยมาก ก็คือ การบัญญัติที่เป็นคู่ๆ นั้น ส่วนแต่เป็นภาษาคน ทั้งนั้น เช่น โลกธรรม ๘ ประการ ก็มี ได้ลาภ เสื่อมลาภ ได้ยศ เสื่อมยศ ได้นินทา ได้สรรเสริญ ได้สุข ได้ทุกข์ มันต่างกันถึงกับตรงกันข้าม. แต่ถ้าพูดในภาษาธรรมแล้ว มันเป็นเรื่องบ้าเสมอกัน, ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นแต่ประการใด, มันเป็นเรื่องทำให้เกิดความทุกข์ได้เสมอกัน.

อย่าไปยึดเอาฝ่ายที่ว่า ได้ลาภ ได้ยศ ได้สรรเสริญ ได้สุขเลย. บางทีส่วนนี้เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความทุกข์ มากกว่าสิ่งที่ตรงกันข้ามเสียอีก; แต่คนไม่ค่อยจะคิด; เช่นว่าความทุกข์มันมาสอนให้รู้จักความจริง, ความสุขมันมาหลอกให้หลงไหล. เราก็ชอบแต่ความสุข มากกว่าที่จะไปชอบความทุกข์; เพราะเราไม่อาจจะรู้สึก ว่ามันเป็นอย่างนั้น.

...จะนั้นขอให้มองให้เห็นโดยสรุปว่า มีภาษาพูดอยู่ ๒ ภาษา พระพุทธเจ้าท่านก็ใช้ตรัสทั้ง ๒ ภาษา แล้วแต่ความจำเป็นหรือต้องการที่จะพูดภาษาไหน. เมื่อท่านพูดภาษาคนท่านก็พูดได้; แต่ใจไม่ได้ยึดถือตามความหมายแห่งถ้อยคำนั้นๆ ในภาษาคน.

ส่วนเรา คนธรรมดาสามัญนี้ ความรู้สึกในทางธรรม ในทางสังขธรรม ยังไม่แท้จริง ยังไม่สมบูรณ์ ยังไม่เด็ดขาด ยังมีความรู้สึกอยู่อย่างปุถุชน คืออยู่ภายใต้อำนาจของความยึดมั่นถือมั่น; ดังนั้นจึงพูดไปตามความรู้สึก และเป็นความยึดมั่นถือมั่น.

...เรารู้ภาษาคน รู้ภาษาธรรมทั้ง ๒ ภาษาแล้ว ก็เลือกพูดทำให้สำเร็จประโยชน์ตามความหมายแห่งเรื่องนั้นๆ.

(ชีวิตคืออะไร, ๒๕๔๙: ๑๖๗ - ๑๗๓)

- i โฉมงามในที่นี้หมายถึงการลงทุนเพื่อผลกำไรต่างๆ ชีวิตโฉมงาม คือการถือว่า "ชีวิตเป็นการลงทุนเพื่อผลอันสูงสุดเท่าที่ชีวิตนั้นจะอำนวยให้ได้", ซึ่งในทางพุทธศาสนา ผลอันสูงสุดดังกล่าวย่อมได้แก่นิพพาน และ "การปฏิบัติธรรมทั้งปวงคือการลงทุนค่า เพื่อผลกำไรอันสุดท้ายคือนิพพานนั่นเอง". (อริยสัจจากพระโศภิต, ๒๕๔๖:๑๖๖๔).
- ii ตามข้อความที่จะยกมาแสดงต่อไปนี้ น่าสังเกตว่าท่านพุทธทาสแสดงให้เห็นถึงการใช้ภาษาคนหลากหลายรูปแบบแตกต่างกัน คือ มีภาษาคนแบบที่ใช้ทั่วไปและทำให้เข้าใจธรรมะไขว้เขวไป ไม่เข้าถึงแก่นแท้อย่างหนึ่ง, มีการใช้ภาษาคนที่ช่วยไขความหมายลึกซึ้งของภาษาธรรมได้อย่างหนึ่ง, และมีภาษาคนที่พระพุทธเจ้าใช้ตรัสสอนธรรมะให้แก่คนธรรมดาอีกอย่างหนึ่ง.

၂။

၅၅၅၅

ธรรม

ธรรมะทั้งหมดเป็นเรื่องของธรรมชาติ. คำว่าธรรมะนั้นเราเรียกว่าธรรมชาติก็ได้ เรียกว่าธรรมตาก็ได้ เรียกว่าธรรมธาตุก็ได้ แล้วก็เรียกอย่างอื่น ๆ อีกก็ได้; แต่ว่ามันเป็นสิ่งที่มีอยู่ เป็นไปตามธรรมชาติ. ถ้าเรารู้ธรรมชาติ เราก็จะรู้สิ่งที่จะทำให้เราเป็นทุกข์หรือเป็นสุขได้; เราต้องรู้ในฐานะที่เป็นมนุษย์ เราถือพุทธศาสนาซึ่งมีหลักคำสอนอย่างนี้ ไม่เหมือนกับศาสนาใดในข้อที่ว่า เรายึดเอาธรรมชาตินี้เป็นหลักเป็นเกณฑ์ เป็นความรู้เรื่องธรรมชาติในทุกแง่มุม แล้วก็ปฏิบัติถูกต้องต่อธรรมชาติ ทั้งภายในร่างกายและภายนอกร่างกาย เราก็ไม่ทุกข์;... การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ก็คือตรัสรู้เรื่องธรรมชาติทั้งหมดเหล่านี้ แล้วท่านก็มาสอนให้เรารู้ตาม แล้วก็ปฏิบัติเพื่อไม่ต้องเป็นทุกข์.

(ธรรมะคือเรื่องของธรรมชาติ, ๒๕๔๖: ๔๐-๔๑)

ธรรมชาติ ๔ ความหมาย : ความหมายที่ ๑ ก็คือตัวธรรมชาติทั้งหลายที่มีปรากฏการณ์นั่นเอง, ความหมายที่ ๒ คือกฎของธรรมชาติ, ความหมายที่ ๓ คือหน้าที่ตามกฎของธรรมชาติ, ความหมายที่ ๔ คือผลอันเกิดจากหน้าที่. ธรรมะ ๔ ความหมาย หรือธรรมชาติ ๔ ความหมาย มันก็สิ่งเดียวกัน

(๑) ธรรมะคือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ; นี่ความหมายที่หนึ่ง : เป็นรูป ร่างกาย วัตถุ ทั้งหมดในโลกนี้ ก็เรียกว่าปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ, หรือที่เป็นนาม เป็นจิตใจ ที่มองไม่เห็นตัวนั้นก็ปรากฏการณ์ของธรรมชาติ ปรากฏออกมาเป็นพวกจิตใจ พวกนาม, ที่นี้ก็วิญญานที่มันวิวัฒนาการ คือมันเปลี่ยนแปลงดีขึ้น ดีขึ้น ดีขึ้น เรียกว่าวิวัฒนาการ ของนามก็ดี ของรูปก็ดี นี้ก็เรียกว่าธรรมชาติ. ปรากฏการณ์นั้นได้ชัดโดยประจักษ์; นี่เรียกว่าธรรมในความหมายที่หนึ่งคือธรรมชาติ. ที่นี้ยังมีปรากฏการณ์ ที่ไม่เห็นชัดแก่คนธรรมดาสามัญที่ยังมีอวิชชาในดวงตา, ยังมีอยู่อีกส่วนหนึ่ง; นี้ก็หมายถึงสังขตธรรมทั้งหลาย ระบุไปยังพระนิพพานดีกว่า. พระนิพพานก็เป็นธรรมชาติ แต่เป็นธรรมชาติฝ่ายอสังขตะ. ...นิพพานเป็นปรากฏการณ์...ปรากฏแก่จิตใจที่ปราศจากอวิชชา, นี้พวกเราเมื่อวิชชาเต็มไปหมดในดวงตา ไม่เห็นนิพพานได้ นิพพานไม่มีปรากฏการณ์แก่เรา; เรามีปรากฏการณ์แต่เรื่องต่างๆ ในโลกนี้ ในฝ่ายสังขตะคือฝ่ายสังขารนี้ สังขารทั้งหลายก็ปรากฏแก่เรา; จนกว่าเราจะหมดอวิชชา พระนิพพานจึงปรากฏแก่เรา.

...สังขารก็ดี พระนิพพานซึ่งเป็นวิสังขารก็ดี ก็เป็นธรรมชาติ ไม่มีอะไรมากไปกว่าธรรมชาติ; แต่มันเป็นธรรมชาติคนละแบบ :

สังขารเป็นธรรมชาติมีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง, พระนิพพานเป็นธรรมชาติ ปราศจากเหตุปัจจัยปรุงแต่ง แล้วก็เป็นที่ดับแห่งเหตุปัจจัยด้วย, แต่ก็ยังเป็นธรรมชาติ.

(๒) ...ธรรมะหรือธรรมชาติในความหมายที่ ๒ ก็คือกฎของธรรมชาติ หรือกฎของธรรมะนั้นเอง. กฎของธรรมชาติ ก็หมายความว่า มีทั้ง ๒ ฝ่ายเหมือนกัน, คือกฎสำหรับฝ่ายที่เป็นสังขารหรือเป็นฝ่ายสังขตะก็มี, กฎสำหรับที่เป็นฝ่ายวิสังขารหรือฝ่ายอสังขตะก็มี. สำหรับกฎของฝ่ายสังขาร ก็คือกฎแห่งวิวัฒนาการ ที่ทำอะไร ให้มันวิวัฒนาการ คือเปลี่ยนไปเป็นอนิจจังนี้, แล้วก็มันลักษณะแห่งความยากลำบากหรือทุกข์ขงอยู่ในการเปลี่ยนนั้น, แล้วก็มันลักษณะอนัตตา - ไม่ใช่ตัวตนอยู่ในลักษณะแห่งความเปลี่ยนแปลงและความเป็นทุกข์นั้น, แล้วก็ยังมีอำนาจที่ว่า สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ ต้องมีเหตุปัจจัย มันจึงจะเกิดขึ้นมาได้ และเมื่อมีเหตุปัจจัยแล้วมันต้องเปลี่ยน ... มันต้องเปลี่ยนไปตามเหตุตามปัจจัย... นี่เป็นกฎของธรรมชาติในฝ่ายที่เป็นสังขาร. ที่นี้ฝ่ายที่ตรงกันข้าม มันเป็นกฎที่ไม่เหมือนกัน เรียกว่ามันตรงกันข้าม, กฎที่ว่ามันต้องมีฝ่ายที่ไม่ต้องมีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ไม่ต้องมีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง; ที่เราเรียกกันว่าสังขตหรือนิพพาน มันก็เป็นไปตามกฎนั้น...นี่เรียกว่ามันฝ่ายวิสังขาร.

...สังขารหรือสังขตะนั้นต้องมีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง และต้องเป็นไปตามกฎแห่งเหตุปัจจัยปรุงแต่งที่เรียกว่าอิทัปปัจจยดา; ที่นี้ถ้าว่ามันเป็นฝ่ายวิสังขารหรืออสังขตะ ไ้กฎมันเปลี่ยนรูปเป็นว่าไม่ต้องมีปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เป็นไปตามปัจจัยปรุงแต่ง มันตั้งอยู่ได้โดยอิสระ เป็นอนัตตกาล เป็นนิรันดร์อย่างนี้. แต่แล้วมันก็ไม่พ้นไปจากความเป็นธรรมชาติ เรียกว่าธรรมชาติเป็นของมันเองอย่างนั้น เรียกว่าธรรมชาติ : สังขารก็ธรรมชาติ, วิสังขารก็ธรรมชาติ; เราจึงรู้ว่า ไ้กฎของธรรมชาตินั้นก็มีได้ทั้งสำหรับฝ่ายสังขารและฝ่ายวิสังขาร เช่นเดียวกับตัวธรรมชาตินั้นเหมือนกัน.

(๓) ที่นี้มาถึงความหมายที่ ๓ ธรรมชาติหรือธรรมะในฐานะที่มันเป็นหน้าที่. ตัวหน้าที่ ก็หมายความว่า ใ้สิ่งที่ต้องปฏิบัติ; กฎมันบังคับให้ต้องปฏิบัติ, หรือว่าความอยากรอดตัวอยู่ ความอยากรอดชีวิตอยู่นี้ มันทำให้เกิดหน้าที่ตามกฎ ว่ามันจะต้องปฏิบัติถูกต้องตามกฎอย่างนั้นแล้ว

มันจึงจะรอดชีวิตอยู่. ฉะนั้น สิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย มันจึงมีหน้าที่; นับตั้งแต่คนลงไปหาสัตว์เดรัจฉาน ต้นไม้ สิ่งมีชีวิตเล็กจะเอื้อมมองเห็นไม่ได้ ด้วยตาเปล่านี้ ส่วนแต่มีชีวิตอย่างนี้ มันต้องมีหน้าที่, หน้าที่คือตัวธรรมะที่สำคัญที่สุด.

ตัวธรรมะชาติที่เป็นหน้าที่นี้สำคัญที่สุด ได้กลายมาเป็นตัวศาสนาในตอนหลังๆ นี้. ... คำว่าหน้าที่นี้เราจะตัดเป็น ๓ ตอน : หน้าที่รอดชีวิตอยู่ นี้เป็นหน้าที่แรก, หน้าที่สำหรับอยู่อย่างเป็นผาสุกไม่ทนทุกข์ นี้หน้าที่ที่สอง, แล้วหน้าที่ให้ถึงนิพพานปลายทางจบเรื่องกัน นี้หน้าที่ที่สาม.

ที่นี้สิ่งที่มีชีวิตละ... มันก็มีหน้าที่เหมือนกัน เป็นหน้าที่โดยอ้อม เป็นหน้าที่ของสิ่งไม่มีชีวิต : มันมีหน้าที่ที่จะต้องเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ด้วยเหมือนกัน, แม้ว่ามันจะไม่มีชีวิต... หรือถ้าจะพูดให้สั้นที่สุดให้เหลือแต่เพียงอย่างเดียวคือว่าเปลี่ยนไป เปลี่ยนไป เปลี่ยนไป, มึงเปลี่ยนไป เปลี่ยนไปหยุดอยู่ไม่ได้. นี้ก็ต้องถือว่าเป็นหน้าที่โดยอ้อมของสิ่งที่มีชีวิต. ฉะนั้น ใครมันจะหลีกเลี่ยง หน้าที่อันนี้ได้ลองคิดดู มันไม่มี; เพราะฉะนั้น เราต้องรู้จัก และหน้าที่นี้ก็เป็นเรื่องของธรรมชาติ คือมันเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ กฎของธรรมชาติทำให้เกิดหน้าที่...

- (๔) ที่นี้ธรรมหรือธรรมชาติในความหมายที่ ๔ นี้ก็คือ ผล เรียกว่าผล : ผลที่เกิดจากการทำหน้าที่. ดังที่กล่าวมาแล้วว่า คนจะอยู่โดยปราศจากการทำหน้าที่ไม่ได้ เพราะว่ามันเป็นธรรมชาติ ธรรมชาติมันบังคับให้มีหน้าที่อย่างน้อยก็เพื่อรอดชีวิตอยู่ เพื่ออยู่สบาย เพื่อถึงที่สุดของคน; ฉะนั้น คนก็ต้องทำหน้าที่ แล้วก็ได้รับผลตามสมควร. ถ้าเขาทำหน้าที่ถูกต้อง ก็ได้รับผลตรงตามที่เขาต้องการ. ส่วนบุคคลก็ต้องทำ, ส่วนอยู่รวมๆ กันเป็นหมู่เป็นสังคมก็ต้องทำ; แต่แล้วหน้าที่สำหรับคนนั้นมันเหมือนๆ กันทั้งนั้นแหละ : ส่วนบุคคลก็ให้รอด, ส่วนสังคมก็ให้รอด; ส่วนบุคคลก็ให้อยู่กันเป็นสุข ส่วนสังคมก็ให้อยู่กันเป็นสุข; ส่วนบุคคลก็ให้ได้รับผลที่ดีที่สุด ส่วนสังคมก็ให้ได้รับผลที่ดีที่สุด. ฉะนั้น ผลของมันมันจึงมีครบตามที่มันมีหน้าที่ : หน้าที่ให้รอด, หน้าที่ให้อยู่สบาย, หน้าที่ให้ถึงจุดหมายปลายทาง ซึ่งควรจะถือเอาพระนิพพานเป็นจุดหมายปลายทาง.

ตัวธรรมะชาติก็ดี ตัวกฎของธรรมะชาติก็ดี ตัวหน้าที่ตามกฎของธรรมะชาติก็ดี ผลที่เกิดจากหน้าที่นั้นก็ดี; ...อย่าไปหวังว่ามันอยู่ที่อื่น มันอยู่ในตัวเรา. ... เราอยู่กับธรรมะชาติ ๔ ความหมายนี้ตลอดเวลา; ถ้าหาไม่พบ มองไม่เห็น แล้วก็คิดดูเถิดว่าเป็นคนโง่สักเท่าไร จะมีอิริยาวัตรเท่าไร ในเมื่อสิ่งที่อยู่กับเนื้อกับตัว เป็นเนื้อเป็นตัวเป็นชีวิตจิตใจอยู่ ยังมองไม่เห็นว่ามันเป็นอะไร, เดียวนี้มันเป็นธรรมะชาติใน ๔ ความหมาย.

แล้วความจริงทั้งหลายที่เกี่ยวกับธรรมะชาตินี้ เราเรียกว่าพระธรรม; พระธรรมที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ที่ ทานตรัสรู้เรื่องเหล่านี้ แล้วนำมาสอน นำมาเปิดเผย. แล้วเรื่องเหล่านี้มันเป็นของมันเอง มันมีของมันเองอยู่ตลอดเวลา ตลอดอนันตกาล ... พระพุทธเจ้าก็ไม่ตรัสว่ามันตั้งต้นขึ้นมาแต่เมื่อไร; ท่านไปตรัสเสียในท่านเองว่า ตถาคตจะเกิดขึ้นก็ดี ตถาคตจะไม่เกิดขึ้นก็ดี ใช้อาตุนี้ ธรรมชาตินี้มันมีอยู่แล้ว มันตั้งอยู่แล้ว ... หมายความว่า ธรรมะชาติ ๔ ความหมายนี้มันมีอยู่แล้ว ตถาคตเกิดขึ้นก็รู้ รู้อย่างยิ่ง รู้อย่างแจ่มแจ้ง แล้วก็นำมาบอก นำมาสอน มาบัญญัติ ให้เป็นรูปโครงของคำสอน ให้คนประพฤติปฏิบัติ.

...เฮ้, ที่นี้ก็จะได้ดูกันต่อไปว่า เราจะใช้มันได้อย่างไร; เราจะใช้ธรรมะชาติทั้งสี่ความหมายนี้ได้อย่างไร. เรามีหลัก หลักสูตรอย่างๆ เรา ธรรมะชาติในความหมายที่หนึ่ง... มาใช้ตามที่เรากำลังต้องการ : ใช้อธรรมะชาติที่เป็นวัตถุประสงค์ทั้งทางรูปทางนามอะไร เราเอามาใช้ตามที่เรากำลังต้องการ; โดยที่เราใช้ธรรมะชาติในความหมายที่สอง คือกฎของธรรมะชาติ. ถ้าเราไม่รู้ธรรมะชาติในความหมายที่สอง เราไม่สามารถจะเอาธรรมะชาติในความหมายที่หนึ่งมาใช้ได้; ฉะนั้น เราเอาธรรมะชาติในความหมายที่หนึ่งมาใช้ได้ ตามที่เราต้องการ เพราะเราใช้ธรรมะชาติในความหมายที่สอง; แล้วก็อย่างถูกต้อง เหมาะสม แก่ธรรมะชาติในความหมายที่สามคือหน้าที่ หน้าที่ที่ถูกต้อง ที่พอดี... จนกระทั่งเกิดผลเป็นธรรมะชาติในความหมายที่สี่. มันแยกกันไม่ได้เห็นไหม : ธรรมะชาติในความหมายที่หนึ่งมาใช้, โดยธรรมะชาติในความหมายที่สอง, ตามสมควรแก่ธรรมะชาติในความหมายที่สาม, จนเกิดธรรมะชาติในความหมายที่สี่...

... ในกรณีที่เราต้องการวัตถุแห่งการมรณ อานาจาวสนา แม้ที่สุดแต่จะทำมาหากินอยู่เย็นเป็นสุข ก็ต้องเอาธรรมะชาติที่หนึ่งมาใช้ให้ถูกต้อง ตามธรรมะชาติที่สอง โดยสมควรแก่ธรรมะชาติที่สาม จนเกิดผลตามที่เรากำลังต้องการ. ถ้าว่าเราต้องการประโยชน์ที่เป็นโลกุตระ ต้องการความสิ้นกิเลส สิ้นทุกข์ เป็นมรรคผลนิพพาน, เราก็ยังต้องเอาธรรมะชาติในความหมายที่หนึ่งมาใช้ให้ถูกต้องตามธรรมะชาติในความหมายที่สอง คือใช้กาย วาจา ใจ หรือรูปหรือนาม นี้ให้ถูกต้องตามกฎของธรรมะชาติในความหมายที่สอง, ตามที่มันต้องทำหน้าที่อย่างไร ดา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มันต้องทำหน้าที่อย่างไร หรือว่ารวมกันเป็น

บุคคลจะต้องทำหน้าที่อย่างไร มันก็ต้องถูกตามนั้น มันจึงจะเกิดผลเป็นการทำลายกิเลสหรือป้องกันกิเลส. เรียกว่า ต้องถูกต้องตามกฎของธรรมชาติที่ซึ่งมีความหมายทั้งนั้น.

(ธรรมะคือเรื่องของธรรมชาติ, ๒๕๔๖: ๕๔ - ๖๖)

ธรรมชาติ ๔ ความหมายที่พูดแล้วพูดเล่า ... ถ้าเราจะรู้จักดี เราจะต้องศึกษาจากภายใน ซึ่งเป็นเรื่องของตัวเราเอง. เราอย่าไปนึกสนใจที่จะรู้จักจากภายนอก...มันต้องดูจากภายในตัวเรา จนรู้ว่าธรรมชาติในภายในตัวเราคืออย่างไร, กฎของธรรมชาติในภายในตัวเราคืออย่างไร, หน้าที่ตามกฎของธรรมชาติในภายในตัวเราเป็นอย่างไร, และผลเกิดจากการทำหน้าที่ในตัวเอง เป็นอย่างไร. เราจะต้องรู้จักความผิดพลาดหรือความถูกต้องของเราเอง เราจึงจะไปรู้จักความผิดพลาดหรือถูกต้องของผู้อื่น;...รู้จักโลกภายในก่อน แล้วก็รู้จักโลกภายนอก. บางคนจะสงสัยว่าโลกภายในคืออะไร? โลกมันจะเข้าไปอยู่ในตัวเราได้? นี่คือการไม่ได้เรียนธรรมะ ถ้าเคยเรียนธรรมะก็รู้ว่าในตัวเองก็มีโลก ถ้าไม่เชื่ออาตมาก็เชื่อพระพุทธเจ้าไว้ที่ก่อนก็ได้ เพราะว่า พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า โลกก็ดี เหตุให้เกิดโลกก็ดี ความดับแห่งโลกก็ดี ทางให้ถึงความดับแห่งโลกก็ดี ตถาคตบัญญัติไว้ในร่างกายที่ยาวสักวาหนึ่งนั่นแหละ ที่ยังเป็นๆ ยังมีชีวิต. ในร่างกายที่ยังเป็นๆ นั้นมีโลก โลกทางวิญญาณ โลกอันละเอียด โลกอันมีความหมายที่แท้จริง.

...ทางธรรมะเขาถือว่า โลกนั้นคือสิ่งที่เรารู้สึกได้ทางตา สิ่งที่เรารู้สึกได้ทางหู สิ่งที่เรารู้สึกได้ทางจมูก สิ่งที่เรารู้สึกได้ทางลิ้น สิ่งที่เรารู้สึกได้ทางผิวหนัง สิ่งที่เรารู้สึกได้ทางจิตใจ นั่นแหละคือโลก, มันเข้าไปอยู่ในร่างกายของเราได้อย่างสบาย เพราะมันเป็นความรู้สึกแต่เป็นความรู้สึกทั้งหมดนะ ทุกทางทุกวิถีทาง. เรารู้สึกทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจอย่างไรนั่นคือโลก, นั่นคือสิ่งที่เข้าไปอยู่เป็นโลกในภายใน ทำให้เกิดอะไรได้มาก มีผัสสะ มีเวทนา มีต้นหามีอุปาทานมีทุกข์. ถ้าจะดับทุกข์ก็ดับต้นเหตุของสิ่งเหล่านี้ ก็ดับภายใน อีกเหมือนกัน; ฉะนั้น จะเป็นทุกข์หรือจะดับทุกข์ต้องเป็นเรื่องภายใน. จะเป็นโลกคือความทุกข์ที่ข้างใน จะดับทุกข์ก็ดับโลกก็ต้องดับข้างใน.

(ธรรมะคือเรื่องของธรรมชาติ, ๒๕๔๖: ๓๔๒ - ๓๕๓)

ที่ว่าดูให้ดี ดูให้ดี นั่นนะคือวิปัสสนา; ถ้าใครดูดีแล้วคนนั้นมีวิปัสสนา. ฉะนั้น ลูกเด็ก ๆ อยู่ที่บ้านก็ได้ ในโรงเรียนก็ได้ ที่ไหนก็ได้, เธอต้องดูให้ดูอย่าให้ผิดกฎของธรรมชาติ. นับตั้งแต่ดูให้เห็นว่าทุกอย่างมันเป็นธรรมชาติ; ...แต่ว่าดูธรรมชาติอย่างที่ว่านี้ ไม่ใช่ดูด้วยตาข้างนอกอย่างเดียว; มันดูด้วยตาข้างในคือใจ; ต้องทำใจให้เป็นตา. คือตาที่มันเงาที่มันไม่เห็นอะไรนั่นนะ ก็คือใจที่มันลัดลัดลุ่มลุ่มห่ออยู่ด้วยกิเลส; ฉะนั้น เราต้องกวาดกิเลสออกไปเสียชั่วคราว ให้ตามันไม่มีกิเลส คือใจนะไม่มีกิเลส เรียกว่าตาคือใจไม่มีกิเลส; แล้วใช้ตาใจนี้จะเห็นอะไรตามที่เป็นอย่างจริง...อบรมจิตใจให้เป็นสมาธิ. เมื่อใจเป็นสมาธิ แล้วก็ใช้ใจนั้นแหละเป็นตา; แล้วก็ดูๆ ดูทุกอย่างให้เห็นชัดตามที่เป็นอย่างจริงว่า โอ้! มันสักว่าธรรมชาติ เป็นธรรมชาติที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ, สักว่าธรรมชาติ ไม่มีตัวกู ไม่มีของกู, เมามาเป็นตัวกู ของกูไม่ได้ ขึ้นไปปลิ้นเอามาเป็นตัวกู ของกู มันก็กัดเขา ก็เป็นทุกข์...ที่พวกเขาต้องนั่งร้องไห้อยู่บ่อยๆ นั่นแหละ เพราะธรรมชาติมันกัดเขา, ...เพราะว่ามันไม่มีวิปัสสนา เพราะว่ามันไม่ดูให้เห็นตามที่เป็นอย่างจริงว่า อ้าว! นี่มันของธรรมชาติ มันต้องเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ...ถ้าเราไปใจ ไปหลงยึดถือ...มันจะกลายเป็นความทุกข์ขึ้นมา เพราะว่าเรามันทำผิดธรรมชาติ หรือมันหวังเกินกว่าธรรมชาติจะมีให้ ฉะนั้น เราเมื่อมันไม่ได้อย่างที่เรารู้สึกด้วยความใจ เราก็ต้องเป็นทุกข์แหละ

...เขาเกิดมาที่หนึ่งไม่ต้อเสียน้ำตาสักหยดเดียวจะดีไหม; ลองคิดดูเถอะ, ทั้งที่มันเสียไปมากแล้ว. ...ที่เสียไปแล้วเท่าไรมันก็เป็นความใจเท่ากันแหละ; ที่นี้ต่อไปมันจะใจอีกหรือไม่ใจอีกก็แล้วแต่ความสมัครใจ. แต่ถ้าจะเป็นพุทธบริษัทกันแล้ว เป็นพุทธมามกะกันแล้ว มันก็ไม่ควรจะมีความทุกข์; เพราะว่าพระพุทธศาสนามีไว้สำหรับแสดงความไม่ทุกข์ เพราะว่าเราทำถูกต้องเข้ากันได้กับธรรมชาติ เป็นเกลอกับธรรมชาติ ไม่ใช่เป็นคู่กรณี เป็นคู่อาฆาตกับธรรมชาติ; เราปฏิบัติทุกอย่างกลมกลืนกันไปกับธรรมชาติ กับกฎของธรรมชาติ จนไม่เกิดการกระทบกระทั่งขึ้นในชีวิตนี้ แล้วก็ไม่มีเป็นทุกข์. นี่ปฏิบัติถูกต้องตามกฎของธรรมชาติมันเป็นอย่างนี้.

(ธรรมะคือเรื่องของธรรมชาติ, ๒๕๔๖: ๒๘ - ๓๒)

คำว่า ธรรม นี่มันเป็นคำที่กว้างที่สุด จนไม่อาจจะแปลออกมาเป็นคำภาษาไทยได้, ถ้าเมื่อถือเอาตามหลักของภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้สำหรับพุทธศาสนาแล้ว คำว่า ธรรม แปลว่าสิ่งที่ทรงตัวอยู่ได้, เลยหมายถึงถึงทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไรเลย, จะเป็นวัตถุก็ได้ จะเป็นนามธรรมก็ได้ จะเป็นจิตใจหรือความรู้สึกก็ได้ เรื่องผิดก็ได้ เรื่องถูกก็ได้ อะไรที่มันมีอยู่แล้วก็เรียกว่า ธรรมได้ทั้งนั้น.

... คำว่าธรรมะนั้นมีความหมายเกิดแตกแยกเป็นสองอย่าง คือ คำว่า ธรรมในความหมายทั่วไป หมายถึงทุกสิ่ง และธรรมในความหมายทางศีลธรรม หมายถึงสิ่งที่มีมนุษย์จะใช้แก้ปัญหาของตนโดยเฉพาะ มันจึงแคบเข้ามา... คำว่า ธรรม ในความหมายศีลธรรม *moral* หรือ *morality* นี้ จำกัดความแต่เพียงว่า ระบบการปฏิบัติที่มันถูกต้อง สำหรับมนุษย์คนหนึ่งๆ ทุกชั้นทุกตอนแห่งวิวัฒนาการของเขา.

... คำว่า ธรรม ในความหมายทางปรมาตมหรือทางศาสนา โดยสิ้นเชิงนั้นมันไปไกลกว่านั้น มันหมายถึงทุกสิ่งอย่างที่เราเรียกว่า ธรรม เราควรจะรู้ว่ามันเกี่ยวเนื่องกันอย่างไร อย่างที่แยกกันไม่ได้. ฉะนั้นเมื่อกล่าวทางปรมาตมหรือทางศาสนา ซึ่งมาใช้ทางศีลธรรมได้ดีนี้ ผมเห็นว่า ควรจะศึกษาแล้วก็แบ่งแยก แล้วจัดเป็นหมวดหมู่ อย่างที่เรียกว่าทำ *system* ให้แก่คำว่า ธรรม โดยแบ่งออกเป็น ๔ ความหมาย.

ความหมายที่หนึ่งเรียกว่า สภาวธรรม ตามภาษาบาลี หมายถึงทุกสิ่งที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติ, ทุกสิ่งที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติ จะเป็นวัตถุ หรือนามธรรม หรือจิตใจ หรือความรู้สึกในจิตใจที่สุดแท้ ซึ่งเป็นอยู่ได้ตามธรรมชาติก็เรียกว่า สภาวธรรม, สภาวะ แปลว่า เป็นอยู่เอง ธรรมก็คือธรรม อย่าแปลกกันเลย. นี่ยากจะใช้คำนี้ให้หมายถึงสิ่งๆ หนึ่งที่เรียกว่า ธรรมชาติ หรือ *nature*.

... ในความหมายที่สอง เรียกว่า สัจธรรม สัจจะแปลว่าความจริง มีความหมายว่าไม่หลอก. ภาษาบาลีก็มีคู่กัน, ว่าถ้าสัจจะก็ต้องเป็นอมสัจ, อมสัจคือไม่เท็จหรือไม่หลอก. นี่คือกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ เรียกว่ากฎของธรรมชาติหรือกฎเกณฑ์ของธรรม เราเรียกว่า สัจธรรม ซึ่งตรงกับคำว่า กฎธรรมชาติ. ... กฎที่มีมนุษย์บัญญัติเป็นกฎเฉพาะสิ่ง เฉพาะเรื่อง เฉพาะเวลา จึงเปลี่ยนได้, เช่นกฎหมายอย่างนี้มันเปลี่ยนได้ หรือกฎวิทยาศาสตร์ก็เฉพาะเท่าที่พบแล้วมันยังเปลี่ยนได้. ... คือมันยังไม่ถึงที่สุด. แต่ถ้ากฎของธรรมชาติแล้วจะถึงที่สุด และมีเหลืออยู่มากที่เรายังไม่รู้ เราจะรู้หรือไม่รู้มันไม่รับผิดชอบ มันมีกฎที่ตายตัว เราทำลงไปก็ต้องมีผลตามเกณฑ์อันนั้น เรียกว่าเป็นกฎที่ตายตัว แล้วก็ไม่มียกเว้น แล้วก็ไม่มีจำกัดเวลา ไม่จำกัดยุคสมัยนี้ก็เรียกว่าธรรมเหมือนกัน, หรือธรรมะ ในฐานะที่เป็นสัจธรรม เป็นกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ.

... ความหมายที่สามนี้ หมายถึงการปฏิบัติหรือหน้าที่ เรียกว่า ภาระ คือ ต้องกระทำ ... ปฏิบัติธรรมคือหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติ เพื่อมีชีวิตอยู่รอดก็ตาม เพื่อที่จะได้ผลที่ตัวเองต้องการก็ตาม เพื่อจะถึงจุดหมายปลายทางของมนุษย์ก็ตาม เรียกว่าปฏิบัติธรรม. ... นับตั้งแต่หาอาหารกิน บริหารร่างกายให้รอดอยู่ได้ ปฏิบัติเพื่อให้เกิดความทุกข์ต่างๆ ขึ้นมา เป็นหน้าที่ที่สิ่งมีชีวิตหลีกเลี่ยงไม่ได้. ฉะนั้นการปฏิบัติตนเองเป็นธรรม.

นี่ความหมายที่สี่ ก็คือกฎธรรม หรือจะเรียกว่า วิปាកธรรม ก็ได้ ได้สองคำที่ใช้กันอยู่ทั่วไป. กฎธรรม ก็แปลว่า ผลที่เรารู้สึกได้โดยจิตใจของเรา, วิปាកธรรม ก็แปลว่าผลเหมือนกัน, นี่อันสุดท้ายที่เราได้รับก็เรียกว่าธรรมอยู่นั่นเอง.

(ธรรมศาสตร์ (เล่ม ๑), ๒๕๔๗: ๓๒ - ๓๕)

คำว่า สภาวธรรม ตัวหนังสือมันก็แปลว่า ธรรมที่เป็นได้เอง หรือเป็นอยู่เอง... จะขยายออกไปอีกก็ว่า สิ่งที่มีทรงตัวมันอยู่ได้ คือสิ่งที่มีทรงตัวอยู่ได้.

... นี้ดูต่อไป คำว่าธรรมชาติที่ทรงตัวอยู่ได้เอง นั้นมันแบ่งออกได้เป็นสองชนิด; ชนิดที่หนึ่ง ทรงตัวอยู่ได้เองด้วยอนิจจสภาวะ คือสภาวะที่ไม่เที่ยงที่เปลี่ยนแปลงเรื่อย, ชนิดที่สอง ทรงตัวอยู่ได้เองด้วยนิจจสภาวะ คือสภาวะที่เที่ยงไม่เปลี่ยนแปลง.

... ที่มีการเปลี่ยนแปลง ก็เพราะมันมีอะไรที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยปรุงกันมาเรื่อยไป ที่เรียกว่า ปัจจัยก็คือของปรุง, เมื่อปรุงสิ่งนี้ขึ้นมาแล้ว สิ่งนั้นก็ปรุงสิ่งอื่นต่อไป, นี้เรียกว่ามีปัจจัยปรุงแต่ง มันจึงมีความไม่เที่ยงปรากฏขึ้น. สิ่งที่มีนเที่ยงมันก็ต้องไม่มีปัจจัยอะไรชนิดนั้น ไม่มีการเปลี่ยนแปลงชนิดนั้น, มันจึงละเอียดและเห็นยากกว่ากันมากมายทีเดียว... ไม่อาจจะรู้ได้ด้วยทางตา หู จมูก ลิ้น กาย, และไม่รู้สึกได้ด้วยจิตวิญญาณตามธรรมดา, แต่จะรู้สึกได้ด้วยสติปัญญาที่ลึกซึ้ง ที่อบรมมาดีแล้ว.

... ที่นี้จะดูให้ละเอียดลงไป ของสิ่งที่เรียกว่า สังขตธรรม คือ สิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่ง หรือว่า สังขตธาตุ ธาตุที่มีปัจจัยปรุงแต่ง [ซึ่งแยกได้] เป็นสองพวก พวกที่มีรูปร่างสัมผัสได้ ด้วยตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย ก็เรียกว่า รูปธาตุ หรือ รูปธรรม. ที่นี้ พวกที่มันจะต้องอาศัยการสัมผัสทางใจ อย่างเดียว เป็นสักว่าชื่อ ก็เรียกว่า นามธาตุ หรือ นามธรรม. อันหนึ่ง เรียกว่า รูป, อันหนึ่ง เรียกว่า นาม.

ตัวหนังสือของคำว่า รูป นั้น แปลว่าสลาย, เกิดแล้วสลายอยู่เรื่อย, เป็นของที่สัมผัสได้. คำว่า นาม นั้นแปลว่าชื่อ เป็นสิ่งไม่ใช่รูป, ถ้าจะแยกกันให้ชัดมันก็ต้อง แยกเป็นวัตถุธาตุกับเป็นมโนธาตุ. วัตถุธาตุ ก็คือธาตุที่เป็นวัตถุ, มโนธาตุ ก็คือธาตุที่เป็นมโนคือใจ. ... บางทีเรามีคำอีกคู่หนึ่งว่า กาย กับ จิต ซึ่งอาจจะพูดได้เหมือนกันว่า กาย - กายธาตุ กับ จิตธาตุ กายธาตุ ธาตุทางกาย, ธาตุฝ่ายกาย. จิตธาตุ ธาตุฝ่ายจิต.

...จะเรียกว่ารูปก็ตาม จะเรียกว่านามก็ตาม มันเป็นสิ่งที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง จึงเรียกว่า สังขตธรรม หรือสังขตธาตุ เหมือนกัน; เมื่อมีปัจจัยปรุงแต่งมันก็ไม่เที่ยง คือเปลี่ยนแปลง คือไหลเรื่อย นี้ขอให้หลับตาทำสมาธิ มองดูสิ่งที่มีไหลเรื่อยนี่ที่เป็นรูปธรรมก็ไหลเรื่อย, ที่เป็นนามธรรมก็ไหลเรื่อย.

สิ่งที่เป็นรูปธรรมก็ไหลอยู่ข้างนอก คือสิ่งที่เราเห็นได้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กายนี้ รูปทั้งหลายที่เห็นด้วยตากก็ไหลเรื่อย...เสียงที่ได้ยินทางหูก็ไหลเรื่อย...ไหลเรื่อย ด้วยอาการที่ว่าเกิดขึ้น-ตั้งอยู่-ดับไป...ความที่ไหลเรื่อยของสิ่งที่เรียกว่ารูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส นี้เรียกว่า รูปธรรมมันไหลเรื่อย.

สิ่งที่สอง คำที่สองคือ นามธรรม - ความรู้สึกคิดนึกได้ด้วยใจล้วนๆ นี้ก็ไหลเรื่อย เช่น ตาเห็นรูปแล้วจะเกิดการเห็นทางตา ที่เรียกว่า จักขุวิญญาณ. นี้ก็คือการไหลชนิดหนึ่ง เมื่อตะกี้ไม่มี, เดียวนี้มีจักขุวิญญาณขึ้นมา เกิดความรู้สึกข้างในเป็นผัสสะ เป็นเวทนา เป็นต้น ความรู้สึกมันทยอยกันขึ้นมา เป็นความรู้สึกอย่างหนึ่งๆ ในจิตใจของคนนี้เรียกว่านามธรรม มันก็ไหลเรื่อย.

...ทีนี้ เรา จะต้องรู้เรื่องเกี่ยวกับอายตนะ ว่ามันมีอะไรมากน้อยเท่าไรแล้วไปถึงไหนกัน...ทุกคนไปพิจารณาให้ดีๆ มีเรื่องเกี่ยวกับอายตนะ มันจึงมีเรื่องต่างๆ ในโลก อย่างที่มันกำลังเป็นกันอยู่นี้, มันเป็นตัวปัญหา สำคัญที่สุด ก็อยู่ตรง ที่เรื่องอายตนะทั้ง ๖. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่ามันเป็นทั้งหมด คือทุกเรื่อง ท่านใช้คำว่า สัพพ - สิ่งทั้งปวง, สิ่งทั้งปวงคืออะไร? สิ่งทั้งปวงคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, รูป รส กลิ่น เสียง โสรัฐัพพะ รัชมารมณ ซึ่งขึ้นอยู่กับกัน สิ่งทั้งปวงมีเพียงเท่านั้น. ...ถ้าคนเราจะปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพาน มันก็ต้องชนะสิ่งที่เรียกว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ให้ได้, จัดการเรื่องนี้ให้มันสิ้นสุดลงได้ ก็มีนิพพานปรากฏขึ้นมาได้ ด้วยการจัดการให้ถูกต้อง.

...ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อเป็นอายตนะ หมายความว่ามันพร้อมแล้วที่จะรับสัมผัส ทางใดทางหนึ่ง กล่าวคือ เมื่อมีการสัมผัสทางนั้น ยกตัวอย่าง เช่นทางตา...ความกระทบกันระหว่างตากับรูปกับวิญญาณทางตา นี้ ก็เรียกว่าผัสสะ คือการกระทบ, แม้การกระทบนี้ก็เป็นสภาวะธรรมอันหนึ่ง,... สิ่งนั้นเรียกว่าผัสสะ มิได้เล็งถึงภเวณีโดยตรง เล็งถึงความรู้สึก...ผัสสะที่เป็นความรู้สึก เป็นนามธรรม.

นี่ จากผัสสะก็ต้องมีเวทนา คือความรู้สึกออกมาอีกทีหนึ่งว่าเป็นอย่างไร คือรู้สึกถูกใจหรือไม่ถูกใจ หรือว่าพูดไม่ได้ว่าถูกใจหรือไม่ถูกใจ อย่งนี้, เวทนานี้ก็เป็นความรู้สึกเป็นนามธรรมก็เป็นสภาวะธรรมอันหนึ่งออกมาอีก แล้วก็จะให้สิ่งอื่นออกมาตามลำดับ.

...ตรงสิ่งที่เรียกว่าเวทนานี้สำคัญมากที่สุด คือมันจะเป็นปัญหาที่ตรงนี้...ความรู้สึกที่เป็นความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจ รักหรือเกลียด, รู้สึกเป็นสุขทางตาหรือเป็นทุกข์ทางตานี้. ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็เหมือนกัน เรียกว่าเวทนาทั้งนั้น, มันเป็นตัวปัญหาที่สำคัญสำหรับมนุษย์. เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้นก็เรียกว่ามีปัญหาทันที คือจะทนอยู่ไม่ได้, สำหรับคนธรรมดาสามัญก็ต้องดิ้นรนไปตามเวทนานั้น. ...จะหากามารมณมันก็อยู่ที่ตรงนี้, จะหาเกียรติยศชื่อเสียง มันก็อยู่ที่ตรงนี้ หมายความว่าเอาเกียรติยศชื่อเสียงมาทำความสบายใจ, ที่เกี่ยวข้องกันระหว่างบุคคล, ระหว่างหมู่คณะ, จะเป็นปัญหาขึ้นมาระหว่างหมู่คณะ กระทั่งระหว่างประเทศชาติ เรียกว่ารบราฆ่าฟันกัน มันก็เพราะตรงนี้. ...ในจิตใจของมนุษย์นี้ถ้าเราควบคุม[เวทนา]อันนี้ไม่ได้ หรือแก้ปัญหาลงใจไม่ได้ ไม่มีทางจะแก้ปัญหาอะไรได้เลย.

...พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสย้ายไปที่เวทนา นี้มาก เป็นจุดที่สำคัญ : เวทนาทางตา, ทางหู, ทางจมูก, ทางลิ้น, ทางกาย, ทางใจ, เพราะอะไร? ก็เพราะให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าตัณหา แม้สิ่งที่เรียกว่าตัณหานี้ก็เรียกว่าสภาวะธรรม, ความรู้สึกอยากมาจากความไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร มันก็อยากไปตามความไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร เพราะมันโง่มาแล้วตั้งแต่เมื่อมีการสัมผัส ตาสัมผัสรูป หูสัมผัสเสียง เป็นต้น มันมีความโง่หรืออวิชชามาตั้งแต่ตอนนั้นแล้ว.

เวทนามาจากอวิชชา, ตัณหาเป็นผลของอวิชชา, ...นี่ตัณหาแล้วก็ต้องมีความรู้สึกต่อไปอีก คือ โง่หนักขึ้นไปอีกจนเป็นตัวผู้อยาก แล้วสิ่งที่ถูกอยากขึ้นมา ก่อนมันมันไม่มีความรู้สึกอย่างนั้น...ต่อเมื่อมีอะไรมาทำให้งให้หลง ทางตา ทางหู เป็นต้น ก็เกิดความอยากขึ้นมา. หลังจากนั้นก็เกิดความรู้สึกที่เป็นอุปาทาน, มีตัณหาแล้วก็มีอุปาทาน อุปาทานนี้ก็เป็นสภาวะธรรมอันหนึ่ง ออกมาจากตัณหา, มันเป็นความรู้สึกรุนแรง มีตัวกู ตัวฉันแล้ว ออกมาแล้ว, แล้วมันก็ต้องมีสิ่งที่ถูกอยากถูกมันหมาย.

นี่ดูความเป็นของหลอกลวง มาया ที่ตรงนี้ให้มาก ที่มันผิดไปจากที่คุ้นเคยได้ยินมาโดยตรงที่ว่า ผู้อยากนั้นเกิดทีหลังความอยาก นั่นแหละข้อเท็จจริงมันเป็นเสียอย่างนั้น เมื่อยังไม่อยาก ไม่รู้สึกอยากอย่างรุนแรง ความรู้สึกว่าผู้อยากก็มีอยู่ในใจ, มันยังไม่เป็นตัวกู - ของกู ก็ไม่มีอะไร ก็ไม่เป็นทุกข์. พอตากระทบรูป เป็นต้น เกิดผัสสะ เกิดเวทนา เวทนาเกิดตัณหาคือความอยาก มันจึงจะปรุงความรู้สึกตัวผู้อยาก. นี่เป็นจุดสำคัญ เป็นเคล็ดที่สำคัญที่สุดในการศึกษาพระพุทธศาสนา. ...logic ของเด็กๆ มันจะต้องมีผู้อยากก่อนจึงจะอยากได้. แต่ข้อเท็จจริงของสภาวะธรรม มันกลับเป็นการปรุงแต่งมาตามลำดับ จน เกิดความอยากเสียก่อน แล้วจึงเกิดความรู้สึกที่อุ่นวยอยู่ด้วยตัวกู ผู้อยาก แล้วสิ่งที่ถูกอยาก แล้วจึงจะได้.

...เมื่อมีอุปาทานความรู้สึกมันหมายถึงเป็นตัวกู - ของกู มันก็เกิดสิ่งที่เรียกว่าความเป็นตัวกู ความเป็นแห่งตัวกูที่เรียกว่าภพ นี่ก็เป็นสภาวะธรรมอันหนึ่ง เรียกว่าภพ แล้วมันเบิกบานเต็มทีก็เรียกว่าชาติ, นี่ก็เป็นสภาวะธรรมอันหนึ่งเรียกว่า ชาติ คือความเกิด ก็มีชรา - ความแก่ มรณะ - ความตาย นี่ไปตามลำดับล้วนแต่เป็นสภาวะธรรม.

แล้วในบางกรณีมันก็มีความรู้สึก ที่เรียกว่าโลภะ ปริทเวชะ ทุกชะ โทมนัส อุปายาส ยุ่งกันไปมากมาย เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ด เป็นสภาวะธรรม เบ็ดเตล็ดมีความว่ามันไหลไปตามเหตุปัจจัย จึงมีความไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงไปแล้วไหลไปเป็นความเปลี่ยนแปลง เรียกว่า สภาวะธรรม.

...นี่ขอให้สังเกตดูว่ามัน เป็นนามธรรมหลายๆ ชนิด เกิดส่งต่อทยอยกันมาเรื่อย... เพราะเหตุที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง ฉะนั้นจึงเรียกสังขตธรรม แล้วก็เป็นปัจเจกสภาวะธรรม คือธรรมที่ทรงตัวอยู่ด้วยความไม่เที่ยง ความเปลี่ยนแปลงเรื่อย.

นี่กล่าวเฉพาะข้างใน ในตัวคน ในความรู้สึกแห่งจิตใจคน ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญ เพราะความทุกข์ที่เป็นตัวปัญหามันอยู่ในที่นั่น ไม่ได้อยู่ในที่ของข้างนอก. ถ้าข้างในมีการปรุงแต่งผิด ไปในทางเป็นทุกข์ มันก็เป็นทุกข์, ถ้าปรุงแต่งในทางรู้สึกเป็นสุข มันก็เป็นสุข, แต่ถ้าไปยึดถือในความสุขเข้าก็กลายเป็นทุกข์อีก. นี่สำคัญอยู่ที่การยึดถือในเวทนา นั่นๆ เอามาเป็นต้นหาอุปาทานแล้วเป็นทุกข์ทั้งนั้น, ... อย่างความเกิด - ความแก่ - ความเจ็บ - ความตาย สื่ออย่างนี้เขาเรียกว่าเป็นทุกข์ นั่นพูดอย่างสะเพร่า...แล้วไม่เข้าใจ. ความเกิดจะเป็นทุกข์ก็เมื่อถูกยึดถือว่าเป็นความเกิดของกู, ความแก่จะเป็นทุกข์ก็เมื่อมีการยึดถือว่าเป็นความแก่ของกู, ความเจ็บไข้ก็เหมือนกัน จะเป็นทุกข์ก็ต่อเมื่อมีความรู้สึกว่าคุณเจ็บไข้หรือความเจ็บไข้ของกู, ความตายจะเป็นทุกข์ก็ต่อเมื่อเรายึดถือเอาว่าเป็นความตายของเรา, อย่างนี้เป็นต้น.

ฉะนั้น สภาวะธรรมที่ถูกยึดถือ มันก็ไม่ใช่อะไร ยังไม่เป็นทุกข์, พอถูกยึดถือก็เป็นทุกข์ไปหมด. ... ฉะนั้นให้ดูที่ความยึดถือ เป็นตัวกู แล้วเป็นของกู ก็จะตัวกูหัวตัวกูไว้ก็หนัก, จะถือของกูหัวของกูไว้มันก็หนัก. นี่ก็เรียกว่าสภาวะธรรมแต่ละอย่างๆ.

...นี่ ความรู้สึกที่เป็นตัวกู - ของกู มันเป็นความรู้สึกเท่านั้น ไม่ใช่ตัวจริง, ไม่ใช่มีอยู่ตลอดเวลา. นี่เป็นตัวเรื่องที่สำคัญที่สุด ที่จะมีความทุกข์เรียกว่าตัวกู - ของกูเป็นเพียงความรู้สึก เกิดที่หลังความอยาก, ความอยากเกิดที่หลังเวทนา, เวทนาเกิดที่หลังผัสสะ, ผัสสะเกิดเพราะการกระทบกันระหว่างตากับรูปและวิญญาณทางตาเท่านั้นเอง, ถ้าดูมาอย่างนี้เห็นมาอย่างนี้ ก็จะเห็นสภาวะธรรมที่มีประโยชน์ที่สุด สำหรับจะศึกษาพระพุทธศาสนาที่ตาม, สำหรับจะปฏิบัติเพื่อจัดความทุกข์ก็ตาม, แล้วตรงนี้ก็เข้าใจสิ่งที่เรียกว่า ธรรมศาสตร์ หรืออาวุธที่มีคม คือธรรมะสำหรับจะตัดปัญหาคือความทุกข์ออกไปได้.

...ที่นี้จะพูดกันถึงฝ่ายที่ตรงกันข้าม คือฝ่ายอสังขตะ...มันตรงกันข้ามโดยประการทั้งปวง จากฝ่ายที่เป็นสังขตะ. แม้ว่าจะเป็นสภาวะธรรมเหมือนกัน...เมื่อพูดถึงสังขตะธาตุ คุณก็นึกถึงสิ่งที่พูดมาแล้ว ...มันเป็นรูปธาตุ เป็นอรูปธาตุ เป็นรูปและเป็นนาม. ที่นี้พอมาถึงอสังขตะธาตุนี้ มันไม่ใช่รูป มันไม่ใช่นาม แล้วมันจะเป็นธาตุอะไร, มันต้องเรียกเป็นธาตุอย่างอื่นซึ่งไม่ใช่รูปธาตุนามธาตุ, มันก็กลายเป็นอสังขตะธาตุ หรือเป็นสุญญธาตุ สุญญธาตุ นิโรธธาตุ นิพพานธาตุ ไปโน้น. ... ส่วนที่เป็นอสังขตะนี่จะเป็นรูปหรือนามไม่ได้ แล้วคำว่ารูปว่านามนี้ หมายถึงว่ามีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง. เดียวนี้มันไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง, อยู่นอกไปจากอำนาจที่จะปรุงแต่ง, ดังนั้นมันจึงไม่ใช่รูปและไม่ใช่นาม, ไม่ใช่รูปธาตุ ไม่ใช่นามธาตุ.

มีคำอื่นใช้ คือคำว่า สุญญธาตุ หรือ สุญญตธาตุ, มันเป็นธาตุแห่งความว่าง ว่างจากรูปว่างจากนาม เพราะว่าว่างจากเหตุว่างจากปัจจัย, บางทีก็เรียกว่านิโรธธาตุ คือเป็นธาตุที่ดับ, นิโรธธาตุ - แปลว่า ธาตุเป็นที่ดับ เป็นแดนดับ เป็นเครื่องดับ, ดับแห่งอะไร ดับแห่งนามและรูปนั่นแหละ... บางทีก็เรียกว่า นิพพานธาตุ ซึ่งก็แปลว่าดับอีกเหมือนกัน, ดับแห่งนามและรูป ซึ่งเป็นของร้อน. นิพพานธาตุเป็นที่ดับแห่งของร้อนเหล่านั้น, มันจึงเย็น...

ที่นี้จะพูดถึงคำว่าอสังขตะต่อไปอีก โดยใช้ความหมายที่ละความหมาย.

ความหมายที่หนึ่งเรียกว่า อสังขตะ มันเป็นเรื่องที่ควรทำให้แจ้งแก่จิตใจของตน, สิ่งนี้เรียกว่า อสังขตะ นั้น เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้งแก่จิตใจของตน...พยายามที่จะทำให้แจ้งแก่ใจของเรา โดยคิด โดยใคร่ครวญ สุดแต่แต่จะทำได้ให้เห็นสิ่งที่มันตรงกันข้ามจากสังขตะนั้น, เพื่อจะได้เห็นที่เที่ยง ที่จริง ที่ไม่หลอก ที่ไม่มีการไหลเวียนเปลี่ยนแปลง.

ที่นี้ความหมายที่สองในฐานะที่มันเป็นสุญญตธาตุ คือ ว่าง เป็นสุญญตธาตุ - ธาตุว่าง, หรือเป็นสุญญตธาตุ - ความว่าง นี่ก็เล็งถึงสังขตะนะอย่าลืมเสีย แต่มองดูในแง่หนึ่ง มันออกมาในความหมายว่าว่าง ว่างจากการปรุงแต่ง, ว่างจากตัวตน, ว่างจากความไหลเวียนเปลี่ยนแปลง เรียกว่าว่าง. ...นี่เราจะพูดตลอด ให้มีความรู้สึกคิดนึกรู้สึกหรือว่ายึดถือกันมาอย่างมีตัวตน จึงเต็มไปด้วยความรู้สึกที่เป็นตัวตน; ดังนั้นจึงเข้าใจคำว่าว่างไม่ได้, ไม่รู้จักสุญญตธาตุ คือธาตุแท้จริงอันหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ในสิ่งทั้งปวง คือ ความที่มันว่างจากตัวตน. ถ้าเราเห็นแล้วเราจะพบได้ว่า มันเป็นของละเอียดและลึกมาก.

ในฐานะที่มันเป็น ความว่างนี้เราต้องมีสติให้เห็นอยู่เสมอ. นี่เป็นคำสั่งของพระพุทธเจ้า ว่าเธอจงเป็นคนมีสติเห็นโลกโดยความเป็นของว่าง อยู่ทุกเมื่อเกิด, ให้เห็นโลกโดยความเป็นของว่าง คือ เห็นความว่างจากตัวตน ที่โลก จงมีสติเห็นมันอยู่ทุกเมื่อเกิด, ...ถ้ารักษาสติไว้ได้ เห็นความว่างจากตัว

ตนอยู่เสมอ จิตนี้จะไม่ถูกปรุงเป็นไปตามทางของสังขตะ, คือจิตจะไม่ถูกหลอกให้รัก ให้โกรธให้เกลียด ให้กลัว ให้วิตกกังวล ให้ขุ่นมัว ให้อะไรได้. แล้วมีสติ เห็นโลกโดยความเป็นของว่าง จิตก็อยู่ในสภาพที่ว่าง อย่างเดียวกับสัจธรรมธาตุนั้น, ไม่ใช่ไม่มีอะไร หรือไม่มีความคิดอะไร ไม่รู้สึกอะไร ไม่ใช่อย่างนั้น มันเห็นมันรู้จะไรหมด มีสติเต็มทีเดียว; แต่มันว่าง มันไม่จับอะไรเอามาเป็นตัวตน, เพราะไม่เห็นอะไรโดยความเป็นตัวตน ที่จะจับเอามาเป็นตัวตนได้.

ที่นี่ ความหมายที่สาม คือ นิโรธ ...เป็นธาตุแห่งความดับ ...เป็นที่ดับ เป็นแดนดับแห่งสิ่งทั้งปวง ...ธาตุนี้เข้าไปไหนก็เป็นอันว่าดับ เยียบไปที่นั่น, เข้าไปที่กิเลสก็ดับกิเลส เข้าไปที่ความทุกข์ก็ดับความทุกข์, เข้าไปที่กระแสปฏิจลสมุปบาท คือการปรุงแต่ง มันก็หยุดกระแสแห่งการปรุงแต่ง หยุดการไหลเวียน. นี้พูดอย่างภาพพจน์เหมือนอุปมา เข้าไปที่ไหนก็ดับที่นั่น, กิเลสก็ดับ ความทุกข์ก็ดับ การปรุงแต่งให้เป็นกิเลส หรือปรุงแต่งให้เป็นความทุกข์ มันก็ดับ, ดับการปรุงแต่งนั้นเสียด้วย สิ่งที่เป็น เหตุปัจจัยแห่งการปรุงแต่งก็ถูกดับไปเสียด้วย, การปรุงแต่งก็ถูกดับไปเสียด้วย ผลที่จะเกิดขึ้นมาก็ถูกดับไปเสียด้วย.

ที่นี่ ความหมายที่สี่ สุดท้ายว่า นิพพานธาตุ หรือนิพพานนี้ เป็นสิ่งที่ต้องทำจิตใจให้ลึกลงไปเรื่อยๆ จนกว่าจะถึงที่สุด, เพราะนิพพาน แปลว่าดับ แปลว่า ดับแห่งสิ่งร้อน ให้กลายเป็นหมดร้อน คือเย็นหรือ หมดทุกข์ เหมือนกัน ความหมายอันแท้จริงมันก็ ดับสิ้นเชิง ดับร้อนสิ้นเชิง ก็ต้องทำจิตใจให้ลึกลง เป็นสิ่งที่ต้องทำจิตใจให้ลึกลง.

...อย่าไปเข้าใจว่า อสังขตะนี้เป็นส่วนที่เป็นความสุข ที่คู่กันกับความทุกข์, ความสุขที่คู่กันกับความทุกข์นั้นยังเป็นสังขตะ คือมันมีเหตุปัจจัย ปรุงแต่ง เป็นความสุขบ้าง เป็นความทุกข์บ้าง. ถ้ามันเป็นอสังขตะ...มันต้องเพิกออกไปทุกชนิด ที่มันเป็นคู่ๆ นั้น. ...ดับทั้งบุญดับทั้งบาป ดับทั้งดีดับทั้งชั่ว ดับทั้งแพ้ดับทั้งชนะ ดับทั้งมีดับทั้งไม่มี...มันอยู่เหนือความที่มากถูกปรุงแต่ง, มีนี่ก็ปรุงแต่ง ไม่มีนี่ก็ปรุงแต่ง, มันต้องไม่ปรุงแต่ง มันต้องดับเสียหมดทั้งมีและไม่มี หรือทั้งสุขและทั้งทุกข์ ทั้งได้ทั้งเสีย ทั้งแพ้ทั้งชนะ.

...นี่เราก็ได้พูดถึงเรื่องอสังขตะมาโดยใจความ ก็เรียกว่ามันมีเท่านั้นแหละ เพราะว่ามันมีเพียงอย่างเดียวเท่านั้นและ คือไม่ปรุงแต่ง นี้พวกที่เป็นสังขตะก็รู้, แล้วพวกที่เป็นอสังขตะก็รู้ ทั้งสองพวกนี้ก็เรียกว่าสภาวะธรรม ธรรมที่เป็นอยู่เอง คือธรรมชาติในความหมายทั้งหมดในพระพุทธศาสนา, ในพระพุทธศาสนา ถ้าพูดว่าธรรมชาติเพียงคำเดียวเท่านั้น ก็เท่ากับพูดว่าธรรมเพียงคำเดียว หมายถึงสภาวะธรรมที่เป็นอยู่เองนี้ ในฐานะที่เป็นธรรมชาติ ที่เป็นปรากฏการณ์ ปรากฏแก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ก็เป็นสังขตะ, ที่ปรากฏแก่สติปัญญาสิ่งนี้ ก็เรียกว่าสังขตะ.

(ธรรมศาสตร์ (เล่ม ๑), ๒๕๔๗: ๔๒ - ๑๐๒)

คำว่า สังขธรรม ก็แปลว่า ธรรมที่เป็นสังขจะ คำว่าสังขจะเราก็พอจะทราบกันได้ว่า มันแปลว่าจริง; แต่ในที่นี้ มัน หมายถึงสิ่งที่เรียกว่ากฎ, เพราะสิ่งที่เรียกว่ากฎนั้นเป็นของจริงยิ่งกว่าสิ่งใด, แต่ไม่ใช่กฎที่มนุษย์ตั้งขึ้นเอง มันมันเป็นกฎปลอม ว่าเป็นไปตามความรู้สึกของมนุษย์ หรือคนที่มัวอำนาจตั้งขึ้นมา, กฎหมายหรือกฎบ้านกฎเมือง กฎอะไรต่างๆ ไม่ใช่สังขธรรมในที่นี้. สังขธรรมในที่นี้หมายถึง กฎที่เป็นอยู่เองตามธรรมชาติ.

เช่น กฎที่เป็นสามัญลักษณะ สิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ดี, หรือ กฎที่ว่าเมื่อมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ จะเกิดขึ้น ที่เรียกว่ากฎแห่งอิทัปปัจจัยตา ก็ดี, กระทั่งถึง กฎแห่งจตุรริยสังขัจ, เกี่ยวกับความดับทุกข์และความทุกข์ ก็ดี, นี่เป็นอยู่โดยธรรมชาติ เป็นไปตามธรรมชาติ เรียกว่ากฎและเป็นของจริงถึงที่สุด เราจึงเรียกว่าสังขธรรม.

...ในศาสนาอื่นก็อยู่ในรูปพระเจ้าก็ได้, ในศาสนาที่เขาไม่มีพระเจ้า เขาต้องถือว่ามีพระเจ้า...คำพูดของพระเจ้านี้หมายถึงกฎของธรรมชาติ กฎเกณฑ์ของธรรมชาตินั้นแหละ เขาถือเสมือนหนึ่งว่าธรรมชาติพูด, แล้วมันเป็นกฎของธรรมชาติ มันมีค่าเท่ากับพระเจ้าพูด เป็นโอองการของพระเจ้า พูดแล้วตายตัว. ศาสนาไหนก็ต้องถืออย่างนี้ว่ามีอยู่ มีคำพูดที่เด็ดขาดอยู่ คือคำพูดของความจริงที่เราเรียกว่ากฎของธรรมชาติ. แต่ในศาสนาที่เขาถือพระเจ้า เขาก็ต้องว่าคำพูดของพระเจ้า อย่างที่เคยบอกให้ทราบแล้วว่า ในคัมภีร์ไบเบิลของพวกคริสเตียนนี้ เขาก็ว่า *The Word*, คือคำพูด มีอยู่ก่อนสิ่งใด นั้น หมายถึงคำพูดของพระเจ้า ก็คือกฎของธรรมชาติ แล้วมันมีอยู่ก่อนสิ่งใดจริง...โดยเฉพาะ ความมีอยู่ของกฎนั้นเอง ยิ่งจริงที่สุด.

...กฎในธรรมะ ฝ่ายเรา ไม่ใช่พระเจ้าที่เป็นคน มีแต่กฎของธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็กฎของสังขตะทั้งหลาย เจียบขาด มีความหมายอย่างพระเจ้า ...ที่มันเป็น กฎสามัญลักษณะ ก็ดี กฎอิทัปปัจจัยตา ปฏิจลสมุปบาท ก็ดี กฎแห่งจตุรริยสังขัจ ก็ดี นี่คือกฎที่แท้จริง เจียบขาด ตายตัว มีลักษณะเป็นพระเจ้า ในพุทธศาสนาเป็นอย่างนี้เป็นพระเจ้า.

...ในทางพระพุทธศาสนา...บรรดาสังขจะทั้งหลาย จตุรริยสังขัจเป็นสังขัจที่ประเสริฐที่สุด มีพระบาลีว่าอย่างนั้น นี้ก็หมายความว่าอย่างนั้นว่า สังขจะ สังขจะ-ของจริง นี้มีมากมาย, แต่ ในบรรดาสังขจะทั้งหลายนั้น อริยสังขัจสี่นั้นเป็นสังขจะที่ประเสริฐที่สุด ก็คือเรื่อง ความทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับสนิทแห่งทุกข์, ทางให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์...แม้ว่าจะเล็งถึงกฎสามัญลักษณะ หรือปฏิจลสมุปบาท มันก็ยังเนื่องอยู่ด้วยจตุรริยสังขัจนั่นเอง.

กฎสามัญลักษณ์ เช่น ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา นั้นมันก็รวมอยู่ในคำว่าทุกข์ ของอริยสัจจ์ที่หนึ่ง, ส่วนคำว่า อิทัปปัจจยตาหรือ ปฏิจจสมุปบาทนั้น คืออาการที่มันเกี่ยวเนื่องกันๆ เพราะมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ๆ จึงเกิดขึ้น เกิดขึ้นๆ จนเป็นไปในฝ่ายทุกข์นั้น ประการหนึ่ง, อีกฝ่ายหนึ่ง ก็มาในฝ่ายดับทุกข์ เป็นอิทัปปัจจยตาฝ่ายที่จะมาสู่ความดับทุกข์ เพราะปัจจัยนี้ไม่มีหรือดับลง สิ่งนี้ย่อมดับลง, สิ่งนี้ย่อมดับลง.

อำนาจสูงสุดของ สิ่งที่เรียกว่ากฎ หรือพระเป็นเจ้านี้ มีการยอมรับบัญญัติไว้ในศาสนาทั้งหลายว่า มีอยู่ ๓ คือ กฎหรืออำนาจที่จะให้มีการเกิดขึ้น และ กฎที่จะมีอำนาจให้มีการตั้งอยู่ชั่วขณะ แล้วก็มีการดับไป ๓ คำว่า เกิดขึ้น-ตั้งอยู่-ดับไป. อย่างนี้ก็เป็นไปตามกฎ : กฎที่ทำให้เกิดขึ้น, กฎที่ทำให้ตั้งอยู่, กฎที่ทำให้ดับไป. ...เราก็พูดกันได้ดีกับพวกที่ถือพระเจ้า ว่ามีพระเจ้าผู้สร้างขึ้นมา พระเจ้าผู้ควบคุมอยู่ รักษาอยู่ แล้วพระเจ้าผู้ทำลาย ให้สิ้นไปเป็นคราวๆ. ...นี่พูดอย่างบุคคลาธิษฐาน.

ถ้าพูดอย่างธรรมาธิษฐานหรือตามสัจจะ นี้เรียกว่า มันมีกฎที่ทำให้เกิดขึ้น กฎที่ทำให้ตั้งอยู่ กฎที่ทำให้ดับไป; ทำให้เกิดขึ้นก็เป็น กฎสามัญลักษณ์ก็ได้ เพราะไม่เที่ยง มันมีอันอื่นเกิดขึ้นมาแทน หรือว่าโดย กฎแห่งอิทัปปัจจยตา เพราะเมื่อสิ่งนี้มีอยู่ สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น ก็ได้ โดยกฎแห่งอริยสัจจ์ หมายถึงกิเลสมีอยู่ความทุกข์จึงเกิดขึ้น อะไรที่ควบคุมไว้เรียกว่า กฎแห่งกรรม ต้องเป็นไปตามกฎแห่งกรรม นี้ก็เป็นอิทัปปัจจยตาโดยตรง; เมื่อสิ่งนี้ๆ มีอยู่ สิ่งนี้ๆ ย่อมเกิดขึ้น เมื่อหุบลงไปมันก็ตั้งปั้งขึ้นมาอย่างนี้เป็นต้น ตามกฎของกรรมนี้ มันจะควบคุมสิ่งต่างๆ อยู่. นี้การดับไปโดยพระเจ้าผู้ทำลายล้างนี้ ก็คือ กฎอิทัปปัจจยตา หรือสามัญลักษณ์คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, หรือกฎอริยสัจจ์ ก็หมายความว่า ถ้าทำลายกิเลสเสีย ความทุกข์ก็จะดับลงไปอย่างนี้.

...ขอให้ระลึกถึงข้อที่ว่า ในพุทธศาสนานี้เรามีคุณบทสำหรับพระธรรมว่า สุวากขาโต ภคเวตา ธมโม - ธรรมะนี้อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ดีแล้ว. คำว่าตรัสไว้ดีแล้ว นี้คืออาการที่ทนต่อการพิสูจน์ ฉะนั้นจึงกล้าทำให้ใครพิสูจน์ ...ว่า ความทุกข์ต้องเป็นอย่างนี้ๆ เหตุให้เกิดทุกข์ต้องเป็นอย่างนี้ๆ, ความดับสนิทแห่งทุกข์ต้องเป็นอย่างนี้ๆ, กระทั่งทางให้ถึงความดับสนิทแห่งทุกข์ต้องเป็นอย่างนี้ๆ. ที่เรียกว่า ตถตา, ตถตา แล้วคำอื่นๆ ก็นี้เรียกว่าจริง และทนต่อการพิสูจน์ว่าจริง.

...ตถตา แปลว่าความเป็นอย่างนั้น, อวิตถาหรืออวิตถตา คือ ความที่ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น, อนัญญาหรืออนัญญาตา ซึ่งแปลว่า ความไม่เียงไปโดยประการอื่น, หรือว่า ธัมมัญญาตา - ความตั้งอยู่แห่งธรรมตา, ธัมมเนียมตา - ความเป็นกฎตายตัวแห่งธรรมตา, นี้ล้วนแต่เป็นอรรถะ หรือความหมายของคำว่าสัจจะ คือสิ่งที่จริงแน่นอนลงไป, ขอให้ถือเอาใจความที่รวมมาจากคำทั้งหมดนี้ว่า มันเป็นอย่างนั้นอย่างตายตัว.

...ที่นี้สิ่งที่เป็นสิ่งจะอย่างนี้ ก็เป็นไควล์ย คือไม่จำกัดเวลา ไม่จำกัดสถานที่ ไม่มี *time or space* หรือไม่มีแม้แต่ *relativity*, คือ ความสัมพันธ์กันระหว่างเวลากับพื้นที่ ที่จะให้มีอำนาจเหนือไควล์ยธรรม คือกฎเหล่านี้เหนือเวลาเหนือพื้นที่เหนือสัมพันธ์ของเวลาและพื้นที่ เพราะอันนั้นมันเป็นสิ่งขตะ เดียวมันนั้นเป็นอสังขตะ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสูงสุด เป็นอยู่ได้ในตัวเอง ตามความหมายของคำว่า สัจจะ. พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้ ก็รู้อันนี้ แล้ว เขามาสอนเฉพาะที่จะดับทุกข์ได้ เหมือนที่ท่านว่า ความรู้ที่รู้นั้นรู้เท่ากับไปไม่หมดทั้งป่า แต่เอาสอนพวกเธอนี้ เท่ากับไปไม่กำมือเดียว คือกฎที่จะดับความทุกข์ได้เท่านั้น.

(ธรรมศาสตร์ (เล่ม ๑), ๒๕๔๗: ๑๐๕ - ๑๒๔)

การปฏิบัติธรรมคือการทำหน้าที่เพื่อความรอด. ...นี่ถึงคำว่าธรรมชาติ, แล้วกฎของธรรมชาติ, แล้วหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติตามกฎของธรรมชาติ ไว้ในใจเสมอไป หน้าที่นั้นและเรียกว่าการปฏิบัติ. คำว่าปฏิบัติมันหมายถึงการปฏิบัติหน้าที่ ...เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ มิฉะนั้นแล้วจะต้องตาย, ใช้คำว่าตายอย่างนี้เลย ...จะต้องตายในความหมายใดความหมายหนึ่งในสองความหมาย.

...ตายทางร่างกายอย่างหนึ่ง, ตายทางวิญญาณคือ *spiritual* นั่นอีกทางหนึ่ง. ใครหลีกเลี่ยงหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติ แล้วคนนั้นจะต้องตาย ทางร่างกาย เช่น ลองไม่กิน ไม่รักษาโรคไม่อะไรต่างๆ มันก็ต้องตายทางร่างกาย. ที่นี้ทาง *spiritual* ลองไม่ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักธรรมะ มันก็เป็นคนเลว กระทั่งเป็นคนมีความทุกข์ทรมาน จนมีจิตใจไม่สงบประกอบ, นี้ก็เรียกว่าตายได้เหมือนกัน.

ที่นี้คนสมัยนี้...มันเป็นหรือมากเกินไปในความหมายที่หนึ่ง แล้วมันจึงต้องไปตายอยู่ในความหมายที่สอง มันเป็นมากเกินไป มันมีเงินใช้มากเกินไป, มีการกินอยู่ดีมากเกินไป มันเป็นมากเกินไปในความหมายที่หนึ่ง คือไม่ตายในความหมายที่หนึ่ง, แต่แล้วมันก็ไปตายในความหมายที่สอง; ยิ่งกินดีอยู่ดี มันก็ยิ่งเห็นแก่ตัวมาก, มันมีกิเลสมาก ซึ่งก็คือตายลงไปในความหมายที่สอง.

...ถ้าไม่เข้าใจข้อนี้ ก็ไม่เข้าใจธรรมะเป็นแน่นอน เพราะว่า ธรรมะมุ่งจะแก้ความตายอย่างที่สอง,...ในคัมภีร์ของพวกคริสเตียนพูดไว้อย่างน่าฟัง แล้วก็ไม้ขัดกับหลักของพวกพุทธที่ให้สละชีวิตแล้วจะได้ชีวิต, ...สละชีวิตแล้วได้ชีวิตอย่างไร, ก็หมายถึงสละชีวิต...ทางเนื้อหนัง ให้สละความหลงใหลในชีวิตอย่างเนื้อหนังเสีย, แล้วจะได้ชีวิตที่สอง คือชีวิตทางฝ่ายวิญญาณนี้. *Material - life* นี้สละเสีย อย่าไปเห็นแก่ความสุขสนุกสนาน เเร็ดร่อยกับมัน แล้วจะได้ *spiritual - life* คือชีวิตที่แท้จริง...

...นี่เรากำลังพูดถึงว่า วิธีปฏิบัติมันก็มีหลักที่จะสละอันหนึ่งออกไป แล้วได้อันที่สองเข้ามาแทน ซึ่งว่าถูกต้อง หรือว่าดีกว่าหรือว่าหมกปัญหา. คำว่า ปฏิบัติ นี้ก็แปลว่าเดิน ที่ไปกลางถนนนั่นแหละ, แต่ที่นี่ ใจมันเดิน ก็เรียกว่าปฏิบัติธรรม. ...ขอให้นักถึงการเดินทางจิตทางวิญญาณ ที่เรียกว่าตัวการปฏิบัติ, ...การปฏิบัติธรรม คือ หน้าที่ที่จะต้องประพฤติกระทำตามกฎหมายเกณฑ์ของธรรมชาติ. ...เพื่อจะดับความทุกข์ทั้งหลายจนบรรลุมรรคผลนิพพาน เรียกว่าการเดินหรือการปฏิบัติในที่นี้.

ถ้าเดินถูกต้องเรียกว่า ปฏิบัติถูกต้อง, ต้องไม่ออกกรมทางไซ้ใหม่. ...นี่เดินทางจิตใจก็เหมือนกัน ต้องไม่ออกไปริมทาง ทางซ้ายก็ไปบ้าเรื่อง กามารมณ์, ทางขวาก็ไปบ้าเรื่องชัง เรื่องศักดิ์สิทธิ์ เรื่องทรมาณตนให้ลำบากอย่างนี้. ...นี่ต้องให้มันอยู่ตรงกลาง...บางที่เขาเรียกว่าไม่ตั้ง หรือ ไม่หย่อน ถ้าหย่อนไปทางกามารมณ์; ถ้าตั้งก็เป็นการทำตนให้ลำบาก โดยไม่รู้เหตุผล ไม่มีเหตุผลแล้วม่งาย ...ก็เดินอยู่ตรงกลาง ก็เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา - การปฏิบัติที่ดำเนินอยู่ในทางสายกลาง.

...การปฏิบัติที่ถูกต้องไปตามทางมัชฌิมาปฏิปทานี้ จะเป็นธรรมศาสตร์ ที่จะตัดปัญหาทุกชนิดได้, ต้องพึงให้ดี เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา อยู่ตรงกลาง. บางทีก็เรียกว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ คือหนทางที่ประเสริฐที่สุดประกอบอยู่ด้วยองค์ประกอบ ๘ ประการ, ฉะนั้นจึงหมายถึงการกระทำถูกต้อง ในลักษณะ ๘ อย่าง ๘ ประการ รวมกันเข้าแล้วก็เป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง หรือเป็นหนทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา.

...ข้อที่ ๑ ความถูกต้องในทางความคิดเห็น. ...ถ้าเรียกเป็นบาลี เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ แปลว่า ทิฏฐิที่ถูกต้อง.

นี่คุณก็ทายเอาเองได้ว่า ถ้าถูกต้อง มัน ต้องถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาติ เพราะเรามีหลักธรรมชาติกฎของธรรมชาติเป็นหลักใหญ่ที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้อยู่แล้ว พอพูดถึงความถูกต้อง มันก็ต้องตามกฎหมายของธรรมชาติ...

ข้อที่ ๒ มีความต้องการถูกต้อง. จะเรียกว่าความปรารถนา ความใฝ่ฝัน ความตริตรึก แล้วแต่จะเรียก ...ถ้าเรียกเป็นบาลีก็เรียกว่า สัมมาสังกัปป. สังกัปป นี่คือ การที่จิตมันตรึงไปเร่ไป เร่ไป เพื่อจะเอาอะไรของมันเรียกว่าสังกัปปะ, สังกัปปะนี่ ต้องถูกต้อง...ก็ต้องถูกต้องตามกฎหมาย หรือว่า ถูกต้องตามเหตุผลที่แวดล้อมอยู่.

ในหลักพุทธศาสนาทั่วไป ที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ เขาว่าความต้องการที่ถูกต้องนั่นคือ ต้องไม่เป็นการเบียดเบียน, ความต้องการของเราที่เป็นความต้องการที่ถูกต้องนั่น คือต้องไม่เป็นการเบียดเบียน, เบียดเบียนตนเองให้ลำบากนี่ก็เรียกว่าผิดแล้ว, เบียดเบียนคนอื่นให้ลำบาก นี่ก็เรียกว่าผิดแล้ว. เช่นว่าไปหลงไหลในกามารมณ์ นี่เรียกว่า เบียดเบียนตนเองให้ลำบาก, ถ้าเราไปเบียดเบียนผู้อื่นด้วยความพยาบาทโดยเจตนา หรือว่าเบียดเบียนโดยไม่เจตนา ก็เรียกว่าวิหิงสา ก็เรียกว่าผิดแล้ว ...ฉะนั้นถ้านิยามคำๆ นี้ให้ดีก็พูดว่า ความต้องการที่ถูกต้อง คือต้อง ไม่เป็นการเบียดเบียน ทั้งตนเองและผู้อื่น, ทั้งโดยเจตนาและไม่เจตนา, เรียกว่าองค์ที่สอง เรียกว่าสัมมาสังกัปปะ. เขามักจะแปลกกันว่า ความดำริชอบ, ผมเห็นว่ามันแคบไป ก็เลยใช้เสียใหม่ว่าความต้องการ, ความต้องการคือความดำริไปในทางกระแสของความคิดนึกปรุงแต่ง.

ข้อที่ ๓ การพูดจาที่ถูกต้อง. ถ้าเรียกอย่างภาษา บาลีก็ว่า สัมมาวาจา นี้เรียกว่า จำคำจำกัดความไว้ว่า จริง นี้อย่างหนึ่ง แล้วก็ ฝ่าฝืน นี้อย่างหนึ่ง แล้วก็ มีประโยชน์ แล้วก็ ถูกต้องแก่กาลเทศะ.

ข้อที่ ๔. ความถูกต้องต่อไปก็คือ ความถูกต้องในการทำงาน นี้เรียกว่า สัมมากัมมันโต, ...การทำงานในที่นี้หมายถึง การกระทำ คือ *conduct* ทั่วไป นี้เรียกว่าการทำงานในที่นี้. อย่างนี้ ถือเอาเป็นหลักคือหลักศีลห้าได้เลย, ในโลกนี้เรื่องศีลห้าถือว่าสำคัญอย่างไร ก็เอามาเป็นคำอธิบายของคำว่าสัมมากัมมันโต, นี้ความถูกต้องในการทำงาน.

ศีลห้า ...ผมอยากจะให้คำจำกัดความเสียใหม่ ที่มันจะเป็นสากลที่สุด มันจะต่อสู้อันที่ทุกหนทุกแห่ง.

ศีลห้าข้อที่หนึ่ง ปาณา คือ ไม่ประทุษร้ายร่างกายชีวิตของผู้อื่นโดยวิธีใดๆ ก็ตาม กฎนิยามเป็นอย่างนี้ก็พอแล้ว, ไม่ทำการประทุษร้ายร่างกาย หรือชีวิตผู้อื่นหรือสัตว์อื่น โดยวิธีใดก็ตาม, ไม่ต้องพูดกันถึงอะไร มันมีหลายวิธีที่ทำให้ตาย แต่ว่าไม่ตายมันก็ต้องขาดศีลข้อนี้ด้วยดี...

ที่นี้ อทินนาข้อสอง ก็คือ ไม่ประทุษร้าย ผมชอบคำคำนี้ มันกว้างดี ไม่ประทุษร้ายทรัพย์สินสมบัติของบุคคลอื่น ด้วยวิธีใดก็ตาม.

ข้อสาม กามสุ - นี้คือ ไม่ประทุษร้ายของรักของบุคคลอื่น โดยวิธีใดก็ตาม. ประทุษร้ายชีวิตนั้นมันทำให้ตาย, ประทุษร้ายทรัพย์สินมันมันเอาไปในทางสิทธิครอบครอง, ส่วนประทุษร้ายของรักนั้นมันไม่ใช่ออย่างนั้น มันมุ่งที่จะหาความเพลิดเพลินส่วนตัว หรือมุ่งจะทำให้ผู้อื่นเขาเจ็บช้ำน้ำใจ,

ข้อที่สี่ มุสา นี้ไม่ใช่ว่าเป็นเครื่องทำลายความเป็นธรรมความยุติธรรมของคนดี.

ข้อที่ห้า สุรา นั้น มันเป็นตัวอย่าง คำว่าสุรามัชชะนั้นเขายกมาเป็นตัวอย่างสองคำ, ตัวนามจริงๆ มันอยู่ที่คำว่า ปมาทกุสุณนะ, สิ่งที่เป็นที่ตั้งของความประมาท ฉะนั้นบัญญัติความข้อนี้ว่า ไม่ประทุษร้ายสติปัญญาสัมปฤติของตนเอง, สติปัญญาสัมปฤติ ที่จริง สัมปฤติก็คือสติ, ...บัญญัติความ

รอบรู้ที่อยู่ด้วยการศึกษาเล่าเรียน พอเสฟสิ่งอะไรเข้าไป ด้วยการตีหมททางปาก, หรือด้วยการสูดทางจมูก หรือด้วยการดมที่เนื้อที่ตัวลูบไล้หาที่ตัวหรือฉีดเข้าไป วิธีใดก็ตาม, สิ่งนั้นมันเข้าไปประทุษร้ายต่อสติปัญญาหรือสมบฤติ แล้วก็เรียกว่ามิดศีลข้อนี้.

...ที่นี้ ความถูกต้องข้อที่ ๕ ด้วยการดำรงชีวิตอย่างถูกต้อง นี้ก็เรียกว่า สัมมาอาชีโว, สัมมาอาชีโว ความมีอาชีพ คือการดำรงชีพอย่างถูกต้อง. ...คือการเป็นอยู่ทรงชีวิตอยู่ ดำรงชีวิตอยู่เรียกว่าอาชีพ แล้วก็ต้องถูกต้อง เรียกว่า สัมมาอาชีโว ให้มันมีความถูกต้องในการหามา ในการได้มา ในการมีไว้ใน การบริโภค ที่มันถูกต้องก็แล้วกัน; ...อย่าให้มิดคืออย่าให้เกิน.

ตรงนี้อาจจะขอแทรกว่า ปัญหาใหญ่ในโลกนี้เวลานี้ มีมูลมาจากข้อนี้ คือ คนในโลกไม่มีสัมมาอาชีโว, มันมิดไปหมด ในการแสวงหา ในการ ได้มา ในการมีไว้ใน การบริโภคมันมิดไปหมด คือมันมีแต่เกินๆ มากไปหมด, ไม่พอดีไม่ถูกต้อง, ...ถ้าถือตามหลักของศาสนา ศาสนาพุทธก็ดี ศาสนา คริสต์ก็ดี การกระทำของมนุษย์ในเวลานี้เป็นบาปหมดเลยเป็นบาปอย่างร้ายหมด เพราะมันมีแต่ส่วนเกิน, อยู่ดีกินดี มันมีแต่ส่วนเกิน : การแสวงหาเกิน, มีความคิดกว้างขวางที่จะกอบโกยเอามาเป็นของตัวไม่มีขอบเขตจำกัด. ...จะมันไปคิดดูให้ดี ว่า พอที่จะเจียดออกไปได้เสียได้ อย่าให้มันเป็นส่วนเกินแล้ว ก็เจียดไปให้ผู้อื่นเสีย ก็เป็นบุญเป็นกุศล คือไม่ต้องเป็นทุกข์. นี้เรียกว่าสัมมาอาชีโว – ดำรงชีวิตอย่างถูกต้อง ใช้ภาษาการเมืองหน่อยก็ว่า ไม่มี *surplus*, มันก็ไม่ต้องทำให้ใครลำบาก.

นี้ข้อ ๖ ต่อไป จะเรียกว่า ความถูกต้องในการพากเพียรพยายาม เรียกว่า สัมมาวายาโม. ...

ความพากเพียรต้องถูกต้อง คือตามหลักธรรมะในพุทธศาสนาว่า ต้องมีความถูกต้องในการการป้องกัน มีความถูกต้องในการละเว้น มีความถูกต้องในการสร้างขึ้นมา มีความถูกต้องในการรักษาไว้, ก็ถึงถึงความชั่ว เพราะว่ามันมีความพากเพียรในการที่จะ ป้องกัน แล้วก็ละเว้น ป้องกันอย่าให้ความชั่วเกิดขึ้น, ความชั่วที่เกิดขึ้นแล้วก็จะเสีย คือทำความดีนั้น ให้พยายามจะสร้างขึ้นมาก แล้วก็รักษาไว้. มันจึงเกิดคำขึ้นมาสี่คำว่า ป้องกัน, ละเว้น, สร้างขึ้น แล้วก็รักษา, ต้องพยายามในสี่สถานนี้ให้มันถูกต้องอยู่โดยตลอดเวลา.

นี้ความถูกต้อง ข้อที่ ๗ ก็เรียกว่า มีสติถูกต้อง คือ ความระลึกที่ประจำอยู่ในใจนั้นต้องเป็นความถูกต้อง ก็เรียกว่า สัมมาสติ, นี้หมายความว่า รักษาปัญญาความรู้ ความรอบรู้ ที่มาอยู่ในรูปของสติสัมปชัญญะนี้ ไว้อย่างถูกต้อง แน่วแน่ม่าเสมอ.

...ที่นี้ ข้อที่ ๘ อันสุดท้ายเรียกว่า สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นอย่างถูกต้อง มีสมาธินี้คือมีจิตที่มีกำลัง และมีประสิทธิภาพสูงสุดไว้อย่างถูกต้อง คือใช้สมาธิถูกต้อง, มีสมาธิถูกต้อง, แล้วก็ใช้สมาธิอย่างถูกต้อง. ความเป็นสมาธินั้นจำไว้เป็นหลักทั่วไป ว่ามีจิตบริสุทธิ์, มีจิตมั่นคง, มีจิตดวงใส.

จิตบริสุทธิ์ คือว่า ไม่มีกิเลสอะไรบงกช ไม่มีความคิดความชั่ววอกวอกใจ. แล้วจิตมั่นคงคือแน่วแน่ม่าได้. แล้วก็จิตดวงใสในหน้าที่การงาน ของจิต...องค์ประกอบสามองค์นี้ คือลักษณะของความเป็นสมาธิ เมื่อเป็นสมาธิอย่างนี้แล้ว มันก็มีกำลังสูงสุด มีประสิทธิภาพสูงสุด, ประสิทธิภาพคือ ความสามารถที่จะทำให้สำเร็จ แล้วกำลังก็หมายความว่า กำลังงานที่จะใช้ นี้คือความเป็นสมาธิ.

...นี่เป็น ๘ ประการ ๘ องค์ มีความถูกต้อง ๘ ประการนี้ เอามาพันเป็นเกลียวกันเข้า เหมือนเชือก ๘ เกลียว นี้ก็เรียกว่าหนทาง ทั้ง ๘ มารวม เป็นหนึ่ง ...ทางสายเดียวประกอบอยู่ด้วยองค์ ๘ แล้วก็ประเสริฐ, เพราะว่า แก้ปัญหาได้หมด นี้คือธรรมศาสตร์.

(ธรรมศาสตร์ (เล่มที่ ๑), ๒๕๔๗: ๑๓๔ – ๑๔๙)

วิปាកธรรม คือ เรื่องของผลที่จะได้รับ ตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ, เกิดจากการปฏิบัติหน้าที่ตามกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติ...ถ้าเราทำถูก มันก็ ได้ผลถูกตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ, ...ถ้าเราทำผิด มันมีความเดือดร้อน ยุ่งยาก ลำบาก ไม่ได้สิ่งที่เราต้องการนั้นอย่างหนึ่งละ. หรือว่า เราจะต้องตาย...ตายทางวิญญาณ ทาง *spiritual* ...คือมัน ตายเพราะมันไม่มีอะไรดี ไม่มีค่าของมนุษย์เหลืออยู่ อย่างนี้ก็เรียกว่า มนุษย์นั้นตายแล้วเหมือนกัน. เป็น คนประมาท ... พระพุทธเจ้าท่านเรียกว่า เย เต ปมตดา ยดามตา คนเหล้าเฒ่าเป็นคนประมาทแล้ว คนเหล้านั้นตายแล้ว.

...เรื่องวิบากในฝ่ายความมิดนี้ ไม่ต้องพูดก็ได้ อยากเรียกว่ารอกก็เรียกไป, อยากเรียกว่าอะไรก็เรียกได้ มันเป็นความทุกข์ แล้วก็ทำเสียใหม่ ให้ถูกได้ ฉะนั้นเราพูดถึงความถูกต้องไปดีกว่า, แล้วมันกับบอกความมิดพร้อมกันไปในตัวนั้นแหละ, ฉะนั้นเราจะพูดเรื่อง วิบาก ที่จะได้รับขึ้นไปในทางฝ่ายที่ พึ่งปรารถนา.

เมื่อพูดถึงผลที่จะได้รับ โดยหลักใหญ่ๆ ตามที่นิยมพูดกันอยู่ แม้จะไม่เป็นพระพุทธานุชาตโดยตรง ก็ใช้เป็นหลักสำหรับศึกษาเล่าเรียนที่ยอมรับ กันแล้ว ว่า ผลในทิฏฐธรรม อย่างหนึ่ง ผลในสัมปรายะ นั้นอย่างหนึ่ง, แล้วผลเป็นปรมัตถะ นี้อย่างหนึ่ง.

ชนิดที่หนึ่งเรียกว่า ทุกลมิกัดละ คือประโยชน์ที่ได้รับในทุกลมธรรม ทุกลมธรรม แปลว่า ธรรมหรือสิ่งหรือสภาพ อันลึกลับนั้นเห็นแล้ว, อันลึกลับนั้นเห็นแล้ว เขาก็สมมติว่าในชาตินี้ ในชาติปัจจุบันที่เราเห็นๆ กันอยู่นี้ เรียกว่าทุกลมธรรม. อย่างนี้ก็ไม่ได้ แต่ความหมายมันยิ่งไปกว่านั้น ซึ่งผมได้สังเกตเห็นแล้ว มันคือว่า ผลที่ทันควัน, ทันกับการกระทำนั้น.

...ผลในทุกลมธรรมนี้ หรืออย่างทุกลมธรรมนี้ ระบุเป็นเรื่องสามเรื่อง คือเรื่องทรัพย์สมบัติ, ลาภสักการะ อะไรนี่เรื่องหนึ่ง, แล้วเป็นเกียรติยศชื่อเสียง ที่เป็นนามธรรมนี้พวกหนึ่ง, แล้วความรัก ที่ได้มาจากคนรอบด้านหรือสังคม ความเมตตาอารีอะไรก็ตาม ที่สังคมรักนับถือบุคคลนั้น นี่ก็อย่างหนึ่ง.

...ที่นี้วิชาสองที่เรียกว่า สัมปรายิกัตละ, สัมปรายะ มันก็ขึ้นไปจากนี้... ผมอยาก สรุปความเสียใหม่ว่า ในเวลาที่มันถัด ถัดไปจากที่เรียกว่าทันควัน ถ้าเรามีการเกิดตัญญา - ของกูในครั้งนี้ ทำอะไรลงไป แล้วผลมันได้ทันในการเกิดหรือในกรณีแห่งตัญญา - ของกูกรณีนั้น นี้เรียกว่าได้ทันควัน เป็นทุกลมธรรม แต่ถ้ามันไม่ได้ มันจะไปมีปฏิกริยาปรากฏออกมาเป็นผลได้ในการเกิดตัญญาครั้งที่ ๒ ที่ ๓, คือ กรณีหลังๆ ไปนั้น. ...อย่างนี้ต้องจัดเป็นพวก สัมปรายะแล้ว ...การกระทำในกรณีนี้ ไปแสดงผลในการกระทำกรณีอื่น ซึ่งเป็นเรื่องหลังออกไป...

ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่นว่า ถ้าคุณเรียนศึกษาในมหาวิทยาลัย ได้ความรู้ แล้วก็พอใจทันที, ที่ได้ความรู้ อย่างนี้เรียกว่าทุกลมธรรมได้, แต่ได้ ผลการเรียนการศึกษากลับปฏิบัติไม่ได้ ต่อเมื่อเรียนจบแล้ว ออกไปประกอบอาชีพ นั้น มันคือสัมปรายะ ในโอกาสหรือในกรณี ถัดไปๆๆ.

...ก็เอาเป็นเสียว่า ในลักษณะที่เราเห็นไม่ได้, เราสู้ก็ทันไม่ได้, เราเห็นทันไม่ได้ ต้องรอดต่อกายหลัง หรือคนอื่นทั้งหลายก็เห็นของเราไม่ได้ ถ้าอย่างนี้ก็เรียกว่าสัมปรายะดีกว่า เป็นความหมายที่ครอบคลุมได้หมด. ถ้าพูดอย่างที่เขาคิดกันนั้น ก็ต้องนรกบ้าง สวรรค์บ้าง พรหมโลกบ้าง ต่อตายแล้วจึงได้รับกัน. แต่เดี๋ยวนี้เราจะมีอยู่ว่า นรกที่นี้ พอร้อนใจทันทีก็เป็นนรก, ถ้าพอใจหัวตัวเองได้นับถือตัวเองได้ก็เป็นสวรรค์.

...สัมปรายะ [ยังหมายถึง] เป็นอื่นไปจากโลกธรรมดา, ในโลกธรรมดานี้หวังทรัพย์สมบัติ หวังเกียรติยศชื่อเสียง, หวังความรักของสังคม ได้แล้ว ก็คืออย่างโลกนี้ แล้วมันมีอย่างอื่นที่ดีกว่านั้น ไกลกว่านั้น หรือตรงกันข้ามจากนั้น คือความสงบในทางจิต ในทางจิตใจ คนที่รำรวยด้วยลาภยศ สรรเสริญหรือความรักนับถือของสังคมนั้น มันยังไม่มีความสงบ, มันต้องการผลอันอื่นอีกจากนั้น ผิดไปจากนั้น ความสงบแห่งจิตใจนั้นแหละ คือ สัมปรายะประโยชน์ ประโยชน์ที่เป็นสัมปรายะ คือ อื่นไปจากที่ชาวบ้านเขาปรารถนาทั้งหมดไป.

...ที่นี้ วิชาที่สาม เขาเรียกว่า ปรมาตตะ ผลเป็นปรมาตตะ ประโยชน์สูงสุดอย่างยิ่ง คือ ประโยชน์ เป็นนิพพาน. มันเห็นได้ว่า สองอย่างข้างต้น เป็นเรื่องเวียนว่าย เวียนง่าย เกิดๆดับๆ กันอยู่, ต้องการปรมาตตะ คือไม่แยกแยะผลเป็นทรัพย์สมบัติ เกียรติยศชื่อเสียงสังคมอะไรนั้น, แล้วก็ไม่ต้องการเพียรว่าจิตมันสงบ, วิเวกอย่างนี้เป็นครั้งคราว. ต้องการอยู่เหนือหมด เหนือเกิด เหนือแก่ เหนือเจ็บ เหนือตาย, เหนืออะไรไปหมด อย่างนี้เป็นปรมาตตะ เหนือเวลา เหนืออะไรไป เป็น อสังขตะ, ถ้าจะเรียกว่าวิเวก เขาก็ เรียกว่าอุปปิวิเวก.

...เมื่อไปถึงจุดสูงสุดของสิ่งที่เรียกว่า ผลที่พึงจะได้รับนี้ก็มีบาสีว่าอย่างนี้ ว่าหลุดพ้นออกไปแล้ว ชาติความเกิดขึ้นแล้ว, หน้าหรือพรหมจรรย์ที่จะต้องประพฤติต้องกระทำ ทำเสร็จหมดแล้ว, ไม่มีอะไรเหลือที่จะต้องทำเพื่อความสูงสุดอย่างนั้นอีก คือทำเสร็จแล้ว, ก็อยู่เหนือวิตกกังวลเหนือปัญหาทั้งหลาย.

(ธรรมศาสตร์ (เล่ม ๑), ๒๕๔๗: ๑๕๗ - ๑๖๙)

ทั้งสี่ความหมายของธรรมนั้น แยกออกไปเป็นได้ทั้งฝ่ายศีลธรรมและปรมาตตะธรรม... ถ้าเป็นปุณฺชนคนธรรมดาสามัญ ก็มีสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมนี้เป็นที่พึ่ง เป็นกำลังหรือเป็นเบื้องหน้า นี้ปุณฺชน. ที่นี้ พระอรหันต์ท่านก็มีปรมาตตะธรรม เป็นที่พึ่ง เป็นเบื้องหน้า ถ้าเป็นพระอรหันต์ ก็เลิกกัน คือพ้นปัญหาโดยประการทั้งปวง. นี่ก็ดูซิว่ามันต่างกันอย่างไร.

...เรื่องศีลธรรม บัญญัติไว้ในลักษณะที่เหมาะสมสำหรับคนที่ยังมีความรู้สึกว่ายังมีตัวตน,.. ส่วนปรมาตตะธรรมนั้น บัญญัติไว้ในลักษณะ สำหรับบุคคลที่ไม่มีตัวตน, ไม่มีตัวตนคืออย่างไร คือมองเห็นที่ปัจจุยตา คือกฎของธรรมชาติ, หรือความจริงของธรรมชาติที่ว่า แม้บุคคลตัวตนอันแท้จริงก็ไม่มี มีแต่ที่ปัจจุยตา คือสิ่งที่กำลังเป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่งเหตุและปัจจัยนี้ คือไม่มีตัวตน.

ดังนั้น ศีลธรรมก็พูดไว้ในวิหารชาวบ้านชาวโลก เรียกว่าโลกวิหาร โลกสมัญญา มันเป็นส่วนหนึ่งที่พึงง่าย สำหรับชาวบ้านธรรมดาที่ยึดถือกันอยู่แล้ว. แต่ถ้าเป็นปรมาตตะธรรมพูดไว้ในโลกุตระวิหาร ...เช่น ว่าไม่มีตัวไม่มีตน หรือว่าว่างอย่างนี้เป็นต้น.

...เอาที่นี้จะเอาวัตถุที่เห็นง่าย ๆ เช่น คำว่า นรกสวรรค์ เป็นต้น พวกศีลธรรมเขามีนรกสวรรค์ ต่อตายแล้ว, ตายเข้าโลงแล้วจึงจะไปนรกไปสวรรค์; ส่วนพวกปรมาตตะธรรม มีนรกสวรรค์ที่นี้เดี๋ยวนี้ เพราะว่าพระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสว่า นรกอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, สวรรค์ก็อยู่ที่ ตา หู จมูก ลิ้น

กายใจ. พอทำผิดที่ตา หู จมูก ลิ่น กายใจ เกิดอุปาทานอะไรขึ้นมา มันเป็นรก ที่ตาที่ได้ ที่หูที่ได้ ไม่ใช่พร้อมคราวเดียวกันทั้ง ๖ มันแล้วแต่ว่าเรื่องใดเรื่องหนึ่ง.

...เมื่อถามว่าสิ่งที่ปวงอยู่ที่ไหน คืออะไร, อย่างนี้จิตใจของพวกคุณที่เล่าเรียนมาอย่างนี้ คุณก็คงนึกถึงสิ่งทั้งหมดในสากลจักรวาลในสุริยจักรวาล แล้วยังสุริยจักรวาลอื่นทั่วไปทั้งหมดนั้นว่าสิ่งที่ปวง นั้นแหละภาษาศีลธรรมของชาวบ้านปุถุชน. แต่ถ้าภาษาปรมัตถธรรม พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า มันอยู่ที่ ตา หู จมูก ลิ่น กายใจ, สิ่งทั้งปวงมันอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ่น กายใจ, ความหมายมันคนละอย่างแบบนี้. สิ่งที่คุณศีลธรรมเอาไปไว้ที่วัตถุนั้นๆ ... แต่ภาษาปรมัตถธรรมอยู่ที่นี้ เดียวนี้ และอยู่นิดเดียว ในร่างกายที่ยาวประมาณวาหนึ้นเท่านั้น.

...ที่เขาเรียนอิทธิธรรมกัน จะได้ยินคำว่า กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร, กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ โลกุตตรภูมิ. ... นี้พวกศีลธรรมนี้ เขาบัญญัติสิ่งเหล่านี้ไว้ต่อตายแล้วทั้งนั้นแหละ, กามาวจรภูมิก็ไปสวรรค์ในัน, รูปาวจรภูมิไปรูปพรหม ที่เป็นพรหมโลก รูปพรหม, อรูปาวจรภูมิพรหมโลกที่ไม่มีรูป. เขาเพิ่งเลิกกันต่อตายแล้วทั้งนั้น, โลกุตตรภูมิก็เป็นพระอิริยาบถเป็นพระอรหันต์...นี้เราอยากจะพูดในแง่ของปรมัตถธรรม ว่าจิตใจที่มันกลิ้งกลอกไปมาเดี๋ยวนี้ มันไปอยู่ในกาม หรือมันอยู่ในรูป หรือไปอยู่รูป หรือบางทีมันก็พ้นจากสิ่งเหล่านี้. บางคราวจิตของเราสงบอยู่เหนือสิ่งเหล่านี้ ก็เรียกว่าเป็นโลกุตตรภูมิ แม้ว่าชั่วขณะ. เราไม่เอาวัตถุไม่เอาสถานที่ หรือไม่เอาอย่างที่เขาพูดๆ เยียนๆ กันไว้สอนกันมา,...นั่นเขาพูดไว้ในภาษาศีลธรรมภาษาบุคคลาธิฐาน. แต่ถ้าภาษาปรมัตถธรรม มันอยู่ที่จิตใจที่มันกลิ้งกลอกไปมา อยู่ในคนๆ หนึ่ง.

หรือว่าให้มากกว่านั้นหน่อยก็คือว่า ้วยนี้ทำให้เปลี่ยน...คนธรรมดาสามัญนี้ เกิดมาเป็นเด็ก เป็นหนุ่มเป็นสาวนี้ มีจิตใจอยู่ในชั้นกามาวจรภูมิ, สิ่งที่ถูกใจที่สุดบูชาที่สุด ก็คือเรื่องเกี่ยวกับกามารมณ์.

ต่อมา เป็นผู้ใหญ่ขึ้นมา...ความรู้สึกลงทางกามารมณ์ก็จะค่อยๆ ไปในเมื่อร่างกายมันเปลี่ยนแปลงไป. ที่นี้ก็ ไปติดอยู่ที่เรื่องรูปธรรมทั้งหลาย, คือไปรักทรัพย์สมบัติ, รักตัวรูปธรรมทั้งหลายนี้มากกว่ากามารมณ์. นี้ก็เป็นมากอยู่ระยะหนึ่ง แม้ที่สุดไปชอบเล่นของเล่น เล่นลายคราม เล่นของเล่น แม้แต่กเขา. นี้ก็ สงเคราะห์อยู่ในเรื่องรูปาวจร, ไปหลงใหลบูชาวัตถุแต่ไม่ต้องเกี่ยวกับกามารมณ์สักหนึ่ง หรือแม้ที่สุดแต่หลงใหลในเรื่องศิลปะการฝีมือเล่นศิลปะไร่นี้ก็เหมือนกัน.

นี่ถ้ามันจะเลื่อนไปอีก ก็เลื่อนไปยังนามธรรม คือเป็นรูป เรื่องเกียรติยศชื่อเสียง เรื่องสิ่งที่ไม่มีการรูป แม้แต่เรื่องบุญกุศล เป็นเรื่องสูงสุด ก็บูชาเรื่องนี้ ก็มีปัญหาระยะนี้, จนกว่าเมื่อไรมันจะขึ้นไปถึงขั้นที่ ๔ ที่เรียกว่า โลกุตตรภูมิ.

โลกุตตรภูมิ - พ้นออกไปหมดจากสิ่งเหล่านี้โดยมาเห็นว่า เรื่องกามารมณ์นี้มันก็เรื่องธรรมดาโดยลึกลับ, ส่วนรูปล้วนๆ มันก็ยุ่งยาก, เรื่องอรูปมันก็ยังไม่ดับความทุกข์สิ้นเชิงได้, ต้องอยู่เหนือสิ่งเหล่านี้. ... เมื่อมนุษย์มีความก้าวหน้ามากขึ้น คือฉลาดมากขึ้น ได้รับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าพระอรหันต์อย่างทั่วถึง ก็สามารถที่จะดึงเอาปรมัตถธรรมในชั้นโลกุตตระนั้น มาใช้แก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน; แม้แต่ที่ยังอยู่ในชั้นหนุ่มสาว แม้ไม่ได้มาก ก็ได้ตามลัดสวน พอถึงขั้นพ่อแม่เรือนก็สามารถที่จะดึงเอาเรื่องปรมัตถธรรม เพื่อโลกุตตรภูมิขึ้นมาใช้ มากขึ้นๆ, ก็จำเป็นจะต้องใช้มากขึ้น มิฉะนั้นแล้วก็จะมีความทุกข์มากในการเป็นคน อยู่ด้วยกาม กามารมณ์ หรือทรัพย์สมบัติ ด้วยเกียรติยศชื่อเสียงก็ตาม. ก่อให้เกิดกามารมณ์ หรือทรัพย์สมบัติ หรือเกียรติยศชื่อเสียงนี้มันทำความเจ็บปวดให้มากเกินไป, ก็มีความรู้วิชาปรมัตถธรรมนี้เป็นเรื่องแก้ไข.

...การเข้าใจอย่างนี้ มันเป็นวิสัยที่ที่ก้าวหน้าในทางธรรมมาก. ถ้าไปถือเสียว่าต้องตายแล้วจึงจะได้ แล้วมันจะตายอีกอีกยหนพันหนจึงจะได้, นี้ก็เลยเป็นคนหมดหวัง แล้วก็ไม่สนใจอะไร แล้วมันจะเวียนหาความเลวได้ไม่ทันรู้ตัว เพราะไม่มีหวังจะก้าวไปอย่างแน่นอน. การศึกษาเรื่องนี้ให้ถูกต้อง, มันจึงเป็นเรื่องที่มีประโยชน์มาก.

... เลาละเป็นอันสรุปความได้ว่า ศีลธรรมนั้น คือ ระเบียบสำหรับคนที่ยังมีตัวตน, ปรมัตถธรรม คือระเบียบสำหรับคนที่จะไม่มีตัวตน หรือไม่มีตัวตนแล้ว. นี่ถ้าความเข้าใจอันนี้ยังชัดเจนอยู่ พวกคุณจะไม่ทะเลาะกันในเรื่องการปฏิบัติ ทำไมจะต้องทำอย่างนี้, ทำไมจึงทำอย่างนั้น. ... ความทุกข์บางอย่างมันเป็นเรื่องของศีลธรรมของคนธรรมดา ก็แก้ไปด้วยเรื่องของศีลธรรม, แต่ความทุกข์บางอย่างมันเป็นเรื่องปรมัตถธรรม...มันจะต้องแก้ด้วยระบบของปรมัตถธรรม.

(ธรรมศาสตร์ (เล่ม ๑), ๒๕๔๗: ๑๗๗ - ๒๒๗)

...ความแตกต่างกันระหว่างศีลธรรมกับปรมัตถธรรม มีความมุ่งหมายคนละอย่างและก็อยู่กับคนละระดับ แล้วก็ก็มีลักษณะราวกับว่าจะคิดค้นกัน, แต่ไม่จำเป็นจะต้องคิดค้นกัน คือมันช่วยกันทำหน้าที่คนละระดับ. ดังนั้นทั้งสองอย่างก็เป็นธรรมศาสตร์ คือ จะช่วยตัดปัญหาสังคมได้ด้วยกันทั้งนั้น ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ปัญหาของสังคมมันก็มีอยู่เป็นสองระดับ.

...ผมก็เคยพูดแล้วพูดเล่า ว่าชีวิตนี้ต้องเทียบด้วยความสองตัว หรือว่าสองตัว หรือว่าสองตัว แล้วแต่จะเรียก; ตัวหนึ่งเป็นเรื่องทางร่างกาย, อีกตัวหนึ่งเป็นเรื่องทางจิตทางวิญญาณ, แม้ว่าร่างกายมันจะต้องเกี่ยวข้องกับอยู่กับจิต แต่ปัญหามันต่างกัน, ปัญหาของจิตล้วนๆ นั้น มันต่างกับกับ ปัญหาของร่างกาย แม้ที่ว่ามันเกี่ยวข้องกับอยู่กับจิต.

ที่นี้ ปัญหามันยังขยายตัวออกไปได้ คือว่า ทางร่างกายนี้ มันยังขยายตัวออกไปได้ถึงทางสังคมอีกส่วนหนึ่ง... มองออกไปข้างนอกจากร่างกาย มันก็ไปเจอสังคม. นี่ถ้าผมเข้ามาในร่างกาย ในส่วนลึกของร่างกาย นี่มันไปเจอ เรื่องจิต หรือ เรื่องวิญญาณ เรื่องจิตใจ ซึ่งจะต้องเรียกว่าเรื่องทางฝ่ายวิญญาณไว้ที่ก่อน คือ *spiritual* นั้นแหละ แล้วก็ยังมีปัญหาตรงที่เรื่องร่างกายทั้งหลายทาง *physical* และกินอกออกไปจากร่างกายรอบๆ ตัวออกไปมันก็มีเรื่องของสังคมของ *social*. ...มันสองชั้นหรือสามชั้น. ผมชอบเรียกว่าสองชั้นเสมอ คือว่าทางร่างกายหรือทางฝ่ายวัตถุมันเป็นอย่างหนึ่ง, ทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณมันอย่างหนึ่ง, แต่แล้วมันแยกออกเป็นสามฝ่าย คือ ปัญหาทางสังคมอยู่ข้างนอก, แล้วปัญหาที่ร่างกายโดยเฉพาะนี้อยู่ตรงกลาง แล้วปัญหาข้างในที่สุดคือปัญหาทางจิตทางวิญญาณ.

นี่ปัญหาทั้งสามอย่างนี้ จะแก้ด้วยอะไร, จะตัดออกไปด้วยอะไร, ก็ผมมองเห็นกันได้ทุกคนว่า ปัญหาทางสังคมหรือทางร่างกายนี้ มันเป็นเรื่องที่อาจจะแก้ได้ด้วยศีลธรรม... นี่เราจึงถือว่าศีลธรรมตั้งอยู่ในฐานะเป็นศาสดาแห่งปัญหาสังคมนี้เป็นส่วนใหญ่. โดยที่นับเอาร่างกายเราคนหนึ่ง เข้าไปผนวกกับสังคมทั้งสิ้น, เป็นเรื่องของสังคมโลกไปเลย ที่เหลือก็เป็นเรื่องจิตใจล้วนๆ.

...การบังคับตนเอง เป็นรากฐานของสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรม; ถ้าเราไม่ยอมบังคับ ไม่ยอมอดกลั้น ไม่ยอมอดทน เพราะทำไปตามกิเลส มันก็ทำชั่วได้เท่านั้นแหละ... การบังคับตนเองนี้ มันก็เนื่องไปถึงธรรมชาติอย่าง ที่สำคัญอย่างยิ่งก็คือ ความละเอียดและความกลัว. หิริ แปลว่าความละเอียด...ไม่ใช่ว่าความเห็นแล้วจะละเอียด ถึงคนไม่เห็นก็ละเอียด, อย่างนี้ก็เรียกว่าหิริ ความละเอียดแก่ใจ, นี้กลัวความชั่ว ไม่มีใครเห็นก็กลัว, ไม่ใช่ว่าคิดคิดคิดคิดตระวาง หรือไม่ใช่ว่าเขาจะจับไปลงโทษ; แต่ว่ากลัวความชั่วกลัวบาป อย่างนี้ก็เรียกว่าโศดตบปะ เท่านั้นก็จะพอกันแล้ว. ถ้าว่าคนเรามีหิริและโศดตบปะ แล้วตั้งตนอยู่ด้วยการบังคับตนเอง ศีลธรรมจะดีหมด.

นี่ถ้าเราจะมองกันในรูปแบบสังคม...ความเห็นแก่ตัวเป็นจุดตั้งต้นของความไม่มีศีลธรรม คือเป็นจุดตั้งต้นของความยุ่งยาก ที่เรียกว่าวิกฤตการณ์ที่แรกคนป่าอยู่กันอย่างเสมอภาค, ไม่มีใครเอาส่วนเกิน. พอคนเห็นแก่ตัวเอาส่วนเกิน วิกฤตการณ์ก็ตั้งต้น จนต้องมีนั่นมีนี่ มีกฎหมายต้องลงโทษต้องอะไรกันขึ้นมา. ฉะนั้นความไม่เห็นแก่ตัวนั้นแหละ เป็นรากฐานทั้งหมด คือว่า ความไม่เห็นแก่ตัวทำให้เกิดความถูกต้องทั้งหมด ในทุกแง่มุมของสังคมนี้, พอเกิดเห็นแก่ตัวก็ผิดแล้ว.

ความเห็นแก่ตัวเป็นจุดตั้งต้นของปัญหา เพราะว่ามันเอาส่วนเกินกัน; ถ้าคนเราไม่เห็นแก่ตัว มันก็เอาเท่าที่ควรจะเอาเท่านั้น, เช่น นกตัวหนึ่งก็กินอาหารพอกระเพาะหนึ่ง ไม่มีตัวไหนเอาส่วนเกิน, พอมาถึงคนมันก็เอาส่วนเกิน มากเท่าไรยิ่งดี ก็เรียกว่ามีการกอบโกยส่วนเกิน. ถ้ามีศีลธรรมก็ต้องไม่มีมีการกอบโกยส่วนเกิน. อย่างว่าผมพูดการเมือง หรือว่ามาสอนการเมืองกันแล้ว, แต่ว่าโลกมันกำลังยุ่งยากลำบาก เพราะว่ามันมีการกอบโกยส่วนเกิน. ปัญหาการเมืองทั้งหมด มันขึ้นอยู่ที่การกอบโกยส่วนเกิน; ฉะนั้นอย่ากอบโกยส่วนเกิน.

ทุกคนอยู่ตามที่พอดีพอสมควรแก่ฐานะ แล้วโลกนี้จะเป็นสุข, ถ้าใครมีส่วนเกิน คนนั้นต้องสละส่วนเกินให้แก่สังคม, อย่ามีส่วนเกิน. เช่นว่า คุณเป็นพระ คุณมีได้แต่จีวรสามผืน กับบาตรใบหนึ่ง, พอจีวรผืนที่สี่มา วินัยบัญญัติไว้ให้ไว้กับ, ถ้าคุณได้บาตรใบที่สองมา ต้องเลือกเอาแต่ใบเดียว, จะทำกฎแค่ว่าเจ็ดสิบสี่สิบสี่นี้, ทุกอย่างมันจะมีส่วนเกินมิได้สำหรับภิกษุสงฆ์. นี่ถ้าพวกอุบาสกอุบาสิกาถ้าเชื่อพระพุทธเจ้าก็จะเอาส่วนเกินไม่ได้, คือโลกมากไม่ได้ เพราะมีหลักอยู่ว่า อติโลภะ หิ ปาปโก - โลกเกินนั้นลามก. ... ฉะนั้น เศรษฐีครั้งพุทธกาลไม่ใช่เป็นอย่างไรนายทุนสมัยนี้, คือผู้ที่ใช้ส่วนเกินเพื่อทำประโยชน์ทางสังคม มีข่าวไฟรทาสกรรมกรมากมาย ช่วยกันผลิต ช่วยกันให้มันเป็นส่วนเกินขึ้นมา แล้วเอาไปให้สังคม, การกินอยู่การเป็นอยู่แต่พอเหมาะสมนี้ มันก็ไม่มีปัญหา. แล้วถ้ามีส่วนเกินเกิดขึ้น เหนือให้สังคม, ถ้าตามหลักพุทธบริษัทในพุทธศาสนา ศีลธรรมต้องเป็นอย่างนี้.

...นี่ปัญหาอะไรเหลืออยู่ ก็คือปัญหาทางวิญญาณ [เกิดจาก]จิตใจหวั่นไหวสะเทือนไปตามอารมณ์ทั้งหลายที่มารกระทบ...ที่นี้ เมื่อมีปัญหาทางวิญญาณ มันก็ต้องมีการแก้ไขในทางวิญญาณ ... จะต้องใช้สิ่งที่เรียกว่า ปรมัตถธรรม ในฐานะเป็นธรรมศาสตร์ อันสูงสุด คมเฉียบ จะตัดปัญหาต่างๆ ให้ตนหลุดออกไปได้. ...ปรมัตถธรรมที่จะมาแก้ปัญหาวงเวียนได้ ต้องเป็นเรื่องสุญญตา ห่างจากตัวกู - ของกูอย่างที่จะพระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสแก่อุบาสกพวกนั้น ที่ไปถามว่าอะไรดีที่สุด สูงสุดสำหรับฆราวาส, ท่านก็ตรัสว่า ธรรมะทั้งหลายที่เนื่องด้วยเรื่องสุญญตา; ฉะนั้นถือเอาตามคำพระพุทธเจ้าก็แล้วกัน ว่าเรื่องสุญญตาความว่างนั้นเป็นสูงสุดแม้สำหรับฆราวาส.

...คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดสรุปรวมลงแล้ว มันไปอยู่ที่ประโยคที่ว่า "สัพเพ ธมมา นาลิ อภินเวสยา" นั่นแหละคือยอดของปรมัตถธรรม - ธรรมทั้งหลายทั้งปวง อันใดควร ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น คือไม่ควรไปมั่นหมายเข้าว่าเป็นตัวกูหรือเป็นของกู.

อิทธิธรรมซึ่งเป็นชื่อของคัมภีร์นั้น อย่าได้เข้าใจว่าเป็นปรมัตถธรรมที่มีความมุ่งหมายในที่นี่. ปรมัตถธรรมที่มีความมุ่งหมายในที่นี่ คือการปฏิบัติ เพื่อความไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดโดยความเป็นตัวกู - ของกู, หรือจะเรียกอย่างที่เราต้องการเอาเป็นประโยชน์ว่า การปฏิบัติที่สามารถดับทุกข์ในส่วนที่ลึก ซึ่งทั้งหมดได้โดยตรง สามารถดับทุกข์ได้ ตัวธรรมบางอันมันไม่สามารถจะ หรือมันไม่ดับทุกข์ก็มี, แต่มันตรงกันข้าม, บางอันไม่สามารถจะดับความทุกข์ที่เป็นส่วนลึก มันดับได้แต่ส่วนต้นๆ. ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสเตือน อนาคตนิกายว่า นอกจากจะทำบุญเลี้ยงพระบำรุงศาสนาแล้ว ขอให้สนใจเรื่อง บริเวณด้วย, แล้วมันอยู่ในส่วนลึก มันจะดับทุกข์ได้ โดยตรงไปยังความทุกข์ส่วนที่มันลึก.

...หมายความว่า ท่านมิได้ห้ามหรือตรัสตำหนิว่า ทำบุญทำทานอะไรนั้นเป็นเรื่องผิด, มันก็เป็นเรื่องถูกและควรทำ บำรุงศาสนาให้มีอยู่เป็นประโยชน์แต่คนต่อไป. นี่เป็นเรื่องถูกเรื่องหนึ่ง แต่มันยังไม่ใช่บริเวณ. บริเวณคือความสงบสงัดจริงๆ ไปแสวงหาบริเวณด้วย หรือบริเวณเลยก็เหมือนกันคือ ความสงบสงัด ทางกายก็มีเวลาอยู่ในที่สงบสงัด ไม่ถูกรบกวนในทางกายกันบาง แล้วมันจะสบายอย่างไรก็ไปรู้เอาเอง. อย่างที่ ๑ นี้เรียกว่ากายวิเวก. อย่างที่ ๒ เรียกว่า จิตตวิเวก คือจิตไม่ถูกนิเวรณิกเลสเป็นต้นรบกวน ก็สบายยิ่งไปกว่านั้น, เช่นรู้จักทำจิตให้เป็นสมาธิ จิตนี้ก็ไม่ถูกนิเวรณ เป็นต้น รบกวน, สบายยิ่งขึ้นไปอีก ยิ่งกว่ากายวิเวก ถ้าไปได้ถึงขั้นสูงสุด. อย่างที่ ๓ เรียกว่า อรูปวิเวก คือ หมคกิเลสสิ้นเชิง เมื่อหมดกิเลสสิ้นเชิง คือหมดทั้งรากเหง้าของกิเลส อนุสัยของกิเลสแล้ว มันก็เป็นอันว่าไม่มีกิเลสรบกวนโดยประการทั้งปวง, คือถึงขั้นสูงสุด มีความสะอาด สว่าง สงบ ถึงที่สุด อย่างนี้บริเวณถึงที่สุด คำว่าวิเวก มันมีอยู่อย่างนี้ ให้สนใจวิเวก ทำวิเวกนี้ ให้เกิดขึ้นบ้าง.

...จะขยายความเรื่องนี้อีกหน่อยก็ได้ ปฏิบัติดับทุกข์ในส่วนลึกทั้งหมดและโดยตรง, ความทุกข์ที่ส่วนลึกมีอยู่ที่มีเงินหรือชื่อเสียงอำนาจ วิชาดับให้ไม่ได้ นี้เรียกว่าส่วนลึก แล้วก็อยู่ยาก, ต้องดับทางทุกข์นั้นโดยตรง. นี้คือ การมีชีวิตอยู่ อย่างถูกต้อง, หรือมีจิตประกอบอยู่ด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่น เป็นจิตที่ทำให้ชีวิตนั้นมันถูกต้อง, มีการเป็นอยู่อย่างถูกต้อง สามารถที่จะทำอะไรก็ได้ พูดอะไรก็ได้ คิดอะไรก็ได้ถูกต้อง, แล้วตามหน้าที่ที่มนุษย์จะต้องกระทำ เราทุกวันนี้ ก็มีหน้าที่นี้ คือต้องมีการทำ การพูด การคิด แล้วก็ให้มันถูกต้อง ไปตามหน้าที่ที่เราจะต้องกระทำ.

ถูกต้องนั้น คือปราศจากความหมายมั่น หรือรู้สึกสิ่งใดด้วยความหวังความหลงว่าเป็นตัวกูบ้างว่าเป็นของกูบ้าง เพราะเราในเรื่องนี้กันมาตั้งแต่เกิด...ที่จะมั่นหมายอะไรเป็นตัวกูเป็นของกูนี้แล้วมันจะตายเปล่า. ตอนสุดท้ายนี้ต้องรู้จักตามจริง แล้วก็ให้มันสลายไป ให้ความหมายมั่นเป็นตัวกู - ของกูนี้มันสลายไป จะพบกับความว่าง คือพระนิพพาน แล้วไม่มีความทุกข์, ปราศจากกิเลสทั้งหลายที่มาจากอวิชชา เพราะมันปราศจากอวิชชาซึ่งเป็นต้นตอแห่งกิเลสทั้งหลาย. อวิชชาก็คือความไม่รู้ว่าธรรมทั้งหลายทั้งปวงนี้ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู - ของกู นั่นแหละคือตัวอวิชชา.

ที่นี่ เมื่อปราศจากสิ่งที่มีหม่อมมิดมัวมหาศาลนี้แล้ว ก็เป็นจิตใจที่สว่างไสว, จึงมีสติ มีสัมปชัญญะ มีปัญญาอยู่เต็ม มีสติระลึกได้ มีสัมปชัญญะหรือความรู้ที่ระลึกได้นั้นอยู่ตลอดเวลา แล้วมีปัญญาถูกต้องตามที่เป็นจริง คือไม่มีอะไรที่ควรยึดมั่นถือมั่น. ฉะนั้นในการที่เป็นอยู่ในโลกนี้ แม้เป็นฆราวาส ก็จะต้องเป็นอยู่ด้วยสติ สัมปชัญญะ และ ด้วยปัญญา.

ไปศึกษาโดยรายละเอียดเขาเองก็เห็นได้ว่า อยู่โดยปราศจากความหิวหยาเหตหยาณ ที่เรียกว่าเป็นเปรต หิว หยาเหตหยาณเมื่อไรก็เป็นเปรตเมื่อนั้น. อยู่อยู่ด้วยความหิวหยาเหตหยาณ อย่างนั้น นี้ปราศจากความทุกข์ทั้งปวงโดยแน่นอน. สิ่งไหนได้ยากนี้ก็เรียกว่าความทุกข์ มีคณนทในจิตใจก็เรียกว่าความทุกข์ หนักอึ้งอยู่ด้วยภาวะทางจิตใจก็เรียกว่าความทุกข์, ่วนวานอยู่ เฝ้าร้อนอยู่ ก็เรียกว่าความทุกข์, แม้จะเจ็บปวดอยู่ก็เรียกว่าความทุกข์.

ฉะนั้น ต้องมีอุบายอันหนึ่งที่ว่า ขจัดความทุกข์เหล่านี้ออกไปได้ ด้วยธรรมที่เรียกว่าความไม่ยึดมั่นถือมั่นหรือปรมัตถธรรม. อย่ารับเอาความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายเป็นต้นนี้ มาเป็นของตน, แม้มันจะมีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย อยู่ตามธรรมชาติ จิตมันก็เก่งมาก เข้มแข็งมาก ถึงกับสลัดออกไปจากความหมายมั่นเป็นตัวกู - ของกู, มันก็รู้สึกเป็นทุกข์น้อย กระทั่งว่าไม่เป็นทุกข์เลย, เจ็บปวดแต่ที่ร่างกาย แต่ไม่เจ็บปวดที่จิตใจหรือที่วิญญาณ เลยเป็นสุขตลอดเวลา, เวลาทำงานก็เป็นสุข, เวลาบริโภคผลงานก็เป็นสุข, เวลาพักผ่อนก็เป็นสุข, นี้เรียกว่าปฏิบัติถูกต้อง.

ในทางปฏิบัติขั้นลึกซึ่งขั้นสูงสุด ก็จะพูดกันให้เป็นเรื่องสรุปความก็เรียกว่า รักษาจิตที่มันไม่รู้จักเป็นทุกข์ไม่มีกิเลสนี้ไว้ให้ได้, ตามธรรมคานี้จิตเป็นประกาสสร นี่เป็นพระพุทธภาษิตโดยตรงว่า ปกาสสรมิท ภิกขเว จิตต - จิตนี้ประกาสสรรุ่งเรืองสว่างไสว แต่แล้วเร้าหมองเพราะกิเลสจรรมาครอบงำเป็นคราวๆ. นี่การปฏิบัติปรมัตถ์สูงสุด ก็คือปฏิบัติให้ฉลาด อย่าให้กิเลสเกิดขึ้นครอบจิตประกาสสร มันก็คงประกาสสรไปเรื่อยๆ จนตายตัว จนไม่มีการเร้าหมอง เพราะว่ามันไม่มีกิเลสเกิดขึ้นครอบงำจิตประกาสสรได้, มันก็เจริญไปในทางที่รู้ จนสะอาด สว่าง สงบ...มีความแจ่มแจ้งอยู่ด้วยความรู้เรื่องอันจริง ทุกชั้น อนัตตา เป็นต้น ซึ่งมัน จะสกัดกั้นต้นเหตุแห่งความเร้าหมอง หรือกิเลส, ทำลายต้นเหตุ คือความเคยชินที่จะเกิดกิเลสเสียได้. รู้เรื่องความจริงทั้งปวงของ

สิ่งทั้งปวงเช่น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เห็นอยู่เป็นประจำ มีสติควบคุมความเผอเรอที่จะเกิดวิชาขึ้นในจิตใจ. นี้เรียกว่า รู้วิธีป้องกันและแก้ไข ในที่สุดก็ไปอยู่ในรูปเรื่องของอริยสัจจ์ ทั้งสี่ประการ รู้เรื่องทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับทุกข์, ทางให้ถึงความดับทุกข์...

เป็นอันว่า เรื่องปรมาตมธรรมนี้คือ สิ่งที่จะเป็นศาสนา หรือธรรมศาสดาอย่างสูงสุด ซึ่ง จะแก้ปัญหาเรื่องทางจิตวิญญาณโดยเฉพาะ.

(ธรรมศาสตร์ (เล่ม ๑), ๒๕๔๗: ๑๙๘ - ๒๓๗)

ธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะ ดั้งเดิมของเรานั้น โดยความจริงอันสูงสุดแล้ว เป็นสิ่งที่ไม่มีความหมายแห่งความเป็นตัวตนแม้แต่สักประมาณเดียว. สิ่ง นี้ เป็น ความว่าง, เป็นสิ่งที่มีอยู่ในที่ทุกแห่ง สงบเรียบและไม่มีอะไรเจือปน; มันเป็นคานติสุขที่รุ่งเรืองและเร้นลับ; และทั้งหมดก็เพียงเท่านั้นเอง. จงเข้าไปสู่สิ่งนี้ให้ลึกซึ้งโดยการสมาธิตามันด้วยตัวเองเถิด. ๒๘

(คำสอนฮวงโป, มมป., ๑๕)

พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า : “ธรรมสภาวะ นี้ เป็นสิ่งซึ่งไม่มีทางที่จะถูกแยกเป็นฝักฝ่ายโดยเด็ดขาด เช่นไม่เป็นของสูงหรือของต่ำ, และมันมีชื่อว่า โหริ” สิ่งนี้ คือจิตล้วนๆ ที่กล่าวแล้วนั้นแหละ. มันเป็นสิ่งที่ให้กำเนิดของทุกๆ สิ่ง. และไม่ว่าจะปรากฏออกมาเป็นแม่น้ำ และภูเขาในโลก ซึ่งมีรูปร่าง หรือเป็นสิ่งที่ไม่มีรูปร่าง หรือเป็นสิ่งที่ซึมห่างอยู่ทั่วสากลโลกก็ตาม มันก็ยังเป็นสิ่งซึ่งไม่มีทางที่จะถูกแยกเป็นฝักฝ่ายโดยเด็ดขาดอยู่นั่นเอง, ไม่มีทางที่จะเกิดสมณนามต่างๆ เช่น สมญาว่า “ตัวเอง” หรือ “ผู้อื่น” ขึ้นมาได้เลย. ๓๑

(คำสอนฮวงโป, มมป., ๑๖)

en ■

ng

กฎ

พูดภาษาธรรมะอันลึกซึ้ง พุทธภาษาวินิจฉัยอันลึกซึ้ง ว่า ทุกสิ่งมันออกมาจากต้นเหตุอันเดียวกัน, หรือถ้ามันเป็นสัตว์มีชีวิต มันก็เป็นลูกที่ออกมาจากแม่ตัวเดียวกัน, หรือจะพูดรวมกันทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ก็ต้องพูดว่า ทุกสิ่งมันออกมาจากสิ่งหนึ่ง ซึ่งมีเพียงสิ่งเดียว แล้วมีอยู่ก่อนสิ่งทั้งปวง มีอยู่ในที่ทุกแห่งทุกเวลา สิ่งนั้นคือกฎ.

(ไภวฉลยธรรม, ๒๕๔๖: ๕๖)

นี่ สรุป กันไว้ที่หนึ่งก่อนก็ได้ว่า ไภวฉลยธรรมหรือกฎ เรื่องสามัญญลักษณะ. กฎแห่งสามัญญลักษณะนี้เป็นพระเจ้าของการสร้างสิ่งใหม่ๆ เรื่อยไป คือ ความเปลี่ยนแปลง. และกฎแห่งอิทัปปัจจยตา นี้ เป็นพระเจ้าแห่งกรรม คือเป็นความแน่นอนตายตัวแห่งกรรม ที่ว่าทำลงไปอย่างไร จะต้องได้ผลอย่างไร. ทีนี้ กฎแห่งอริยสัจจ์ เป็นพระเจ้าแห่งการช่วยไถ่รอด หลังจากที่ได้อำนาจมาพอสมควรแล้ว.

อยากจะถามว่า ใครรู้สึกกระดากปากบ้าง ที่จะเรียกสิ่งเหล่านี้ว่าพระเจ้า? อาตมาไม่รู้สึกกระดากปากเลย ที่จะเรียก กฎเกณฑ์เหล่านี้ ว่าพระเจ้า เพราะว่ามัน เป็นพระเจ้าจริง ...ตายตัวแน่นอนเฉียบขาด อย่างกฎเกณฑ์ของสามัญญลักษณะ ของอิทัปปัจจยตา ของอริยสัจจ์ นี้ ไม่มีข้อบกพร่องที่ตรงไหนเลย ...มันมีความหมายตรงตามลักษณะของพระเจ้าทุกอย่างเลย แต่จริงๆแล้ว, และที่สำคัญที่สุด ก็คือข้อที่ว่า มีไปเสียทั่วทุกหนทุกแห่ง ทุกเวลา ทุกอากัปกิริยา ทุกสถานการณ์ของสิ่งทั้งปวง จึงต้องเรียกให้เป็นพิเศษว่าไภวฉลย, ก็เรียกว่าไภวฉลยธรรม เพราะว่าเป็นธรรมเท่านั้น ไม่ใช่เป็นบุคคล ก็เลยเรียกว่าไภวฉลยธรรม มีอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง.

(ไภวฉลยธรรม, ๒๕๔๖: ๗๕)

กฎแห่งสามัญญลักษณะ : ไตรลักษณ์

กฎแห่งสามัญญลักษณะ คือกฎแห่งอนิจจัง ทุกขัง อนัตตตา นี้มันเป็นพระเจ้าของการสร้างสิ่งใหม่ๆ เรื่อยไป. ลองคิดดูเถอะ ถ้ามันเที่ยง มันไม่เปลี่ยนแปลงได้แล้ว สิ่งใหม่จะเกิดขึ้นมาได้อย่างไร? มันต้องอาศัยการยกย้ายเปลี่ยนแปลงเรื่อยไป สิ่งใหม่ๆ จึงจะเกิดขึ้น, ...แล้วมันต้องเปลี่ยน มันอยู่นิ่งไม่ได้, มันมีอะไรอันหนึ่งบังคับให้ตายตัวอยู่อย่างนั้นไม่ได้ ต้องเปลี่ยน. ...จะเรียกว่าพระเจ้าของการสร้างสิ่งใหม่ๆ ขึ้นมาเรื่อยๆก็ได้. กฎแห่งความเปลี่ยนแปลงนั้นแหละคือพระเจ้า, เป็นพระเจ้าที่จะสร้างสิ่งใหม่ๆ ขึ้นมาเรื่อยๆไม่ซ้ำเก่า.

(ไภวฉลยธรรม, ๒๕๔๖: ๗๕)

สิ่งที่เรียกว่าไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้น ตั้งอยู่ในฐานะเป็นหัวใจศาสนา : กล่าวคือเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาด้วยเหมือนกัน ซึ่งเล็งไปในทางความรู้ หรือความจริง; ไม่เหมือนเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา. เรื่อง ศีล สมาธิ ปัญญา นี้ ระบุชัดลงไปทีเดียวว่าต้องการกระทำ ว่าต้องทำอย่างนั้นๆ อย่างนั้นจึงเป็นหัวใจของพุทธศาสนาที่เห็นได้โดยง่าย; ส่วนเรื่อง ไตรลักษณ์ คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา นี้เป็นหัวใจของพุทธศาสนาในส่วนปัญญา, หรือส่วนการรู้แจ้งแทงตลอดเป็นส่วนใหญ่.

... "สิ่งที่เรียกว่าพระเจ้าไตรลักษณ์นั้นอยู่ที่เนื้อที่ตัว ทั่วไปทั้งเนื้อที่ตัวของเรา", จะเป็นรูปหรือเป็นเวทนา หรือเป็นสัญญา สังขาร วิญญาณ ส่วนไหนๆ ก็ตามของสิ่งที่มีสมมติว่าตัวเราในส่วนแต่มีลักษณะเป็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้งนั้น; นี่คือการพิจารณาส่วนข้างในของตัวเรา.

ข้างนอกตัวเรา บุตร ภรรยา สามี ของเราก็เป็นอย่างนั้น; ที่เลวไปกว่านั้น ทรัพย์สมบัติพัสถาน วัช ควาย ไร่ นา เงิน ทอง ข้าวของ อะไรๆ มันก็เป็นอย่างนั้นเช่นเดียวกัน; คือชวนกันรู้จักความมีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ทั่วไปให้หมดทั้งโลก, ในบรรดาสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นสังขาร เป็นอย่างนี้ทั้งนั้น. แม้จะถูกใครยึดถือว่าของตน หรือไม่ถูกใครยึดถือว่าของตน มันก็เป็นอย่างนี้ทั้งนั้น; ไม่ว่าจะเวลาไหน ยุคไหน มันก็ล้วนแต่เป็นอยู่อย่างนั้น ไม่มีใครบังคับได้ มันมีลักษณะเหมือนกับเป็นพระเจ้าเสียเอง. ฉะนั้นพระเจ้าท่านจึงตรัสว่า :-

ดูก่อนก็ทุกสิ่งทุกอย่าง, เพราะว่าถ้าเกิดทั้งหลายเกิดขึ้นก็ตาม หรือเพราะว่าถ้าเกิดทั้งหลายไม่เกิดขึ้นก็ตาม; ภูษานั้นย่อมตั้งอยู่โดยความเป็น
 ธรรมปฏิบัติเป็นธรรมนิยาม ว่า : สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนิจจัง เป็นของไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา.
 ตถาคตได้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว เข้าถึงพร้อมเฉพาะแล้วซึ่งธรรมธาตุนั้น. ครั้นรู้พร้อมเฉพาะ ถึงพร้อมเฉพาะดังนั้นแล้ว, ย่อมแสดง, ย่อม
 บัญญัติ, ย่อมตั้งไว้เฉพาะ, ย่อมเปิดเผย, ย่อมจำแนก, ย่อมกระทำให้เป็นของง่าย ว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายทั้งปวง
 เป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ดังนี้.

นี่คือพระพุทธานุชาตในพระบาลี ดิถีนิบาต อังคุตตรนิกาย, และยังมีที่อื่นอีก. ขอให้ท่านทั้งหลายกำหนดจดจำข้อความนี้ไว้ด้วย; ...บรรดา
 สิ่งทั้งหลายที่เป็นสังขาร คือมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งแล้ว ก็ย่อมไม่เที่ยง และเป็นทุกข์. บรรดาสิ่งทั้งหลายทั้งที่เป็น สังขาร ทั้งที่เป็น วิสังขาร ก็ล้วนแต่เป็นอนัตตา
 : ไม่มีภาวะแห่งความเป็นตัวเป็นตน.

(โอสถรัตนธรรม, ๒๕๓๘: ๔๔๐ - ๔๔๒)

ข้างนอก คือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อะไรก็ตาม อยู่ข้างนอก ก็พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง
 ได้ง่าย, เพราะนี่ไม่สู้จะลึกซึ้ง, เพราะเราเห็นความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ, เพราะเรื่องรูป เรื่องเสียง เรื่องกลิ่น เรื่องรส นี่เห็นเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ.

ที่นี้ ข้างในนี้ มันเห็นยาก หรือว่ามันลึกซึ้งกว่านั้น คือว่าตัวจิตใจหรือนามธรรมที่จะมาเป็นวิญญาณ เป็นอะไรทำนองนี้ มันไม่เที่ยงร้ายไปกว่า
 นั้นเสียอีก แล้วมันไว้อีกกว่าสิ่งทั้งหลายไปเสียอีก. ...ความไม่เที่ยงของสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่นจิตเป็นต้นนี้ น่ากลัวมากถ้ามองเห็น, ถ้าเป็นสิ่งที่มองเห็น
 มันไม่เที่ยงอย่างรุนแรง อย่างรวดเร็ว อย่างกว้างขวาง อย่างน่าอันตรายที่สุด.

...เราจะมานั่งดูแต่ข้างนอกเปลี่ยนแปลง, ข้างนอกเปลี่ยนแปลง, แล้วไม่รู้ข้างในมันก็เปลี่ยนแปลงยิ่งกว่านั้น; อย่างนี้แล้วมันจะเห็น
 อนิจจังน้อยมาก. ถ้าไปเห็นที่ความเปลี่ยนแปลงของจิตแล้วก็จะเรียกว่าเห็นหมด. ข้างนอกมันเปลี่ยนแปลงเท่าไร จิตมันก็รู้ได้เท่านั้น; ถึงจิตอาจจะรู้ได้หมด
 เท่าที่ความเปลี่ยนแปลงข้างนอกมันเปลี่ยนแปลง; แต่จิตที่เปลี่ยนแปลงเองนี้ มันรู้ของมันเองยาก. เพราะฉะนั้น เราจึงมีวิชชา; ก็เพราะเหตุที่ว่า
 จิตมันรู้จักตัวมันเองได้ยากที่สุด. มันมีความเปลี่ยนแปลงรุนแรงมากมาย มันก็ไม่รู้สึก; ...นี่ต้องให้รู้จักความเปลี่ยนแปลงข้างใน คือจิตที่จะรู้สึกความ
 เปลี่ยนแปลงข้างนอกข้างในนั้นให้มากพอๆกัน จึงจะเรียกว่า รู้จักความเปลี่ยนแปลงหรืออนิจจัง.

นี่จะบอกต่อไปถึงข้อที่ว่า ในสามอย่างนี้ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สามอย่างนี้ การเห็นอนิจจัง นั้นนะ เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด ถ้าไม่พอแล้ว จะ
 ไม่เห็นทุกขัง อนัตตา; และยิ่งกว่านั้น มันยังเป็นเหมือนปากประตู ซึ่งต้องผ่านก่อน; จะต้องเห็นอนิจจังให้พอ ให้ถูกต้อง, แล้วก็ก่อนด้วย, แล้วก็เห็นทุก
 ขัง อนัตตา ได้เต็มที่และง่ายขึ้น.

ในพระบาลีมากแห่ง เมื่อจะต้องกล่าวแต่สิ่งเดียว ไม่กล่าวทั้งสามสิ่ง แล้วก็แสดงอนิจจังนี้ก่อน หรือเพียงสิ่งเดียว หรืออย่างรุนแรง; ...
 เพราะว่ามันสำเร็จประโยชน์; เพราะว่าถ้าเห็นอนิจจัง แล้วมันเบื่อน่ายคลายกำหนดได้, แล้วมันผ่านไปทางทุกขังและอนัตตา โดยไม่รู้สึกตัวได้ โดยไม่รู้
 สึกตัวได้, ฟังดูเถอะ. ถ้าเห็นอนิจจังเต็มที่แล้ว มันจะเกิดความเบื่อน่าย นิพพิทาวราคะไปได้เลย.

(ไภวัญญธรรม, ๒๕๔๖: ๘๒ - ๘๕)

กฎแห่งอิทัปปัจจยตา - ปฏิจสุมุปาบท - กรรม

มรดกที่ ๑๗๔ : พุทธศาสนาก็มีพระเจ้า แต่มีใช้พระเป็นเจ้าอย่างบุคคลหรือเป็นจิตวิญญาณที่มีความรู้สึกอย่างบุคคล : หากแต่เป็นกฎของ
 ธรรมชาติที่เรียกว่าอิทัปปัจจยตา ปฏิจสุมุปาบท ที่สามารถสร้างพระเจ้าอย่างบุคคลขึ้นในหัวใจของมนุษย์ผู้ไม่อาจจะรู้จักพระเจ้าที่แท้จริง. อย่าคิดว่า
 พุทธศาสนาไม่มีพระเจ้า.

(มรดกที่ซ่อนฝากไว้, ๒๕๔๑: ๑๘๕)

อิทัปปัจจยตา คือคำย่อของเรื่องปัจจุสมุปบาท โดยมีใจความแต่เพียงว่า “เมื่อมีสิ่งนี้ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ย่อมเกิดขึ้น” ตลอดถึงปฏิบัตินัยที่กลับกันอยู่ด้วยในตัว คือว่า “ถ้าไม่มีสิ่งนี้ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ไม่เกิดขึ้น”. ถ้าจะกล่าวในรูปของปัจจุสมุปบาท ก็กล่าวยืดยาว โดยขยายออกไป ตั้งแต่อวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร, สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ฯลฯ กระทั่งชาติเป็นปัจจัยให้เกิดขรามณะโลกะบริเวททุกขะโหมันสุภุยาสา, พร้อมทั้งฝ่ายดับที่ว่า เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ, เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ กระทั่งชาติดับ ขรามณะโลกะบริเวททุกขะโหมันสุภุยาสา จึงดับ, ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า อิทัปปัจจยตา มีความหมายกว้างทั่วไป จะใช้กับรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ในกรณีใดกรณีหนึ่ง ก็ยังได้, เป็นกฎวิทยาศาสตร์ทั่วไปก็ได้, ส่วนปัจจุสมุปบาทนั้น มุ่งหมายใช้เฉพาะเรื่องเกิดทุกข์ และดับทุกข์ โดยตรง ในพุทธศาสนาเท่านั้น. แต่ถึงอย่างนั้น ใจความสำคัญก็คงมีอย่างเดียวกัน คือแสดงถึง กระแสแห่งปัจจัย และสิ่งที่เกิดตามปัจจัย เป็นสายยืดยาวไปเท่านั้น.

(อิทัปปัจจยตา, ๒๕๓๗: [๒๕])

คำแปลกว่า อิทัปปัจจยตานี้ช่วยให้ช่วยสนใจกันหน่อย เพราะไม่ค่อยเอามาพูดกัน เป็นกฎของธรรมชาติว่า มันต้องเป็นอย่างนี้ๆ อย่างนี้; เพราะเหตุปัจจัยอย่างนี้ สิ่งนี้จะต้องเกิดขึ้น, สิ่งนี้มีเพราะเหตุปัจจัยนี้มี, สิ่งนี้มีเพราะสิ่งนี้มี, สิ่งนี้มีเพราะสิ่งนี้มี. นี่มันเป็นกฎตลอดจักรวาล ตลอดอนันตกาล เรียกว่ากฎอิทัปปัจจยตา ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว อะไรทั้งหลาย ทั้งสากลจักรวาล มันเกิดขึ้นมาเองตามกฎของอิทัปปัจจยตา : เมื่อทำอย่างนี้ อย่างนี้จะต้องเกิดขึ้น, ทำอย่างนี้ อย่างนี้ ต้องเกิดขึ้น. ทำอย่างนี้ อย่างนี้ มันก็เป็นความทุกข์เกิดขึ้น, ทำอย่างนี้ อย่างนี้ เป็นความดับทุกข์เกิดขึ้น. นี่เป็นปรมาตมสูงสุด ไม่มีสัตว์ไม่มีบุคคล, ไม่มีพระเจ้าที่เป็นตัวเป็นตน เป็นสัตว์เป็นบุคคล, มีแต่พระเจ้าที่เป็นกฎอันเฉียบขาดของธรรมชาติ, เข้าถึงกฎอิทัปปัจจยตาแล้วก็เข้าถึงปรมาตมธรรมอย่างยิ่ง.

พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ก็คือตรัสรู้เรื่องนี้, ท่านตรัสรู้ เรื่องอิทัปปัจจยตา; แต่เรามักจะเรียกกันเสียว่า ปัจจุสมุปบาท เป็นความหมายแคบเฉพาะเรื่องความทุกข์ของสิ่งมีชีวิต. แต่ถ้าเราพูดว่า อิทัปปัจจยตา ความหมายมันกว้างหมดเลย จะมีชีวิตหรือไม่ชีวิตอะไรก็ตาม มันตกอยู่ใต้อำนาจของกฎที่ว่า เพราะสิ่งนี้สิ่งนี้จึงมี, เพราะสิ่งนี้สิ่งนี้จึงมี. ปรมาตมธรรมจะนำไปที่นั่น ไม่มีทางที่จะผิด คือว่ามันจะไม่เป็นฝ่ายบวกหรือฝ่ายลบ ...มันเป็นสายกลางของมันไปอย่างนั้น, นี้เรียกว่ากฎของธรรมชาติแท้ๆ.

ถ้าว่า บวก มันก็มีคน หรือตายแล้วเกิดเป็นต้น; ถ้า ลบ มันก็ไม่มีคน ตายแล้วไม่เกิดเป็นต้น. แต่ว่ากฎอิทัปปัจจยตา มันมีแต่สิ่งซึ่งเป็นไปอย่างนี้ เป็นไปอย่างนี้, แล้วคนเขาเอาไปบัญญัติเอาเองว่า นี่เป็นสุข นี่เป็นทุกข์ นี่เป็นได้ นี่เป็นเสีย, นี่เป็นแพ้ นี่เป็นชนะ, นี่เป็นกำไร นี่เป็นขาดทุน. นั่นมันความโง่ของคนตาหากละ. กฎของอิทัปปัจจยตา เขามีตายตัวเฉียบขาดตามธรรมชาติ.

ความรู้ปรมาตมต้องไปถึงนั้น รู้จนไม่มีสัตว์ไม่มีบุคคล, ไม่ใช่สัตว์บุคคล, แล้วก็ไม่ใช่ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่บุคคล; คือไม่ได้ปฏิเสธจนไม่มีอะไรเลย, แล้วก็ไม่ได้ยืนยันว่ามีอะไรอยู่ตายตัว, มีแต่กระแสของความเปลี่ยนแปลงปรุงแต่ง. ถ้ามาถึงนี้แล้ว ก็เรียกว่า รู้อย่างที่ว่าพระพุทธเจ้าท่านรู้ แล้วก็ดับทุกข์ได้ เป็นสิ่งสูงสุดที่ต้องเคารพ คือกฎของอิทัปปัจจยตา; เมื่อปฏิบัติถูกต้องแล้วก็ควรพอใจ มีความสุขพอใจตัวเอง.

(คู่มือพุทธบริษัท หลักการ กฎเกณฑ์ที่ชาวพุทธควรรู้, ๒๕๔๘: ๑๗๒ - ๑๗๓)

ที่นี้ ก็มาถึงเรื่องที่เราเรียกว่าเป็นหลักปฏิบัติ. ...หลักโดยกว้างนั้นมันน่าประหลาดที่สุด. ผมจะเรียกมันว่า “จักรวาล” ของปัจจุสมุปบาท; ตั้งต้นติดต่อกันไปตั้งแต่สมุทวาร ไปจนถึงนิโรธวาร แล้วนำหัว ก็ตรงที่ว่า มันจะแสดงให้เห็นถึง “อานิสสของความทุกข์”. ขอให้ฟังต่อไป.

พระพุทธภาษิตนี้ตรัสลำดับเรื่องดับทุกข์ไว้อย่างน่าประหลาด : พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “สำหรับผู้ผู้เห็น เราจึงกล่าว; สำหรับผู้ไม่รู้ไม่เห็น เราก็ไม่กล่าวถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ”. ความสิ้นไปแห่งอาสวะย่อมมี เมื่อรู้เห็นลักษณะความเกิด ความดับแห่งขั้นทั้งหลาย; นี้ทรงยกเอาความสิ้นแห่งอาสวะนั้น ว่ามีได้ เมื่อมีการรู้การเห็นในความเกิดขึ้นและดับไป และรู้เห็นลักษณะแห่งความเกิด และความดับของเบญจขันธ์ที่เกิดขึ้นด้วยอุปาทาน คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ๕ อย่างนี้. ถ้ารู้ว่าลักษณะมันเป็นอย่างไร เกิดอย่างไร ดับอย่างไร โดยแท้จริงแล้ว จะเป็นไปเพื่อสิ้นอาสวะ; หรือความสิ้นอาสวะมีได้เพราะรู้เรื่องนี้. ...

ความสิ้นอาสวะนั้น ถ้ามีขึ้นแล้ว จักทำให้เกิดญาณที่รู้ชัดสิ้นอาสวะแล้ว; - ญาณในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะ นี้จะมีได้ต่อเมื่อมีวิมุตติมาแล้ว; - วิมุตติคือความหลุดพ้นจะมี ก็เพราะมีวิราคะ, มันอิงวิราคะ มีวิราคะเป็นที่อาศัย; - วิราคะมันต้องอาศัยนิพพิทา; - นิพพิทานี้ต้องอาศัยถาตุญาณทัสสนะ คือเห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นอย่างจริง; - ยถาภูตญาณทัสสนะนี้ต้องอาศัยสมาธิ; - สมาธิต้องอาศัยความรู้สึกที่เป็นสุข; - สุขนี้ต้อง

อาศัยปัสสัทธิคือความรำบ; - ปัสสัทธินี้ต้องอาศัยปิติ; - ปิติต้องอาศัยปราโมทย์; - ปราโมทย์ต้องอาศัยศรัทธา; - และก็แปลตรงที่ว่า ศรัทธาต้องอาศัยความทุกข์.

ขึ้นหน้าใหม่ลงบท ปฏิจจสมุปบาท ๒๔ ปฏิจจสมุปบาท ข้อ ปฏิจจสมุปบาทโดยนำจากต้นฉบับที่แนบไว้ให้ใน ไฟล์ scan picture ชื่อ ปฏิจจสมุปบาท ๒๔

ที่นี้ก็วกเข้าหาปฏิจจสมุปบาทว่า - ความทุกข์นั้นต้องอาศัยชาติ; - ชาติต้องอาศัยภพ; - ภพต้องอาศัยอุปาทาน; - อุปาทานต้องอาศัยตัณหา; - ตัณหาต้องอาศัยเวทนา; - เวทนาต้องอาศัยผัสสะ; - ผัสสะต้องอาศัยอายตนะ; - อายตนะอาศัยนามรูป; - นามรูปอาศัยวิญญาณ; - วิญญาณอาศัยสังขาร; - แล้วสังขารอาศัยอวิชชา; แล้วก็จบกัน.

นี่แปลว่าการสิ้นอาสวะนั้น จะต้องได้อาศัยสิ่งที่เป็นปัจจัยลงมาตามลำดับ ตามลำดับๆ ตามนัยที่กล่าวแล้วจนมาถึงศรัทธา. เรามีศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ศรัทธาในการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์นี้ : นี้เรียกว่า เรามีศรัทธา. ที่นี้ลองย้อนกลับขึ้นไปอีกทีว่า พอมิศรัทธาก็มีปราโมทย์; มีปราโมทย์ก็มีปิติ; มีปิตีก็มีปัสสัทธิ; มีปัสสัทธิก็มีสุข; มีสุขก็มีสมาธิ; มีสมาธิก็เกิดปัญญา; มีปัญญา; แล้วมีปัญญาที่รู้ว่ามีวิมุตติแล้ว; ก็มีความสิ้นไปแห่งอาสวะนั้น; นี่แสดงว่ามันต้องตั้งต้นที่ศรัทธา.

ที่นี้ ศรัทธาเป็นสิ่งที่ต้องอาศัยทุกข์ นี่เป็นของแปลก. เข้าใจว่าคงไม่เคยได้ยินกันสักกี่คนนัก ว่า ศรัทธาที่เรามีกันอยู่นั้น มันตั้งอยู่ได้เพราะอาศัยความทุกข์ : ถ้าไม่มีความทุกข์บีบคั้น เราไม่วิ่งมาหาพระพุทธเจ้า จริงไหม? ...ความเป็นอยู่ในชีวิตจึงกลายเป็นว่า ความทุกข์เป็นเหตุให้เกิดศรัทธา, ความทุกข์เลยกลายเป็นของดี เหมือนกับเพชรมีอยู่ในห้วงคางคก ที่แสนจะน่าเกลียด : ในความทุกข์กลับมีเพชร คือสิ่งที่บังคับให้เราวิ่งมาหาพระพุทธเจ้า แล้วก็มีศรัทธา.

ในพุทธภาษิตนี้ตรัสความทุกข์เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธา แล้วความทุกข์ก็มาจาก อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป ฯลฯ คือปฏิจจสมุปบาท; ก็แปลว่าเป็นการแสดงให้เห็นว่า อย่าเสียใจเลย อย่างกลัวเลย อย่างน้อยใจเลย : เรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้ ถ้าเราทำให้ดี ความทุกข์นั้นจะกลายเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธา; แล้วศรัทธาก็จะทำให้เจริญองกามในธรรมเรื่อยๆ ไปจนถึงความสิ้นอาสวะ.

(ปฏิจจสมุปบาทจากพระโอษฐ์, ๒๕๔๑: ๑๐๖ - ๑๐๗)

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า : อหมิ ภิกขเว เอตโร อรห สมาสสมพุโร กมมวาโท กิริยาโท วิริยาโท มมุปี ภิกขเว มกขลิ โมมปุริโส ปฏิพาหติ; ซึ่งมีใจความว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! แม้เราในบัดนี้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ก็ยังเป็น กัมมวาโท กิริยาโท วิริยาโท. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! แต่ว่ามกขลิ (โคสาละ) โมมปุระ ย่อมกล่าวคัดค้านซึ่งเรา". นี่พระบาลีอสังคตนิคาย ดิกบาต ก็มีอยู่อย่างนี้.

พระพุทธเจ้าตรัสว่า : ท่านเป็นกัมมวาโท หรือจะเรียกทั่วไปว่าเป็นกัมมวาที; กัมมวาที ก็คือผู้ที่กล่าวว่า มีการกระทำกรรม; แต่มีได้กล่าวว่ามีบุคคลผู้กระทำกรรม. การสอนเรื่องกรรมตามแบบของพระพุทธเจ้า ก็มีการกระทำที่เป็นกรรม; การกระทำนั้นเป็นไปตามอำนาจของความต้องการหรือของกิเลส, ถ้าจิตมีกิเลสแล้ว มันก็เป็นเหตุให้ทำกรรม แล้วมันก็ทำกรรม; นี้เรียกว่ากรรมที่มีได้โดยไม่ต้องมีผู้กระทำ.

ความจริงอันลึกซึ้ง อันใหญ่หลวง มีอยู่อย่างนี้ แต่ชาวบ้านอาจจะไม่เข้าใจว่า กรรมมีการกระทำแล้ว แต่ไม่มีผู้กระทำ; และว่าพระองค์เป็นกัมมวาทีสอนเรื่องกรรม. นี้ก็หมายความว่าสอนหมด ที่เกี่ยวกับเรื่องกรรม คือสอนว่ากรรมนั้นเป็นอย่างไร? แล้วสอนว่ากรรมนั้นมาจากไหน? แล้วกรรมนี้จะดับหรือสิ้นสุดลงไปได้อย่างไร? และทางที่จะดับกรรมได้นั้นคืออะไร? ต้องครบหมดอย่างนี้ จึงจะเรียกว่าเป็นกรรมวาที ตามแบบของพระพุทธองค์.

...ข้อที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ตถาคต เป็นกิริยาที นี้ก็หมายความว่า กิริยาหรือการกระทำนั้น ย่อมเป็นการกระทำ และเป็นอันกระทำ มีการกระทำที่สามารถจะแก้ไขการกระทำตนเองได้. พวกที่เป็นตรงกันข้าม ก็เรียกว่า อกิริยาที ถือว่าไม่เป็นอันกระทำ; ถึงแม้ใครจะกระทำอย่างไร ก็ไม่เป็นอันกระทำ เช่น พวกที่เชื่อว่าอย่าไปคิดนึกอะไร สุขหรือทุกข์ หรือความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลายนี้ เป็นไปตามอำนาจของพระเจ้า หรือผู้ยิ่งใหญ่ เราแก้ไขไม่ได้; ถึงเราจะกระทำอะไรลงไป ก็มีค่าเท่ากับไม่ทำ. คนที่กล่าวอย่างนี้เป็นมิชฌาปฏิญญี เรียกว่า อกิริยาที ทำอะไรๆ ก็ไม่เป็นการกระทำ.

แต่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า : ตถาคตเป็นกิริยาที การกระทำที่กระทำไปนั้น มันเป็นการกระทำ คือว่ามันมีผล; แม้ว่าต้นไม้จะหักลงมา มันก็มีผลที่จะทำอะไรเป็นไปอย่างไรอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ว่าเราจะเคลื่อนไหวไปในลักษณะใด จะประกอบด้วยเจตนา หรือไม่มีเจตนา มันก็เป็นการกระทำที่จะต้อง

ผลอย่างใดอย่างหนึ่ง; จะพูดว่าไม่มีการกระทำ ไม่มีผลของการกระทำ อย่างนี้ไม่ได้. ฉะนั้น กรรมทั้งหลาย ก็เป็นอันว่ากระทำ และมีผลได้โดยไม่ต้องมีผู้กระทำ คือมันเป็นเพียงกระแสแห่ง อิทัปปัจจยตา.

ถ้ามีกิเลสเป็นเหตุบังคับหรือบันดาลให้กระทำ กระทำแล้วมันก็มีกฎที่จะทำให้เกิดผลขึ้นมา ลักษณะอย่างนี้เรียกว่า อิทัปปัจจยตา ทั้งนี้; เพราะเมื่อมีสิ่งนี้ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ จึงเกิดขึ้น; เมื่อมองเห็นอย่างนี้ ก็จะมองเห็นว่า ไม่มีตัวบุคคลผู้กระทำ.

นี่เป็นหลักสำคัญที่จะต้องจำไว้ให้แม่นยำว่า : การกระทำมิได้ เป็นไปได้ หรือว่าเป็นไปแล้ว; แต่ตัวบุคคลผู้กระทำไม่มี เพราะว่ามีแต่ อิทัปปัจจยตา; มีนาม มีรูป มีกิเลส เช่น อวิชชา ตณหา อุปาทาน ทำให้จิตใจต้องการอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วก็บันดาลให้มีการกระทำทางวาจา อย่างนั้นๆ เป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตา ของธรรมชาติ มันจึงทำได้ และทำไปเสร็จ และได้รับผลของการกระทำ โดยไม่ต้องมีตัวบุคคลผู้กระทำ.

แต่คนทั่วไปจะรู้สึกว่ามี "กู" เป็นผู้กระทำ; มี "ของกู" ได้มา อย่างนั้นเสมอ มันก็เลยเป็นเรื่องกรรมชนิดที่ประกอบอยู่ด้วยความไม่รู้หรืออวิชชา. มีตัวตนเป็นผู้กระทำ มีตัวกูเป็นผู้กระทำ อย่างนี้เรียกว่ากรรมของอวิชชา จะเป็นไปได้แต่ในทางศีลธรรม. ถ้าเป็นกรรมที่ไม่ต้องมีผู้กระทำ หมายความว่ารู้สึกถึงสูงถึงกับว่าเป็น อิทัปปัจจยตา ไปหมดแล้ว มันก็เป็นเรื่องกรรมในประเภทปรมาตถธรรม; นี้กรรมวาที่หรือกิริยาที่ของพระพุทธเจ้า เป็นอย่างนี้.

พระองค์ยังตรัสว่า ตถาคตเป็นวิริยวาที่ คือเป็นผู้กล่าว่วิริยะมี. วิริยะคือความพากเพียร ความบากบั่น ความพยายาม. ลัทธิอื่นบางลัทธิ สอนว่าไม่มีสิ่งที่เรียกว่าวิริยะ; ใครจะบากบั่นพยายามไปอย่างไร มันก็ไม่ผลอันใดที่จะให้เกิดขึ้นได้ ตามที่ตนต้องการ เพราะว่ามันมีสิ่งอื่นเหนือกว่าเสียเรื่อยไป; เช่นว่า พระเจ้าเหนือกว่า ... หรือแม้แต่มนุษย์คนอาจจะพูดว่าเพราะกรรมเก่าที่เราได้สร้างไว้ มันมาให้ผลเดือดขาดตายตัว เราจะมาทำการต่อต้านแก้ไขกันในเวลาไหน ก็ไม่มีประโยชน์อะไร มันเหนื่อยเปล่าๆ. อย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นพวกอวิริยวาที่ คือไม่ถือว่าวิริยะมี หรือมีผล.

แต่พระพุทธเจ้าท่านเป็นวิริยวาที่; สอนว่าวิริยะคือความพากเพียร พยายามบากบั่นนั้นไม่มีผล และจะมีผลใช้ในทางแก้ไขสิ่งที่ตนไม่พึงปรารถนา ก็ได้; เช่นว่ามีบาปมีกรรมชั่วติดตัวมา ก็ให้วิริยะ ความพากเพียรบากบั่นนี้ พยายามที่จะทำความดี หรือยิ่งไปกว่านั้น ก็พยายามที่จะทำความสิ้นไปแห่งกรรม คือมีความรู้แจ้งถึงกับว่า ไม่มีตัวตน ไม่มีบุคคลผู้กระทำกรรม ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว. บุคคลจะบรรลุ มรรค ผล นิพพาน ถึงที่สุดได้ ก็เพราะสิ่งที่เรียกว่าวิริยะ. หมายความว่าถ้ากรรมมี หรือกฎเกณฑ์ของกรรมมี แต่ถ้าคนไม่มีวิริยะ มันก็ไม่ผลอะไร. ฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่าวิริยะ นี้จึงมีความสำคัญเท่ากับสิ่งที่เรียกว่า กรรม.

...ผู้ที่เป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ควรจะทราบความข้อนี้ไว้ ว่า พระพุทธองค์หรือพระพุทธศาสนานี้ มีหลักเกณฑ์เป็นกรรมวาที่ เป็นกิริยาที่ เป็นวิริยวาที่ เรียกว่า ๓ วาที่ด้วยกัน : เป็นผู้เชื่อกรรม, เป็นผู้เชื่อการกระทำว่าจะมีผลแก้ไขสิ่งต่างๆ ได้, และเชื่อว่าความเพียรพยายาม เป็นสิ่งที่ มีผล. ...

เมื่อบุคคลรู้เรื่องกรรมตรงตามที่พระพุทธองค์สอน ก็จะต้องมีแต่อิทัปปัจจยตา คือสิ่งที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยปรุงแต่งกันสืบเนื่องกันไป, ไม่มีบุคคลผู้ทำกรรมหรือผู้เสวยผลของกรรม มันล้วนแต่เป็นความรู้สึกของรูปนาม คือการที่เป็นไปตามความปรุงแต่งของสิ่งที่เรียกว่ากิเลส. อย่างนี้แหละเรียกว่า เป็นผู้สามารถจะทำความสิ้นไปแห่งกรรมได้.

...ขอให้เข้าใจเถอะว่า คนที่เป็นคนชั้นสูงในทางสติปัญญา เขาสนใจเรื่องความสิ้นกรรมกันอย่างนี้ทั้งนั้น จึงได้สนใจในพระพุทธเจ้า. ถ้ารู้แต่เรื่องกรรมๆ แล้วเป็นไปตามกรรม อย่างนี้ไม่มีใครนับถือ; ต้องสามารถทำให้สิ้นกรรม คืออยู่เหนืออำนาจของกรรม จึงจะดับทุกข์ได้สิ้นเชิง ไม่เวียนว่ายไปในวัฏฏสงสาร.

ฉะนั้น ขอให้ทำความเข้าใจในคำว่า "ความสิ้นไปแห่งกรรม" นี้ ให้ถูกต้องด้วย. และเรื่องความสิ้นไปแห่งกรรมนั้นแหละ คือเรื่องกรรมที่เป็นขั้นปรมาตถ์หรือสัจธรรม.

ถ้าไม่พูดถึงเรื่องความสิ้นไปแห่งกรรมแล้ว เรื่องกรรมนั้นก็เป็นเรื่องศีลธรรม เป็นเรื่องของเด็กๆ, หรือเป็นเรื่องของชาวบ้านธรรมดาที่ยังอยากจะกินของหวานอร่อย; จึงเรียกว่าเป็นเรื่องกรรมในขั้นศีลธรรม. แต่ถ้าไปเกิดเข้าใจในอันสูงส่งของความสิ้นไปแห่งกรรมแล้ว มันก็มุ่งหมายกรรมชนิดที่จะเป็นที่สิ้นแห่งกรรมทั้งปวง, คือเป็นตัวแท้จริงของคำสอนของพระพุทธเจ้า. ความสิ้นไปแห่งกรรม ก็เป็นเรื่อง อิทัปปัจจยตา ในลักษณะนิโรธ คือความดับแห่งกรรม.

เพราะฉะนั้น เราจะต้องแยกสิ่งที่เรียกว่ากรรมออกเป็น ๒ ประเภท ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น : กรรมในขั้นศีลธรรม น้อย่างหนึ่ง, กรรมในขั้นสัจธรรมหรือปรมาตถธรรม น้อย่างหนึ่ง. กรรมในขั้นศีลธรรมยังมีตัวตนอยู่เรื่อย ไม่รู้จักหมดกรรม. ส่วนกรรมในขั้นปรมาตถธรรมนั้น-หมดตัว, หมดคนตัวก็หมดกรรม. นี่ถ้าจะจำไว้เป็นคำสั้นๆ ก็จำได้ง่ายๆ ว่า "ถ้ามีตัวก็มีกรรม ถ้าหมดตัวก็หมดกรรม".

เรื่องความสิ้นกรรม ก็คือเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น โดยความเป็นตัวตนหรือของตน; ฉะนั้นควรจะจำคำสั้นๆ นี้ไว้เพื่อกันลืมว่า : มีตัวก็มีกรรม, หมดตัวก็หมดกรรม. ใครไม่อยากหมดกรรม ก็มีตัวไปก่อนก็แล้วกัน, เราจึงพูดเรื่องกรรมเป็น ๒ เรื่อง ว่าเรื่องมีกรรม และเรื่องหมดกรรม. เรื่องมีกรรมก็เป็นเรื่องกรรมในพวกศีลธรรม เป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา ฝ่าย สมุทยาวาร. พอพูดถึงเรื่องหมดตัวก็หมดกรรม, ก็เป็นเรื่องของ อิทัปปัจจยตา ที่เป็นไปในฝ่ายนิโรธวาร.

...เรื่องกรรมเป็นเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท ที่เร้นลับ, เรื่องกรรมซ่อนอยู่ในกระแสแห่งปฏิจจสมุปบาท หรือ อิทัปปัจจยตา. แม้เราจะพูดกันถึงปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นเรื่องเกิดทุกขในภายใน มันก็มีเรื่องกรรมฝ่ายที่เกิดขึ้น และเป็นไปตามกรรมซ่อนอยู่ในนั้น. แต่ถ้าพูดถึง ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายนิโรธวาร มันก็จะมีการดับตัวและหมดกรรมซ่อนอยู่ในกระแสนั้น.

...อิทัปปัจจยตา ฝ่ายเกิด เป็นกรรมสำหรับจะเวียนว่ายไป; ส่วน อิทัปปัจจยตา ฝ่ายดับเป็นกรรมที่จะทำให้สิ้นสุดลง.

เพราะเหตุนี้แหละ จึงมีคณอธิบายปฏิจจสมุปบาทเป็น ๒ ชนิดอยู่ คือพวกหนึ่งอธิบายปฏิจจสมุปบาทเป็นเรื่องคร่อมภพคร่อมชาติ; หมายความว่า เกี่ยวกับชาติก่อน เกี่ยวกับชาติปัจจุบัน เกี่ยวกับชาติหน้า; นี่ก็เป็นปฏิจจสมุปบาทของพวกที่มีตัวตน, เป็นเรื่องกรรมตามแบบศีลธรรม. ที่นี้พวกหนึ่งอธิบายปฏิจจสมุปบาทเป็นเพียงเรื่องขณะจิตๆ ไม่ต้องคร่อมภพคร่อมชาติ; แต่ให้ความหมายของคำว่าชาติ ว่าจิตเกิดตัวคู่ครั้งหนึ่ง เรียกว่าชาติหนึ่งวันหนึ่งเกิดได้หลายหนหลายสิบหน. ปฏิจจสมุปบาทอย่างนี้ จะแสดงเรื่องกรรมที่ไม่คร่อมภพคร่อมชาติ ก็สามารถทำความเข้าใจปรากฏได้ในชาตินี้ทันตาเห็นนี่.

ฉะนั้น เรื่องปฏิจจสมุปบาทกับเรื่องกรรม จึงเป็นเรื่องเดียวกัน หรือไปด้วยกัน. สอนอยู่เป็น ๒ อย่าง...จะดั่งรู้จักไว้ทั้ง ๒ เรื่อง. กรรมที่ทำให้ติดอยู่ในโลกิยะหรือเรื่องของศีลธรรมนี่ก็มี, กรรมที่ทำให้อยู่เหนือโลก เหนืออำนาจกรรม เป็นเรื่องสังขธรรมนี่ก็มี.

(อิทัปปัจจยตา, ๒๕๓๗: ๓๗๖ - ๓๘๔)

เกี่ยวกับปฏิจจสมุปบาทสรุปความได้ว่า :-

- (๑) โลกก็ดี เหตุให้เกิดโลกก็ดี ความดับโลกก็ดี ทางแห่งความดับโลกก็ดี ทั้งหมดนี้ มันมีขึ้น เมื่อมีการรับอารมณ์ทางอายตนะ ในปฏิจจสมุปบาทฝ่ายสมุทยาวาร และนิโรธวารนั่นเอง;
- (๒) และทั้งหมดนั้นอยู่ในร่างกายที่ยาววาวหนึ่ง ที่ยังเปรี๊ยะตายแล้วไม่มี. ปฏิจจสมุปบาททั้งสายนั้นไม่มีทางจะแยกเป็น ๓ ภพ ๓ ชาติ หรือคร่อมภพคร่อมชาติ อย่างที่พูดกันในภาษาคน ไม่มีเหตุผลแม้ในทางพยัญชนะ คือตัวหนังสือ คือคำว่า "ปฏิจจ" นั่นเอง.
คำว่า ปฏิจจ นี้ แปลว่าอาศัย แต่เป็นการอาศัยชนิดติดเนื่องกันไปทีเดียว ไม่มีขาดตอน ...อุปมาเหมือนอย่างว่ามีดวงอาทิตย์ : เพราะมีดวงอาทิตย์ จึงมีโลก; เพราะมีโลกจึงมีน้ำในโลก; เพราะมีน้ำในโลก จึงมีการระเหยขึ้นไปเป็นไอน้ำ; เพราะมีการระเหยเป็นไอน้ำจึงมีเมฆฝน; เพราะมีเมฆฝนจึงมีฝน... ดังนั้นปฏิจจสมุปบาท ก็แปลว่า มันอาศัยเนื่องกันอย่างนี้เกิดขึ้น; ฉะนั้นมันแบ่งเป็น ๓ ภพ ๓ ชาติ ไขว้กันไม่ได้; ...ไม่มีเหตุผลที่จะต้องแยก เพราะว่าเรื่องปฏิจจสมุปบาทนี้เป็นเรื่องอริยสังขีส์แท้ๆ เป็นอริยสังขีส์ในชีวิตประจำวัน. ถ้าว่าเป็นปฏิจจสมุปบาทชนิดคร่อม ๓ ชาติแล้ว ไม่มีประโยชน์อะไรเลยแก่เรา; และไม่อาจจะเป็นสันติปฏิญญา อภิลิโก และปัจจัตตัง เวทิตัพโพ วิญญูหิ; ...
- (๓) ใจความของมันก็มีว่า ปฏิจจสมุปบาทเกิดทุกคราวที่กระทบอารมณ์ : ต้องมีการกระทบอารมณ์, แล้วผู้นั้นต้องเป็นผู้ที่โตพอสมควรแล้ว ไม่ใช่เด็กในครรภ์ ไม่ใช่เด็กอ่อนแอ ไม่ใช่เด็กที่ยังไม่รู้จักคิดนึก, ...แล้วเขารกระทบอารมณ์โดยปราศจากสติ หรือวิชา, มีแต่อวิชา, อายตนะข้างนอกอายตนะข้างในของเขา ช่วยให้เกิดการสร้างวิญญาณขึ้นมา, วิญญาณก็สร้างนามรูปในทันใดนั้น สร้างอายตนะในทันใดนั้นเพื่อให้เกิดกลายเป็นนามรูป หรืออายตนะอันใหม่ ที่จะทำอะไรไปตามอวิชา; การสร้างนั้นเป็นแบบสายฟ้าแลบ, ถ้าเป็นมากจะถึงกับสะดุ้ง.
...เช่นเมื่อเราเหลือบตาไปเห็นอะไรเราสะดุ้ง, ได้ยินเสียงอะไรเราสะดุ้ง, หรือว่าเห็นเหตุการณ์อะไร ถึงกับขนลุกสะดุ้ง มันเป็นมากถึงอย่างนั้น เป็นอติมหันตารมณ์อย่างยิ่ง มันก็ถึงกับสะดุ้ง ...ในแนวของการสะดุ้งนั้น มันมีอาการของปฏิจจสมุปบาทตั้งหลายตอน : อวิชาสร้างสังขาร, สังขารสร้างวิญญาณ, วิญญาณสร้างนามรูป, นามรูปสร้างอายตนะขึ้นมา, ผัสสนั้นจึงรุนแรงถึงกับสะดุ้ง.
- (๔) ปฏิจจสมุปบาทเป็นเรื่องแสดงข้อเท็จจริงของความทุกข์, ทั้งที่เกิดและที่ดับ; ไม่ใช่แสดงเรื่องคนที่เป็นเจ้าของความทุกข์, ที่ชอบหัวความทุกข์คร่อมภพคร่อมชาติ คนที่เป็นเจ้าของความทุกข์ไม่มี, เกิดความทุกข์โดยไม่ต้องมีผู้ทุกข์. ฉะนั้นขอให้ทุกคนมองเห็นว่า ปฏิจจสมุปบาทมุ่งแสดง

งความเกิดและดับแห่งความทุกข์, ไม่ได้แสดงตัวบุคคลที่เป็นเจ้าของความทุกข์ที่เกิดและดับ, แล้วยังเป็นเรื่องแสดงกฎเกณฑ์แห่งเหตุและปัจจัยอย่างละเอียด อย่างมีประโยชน์, อย่างที่ไม่มีที่ไหนในโลกจะแสดงได้.

...ในที่สุดนี้ ก็อยากพูดว่า เรามาปลงอาบัติกันเถิด : ผมก็เคยเรียนปฏิจจสมุป

บาทมาอย่างผิดพุทธประสงค์ ... แล้วผมก็ยังเป็นครูสอนนักเรียนอีก ๑ ปี แล้วก็สอน ปฏิจจสมุปบาทผิดต่อความจริงทั้งนั้น. ... ฉะนั้น ขอปลงอาบัติ ขอแสดงการขออภัย ขอโทษ กันที่นี้ในเวลานี้ ในความผิดแต่หนหลัง; และขอยืนยันว่าได้พยายามค้นคว้าต่อมาตลอดเวลาหลายสิบปีนี้ ได้พบปฏิจจสมุปบาทในลักษณะอย่างนี้ คือ ปฏิจจสมุปบาทที่อยู่ในขอบเขตที่เราควบคุมได้, ปฏิบัติได้, มีสติถูกต้องป้องกันได้; ทัศนคติวันในขณะที่มีอารมณ์มากกระทบ; ... เป็นเรื่องปฏิจจสมุปบาทที่มีประโยชน์, ที่เป็นหลักของการปฏิบัติ.

ถ้าถามว่าปฏิบัติอย่างไร? ไม่มีคำตอบอย่างอื่นนอกจากว่า มีสติ เมื่อมีอารมณ์มากกระทบ อย่าเผลอสติ อย่าให้เกิดวิชาประจุสังขาร วิญญาณ นามรูป อายตนะ ชนิดที่จะเป็นทุกข์ : รักษาให้เป็นอย่างเดิมไว้เสมอ; ...

(ปฏิจจสมุปบาทจากพระโฆษฐี, ๒๕๔๑: [๑๑๐] – [๑๑๓])

ปฏิจจสมุปบาทมีกฎเกณฑ์ว่า เพราะมีสิ่งนี้ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ จึงเกิดขึ้น นี่คืออยู่ตรงกลาง; ไม่พูดว่าตายแล้วเกิดหรือตายแล้วสูญ. ตายแล้วเกิดก็ผิด, ตายแล้วสูญก็ผิด; แต่ถ้าพูดว่าเพราะมีสิ่งนี้ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ จึงเกิดขึ้น นี่คือถูก. นี่คือมีขณิกามาปฏิบัติ มั่นอยู่ตรงกลาง; ไม่พูดว่ามี และก็ไม่พูดว่าไม่มี. ... เขาอยู่ตรงกลางว่า ถ้ามีสิ่งนี้ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ จะเกิดขึ้น, ถ้าไม่มีสิ่งนี้ เป็นปัจจัย สิ่งนี้จะไม่เกิดขึ้น; เพราะเกิดขึ้นแห่งเหตุปัจจัย จึงมีสิ่งนี้เกิดขึ้น เพราะดับไปแห่งเหตุปัจจัย จึงมีการดับลงแห่งสิ่งนี้. นี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นขณิกามาปฏิบัติ ไม่เียงไปทางอดีตคิดว่า มีอยู่; ไม่เียงไปทางอดีตคิดว่า ไม่มีอยู่. นี่คือไม่เียงไปในทางที่ว่าตายแล้วเกิด หรือตายแล้วสูญ.

ที่ลึกไปกว่านั้น ก็คือว่า ปฏิจจสมุปบาท นี้ ไม่เียงไปในทางที่ว่า เป็นตัวหรือเป็นผู้อื่น. บางทีมีปัญหเกิดขึ้นว่า นี่ใครทำ? ตัวทำหรือผู้อื่นทำ; แม้แต่กรรมก็อ้างว่ามีตัวทำ, หรือมีผู้อื่นทำ; นี่มันคิดทั้ง ๒ อย่าง. มันไม่มีตัว มัน มีแต่สิ่งนี้ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ จึงเกิดขึ้น; ฉะนั้นจะพูดว่าตัวเองก็ไม่ถูก จะพูดว่าผู้อื่นก็ไม่ถูก. พูดว่าเพราะมีสิ่งนี้ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ จึงเกิดขึ้น; เพราะฉะนั้นปฏิจจสมุปบาทนี้จึงเป็นขณิกามาปฏิบัติ.

(ไภวัญญธรรม: ๒๕๔๖ : ๑๙๒)

ปฏิจจสมุปบาทของวิกฤตการณ. ปฏิจจสมุปบาท แปลว่า อาศัยกันแล้วเกิดขึ้น, อาศัยกันแล้วเกิดขึ้น เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท, วิกฤตการณ มันเต็มไปทั่วโลกยึดยาวนาน มันก็มีอาการอาศัยกันแล้วเกิดขึ้น การอาศัยกันแล้วเกิดขึ้น.

อันแรกก็คือ อารมณ์ในโลกนั้นแหละ, อารมณ์ในโลกที่มีอยู่ในโลก เป็นจุดตั้งต้น, เป็น ก ข ก กา ของอะไรทั้งหมดทุกสิ่งทุกอย่าง มันมีอารมณ์อยู่ในโลก. แล้วจิตที่ปราศจากปัญญา ปราศจากวิชา มันเป็นจิตใจ มันไปสัมผัสอารมณ์ในโลกนั้นๆ เข้า แล้วมันก็โง่, รับอารมณ์นั้นๆ ด้วยความโง่ มันก็เกิดยึดติดร้าย ก็เกิดกิเลส. นี้เรียกว่า จิตมันผิดแล้ว มันเป็นวิกฤตการณแล้ว มันเป็นจิตใจ, ตกอยู่ในอำนาจของอารมณ์ : อารมณ์มันรักก็รัก, อารมณ์มันเกลียดก็เกลียด, อารมณ์มันโกรธก็โกรธ, อารมณ์มันกลัวก็กลัว มันเป็นเสียอย่างนี้. นี้จิตมันเป็นวิกฤตการณไปตามอารมณ์ที่เข้ามาสัมผัส แล้วก็หลอกหลอนจิตให้หลงไหลไปตามความโง่ ของจิตเอง.

วิกฤตการณมันตั้งต้นด้วยผัสสะ, มันไม่มีอะไรที่ไม่ตั้งต้นด้วยผัสสะ เมื่อจิตมันโง่ มันผัสสะด้วยความโง่ มันก็เอาผลมาเป็นความโง่ มันก็เลยเป็นคนโง่. จิตมันเป็นวิกฤตการณ แล้วคนมันก็เป็นวิกฤตการณ; เมื่อคนแต่ละคนเป็นวิกฤตการณ คนทั้งหมดรวมกันเป็นสังคัมมันก็เป็นวิกฤตการณ, หลายสังคัมรวมกันเป็นโลก ก็เป็นโลกวิกฤตการณ.

ที่นี้เมื่อ โลกเป็นวิกฤตการณก็เต็มไปด้วยความโง่ มันก็ทำให้จิตโง่ไปตามเดิม หรือโง่ยิ่งไปกว่าเดิม... คือเราหลงในการที่จะสร้างสิ่งที่สวยงามกว่า สร้างสิ่งที่ไพเราะกว่า สร้างสิ่งที่อร่อยกว่า สร้างสิ่งที่หอมหวานกว่า สร้างสิ่งที่นุ่มนวลชวนสัมผัสกว่า สร้างสิ่งที่ประเล้าประโลมใจยิ่งกว่า ยิ่งกว่าไปทั้งนั้นกว่าเดิมๆๆๆ วิกฤตการณมันก็ได้โอกาสกว่า กว่าเดิมไปตาม. นี่คือปฏิจจสมุปบาทของสิ่งที่เรียกว่าวิกฤตการณ. ยิ่งร้ายตัวร้ายมันมีเหตุปัจจัยของมันในลักษณะที่อาศัยกันแล้วเกิดขึ้น, อาศัยกันแล้วเกิดขึ้นอย่างนี้. อย่างนี้เราเรียกว่าปฏิจจสมุปบาทของวิกฤตการณนี้.

มันวนกันอยู่อย่างนี้ เหมือนกับวัฏฏะที่วน : อารมณ์ทำให้จิตวิกฤตการณ, จิตทำให้คนวิกฤตการณ, คนทำให้สังคมวิกฤตการณ, สังคมทำให้โลกวิกฤตการณ; แล้วโลกวิกฤตการณ ก็วนกลับมาส่งเสริมอารมณ์ให้วิกฤตการณ, ให้จิตวิกฤตการณ ให้คนวิกฤตการณ ยิ่งๆ ขึ้นไป, เป็นวงกลม อารมณ์ถูกระทำขึ้นมาใหม่เรื่อย เพื่อหลอกคนให้หลงใหล ให้เกิดกิเลสมากไปกว่าเดิม, เป็นวงกลมกันอยู่อย่างนี้.

(สันติภาพของโลก, ๒๕๔๑: ๔๔-๔๖)

กฎแห่งอริยสังข์ ๔

เรื่องจตุราริยสังข์นี้ มันเป็นสังข์ในฐานะที่เป็นกฎ ที่มีอยู่ในทุกสิ่ง และโดยเฉพาะที่มีความรู้สึกได้; นี่ก็เป็นกฎอันหนึ่งแล้ว ที่จะต้องพูดกันเสียด้วย ว่าเรื่องจตุราริยสังข์นี้เป็นกฎ แต่จะใช้หรือจะมีได้แก่สิ่งที่มีความรู้สึกเท่านั้น. ถ้าสิ่งใดไม่มีความรู้สึกก็ไม่เกี่ยวกับจตุราริยสังข์; เพราะสิ่งที่ไม่มีความรู้สึกนี้ ไม่มีความทุกข์ ไม่มีปัญหา. พระพุทธองค์จึงได้ตรัสไว้โดยเฉพาะว่า "เราบัญญัติจตุราริยสังข์ สำหรับสัตว์ที่กำลังมีความรู้สึกอยู่". ...

คำว่า อริยะ มีความหมายคลุมๆ หรือรวมๆ ว่า ประเสริฐ. ที่นี้ประเสริฐนั้นมันแยกออกไปได้เช่น อริ กับ ยะ, ยะ ก็แปลว่า ไป, อริ ก็จากข้าศึก, ไปเสียจากข้าศึก เรียกว่า อริยะ ก็ ประเสริฐ; อย่างนี้เป็นต้น, เงามาเรียกกันว่า พระอริยเจ้า ก็แปลว่า คนที่เขาไปเสียได้จากข้าศึก คือกิเลสหรือความทุกข์. อริยสังข์ นี้ก็เหมือนกันคือ ธรรมะที่เป็นของจริง ที่เป็นเครื่องช่วยให้ไปเสียจากข้าศึก คือกิเลสหรือความทุกข์.

(ไภวัญญธรรม, ๒๕๔๖: ๑๖๐-๑๖๑)

ภิกษุ ท.! พวกเธอเห็นใคร และใครถือว่าเขาควรเชื่อฟัง เขาจะเป็นมิตรก็ตาม อำมาตย์ก็ตาม ญาติหรือสายโลหิตก็ตาม; ชนเหล่านั้น อันเธอพึงชักชวนให้เข้าไปตั้งมั่น ในความจริงอันประเสริฐสี่ประการ ด้วยปัญญาอันรู้เฉพาะตามที่เป็นจริง. ความจริงอันประเสริฐสี่ประการอะไรเล่า? สี่ประการคือ ความจริงอันประเสริฐคือทุกข์, ความจริงอันประเสริฐคือเหตุให้เกิดขึ้นแห่งทุกข์, ความจริงอันประเสริฐคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, ความจริงอันประเสริฐคือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

(อริยสังข์จากพระโฆสฐี, ๒๕๔๖: ๔๘-๔๙)

ภิกษุ ท.! ในความจริงอันประเสริฐสี่อย่างเหล่านี้, ความจริงอันประเสริฐ ที่ควรกำหนดรอบรู้ ก็มี, ความจริงอันประเสริฐ ที่ควรละเสีย ก็มี, ความจริงอันประเสริฐ ที่ควรทำให้แจ้ง ก็มี, และความจริงอันประเสริฐ ที่ควรทำให้เจริญ ก็มี.

ภิกษุ ท.! ความจริงอันประเสริฐ ที่ควรกำหนดรอบรู้ ได้แก่ ความจริงอันประเสริฐ คือทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ ที่ควรละเสีย ได้แก่ ความจริงอันประเสริฐ คือเหตุให้เกิดทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ ที่ควรทำให้แจ้ง ได้แก่ ความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของทุกข์, ความจริงอันประเสริฐ ที่ควรทำให้เจริญ ได้แก่ ความจริงอันประเสริฐ คือทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือของทุกข์.

ภิกษุ ท.! เพราะเหตุฉะนั้น ในกรณีนี้ พวกเธอพึงทำความเพียรเพื่อให้รู้ตามเป็นจริง ว่า "นี่เป็นทุกข์, นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์, นี่เป็นความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่เป็นทางดำเนินให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์" ดังนี้เถิด.

(อริยสังข์จากพระโฆสฐี, ๒๕๔๖: ๑๑๘-๑๑๙)

ถ้ามองกันใน "แง่ของตรรก" จะเห็นได้ว่า หลักอริยสังข์แสดงรูปโครงทางตรรกชั้นเลิศ คือการตั้งคำถามอันสมบูรณ์ขึ้นมาในกรณีหนึ่งๆ อันเป็นโครงแห่งคำถามที่ว่า ก. คืออะไร, ข. จากอะไร, ค. เพื่ออะไร, ง. โดยวิธีใด. ข้อนี้หมายความว่า เรื่องใดก็ตามที่เราตั้งใจจะรู้หรือจะกระทำ ถ้าหากตอบคำถามทั้ง ๔ ข้อนี้ได้หมดแล้ว ก็จะเป็นอันว่าหมดปัญหาทั้งในการรู้และการกระทำ. ... ถ้าดูกันใน "แง่ของวิทยาศาสตร์" เรื่องอริยสังข์ทั้ง ๔ เรื่อง เป็นไปตามกฎที่ปัจเจกชาติ ซึ่งเป็นกฎแห่งธรรมชาติอันสูงสุดของสากลจักรวาล โดยมีหลักว่า สิ่งทั้งปวงมีเหตุมีปัจจัย เป็นไปตามอำนาจแห่งเหตุและปัจจัย ดับเหตุดับปัจจัยได้ ก็คือดับผลของมันด้วย โดยการกระทำที่ถูกต้องตามกฎแห่งเหตุและปัจจัยเหล่านั้น โดยไม่ต้องอาศัยอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่นเทพเจ้าหรือพระเป็นเจ้า และเป็นสิ่งที่สามารถพิสูจน์ได้โดยหลักเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์แห่งยุคปัจจุบัน... เป็นสังข์ธรรมของธรรมชาติ โดยธรรมชาติ ตามธรรมชาติ, แต่เพื่อประโยชน์แก่มนุษย์ คือสามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ได้อย่างแท้จริง และเพียงพอ.

(อริยสัจจากพระโศภฐ์, ๒๕๔๖: [๑๗] – [๑๘])

...กฎแห่งอริยสัจ ๔. นี่คือพระเจ้าแห่งความรอด. ถ้าจะเรียกให้น่าฟังถือสักหน่อย ก็จะเรียกว่า พระเจ้าแห่งความรอด; ที่จริงนั้น กฎแห่งอริยสัจนั้น เป็นทั้งพระเจ้าแห่งการลงโทษ และ พระเจ้าแห่งการให้รางวัล.

อริยสัจ ๔ สองข้อแรกนั้น เป็นเรื่องทุกข์ และเรื่องเหตุให้เกิดทุกข์; มีกฎตายตัวอยู่อย่างนั้นๆ เป็น ตถา เป็น อวิตถา เป็น อนัญญตถา คืออย่างนั้นๆ. นี่ไปเอาเข้าเถอะจะเหมือนกับตถาลงโทษ, พระเจ้าลงโทษแล้ว. อริยสัจสองข้อหลัง คือ นิโรธ กับ มรรค นี้ คือ ความไม่มีทุกข์, เป็นเหตุให้ไม่มีทุกข์ เป็นกฎเกณฑ์ที่ทำให้ไม่มีทุกข์ ก็เป็นพระเจ้าเหมือนกัน พระเจ้าต่อนที่ให้รางวัล ให้สิ่งดีๆ ที่น่าปรารถนา.

(โกวัลลยธรรม, ๒๕๔๖: ๗๔ – ๗๕)

เมื่อพระพุทธเจ้าท่านจะแสดงอริยสัจสอนผู้ใดนี้ ท่านมีหลักเกณฑ์อย่างไร? ...ขอภัยที่ต้องใช้คำพูดหยาบคายหน่อยว่า : ถ้าคนมันบ้ามากๆ พระองค์จะตรัสสอนอุปพพิทาก่อน, ถ้าคนมันบ้ามาก : หมายความว่าคน, บ้ากามารมณ์ หรือว่าติดอยู่ในสุข, หรือมันมี หลงใหลในความมันมี ... พระพุทธเจ้าท่านจะตรัสสอนเรื่องอุปพพิทาก่อน, แล้วจึงจะตรัสเรื่องอริยสัจ. ...อุปพพิทาก็คือเรื่องสำหรับหรือออก หรือชำระชะล้างสิ่งที่เกาะกักร้อยอยู่ในใจที่ติดแน่นอยู่ในโลก. ฉะนั้น เราควรฟังเรื่องอุปพพิทากันบ้าง...เพื่อประโยชน์แก่การปฏิบัติ. อุปพพิทากมีอยู่ ๕ ตอน หรือ ๕ ข้อ ข้อที่ ๑. ทาน ข้อที่ ๒. ศีล ข้อที่ ๓. สวรรค์ ข้อที่ ๔. โทษของสวรรค์ ข้อที่ ๕. เนกขัมมะ – ออกไปเสียจากสวรรค์. เป็น ๕ ข้อด้วยกัน ...

ระดับที่ ๑. สอนเรื่องทาน ก็ตรัสเรื่อง ทาน ว่า การทำงานเพื่อแม่เอื้อเอื้อ เพื่อให้เกิดมีบุญมีเกียรติมีอะไรขึ้นมา.

ระดับที่ ๒. สอนเรื่อง ศีล ว่า ศีลนี้เมื่อปฏิบัติแล้วก็ทำให้ดับกิเลสที่เป็นเหตุให้ต้องไปลำบากทุกข์ยาก จะมีเกียรติ, จะมีดีดังที่สุดก็แค่สวรรค์.

ระดับที่ ๓. เรื่องที่ ๓ นี้สอนว่าเพราะมีทาน เพราะมีศีล ก็ได้สวรรค์, สวรรค์ก็เต็มไปด้วยอิฏฐารมณ์ คืออารมณ์ที่สัตว์พอใจยินดีมีสุข สนุกสนาน; นี่คือสวรรค์.

ระดับที่ ๔. สอนว่าสวรรค์ที่มีอิฏฐารมณ์ เริดอ่อยสนุกสนานมันยังมีโทษ. กามคุณมันให้โทษ คือทำให้คนโง่ ทำให้คนหลง ทำให้คนไม่รู้ทิศเหนือทิศใต้ ทำให้คนฆ่ากัน...

ระดับที่ ๕. เรื่องสุดท้าย เรื่องเนกขัมมะ คืออันสูงส่งของการออกมาเสียจากกามารมณ์ มาเป็นอิสระ; เพราะรู้สึกว่าการเหล่านั้นมันก็เท่านั้นแหละ, มันแค่นั้นแหละ, มันสักว่าเท่านั้นแหละ, มันไม่มีอะไรดีกว่านั้น; เพราะฉะนั้น ออกมาเสียก็เป็นอิสระ ...

[อุปพพิทาก] เป็นอุบายอันลึก ที่พระพุทธเจ้าท่านทรงใช้ชักพอกจิตใจคนที่ยังเกาะกักร้อยด้วยกามารมณ์เสียก่อน; ให้จิตใจมันปกติเสียก่อน จึงจะสอนเรื่องอริยสัจ.

(โอสถเรตัพพรธรรม, ๒๕๓๘: ๓๐๖ – ๓๐๗)

ที่นี้ก็ยกมาพูดให้เป็นแนวจำง่าย สังเกตง่าย ตั้งต้นเป็นข้อแรกขึ้นมาว่า : รู้เรื่องอริยสัจ ๔ นี้เพื่อจะละตัณหา. ตัณหาเป็นต้นเหตุให้เกิดทุกข์รู้กันแล้ว, ...จะละตัณหาต้องมีมรรคมงคล ๘ ให้ครบ. จะมีมรรคมงคล ๘ ให้ครบ ต้องมีสติสมบุรณ์ : สติในทวารทั้งปวง คือทวารตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๖ ทวารนี้ต้องมีสติสมบุรณ์ มันจึงจะมีมรรคมงคล ๘ ได้โดยง่าย. จะมีมรรคมงคล ๘ ก็ต้องมีสติสมบุรณ์. จะมีสติสมบุรณ์โดยง่าย ต้องมีวิริยอุตตบปะ ถ้าคนไม่มี วิริ คือรู้จัก ละอาย ไม่มี โอตตบปะ คือ รู้จักกลัว แล้ว ไม่มีทางที่จะมีสติได้เลย.

(โอสถเรตัพพรธรรม, ๒๕๓๘: ๓๑๒)

อริยสัจนี้ ก็แบ่งได้เป็นสองชนิด คือ อริยสัจเล็กๆ พุดง่ายๆ ที่พูดกันอยู่ทั่วไป จะเรียกว่าอริยสัจเล็กๆจะดีกว่า, แล้วเรื่อง อริยสัจใหญ่ คือเรื่องเดียวกันแต่ขยายความให้มันใหญ่ไป ให้มันเห็นชัดขึ้นหรือมันน่าดู.

เรื่องอริยสัจเล็ก ก็คือที่พูดกันอยู่ทั่วไป, ใครๆ ก็พูดได้ว่าทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค สี่อย่างนี้ : ทุกข์ ก็คือ ความรู้สึกที่เป็นทุกข์, สมุทัย – เหตุให้เกิดทุกข์ ก็คือตัณหา – ความอยากด้วยความโง่, ที่นี้ ความดับทุกข์ คือ ดับตัณหาเสีย, นี่ทางให้ถึงความดับทุกข์ ก็ปฏิบัติตามมรรคมงคล ๘ ประการ นั้นแหละเท่านั้น. ...นั่นทั่วไปก็พูดอย่างนี้ ฟังง่าย ก็เรียกว่าไม่ต้องมีความรู้ที่มากมายอะไร.

...

เรื่องปฏิเสธสมมุติฐานนั้นคือ เรื่องอริยสัจโดยพิสดาร ที่ว่าอย่างนี้ไม่ใช่ว่าเขาเอง ก็มี พระพุทธภาษิตตรัสไว้ ที่พระองค์ตรัสว่าเราจะแสดงอริยสัจแก่พวกเธอ คอยฟังให้ดี, แล้วก็ตรัสออกมาในรูปของปฏิเสธสมมุติฐาน อย่างนี้ก็เหมือนกัน. ...ฉะนั้นเราจึงเห็นกันว่า เป็นการสะดวกที่จะจัดเรื่องอริยสัจให้เป็นสองขนาด เรียกว่าเรื่องอริยสัจเล็กแล้วก็เรื่องอริยสัจใหญ่. เนื้อตัวมันตรงกันแท้ แต่คำอธิบายหรือคำชี้แจงนั้นมันมากกว่ากัน, ...

...

ที่นี้ก็จะดู ความทุกข์ที่เป็นปัญหาโดยตรง หรือทางศาสนา หรือเรื่องอริยสัจโดยตรง ...ที่ว่า ความทุกข์ คือ ทนยาก ทนไม่ได้ ทนไม่ไหว ไม่อยากทน.

สิ่งที่เรียกว่า ความทุกข์นี้ ถ้าพูดกันโดยกิจวิอาการ หรือโดยอาการ ก็เหมือนที่คุ้นเคยอยู่ทุกวัน; ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความเจ็บเป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ โสกะ บริเวระ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสเป็นทุกข์ ความประสบกับสิ่งที่ไม่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ปวารณาสังโดมได้สิ่งนั้นก็ทุกข์ กระทั่งว่า ปัญญาพานักขันธ์เป็นทุกข์, นี้ล้วนแต่ต้องทนทั้งนั้น แล้วก็ ทนเจ็บยาก, ...

ที่นี้จะดูโดยที่ตั้งหรือที่รองรับมัน อยู่ที่ตรงไหน ก็อยู่ที่เบญจขันธ์ ความทุกข์ถ้าเกิดก็เกิดที่เบญจขันธ์ ที่เป็นตัวทำความรู้สึกเป็นตัวเป็นตนขึ้นมา ถ้ายังไม่เป็นตัวตน คือเป็นขันธ์เฉยๆ ก็ทุกข์อย่างที่ว่าแล้วแล้วแล้วเลย. พอเป็นอุปาทานขันธ์ขึ้นมา ก็ทุกข์อย่างทรมาน ... เกิดขันธ์เฉยๆ ยังไม่มีอุปาทาน, เช่น ตาเห็นรูปเข้าแล้ว ก็เกิดรูปขันธ์ วิญญาณที่เห็นนั้นก็วิญญาณขันธ์, แล้วเวทนาสบายตาหรือไม่สบายตา สบายไม่สบายเฉยๆ อย่างนี้เรียกว่า เวทนาขันธ์, จำได้ว่าอะไร ว่ามันเป็นอะไร, แต่ไม่ได้ไปยึดถือก็เรียกว่าสัญญาขันธ์ สังขารคิดนึกเล่นๆ ว่านี่ถ้าทำอย่างนั้นอย่างนั้นก็ดีนะ, ก็ไม่ได้ยึดถืออะไรอย่างนี้ ขันธ์เฉยๆ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เฉยๆ อย่างนี้ก็เรียกว่าขันธ์ห้าเฉยๆ. ถ้าจะเกณฑ์ให้เป็นทุกข์ ก็ทุกข์ เพราะอนิจจัง ไม่น่าดู น่าเกลียด น่าระอา, นี่ก็ขันธ์เป็นทุกข์ ตัวขันธ์นั้นรองรับความทุกข์.

นี่ ถ้าว่ายึดมั่นเป็นเรื่องตัว - ของกู, สวยงามจนเกิดกิเลสอะไรเป็นต้นอย่างนี้ รูปนั้นก็รูปอุปาทานขันธ์ - รูปขันธ์ที่ผูกยึดถือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่ถูกยึดถือเป็น ปัญญาพานักขันธ์ ขันธ์ที่กำลงมีความยึดถืออยู่นั้นแหละ ถูกยึดถืออยู่นั้นแหละ เป็นตัวรองรับความทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์. เราจะเรียกว่า โดยที่ตั้งหรือที่รองรับของความทุกข์ แล้วจะมองที่ปัญญาพานักขันธ์ เป็นตัวรองรับความทุกข์อยู่, จะมองในแง่ของทุกข์ก็ได้, ในนั้นมันเป็นตัวความทุกข์หนักอยู่, จะมองในฐานะที่เป็นสิ่งรองรับ เป็นที่ตั้งอาศัยแห่งความทุกข์ ก็เรียกว่า ขันธ์ทั้งห้าที่มีอุปาทานยึดครองอยู่นี้เป็นตัวทุกข์.

...ถ้าจะให้จำได้ง่ายสียากแล้ว คุณนึกถึงเรื่องที่เคยพูดบ่อยๆ เรื่อง "ลูกศรดอกที่สอง" ... ลูกศรดอกที่หนึ่งคือเจ็บปวดโดยอุบัติเหตุหรือด้วยอะไรตามธรรมชาติ นี่ไม่เจ็บปวดเท่าไร, พอไปรับเอาความเจ็บนั้นมาเป็นของกู เข้าเท่านั้นแหละ มันเกิดเป็นลูกศรดอกที่สองมาอีก. นี่ความเจ็บปวดแท้จริงๆก็เกิดขึ้นในเรื่องอริยสัจ. ... ฉะนั้น ความทุกข์ความเจ็บปวดจะมีอยู่สองชั้น อย่างนี้ ที่แจกรายการละเอียดเป็นความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายตามธรรมชาตินั้น ลูกศรดอกที่หนึ่ง. แต่แล้วมันแสดงชัดอยู่ในตัวบาลีว่า มันมีอุปาทานมาแล้ว ถ้ามันมีอุปาทานมาแล้ว มันมีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายเป็นต้น ที่ถูกยึดเอาด้วยอุปาทานโดยเป็นความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายของกูนี่ก็เป็นลูกศรดอกที่สอง. นี่พระอรหันต์ท่านยังยึด แก่เจ็บ ตายด้วยธรรมชาติด้วยอุบัติเหตุอยู่เสมอ แต่ท่านไม่เป็นทุกข์ เพราะพระอรหันต์ไม่มีทางที่จะถูกลูกศรดอกที่สอง คงถูกลูกศรดอกที่หนึ่งตามธรรมชาติ นี่ก็ไม่เป็นไร ในจิตใจก็ไม่ได้หมายมั่นอะไรในของตน, มันก็เลยเหมือนกับว่ามันคนละคน หรือว่ามันอยู่ข้างนอก. แต่ถ้าปุณฺณแล้วพอถูกบีบเข้ามามันกลายเป็นลูกศรพร้อมกันสองดอกเสมอ เพราะยังมีทางที่จะเกิดกิเลส ตัณหา อุปาทาน ทันทันทันควันที่มันมีอะไรมาครอบงำหรือกระทบ.

...ความทุกข์นี้ถ้าว่าดูกันในแง่ของศาสนา ก็คือความเจ็บปวดในทางจิตทางวิญญาณ เพราะได้รับเอาความทุกข์ข้างนอกตามธรรมดามาเป็นตัวกู - ของกู มันก็เหมือนกับไฟเผาในทางจิตทางวิญญาณ แต่ถ้าดูทางปรัชญา มันก็ออกไปถึงข้างนอก; แม้แต่สิ่งที่มีมันไม่มีความรู้สึกอะไรเลยก็มีอาการแห่งความทุกข์ คือมันเปลี่ยนแปลง ...

...

ที่นี้ก็มาถึงอริยสัจข้อที่สองที่เรียกว่า ทุกขสมุทัย แปลว่า เหตุให้เกิดทุกข์ ...ตัวภาษาบาลีแท้ๆ ก็แปลว่า ...การตั้งขึ้นพร้อมหรือก่อนขึ้นพร้อมแห่งความทุกข์. ...

โดยอริยสัจเล็ก คือตามธรรมดาสามัญที่พูดกันทั่วไป เรียกว่าอริยสัจเล็ก เมื่อถามว่า อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์, ก็ตอบว่า ต้นเหตุสามประการ.

ต้นเหตุ แปลว่า ความอยาก แต่ไม่ใช่ความอยากปรกติทั่วๆ ไป, มันเป็นความอยากที่เกิดมาจากความไม่รู้; เมื่อเห็นอะไรเข้าแล้ว พอใจ ก็อยากด้วยความโง่ จะได้ เอา จะยึดครองนี้, หรือถ้าไม่พอใจ ก็อยากให้มันพ้นไปเสีย อยากจะฆ่าเสีย นี่มันเป็นเรื่องความโง่. ...ความอยากนี้ในภาษาไทยมันกำกวม อยากอะไรก็เรียกว่าอยากไปหมด, แต่ถ้าพูดว่า ต้นเหตุในภาษาบาลี แล้ว มันจำกัดความ เฉพาะความอยากที่เป็นไปด้วยอำนาจของความโง่คืออวิชชา ...ความอยากมีชื่ออย่างอื่น อย่างเช่นว่า ความโลภ ที่เป็นกิเลส, ความโลภนี่คือความอยากที่มาจากอวิชชาด้วยเหมือนกัน, ...แต่ถ้า ความรู้

อย่างถูกต้อง เป็นเหตุให้เราต้องการนั้นต้องการนี้ขึ้นมา อย่างนี้ไม่ใช่ค้นหา, อย่างนี้ไม่ใช่ความโลภ, เว้นไว้แต่มันจะเผลอไป ก็อยากด้วยความโลภขึ้นมาอีก มันก็จะกลายเป็นค้นหา หรือเป็นความโลภขึ้นมาอีกทีหนึ่ง.

...อย่างหนึ่งอยากในกาม กามค้นหา ...กามมีความหมายหลายอย่าง, กามเกี่ยวกับเพศ เพศหญิงเพศชายนี้กาม, นี้ส่วนที่มันไม่เนื่องกัน ถึงขนาดนั้น ก็ยังเรียกว่ากาม; เช่น ชอบอาหารเอร็ดอร่อย ชอบเสียงไพเราะ, แม้ยังไม่เกี่ยวกับเพศ ก็ยังเรียกว่ากามเหมือนกันเพราะมันเนื่องกันโดยส่วนลึก.

ถ้าเราไปเกี่ยวข้องกับใคร คือไปอยากด้วยความโลภ ความหลงอะไร มันก็เกิดสิ่งเร้าร้อนหรือเป็นทุกข์ขึ้นมา. แต่ถ้าต้องไปเกี่ยวข้องกับสติสัมปชัญญะ ก็มีความเป็นกามน้อยลง; แม้เรื่องเพศที่จะประกอบกิจกรรมทางเพศ ด้วยความรู้สึกที่เป็นหน้าที่ของฆราวาส แล้วก็ทำไปด้วยสติสัมปชัญญะ อย่างนี้ ความที่เรียกว่าเป็นกามมันก็น้อยลง. มันก็มีความเป็นกามค้นหาน้อยลง. ถ้าสมมุติว่าบริสุทธิ์ใจจริงๆ ในการทำงานที่เพื่อการสืบพันธุ์ส่วนๆ ถ้ามันเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ มันก็ไม่ถึงกับจัดว่าเป็นกาม, มันกลายเป็นหน้าที่ไปก็ได้ แต่ตามปกติไม่มีใครทำได้ เพราะวัฒนธรรมมันลึกลงกว่ามันลึกซึ้งกว่า มันใส่กามไว้กับการสืบพันธุ์ซึ่งไม่ใช่สิ่งที่ไม่ค่อยมีใครชอบทำกันนัก, แต่โดยเหตุมันเอาความมาจ้าง, เอาความรู้สึกทางกามนี้มาจ้างให้สัตว์ทั้งหลายทำหน้าที่สืบพันธุ์ มันยุ่งยากลำบากเท่าไรมันก็ยอมทน

นี่ถ้าเราไปไปหลงกินเหยื่อของธรรมชาติอันนี้เข้า มันก็เกิดความรู้สึกจากสิ่งนี้เรียกว่า กามค้นหา; ...

อย่างที่สอง ก็คือว่า อยากเป็นความเป็นอย่างไรที่หน้าเป็น เรียกว่า ...ภวค้นหา แปลว่า อยากเป็น. นี้ก็อยากด้วยวิชาอีกเหมือนกัน อยากเป็นนั่นเป็นนี่ ที่มันช่วยกิเลสช่วยความอยาก บางทีมันปนไปกับกามค้นหา, ...อยากเป็นนั่นเป็นนี่ที่มันไปเกี่ยวกับทางเพศก็มี, อยากเป็นใหญ่เป็นโต อยากมีหน้ามีตา อยากเป็นผู้มีชื่อเสียง อยากเป็นผู้มีอำนาจวาสนา. ...ถ้าทำไปด้วยความโลภ ด้วยความโลภ ด้วยความหลง ด้วยความยึดมั่นแล้ว มันก็เป็นค้นหาทั้งนั้น, แล้วก็มีความทุกข์.

นี่มาถึงอันที่สาม ก็เป็นวิภวค้นหา อยากไม่เป็น อยากไม่เป็นอย่างนั้น อยากไม่เป็นอย่างนี้ กระทั่งอยากไม่เป็นเสียเลยไม่เป็นอยู่เลย. เช่น อยากตายเป็นต้น พวกอยากเป็นนั่นเป็นนี่มันอาศัยผัสสะตทิวฐิ, ยึดมั่นถือมั่นในความเป็นอยู่อย่างเที่ยงแท้ถาวร พอมาถึงตอนนั้น มันเกิด อุจเฉททิฐิ เชื่อว่าต้องขาดสูญ, หรือไม่ได้เป็นอยู่อย่างถาวร อุจเฉททิฐินี้มันชักจูงค้นหาให้เกิดวิภวค้นหา ไม่อยากเป็น ไม่อยากเป็นนั่น ไม่อยากเป็นนี่ ก็ด้วยความโลภ, ไม่ใช่ไม่อยากเป็นด้วยความรู้ที่ถูกต้อง มันไม่อยากเป็นด้วยความโลภ ความเอือมระอาความอะไรที่เป็นความโลภ จนกระทั่งอยากตาย แล้วก็ฆ่าตัวตายเป็นต้น. นี้ผู้ที่ประกาศจากค้นหาแล้วก็จะไม่มีความอยากอย่างนี้, ความอยากไม่เป็นอย่างนั้นไม่เป็นอย่างนี้ก็เร้าร้อนเหมือนกันแหละ.

...

ที่นี้ที่ว่า ในอริยสัจจ์ใหญ่ เมื่อถามว่า อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ก็แสดงด้วยปัจจุสมุปบาทฝ่ายสมุทยวาร, ปัจจุสมุปบาทฝ่ายที่ก่อขึ้นๆ ก็เรียกว่าฝ่าย สมุทยวาร ...

ปัจจุสมุปบาทนี้ก็เป็นไปทางทวารหก หรืออายตนะหก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้, หกนี้เรียกว่า อายตนะหก หรือทวารหก หรืออินทริยหก. ที่นี้มันก็มี อารมณ์ที่คู่กัน คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ นี้ก็หกอย่างอีก ช้างนอก, นี้เรียกว่าอารมณ์หกหรืออายตนะภายนอกหก.

คนเรามีชีวิตอยู่ ร่างกายเป็นๆ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ ธาตุวิญญาณ ยังสมบูรณ์อยู่; ถ้ามันจะมีเรื่อง มันก็ปรุงกันขึ้นมา เป็นอายตนะอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อทำหน้าที่นี้, เผอิญมันจะเกิดการเห็นรูปขึ้นมา มันก็ปรุงอายตนะสำหรับเห็นรูปขึ้นมา ก็เรียกว่า ตาเกิดขึ้น ...คือพร้อมที่จะทำหน้าที่นี้เรียกว่ามีตาแล้ว, เมื่อไม่ทำหน้าที่ เรายังไม่เรียกว่ามีตา, นี้รูปข้างนอกมีมา...ได้อาศัยพบกับตาแล้วก็เกิดสิ่งที่สาม คือ การเห็นทางตา เรียกว่าวิญญาณหรือจักขุวิญญาณ, นี้เบื้องต้นของปัจจุสมุปบาทเป็นอย่างนี้. ทางหู ทางจมูก ก็ต้องเหมือนกัน, ต้องมีข้างใน และ ข้างนอก แล้วก็เกิดการทำหน้าที่ของอายตนะนั้นๆ. ...

ตา+รูป+จักขุวิญญาณ สามอย่างนี้ พบกันก็เรียกว่าผัสสะ คือ การกระทบกัน; การเห็นทางตา กระทบเข้ากับรูป โดยอาศัยตาเป็นรากฐาน, นี้เรียกว่าผัสสะ คือการกระทบกัน. ถ้าในขณะนั้น มันเผลอสติ หรือมันไปไปด้วยอวิชชาอย่างใดอย่างหนึ่ง, การกระทบนั้นเรียกว่า กระทบหรือสัมผัสก็ตาม ด้วยอวิชชา เรียกว่าอวิชชาสัมผัส โดยมากเป็นไปอย่างนี้. ถ้าว่าในขณะนั้น มีความรู้สึกดี สัมปชัญญะดี อะไรดี ความรอบรู้ที่ดี ...สัมผัสนั้นก็เรียกว่าอวิชชาสัมผัส ...ถ้าอย่างนี้ไม่มีปัญหา ไม่เป็นไปในทางที่เกิดทุกข์...

...สัมผัสนี้ให้เกิดเวทนา ถ้ามาจากอวิชชาสัมผัส เวทนานี้ก็...เวทนาที่จะหลอกลวง, มีความหลอกลวงอยู่ในนั้น. ...เวทนาที่มาจากอวิชชาสัมผัสชนิดนี้ ก็ทำให้เกิดค้นหา คือความอยากด้วยอำนาจของอวิชชา, ...ค้นหาเกิดเป็นความอยาก แล้วต้องรุนแรงเสมอ เพราะมันมาจากความโลภ หรือมาจากอวิชชา, นี้เพราะค้นหาเป็นเหตุปัจจัย ก็เกิด อุปาทาน ความหมายมั่น ความยึดมั่นถือมั่น ก็ด้วยอำนาจอวิชชาก็มันแหละ, ...พอถึงอุปาทานเป็นตัวดูแล้ว ก็เริ่มแสดงบทบาทที่จะทุกข์, เพราะมันยึดมั่น พอยึดมั่น มันก็จะต้องมีเรื่องที่จะเกี่ยวกับทุกข์. ...เริ่มสร้างเรื่องของความทุกข์กันที่ตรงนี้.

อุปาทานนี้เป็นปัจจัยให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า ภพ คือ ความเป็นตัวกู เป็นตัวกูแรงขึ้นมาอีก. ภพก็ให้เกิดชาติ, ความเต็มแห่งตัวกู – ของกู มีความหมายเป็นชาติ ความเกิดแห่งตัวกู. สิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวกับชาตินี้ก็พลอยเป็นทุกข์ไปหมด, เพราะมันเป็นของกูไปหมด : ความแก่ของกู ความตายของกู. ... เมื่อเกิดชาติแล้ว ก็ต้องมีความหมายเป็นความทุกข์ เพราะชรา มรณะ โสกะ ปริทเวะ ทุกขะ โทมัส อุปายาส, เพราะพราจากของรักของพอใจ, เพราะพบกับสิ่งที่ไม่รักไม่พอใจ, เพราะปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่เป็นไปตามปรารถนา. ในที่สุดสรุปว่า อุปาทานเข้าไปยึดในขันธขันธหนึ่งแล้ว ขันธนั้นก็ทุกข์.

...นี่จำไว้สำหรับไปศึกษาพิจารณาให้มองเห็นชัด ที่มีเกิดขึ้นอยู่ในใจจริงๆ พอเกิดต้นเหตุ ก็เกิดอุปาทาน เกิดภพ เกิดชาติ แล้วเกิดทุกข์ มันแบ่งเป็นสี่ตอน. ...เขาไปคิดดู แล้วก็ไปปฏิบัติให้ได้ จึงจะสามารถควบคุมจิตใจได้. การแจกแจงรายละเอียดอย่างนี้ ก็เพื่อว่าให้บุคคลนั้นฉลาดในการที่จะบังคับจิตใจ ด้วยสติสัมปชัญญะที่ละเอียดลอบ ที่ประณีต ที่รวดเร็ว ... ถ้าสติสัมปชัญญะมาไม่ทันท่วงที มันก็ต้องเกิดการสัมผัสกับอวิชชา จะไปตลอดสาย, ...นี่...ถ้า...สติสัมปชัญญะมันแทรกเข้ามาได้ทันท่วงที ในขณะที่เกิดความอยาก ... มันก็อาจจะหยุดยั้งต้นเหตุเสียได้.

...อริยสังขที่สามเรียกว่า ทุกขนิโรธ ... พูดกันสั้นๆ ว่า นิโรธ คือ ดับไม่เหลือ ก็ดับไม่เหลือแห่งความทุกข์. ...ถ้าพูดอย่างแบบอริยสังขจี้ลึกๆ อริยสังขจรรมดาสาณญ ว่าอะไรเป็นความดับแห่งทุกข์ ก็ตอบว่าดับต้นเหตุเสีย นั่นแหละ คือ ความดับแห่งทุกข์ คำพูดมีเท่านี้.

แต่ ตอบอย่างอริยสังขจี้ใหญ่ พิสดารของผู้รู้ ก็ต้องตอบด้วยปฏิเสธสมุปาทฝ่ายนิโรธวาร ที่ขึ้นเป็นสายว่า เพราะอวิชชาดับ-สังขารดับ, เพราะสังขารดับ-วิญญาณดับ, เพราะวิญญาณดับ-นามรูปดับ, เพราะนามรูปดับ-อายตนะดับ, เพราะอายตนะดับ-ผัสสะดับ, เพราะผัสสะดับ-เวทนา ก็ดับ, เพราะเวทนาดับ-ตัณหา ก็ดับ, เพราะตัณหาดับ-อุปาทาน ก็ดับ, เพราะอุปาทานดับ-ภพ ก็ดับ, เพราะภพดับ-ชาติ ก็ดับ เพราะชาติดับ ทุกข์ทั้งปวงก็ดับ นี่ก็ได้.

แต่ถ้าจะพูดอย่างปฏิเสธสมุปาท อย่างเมื่อตะกี้ นี้จะเป็นไปในฝ่ายดับทุกข์นี้ ก็พูดอย่างคล้ายๆ กับที่แรก คือว่า ตาอาศัยรูปก็เกิดจักขุวิญญาณ คือการเห็นขึ้นมา ... สามีอย่างนี้เรียกว่าผัสสะ, นี้ในขณะที่ผัสสะนั้น เกิดสติสัมปชัญญะรู้สึกทันท่วงที, ไม่มีอวิชชาเข้ามาได้ นั่นแหละคืออวิชชาดับ ไม่เป็นอวิชชาสัมผัส เพราะอวิชชาดับ ก็อวิชชาไม่มี, นี้สัมผัสนั้นก็ทำให้เกิดเวทนา, เพราะไม่มีเวทนา ก็ไม่มีตัณหา, เพราะไม่มีตัณหา ก็ไม่มีอุปาทาน, เพราะไม่มีอุปาทาน ก็ไม่มีภพ เพราะไม่มีภพก็ไม่มีชาติ, เพราะไม่มีชาติก็ไม่มีความทุกข์ทั้งปวง ฝ่ายดับเป็นอย่างนี้.

...ฉะนั้นต้องมีสติ ที่ถือว่า เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด ที่มนุษย์เราจะต้องมี เพื่อไม่ให้เกิดความทุกข์ใดๆ ขึ้น, ไปศึกษาเรื่องสติเป็นพิเศษ. ความระลึกได้ไม่ใช่เพียงแต่ว่านึกได้ด้วยใจ, มันเป็นการระลึกได้ชนิดที่ว่าความถูกต้องมันวิ่งมา, รู้จักสิ่งเหล่านั้นตามที่มันเป็นจริง เช่น ... พอตาสัมผัสรูปหูสัมผัสเสียงนี้ สติมาให้เห็นท่วงที ก็ควบคุมสัมผัสนั้นไว้ได้, ไม่ไปฝ่ายอวิชชา.

ทีนี้ถ้าว่ามันพลาดไป ในขณะที่แห่งสัมผัส ก็คือขณะถัดมา คือขณะแห่งเวทนา นี้ก็ต้องให้มีสติอีกทีหนึ่ง มีสติมาเมื่อเวทณาก็ยังนับว่าค่อนข้างดี, ถ้าสติมาในขณะที่แห่งสัมผัส ก็ว่าดีเลิศ, ถ้าพวกที่มาในระยะถัดมาคือมาในขณะที่เวทนา ก็ยังดีอยู่ พอใช้ได้อย่างน้อย. อันสุดท้าย นั่นก็คือ ในขณะที่เกิดต้นเหตุ เกิดความอยากแล้วนั้นแหละ มีสติอีกทีหนึ่ง เพื่อทำลายต้นเหตุเสีย นี่เป็นด้านสุดท้าย ถ้าไม่ชนะก็แพ้เลย ทีนี้จะต้องเป็นทุกข์แน่. ... พอเป็นทุกข์แล้วก็ต้องเป็นทุกข์ด้วยสติ เพื่อมันจะได้หายไปเสียโดยเร็ว, หรือมันจะได้มีความทุกข์น้อยเข้า.

นี่ควรจะถือเป็นหลักได้เลยว่า สตินี้ต้องการใช้ทุกเมื่อ, เมื่อถูกก็สติ, เมื่อถูกก็สติ, เมื่อได้ก็สติ, เมื่อเสียก็สติ; โดยเฉพาะปฏิเสธสมุปาทนี้ต้องมีสติ, ต้องใช้สติเป็นเครื่องแก้ไขไปทุกข์ ชั่ว ทุกๆ ตอน.

มีพระบาลีที่พูดไว้ว่า สติเป็นเครื่องกันกระแส, กระแสแห่งอะไร ก็กระแสแห่งปฏิเสธสมุปาท คือกระแสที่กิเลสมันจะปรุงแต่งให้ไหลเชี่ยวเป็นเกลียวไปนั่นแหละ, เรียกว่า กระแส ไปจบลงที่ความทุกข์. ... นี้ สติเป็นเครื่องกันกระแส ให้หยุดกระแสแห่งความทุกข์เสีย คือให้ *sublimate* เปลี่ยนกระแสทไปบนทางให้เกิดวิชชาความรู้เสีย มันก็ยิ่งดี ยิ่งดีมาก แทนที่จะให้เกิดความทุกข์ เขาไปให้เกิดวิชชาความรู้เสีย, นั่นแหละคุณของสติ และจำเป็นอย่างยิ่ง ต้องใช้ในการยับยั้งการเกิดแห่งความทุกข์ หรือว่าเปลี่ยนเรื่องให้เป็นเรื่องได้ประโยชน์, เป็นความดับทุกข์เสียนี้เรียกว่า ความดับทุกข์.

... คำว่าดับๆ นี้ จะเป็นดับชั่วคราวหรือดับเด็ดขาด; เราดับความทุกข์ได้ชั่วคราว ก็หมายความว่ามันยังจะเกิดอีก, แต่ว่า ดับเด็ดขาด ไม่เกิดอีกชนิดนั้นไม่เกิดอีก อย่างนี้เรียกว่าเด็ดขาด, ... ที่นี้ดับเด็ดขาด มันก็ยังมีแบ่งได้ว่า เด็ดขาดทั้งหมด หรือว่าเด็ดขาดแต่บางส่วน เช่นกิเลสมันหลายชั้นหลายระดับ. ... ฉะนั้น การดับความทุกข์ในบางระดับ จึงเป็นเพียงพระโสดาบันก็มี, แต่ว่ากิเลสอะไรที่พระโสดาบันละได้ แล้วก็ละเด็ดขาดเหมือนกัน, บางระดับก็ขึ้นถึงพระสกิทาคามี, อนาคามีก็มี, ถ้าดับเด็ดขาดหมดเลยทุกอย่างก็เป็นพระอรหันต์. ส่วนปุถุชนนั้น เรียกว่า ดับชั่วคราว ดับทุกข์ดับกิเลสกันชั่วคราวอยู่เรื่อยไป.

...

วันนี้ก็ได้พูดกันถึงข้อสุดท้าย ซึ่งเรียกว่า ข้อปฏิบัติทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ก็เรียกกันสั้นๆ ว่า มรรค, คำว่า มรรค นี้ แปลว่า หนทาง. ... สำหรับอริยสัจนี้ ก็ใช้คำในบาลีว่า ปฏิปทา คือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา การเดินไปหรือเครื่องเดินไป หรือหนทางเป็นเครื่องเดินไป สำหรับทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์ ถ้าใช้กับคำว่าปฏิปทาที่ใช้คำนี้ คือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หรือว่า มัชฌิมาปฏิปทา เป็นต้น. แต่ใช้คำว่ามรรค ก็ไปใช้คำว่า อัญญาสิกขมัคค์ - หนทางประกอบไปด้วยองค์ ๘ ... มรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐ, นี้จะแสดงไปในรูปของการปฏิบัติ เป็นการประพฤติถูกต้อง ๘ ประการ รวมกันเป็นมรรค หรือหนทางสายหนึ่ง. ถ้าเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา นี้ ก็ข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง, นี้แสดงความหมายไปในรูปปรัชญามากกว่า ว่าความถูกต้องนั้นต้องเป็นกลาง คือไม่ไปข้างโน้นไม่ไปข้างนี้ ไม่ไปซ้ายสุดไม่ไปขวาสุด. ... นั้นแหละจะเป็นทุกขนิโรธคามินี หรือเป็นเครื่องยังสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

ทีนี้เราจะเริ่มกันด้วยคำว่า มรรค แปลว่า หนทาง อริย แปลว่า ประเสริฐ คือไปจากข้าศึก, อริยมรรค ก็คือ ทางประเสริฐคือไปจากข้าศึก, แล้วก็ประกอบอยู่ด้วยองค์ประกอบ ๘ องค์ นี้มรรค, ... มรรคจะต้องมีเพียงหนึ่ง แต่ประกอบด้วยองค์ประกอบ หรือ *factor* นี้ ๘ องค์ ... นี้เคยพูดแล้ว เพราะฉะนั้นก็จะพูดแต่ชื่อเท่านั้น :

ความถูกต้องในความคิด ความเห็น ความเชื่อ เหล่านี้เรียกว่า สัมมาทิฐิ ตามตัวหนังสือแปลว่า ความเห็นหรือถือทิฐิที่ถูกต้อง.

นี่ถ้ามันมี ความถูกต้องในทางความไฝฝัน ความคิด ความต้องการ ความประสงค์ ความหวังอะไรนี้ อย่างนี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ แปลว่า ความไฝฝันที่ถูกต้อง แต่โดยทั่วไปใช้คำว่า ดำริ ความดำริที่ถูกต้อง

นี่พวกหนึ่ง เรียกว่าพวกสติปัญญา.

นี่ถัดไปเป็น ความถูกต้องของการพูดจา นี้เรียกว่า สัมมาวาจา เป็นวาจาที่ถูกต้อง ที่มีประโยชน์จริง ที่น่าฟัง.

ความถูกต้องเกี่ยวกับการกระทำทางกาย เรียกว่า สัมมากัมมันโต ตัวหนังสือแปลว่า การกระทำการงานที่ถูกต้อง ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนใครอย่างนี้, ... ไม่กระทำความผิดในทางกายทุกๆ ชนิด ... เช่นเบียดเบียนชีวิตร่างกาย ทรัพย์สมบัติ ของรักใคร่ของบุคคลอื่น.

ถ้าเป็น ความถูกต้องในการดำรงชีวิต เช่นเลี้ยงชีวิต หรือระบบแห่งการเลี้ยงชีวิตการเป็นอยู่ อย่างนี้มีความถูกต้องแล้วก็เรียกว่า สัมมาอาชีโว อาชีพนั่นเอง อาชีพถูกต้อง ...

สามพวกนี้เป็นกลุ่มของศีล, เรียกว่าศีล มันเนื่องด้วยกายด้วยวาจา.

นี่ต่อไปอีก ความถูกต้องทางความพากเพียร พยายามถูกต้อง ไม่ให้เกิดความชั่ว ป้องกันความชั่ว ละความชั่ว สร้างความดี รักษาความดีอย่างนี้พยายามอย่างนี้เรียกว่า, ความถูกต้องของความพยายาม เรียกชื่อบาลีว่า สัมมาวายาโม, ...

นี่ถัดไปก็เป็นความถูกต้องของการดำรงสติ คือ ความรู้สึกสัมปฤติ รู้เนื้อรู้ตัว สัมปฤติอยู่อย่างถูกต้อง, เรียกว่าสัมมาสติ ให้เป็นความผิดชอบชั่วดี ตั้งแต่ต่ำที่สุดถึงสูงที่สุดกระทั่งรู้เรื่องสติปัญญาอะไรนี้ ดำรงความรู้สึกอันนี้ไว้ได้ ก็เรียกว่า มีสติถูกต้อง เรียกเป็นบาลีว่า สัมมาสติ...

นี่ต่อไปอันสุดท้ายก็คือ ความถูกต้องของการดำรงจิตมั่น ดำรงจิตไว้อย่างมั่นคง, แล้วก็ต้องถูกต้อง นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ คือ มีสมาธิถูกต้อง. ... กำลังจิตที่ใช้ผิด เรียกว่า มิจจาสมาธิ คือใช้ไปในทางเอาประโยชน์ เห็นแก่ตัว. ฉะนั้นก็ต้องมีกำลังจิต หรือมี สมรรถภาพทางจิต ที่เข้มแข็งพอ แล้วก็เข้าไปในทางที่ถูกต้อง.

สามข้อหลังนี้มันเรื่องของสมาธิ เป็นกลุ่มสมาธิ, กลุ่มแรกเริ่มด้วยปัญญา, กลุ่มที่สอง - ศีล, กลุ่มที่สาม - สมาธิ

ทีนี้คนที่เคยได้ยินได้ฟังแต่คำว่า ศีล สมาธิ ปัญญา มันกลับกันอยู่ ... นี้พูดไปตามลำดับความต่ำสูง, แล้วพูดเป็นรูปทฤษฎี ... แต่ถ้าพูดถึงทางปฏิบัติจริงๆ ที่เป็นอยู่ในคนทั้งหลายนี้ มันกลายเป็นเรียงลำดับใหม่ว่า ปัญญา ศีล สมาธิ ... ต้องมีปัญญาก่อน มันจึงจะทำให้ศีลนี้เดินไปถูกทาง ให้สมาธิเดินไปถูกทาง. ... อะไรก็ถูกต้องหมด ถ้าปัญญามันนำมาข้างหน้า.

... เข้า, ทีนี้ต้องพูดกันถึงคำว่า มัชฌิมาปฏิปทาบ้าง ก็เป็นเครื่องอธิบายความถูกต้องหรือโดยชอบ, ถูกต้องเป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือเป็นไปในระหว่างกลางไม่เหวี่ยงไปสุดข้างไหน จึงจะเป็นพุทธศาสนา, ... เหวี่ยงสุดคู่แก่พระพุทธรูปเจ้าท่านได้ตรัสไว้เองว่า กามสุขัลลิกานุโยค นั้นมันเหวี่ยงสุดไปทางกามารมณ์ อีกทางหนึ่งมันเหวี่ยงสุดไปในทางทำตนเองให้ลำบาก เรียกว่า อตตะกิลมถานุโยค ทำตนให้ลำบาก ทรมานร่างกายเสีย ... พุทธศาสนาจะอยู่ที่ตรงกลาง ... ถ้าจะต้องเกี่ยวข้องกับกามารมณ์ในบางอย่าง บางระดับ ก็ทำไปอย่างถูกต้อง จนกว่าจะจะได้ขาด, แล้วไม่จำเป็นจะต้องไปทำให้ร่างกายทุพพลภาพเสีย. เราถือว่าร่างกายมันเหมือนกับสัตว์พาหนะ ต้องเลี้ยงให้พอดี, ... ถ้าพอดี มันจะสำเร็จประโยชน์.

... ทีนี้ทีละเอ็ดขั้นไปอีก เป็นรูปปรัชญามากขึ้นไปอีก แต่ใช้ปฏิบัติได้ ... คือ อยู่ระหว่างกลางระหว่างความมีกับความไม่มี คือเราไม่ยืนยันโดยส่วนเดียวว่ามีหรือต้องมี เราก็ไม่ยืนยันโดยส่วนเดียวว่าไม่มี, ... แต่พูดอยู่ตรงกลางว่าแล้วแต่เรื่องของมัน ที่เรียกว่า อิทัปปัจจยตา เมื่อมีสิ่งนี้ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ก็มี เมื่อไม่มีสิ่งนี้ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ก็ไม่มีหรือไม่เกิด ฉะนั้นเราจะไม่พูดเผลอไปว่ามีแน่หรือไม่มีแน่, เราพูดเป็นรูปของอิทัปปัจจยตา. ... นี้มันก็รวม

ไปถึงคำว่า ตายแล้วเกิดอีกหรือไม่เกิดอีก, จะพูดว่าเกิดอีกก็ไม่ถูก, จะพูดว่าไม่เกิดอีกก็ไม่ถูก, มันต้องแล้วแต่ที่ปัจจัยตา คือเหตุปัจจัย. ...กระทั่งไม่พูดว่า เองหรืออื่น, เช่น ไม่พูดว่า ทำเอง หรือ ให้คนอื่นทำ เพราะมันไม่มีคน, มันเป็นที่ปัจจัยตา ...

นี่ อยู่ตรงกลางอย่างนี้แล้วมันก็เป็นเครื่องทำให้เกิดปัญญา ... ทำให้เกิดดวงตาเห็นแจ้งเห็นจริงถูกต้องแล้ว มันก็เข้าไปเพื่อถูกต้อง เพื่อเป้าหมาย เพื่อคลายกำหนด เพื่อไม่หลง เพื่อดับทุกข์ทั้งปวง เพื่อนิพพานในที่สุด นี่คือ ลักษณะเฉพาะของสิ่งที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา.

(ธรรมศาสตร์ (เล่ม ๑), ๒๕๔๗: ๒๖๙ - ๓๑๘)

นี่จะยกบทอื่น ๆ ที่ไม่ค่อยจะชินการได้ยินได้ฟังมา ก็ ในสพายนวินัยคสูตร... พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ธรรมที่ควรจะเจริญทำให้มาก ภาเวตัพพรหม นั่นคือ สมโณ จ วิปัสสนา จ, ก็หมายความว่า ในสูตรนี้ การที่จะตรัสถึงอริยมรรคมีองค์แปด ท่านไประบุสมณะและวิปัสสนา ว่าเป็นข้อปฏิบัติทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์

สมณะ คือ ทำความสงบทางจิตใจ; วิปัสสนา - ทำความเห็นแจ้งในทางสติปัญญา, เห็นแจ้งโดยสติปัญญา : เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, เห็นปฏิจสมุปบาท, เห็นทุกอย่าง ก็ต้องเห็นอริยสัจจ์นี้; นี่วิปัสสนาเป็นอย่างนี้. พอเห็นแจ้งแล้วก็หมดอวิชชา; ถ้าเห็นแจ้งจริงๆ ไม่ใช่แค่เพียงคิดๆ นึกๆ เอา. ต้องเห็นแจ้งจริงๆ ก็หมดอวิชชา; หมดอวิชชาแล้วก็ไม่มีทางที่จะมีต้นเหตุ หรือ อุปาทาน; ฉะนั้นจึง เป็นเหตุปัจจัยให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

นี่เอาสมณะเข้ามาใส่ไว้ข้างหน้า ก็เพราะว่า เพื่อให้ วิปัสสนานี้มันมันไปเต็มที่ ก็ต้องมีสมณะ; แล้วคำว่าสมณะนี้ จะต้องรวมสติเข้าไว้ด้วย. การพยายามสำรวมระวังทำให้เกิดความสงบนี้เป็นทั้งศีลเป็นทั้งสมาธิ.

...วิปัสสนาคือปัญญา; ส่วนสมณะนั่นคือศีลสมาธิ. สงบทางกายวาจาก็เป็นศีล, สงบทางจิตก็เป็นสมาธิ. แต่ที่ถูกต้องยิ่งกว่านั้นอีก ก็คือว่าการตั้งอกตั้งใจสำรวมระวังลงไป เพื่อให้เกิดอะไรขึ้นมาสักอย่างหนึ่งนี่เป็นศีล; คือมันทำให้สงบรำงับลงไป ด้วยการสำรวมระวัง ความสำรวมนั่นเองเป็นศีล. ...ศีลจะถูกกลืนมาเมื่อตั้งอกตั้งใจ ทำอะไรอย่างจริงจัง ที่เป็นไปในทางที่ถูกที่ควร. จะตั้งใจทำสมณะก็ได้ ทำวิปัสสนาก็ได้ ศีลจะผนวกอยู่ในความตั้งใจ ที่จะกระทำอย่างสุดกำลัง; เรียกว่า ความสังวรความสำรวมให้มันอยู่ที่นั่น เป็นศีล; หรือจะเล็งถึงเจตนา ที่ตั้งใจจะทำอย่างนั้น ก็เรียกว่าเป็นศีลได้. ฉะนั้นในสูตรสูตรนี้พระองค์ตรัสแต่เพียงว่า สมโณ จ วิปัสสนา จ; สองอย่างนี้ เป็นภาเวตัพพรหม คือ ข้อปฏิบัติที่ทำสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์.

(โกวิตรธรรม, ๒๕๔๖: ๑๘๙ - ๑๙๐)

คน ติดอยู่ในอัสสาทะ คือความเอร็ดอระยของสิ่งที่มีความเอร็ดอระย; อัสสาทะ คำนี้ก็จำไว้ด้วย แปลว่าเหยื่อหรือความเอร็ดอระยที่มีอยู่ในสิ่งต่างๆ, ถ้าสิ่งต่างๆ ไม่มีความเอร็ดอระยเป็นเหยื่อแล้วก็ไม่มีความคิด. ...อัสสาทะหรือเหยื่อนี้ มันหุ้มความยากลำบากไว้หมด ไม่ให้เห็นเลย. ฉะนั้นเราจึงไปกินเหยื่อแล้วติดเบ็ด แล้วผูกพันตัวเองให้ติดอยู่ในสิ่งนั้น. พุดเป็นอุปมาหน่อย ก็ว่า ซักโยพันตัวเองมากขึ้นๆ ให้มันจมอยู่ในกองทุกข์ มากขึ้นๆ จนลืมตาไม่ได้ มองไม่เห็นจมอยู่ในความทุกข์

นี่คือภาวะของสัตว์โลกในปัจจุบัน จะตกปลกลงไป ปลกลงไป ปลกลงไปในแหแห่งอัสสาทะ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ. คำบาลีพระพุทธเจ้าท่านใช้คำว่าเว สัตว์กำลังทำเวสร้างเวให้แก่ตัวเอง แล้วก็ตกลงไป... ฉะนั้นโลกเราในปัจจุบันนี้ กำลังทำผิดอย่างมากในเรื่องที่เกี่ยวกับ จตุราริยสัจจ์, อริยสัจจ์สี่ประการ จึงไม่พบกับสันติภาพ หรือ สันติสุข พบกันแต่ความทุกข์. เรื่องของความทุกข์ นี้ถ้าเขาจะสะสางปัญหาอันสำคัญนี้ ก็ต้องใช้หลักเกณฑ์ของอริยสัจจ์ในพระพุทธศาสนา ก็คือหยุด หยุดสร้างเหยื่อของตนหาเสีย, ตัดหนามก็จะจางไป จนหมดสิ้นนั่นแหละที่สุด ก็ไม่มีความทุกข์อีกต่อไป. ก็เรียกว่านิโรธ หรือนิพพาน, แล้วแต่ว่าจะเด็ดขาดหรือไม่เด็ดขาด แล้วแต่บางส่วนหรือทั้งหมด.

เรื่องอริยสัจจ์มีความสำคัญอย่างนี้, ...กฎเกณฑ์เรื่องอริยสัจจ์... ตั้งอยู่ในฐานะเป็นเหมือนกับพระเจ้า ที่จะบันดาลให้สัตว์โลกนี้ประสบความทุกข์หรือประสบความสุข คือดับทุกข์ได้. มันอยู่ที่สัตว์โลกทั้งหลายจะต้องทำให้ถูกต้องเอง พระเจ้าจะมาช่วยทำให้นั้น มันไม่ใช่หน้าที่ของพระเจ้า, พระเจ้ามีหน้าที่แต่ให้สิ่งต่างๆ เป็นไปอย่างถูกต้อง ตามกฎเกณฑ์, นี่ สัตว์ทั้งหลายต้องทำเอง ต้องเดินเอง. ตถาคตเป็นแต่ผู้บอกทาง, พระพุทธเจ้าท่านตรัสอย่างนี้, ท่านไม่สามารถจะมาช่วยอุ้มช่วยยกไปได้, ท่านทั้งหลายต้องเดินเอง ตถาคตเป็นแต่ผู้ชี้ทาง การชี้ทางนั้นก็คือการชี้เรื่องอริยสัจจ์สี่นี้ ...

(ธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗: ๓๒๓ - ๓๒๕)

มีดัมมยตาอยู่กับตัวกลัวอะไร.

มี ๙ "ตา" อยู่กะตัว กลัวอะไร

มี ๙ "ตา" อยู่กะตัว กลัวอะไร
 ลองจรรย์ย ที่ละอย่าง ทางภาษา
 ตั้งแต่ต้น จนตาย ทั้ง ๙ "ตา"
 จะนำพา ซึ่งผู้รู้ สุนิพพาน ฯ

อนิจจตา รู้เมื่อเห็น ความเปลี่ยนแปลง
 ความไม่แน่ ไม่จีรัง แห่งสังขาร
 ทั้งดีชั่ว หรือกลางๆ ต่างอาการ
 ล้วนไหลผ่าน ไม่คงที่ มีอาการ ฯ

ทุกขตา รู้เมื่อเห็น ความน่าซึ้ง
 ของทุกข์สุข กักขัง ดึงเกี่ยวข้อง
 หนักแกจืด พิษแสบใจ ไม่รู้พอ
 แล้วยังล่อ ให้หลงรัก หนักขึ้นไป ฯ

อนัตตตา มีใช้ตัว หลงว่าตัว
 ก็เมามัว มีจิต พิศมัย
 เป็นตัวกู ของกู คู่กับใจ
 เป็นอนุสัย ประจำจิต คิดว่าตน ฯ

อัมมัญญิตฺตตา ตั้งอยู่ ตามธรรมชาติ
 ไม่เห็นเป็น ของอาตมย์ ทุกแห่ง
 ธรรมชาติ ตามธรรมชาติ ไร้ของคน
 เป็นตัวตน ของธรรมชาติ ไร้อาตมา ฯ

อัมม นิชามตา อาศัยกฎ
 ของธรรมชาติ กำหนด เช่นนั้นหนา
 บังคับทั้ง อวกาศ และเวลา
 เหมือนพระเจ้า บังคับมา ทั้งรูปนาม ฯ

⑥ อิทัปปัจจยตา มีอาการ
 สองสถาน ฟังให้ดี อย่าผลีผลาม
 มีปัจจัย ตามปัจจัย ทุกโมงยาม
 ไม่มีปัจจัย ไม่มีความ ต้องบิดเบือน ฯ

สุญญตา ว่างจากคำ แห่งตัวตน
 จากความหมาย แห่งสัตว์คน ผลเสมือน
 อวกาศ ว่างขาด จากเหย้าเรือน
 ไม่มีเงื่อนไข จำได้ ไร้ร้อย ฯ

๑๑๑๑ สาระพัน ที่กล่าวมา
 ทั้ง ๗ "ตา" ต้องเป็น เช่นนั้นหนอ
 เห็น ๗ "ตา" นั้นมา อย่างเพียงพอ
 คงที่ต่อ รักชัง ไม่หวังอะไร ฯ

๑๑๑๑๑๑ มาเป็นอัน ดับสุดท้าย
 ไม่่วนวาย ไปตามเหตุ บังคับไหน
 คงที่อย่าง สะอาด สว่างสงบไป
 เป็นอิสระ บังคับอะไร? ไม่เกาะกุม ฯ

ผู้เช่นนี้ มีนามว่า อติมมโย
 คืออรหันต์ วิสุทธิ ไม่เสริมสุข
 อยู่เหนือภพ เพราะวิมุตติ เป็นอุทลุม
 หมดประชุม แห่งสังขาร การแต่งปรุง ฯ

๑๑๑๑ มี ๙ "ตา" เป็นวิปัสณา ฉะนั้นแล้ว
 พบดวงแก้ว ประเสริฐ ใส ไว้ในดวง
 ได้ดวงแก้ว เจ็ดประการ การผดุง
 มีดวงแก้ว จรูญรุ่ง มุ่งนิพพาน ฯ

(พุทธทาสภิกขุ, ๒๕๔๑: ๔๖๒ - ๔๖๔)

๔.

ชีวิต

ชีวิต

ชีวิตนี้เป็นสิ่งที่พัฒนาได้ และจะเกิดอาการฟ้าสว่างได้ ในเมื่อได้ชมรสชาติแห่งชีวิตมาตั้งครั้งตั้งค่อน; นี้กล่าวตามปรกตธรรมดาสามัญ.

เพื่อให้เข้าใจยิ่งขึ้นไป จะดูกันให้ละเอียดลงไปอีกสักหน่อย ในแง่ที่ว่าชีวิตนี้คืออะไร ทั้งที่บอกมาแล้วข้างต้นว่า เราไม่รู้ว่าอะไร; แต่เท่าที่เรารู้ว่าเป็นอะไรหรือเป็นความรู้เท่าที่จำเป็น เท่าที่จำเป็น. ขอให้ฟังดูว่า เท่าที่จำเป็น สำหรับจะพัฒนามันได้ทั้งนั้น มันก็มีอยู่บ้าง และพอจะรู้ได้.

ถ้าพูดอย่างภาษาหนังสือ หรือพูดอย่างนักเลง หรืออย่างเอาเปรียบ ก็จะพูดว่า ชีวิตคือการเป็นอยู่ของการที่ร่างกายกับจิตใจ มันยังทำงานสัมพันธ์กันอยู่ได้, ความที่ร่างกายกับจิตใจมันยังทำงานสัมพันธ์กันอยู่ได้ นี้เรียกว่า ชีวิต ในความหมายรวมๆ. ร่างกายก็ยังเป็นร่างกายที่ทำหน้าที่ของมันได้, แล้วมันก็ทำหน้าที่สัมพันธ์กันอยู่ได้ อันนี้ยังเรียกได้ว่าชีวิต คือมีชีวิต.

แง่ที่ ๑ ถ้าเราจะดูกันแต่กาย ในแง่ของร่างกายล้วนๆ เราก็จะพอกกล่าวได้ว่า ความที่เซลล์ต่างๆ เซลล์ ในร่างกายมันยังสดอยู่ คือ มันยังไม่ตาย; นี้พูดถึงด้านร่างกายล้วนๆ ไม่เกี่ยวกับจิต; แม้พวกนักวิทยาศาสตร์ เขาก็พูดทำนองนี้เหมือนกัน, ถ้าเยื่อปริตพลาสติกในเซลล์นั้นมันยังสดอยู่ ก็ยังมีชีวิตอยู่, แล้วมันก็รวมกันทำหน้าที่เป็นร่างกาย. นี้ดูกันในทางร่างกาย. นี้ดูกันในทางร่างกาย หรือทางชีววิทยา.

ที่นี้ดูกันในแง่ที่ ๒ แง่ของจิต ชีวิตก็คือจิตที่ยังทำหน้าที่ของมันได้; ถ้าจิตมันทำหน้าที่ของมันไม่ได้ มันก็คือไม่มีจิต มันก็คือตาย. เราใช้คำว่า จิต ในลักษณะที่เป็นศูนย์กลาง คำว่า มโนฯ นี้ เป็นเหมือนกับประตูดู เป็นเหมือนกับสะพาน ที่ให้เข้าถึงจิต; แต่บางทีก็เอาใช้แทนกัน คำว่า มโน กับจิต เอามาใช้แทนกันก็มี, แต่ที่จริง มโน ยังไม่ใช่ตัวจิต แต่เป็นเหมือนล้อหรือเหมือนประตูหรือเหมือนเครื่องสัมพันธ์ของจิต ที่มันจะสัมพันธ์กับสิ่งภายนอก. เดียวนี้เราเล็งไปอยู่ที่ตัวการของมันดีกว่า คือสิ่งที่เรียกว่า จิต, เมื่อจิตยังทำหน้าที่ของมันได้ ก็ยังมีชีวิตในแง่ของจิต.

ที่นี้ก็ดูกันในแง่ที่ ๓ คือแง่ของชีวิตเอง พูดอย่างกำปั้นทุบดินในแง่ของชีวิต ก็ต้องพูดว่า คือความที่สิ่งทั้ง ๒ นั้นยังสัมพันธ์กันอยู่ได้, ความที่ร่างกายกับจิตนั้นยังสัมพันธ์กันอยู่ได้, ความที่ธาตุทั้ง ๒ นั้นยังสัมพันธ์กันอยู่ได้. กายก็คือธาตุ, จิตก็คือนามธาตุ มีธาตุอยู่ ๒ ธาตุ คือธาตุกับนามธาตุ; เมื่อธาตุทั้ง ๒ นี้ยังสัมพันธ์กันอยู่ได้ ความหมายในแง่ของชีวิตมันก็มี, หรือชีวิตมันก็มีอยู่นี้เรียกว่า พูดถึงตัววัตถุที่ตั้งของสิ่งเหล่านั้น ยังไม่เกี่ยวกับธรรมะเท่าไร.

ที่นี้ก็ดูในความหมาย แ่งที่ ๔ ชีวิตในแง่ของธรรมะ แ่งที่ ๑ ชีวิตในแง่ของร่างกาย, แ่งที่ ๒ ชีวิตในแง่ของจิต, แ่งที่ ๓ ชีวิตในแง่ของชีวิต, แ่งที่ ๔ ชีวิตในแง่ของธรรมะ, นี้ก็คงจะประหลาดใจกันบ้าง ถ้าเอาตามจะกล่าวไป

ตามที่มีอยู่ในพระบาลีนั้นจริงๆ เรื่องนี้หรือสูตรนี้ ก็เคยเอาแสดงกันคราวหนึ่งแล้วโดยละเอียด แต่บางคนอาจจะไม่เคยได้ฟัง หรือฟังแล้วก็ลืมแล้ว.

สรุปพูดสั้นๆในที่นี้อีกทีหนึ่งว่า ในแง่ของธรรมะ ชีวิตนั้น คือ เดิมพันหรือต้นทุน ที่ธรรมชาติให้มาสำหรับทำการค้ากำไร; ฟังดูคล้ายๆกับว่า พุดพาลิล หรือพูดไม่เป็นภาษา สิ่งที่เราเรียกว่าชีวิตนั้น คือสิ่งที่ธรรมชาติมันให้มา สำหรับจะเป็นเงินเดิมพัน หรือเป็นเงินลงทุน เพื่อการการค้ากำไร ทำการค้าขายให้เกิดกำไรในชีวิต. ถ้าใครเข้าใจได้ และสนใจขึ้นมาถึงในแง่นี้ก็เรียกว่า รู้จักชีวิตในแง่ของธรรมะอย่างพอตัว...

ธรรมชาติให้ชีวิตมา ไม่ใช่ฐานะเป็นกำไร เป็นการได้อะไรๆ สำเร็จมาแล้ว, แต่ ธรรมชาติได้ให้มา สำหรับเป็นเงินลงทุน สำหรับเราจะลงทุนค้าเอาเอง, จะขาดทุนหรือจะได้อะไร เราจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบ.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีส่วนโหมกซ์ ตอน๑, ๒๕๒๙: ๔๕๖-๔๕๙)

ชีวิตโหวหาร

ในภาษาบาลีเรียกว่า ชีวิตโหวหาร คำว่า โหวหาร ในภาษานั้นแปลว่าการลงทุนค้า; แต่ในภาษาไทยนี้ไม่เข้าใจกันอย่างนั้น. คำว่าโหวหารๆในภาษาไทยหมายถึงแต่เรื่องพุดจา แล้วก็โหวหาร, โหวหารนั้นใช้สำหรับจะเอาเปรียบผู้อื่น หรือสำหรับจะเอาเปรียบผู้อื่น, การที่ใครมาโหวหารในการพุดจาคัดคนนั้นก็เอาเปรียบผู้อื่นก็ได้กำไรในการพุดจานั้นเหมือนกัน; แต่อย่างนั้นมันแคบไป. คำว่าโหวหาร, คำว่า โหวหารในสูตรนั้น ที่เรียกว่าชีวิตโหวหาร นั้นหมายถึงการลงทุนค้า เหมือนกับการค้าขาย. ท่านมีร่างกาย มีจิตใจ มีอายตนะ ๖ มีขันธ ๕ มีอะไรก็ตามใจ มีครบทุกอย่างแล้ว ก็จะใช้สิ่งเหล่านั้นลงทุนค้า ให้ได้รับกำไร คือสิ่งที่ดีที่สุด ที่ชีวิตนั้นมันจะได้รับ....

การค้าของชีวิตที่ได้กำไรถึงที่สุดจริงๆนั้น ไม่ใช่มีแต่เรื่องกิน เรื่องกาม เรื่องเกียรติอันสมบูรณ์; มันต้องหมายถึงความไม่มีทุกข์ โดยประการทั้งปวง ที่เราเรียกกันเดี๋ยวนี้นี้ว่า การบรรลุมรรค ผล นิพพานนั้นแหละ. ถ้ายังไม่ดับทุกข์สิ้นเชิง ก็เรียกว่า ยังไม่ได้ถึงที่สุดจบแห่งการค้าขายของชีวิต, จะต้องดำเนินต่อไป จนถึงกับว่าสิ้นกิเลส สิ้นอาสวะแล้ว. นี่เขาได้ใช้ชีวิตของเขาถึงที่สุด อย่างเป็นประโยชน์ถึงที่สุด คือการบรรลุถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีส่วนโหมกซ์ ตอน๑, ๒๕๒๙: ๔๕๙)

มรดกที่ ๑๐๓ : ชีวิตเป็นสิ่งที่เดิมธรรมะลงไปได้ จนกว่าจะเต็ม คือเดิมลงไปด้วยการทำหน้าที่ ที่ถูกต้องแก่ความเป็นมนุษย์ของตน ทุกชั้น ตอนแห่งวิวัฒนาการ จนกระทั่งบรรลุมรรคผล นิพพาน ในที่สุด.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๒๗)

การดำรงชีวิต

คำว่าดำรงชีวิตนี้ ต้องแบ่งออกเป็น ๒ ตอน หรือ ๒ ความหมาย: -

ความหมายที่ ๑. ก็คือดำรงชีวิตให้มีอยู่ อย่างที่ว่า อย่าให้ตาย. ถ้ามีชีวิตก็แปลว่าเป็นอยู่คือไม่ตาย, ดำรงชีวิตให้เป็นอยู่ นี่ความหมายหนึ่ง.

ความหมายที่ ๒. ดำรงชีวิตในลักษณะที่จะเดินไป จะเรียกว่า พัฒนาไปหรือจะเรียกว่าเติบโตไปตามทางของวิญญูณ; ใช้คำว่า "เติบโตทางวิญญูณ" ดีกว่า. นี่เป็นความหมายหนึ่งซึ่งซ่อนอยู่ในคำว่า "ชีวิต" คำเดียวกัน.

ความหมายที่แรก ให้ทรงอยู่ อย่าให้ตาย, แล้วในการทรงอยู่นั้นไม่ใช้อยู่หนึ่งๆ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงอะไร; การทรงอยู่นั้นมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ในตัว คือการเติบโตทางวิญญูณ มีความสว่างไสวแจ่มแจ้งทางวิญญูณ ยิ่งขึ้นๆ อยู่ในตัวการดำรงอยู่แห่งชีวิต

(โวมกขธรรมประยูกต์, ๒๕๑๙: ๕๕๐-๕๕๑)

ชาติ-ความเกิด

ชาติ คืออะไร? ชาติคือการเกิดขึ้น หรือการก้าวลง หรือการเป็นพร้อมขึ้นมาในหมู่สัตว์นิกาย, การปรากฏแห่งขันธ์ทั้งหลาย, การได้อายตนะเฉพาะ; นี้เรียกว่าชาติ.

(โอส้าเรตัพพธรรม, ๒๕๒๕: ๓๗๐)

...คำว่า ชาติ มี ๒ ความหมาย : ชาติ ความเกิด นี้มี ๒ ความหมาย: ชาติในภาษาคน ก็คือ เกิดจากท้องแม่, ชาติในภาษาธรรม คือ เกิดทางจิตใจด้วยอำนาจของอวิชชา เกิดจากอวิชชา ตัณหา อุปาทาน, นั้นชาติในภาษาธรรม คือความรู้สึกว่าตัวกู ว่าของกู เกิดขึ้นมาในใจนี้ เกิดมาจากอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ซึ่งมันส่งกันมาตามลำดับ.

อวิชชาในขณะแห่งผัสสะ ทำให้เกิดตัณหาอย่างนั้นอย่างนี้ อยากอย่างนั้นอย่างนี้, ตัณหาให้เกิดอุปาทานอย่างนั้นอย่างนี้, พอเกิดอุปาทานก็มีความรู้สึกตัวกู ว่าของกู, นี้ ชาติในภาษาธรรม ภาษาจิต เกิดเป็นตัวตนขึ้นมา, อันนี้เป็นตัวการที่จะมีความทุกข์, มีความทุกข์อย่างละเอียดตลอดเวลา, ชาติชนิดนี้มันจะเป็นปัญหา.

ชาติที่เกิดมาจากท้องแม่นั้นทุกชนิดเดียว บางที่จะไม่ทุกข์ก็ได้ แล้วก็เสร็จกันไปแล้ว มันเสร็จกันไปแล้ว ไม่มีเกิดอีกแล้ว, ในตลอดชาตินี้ไม่มีเกิดอีกแล้ว.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีส่วนโวมกข ตอน๑, ๒๕๒๙: ๒๐๖-๒๐๗)

ความเกิดทางจิตวิญญาณ

โอบปาติกะ คือ เกิดทางจิตวิญญาณ เช่นว่าพอเราคิดอย่างพระ เราก็เกิดเป็นพระ, คิดอย่างฆราวาส ก็เกิดเป็นฆราวาส, พระเณรน้อยย่ออาดดีไป, พอคุณคิดอย่างฆราวาส คุณก็เกิดเป็นฆราวาสในผ้าเหลืองแหละ ที่วัดนั่นแหละ คุณก็เกิดเป็นฆราวาสในทางจิตใจ.

คำกล่าวในพระคัมภีร์ที่ว่า พระองค์ทรงอุบัติขึ้นมาในโลกนี้ หมายถึงถึงพระพุทธเจ้านะ, พระองค์ทรงอุบัติมาในโลกนี้ เพื่อประโยชน์แก่โลก. คำว่า อุบัติ นั้นแหละ คือคำว่าโอบปาติกะ พระสิทธิ์ตะกะไม่ต้องตาย แต่เกิดมาเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมา. ใช้คำว่า ทรงอุบัติขึ้นมาในโลกนี้; คำว่า อุบัติ ก็ เป็นกิริยานาม คำว่า โอบปาติกะ เป็นนามสมมติ ผู้มีอุปบัตินั้นแหละคือโอบปาติกะ, ฉะนั้นพระพุทธเจ้าตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า คือการเกิดเป็นพระพุทธเจ้า โดยวิธีโอบปาติกะ : จิตเป็นอย่างไรร เกิดเป็นอย่างนั้น, จิตเป็นอย่างไรรเกิดเป็นอย่างนั้น นั่นคือโอบปาติกะ.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีส่วนโมกข์ ตอน๑, ๒๕๒๙: ๒๑๓-๒๑๔)

ความตาย

ความตายภาษาคน ก็คือ ตายชนิดที่จะต้องเอาใส่ลงไปเผาไปฝัง แต่ความตายในภาษาธรรมะนั้นหมายถึงความสลายแห่งความรู้สึกที่ว่ามีเมื่อตะกั้นนั่นเอง คือ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นว่าเป็นตัวฉัน ตัวกู นั้นแหละมันสลายไป นี้เรียกว่า 'ความตาย' ในภาษาธรรมะ

(ภาษาคน - ภาษาธรรม, ๒๕๓๗: ๒๐ - ๒๑)

ธาตุ

คำว่า "ธาตุ" นั้น ขอให้จำไว้เป็นประโยชน์สั้นๆว่า: คือปัจจัยในชั้นรากฐานของสิ่งทุกสิ่ง มันเป็นมูล หรือเป็นเหตุ หรือเป็นปัจจัย, เรียกว่าเป็นปัจจัยก็แล้วกัน; ในชั้นที่เป็นรากฐานลึกสุดของสิ่งทุกสิ่ง หมายถึงความว่าสิ่งทุกสิ่งมันตั้งรากฐานอยู่บนสิ่งที่เรียกว่าธาตุ....

สิ่งที่ไม่มีชีวิต ก็เป็นธาตุ, มีชีวิต ก็เป็นธาตุ, เป็นวัตถุ มีแต่รูป ก็เป็นธาตุ, เป็นจิตเป็นใจก็เรียกว่า ธาตุ, แม้ที่สุดแต่พระนิพพานก็เรียกว่าธาตุ คือนิพพานธาตุ. สิ่งเหล่านี้มีอยู่ในส่วนลึกตามธรรมชาติ จึงเรียกว่า สภาวธรรม; แต่เมื่อมีเหตุปัจจัย โอกาสเหมาะสม ก็จะแสดงตัวออกมา. ที่พูดอย่างนี้ก็เรียกว่าพูดตามภาษาธรรม

(ปรมัตถสภาวธรรม, ๒๕๔๓: ๖)

ธาตุก็ดี ธรรมะนั้นก็ดี มีคำแปล ว่า ทรง, ทรงตัวเองด้วย, ทรงสิ่งอื่นด้วย ถูกสิ่งอื่นทรงไว้ด้วย นี่เป็นภาษาบาลี. มองดูสิ่งที่เรียกว่าธาตุ ตามหลัก เกณฑ์แห่งภาษาบาลีจะให้ความหมายนี้: ว่ามันเป็นสิ่งที่มีอยู่, หรือทรงอยู่ โดยตัวมันเอง แล้วมันก็ทรงสิ่งอื่นด้วยก็ได้, หรือว่ามันถูกสิ่งอื่นทรงด้วยก็ได้, เป็น ๓ ความหมายอยู่ดังนี้...

สำหรับภาษาอังกฤษ แปลคำว่าธาตุ ธา - ตฺ นี้ เป็นภาษาอังกฤษว่า *element* แปลว่าส่วนที่เป็นรากฐาน. ถ้าจะให้คำนิยามให้มันชัดเจนๆ ต้องพูดว่า "ส่วนประกอบ ส่วนสุดท้ายที่เป็นขั้นรากฐาน ที่ถูกต้องและจำเป็น เพื่อประกอบเป็นสิ่งสมบูรณ์ขึ้นมาสิ่งหนึ่งๆ". ความหมายของคำว่า *element* ในภาษาอังกฤษ คือส่วนประกอบส่วนสุดท้าย, หมายความว่าเราแยก ส่วนประกอบ แยกออกไป จนแยกออกไปไม่ได้อีก....

คำว่า ธา - ตฺ นี้ มันตรงกับภาษาละตินว่า *conditor*, คำ *conditor* นี้ ตรงกับคำว่า "ธรร ธาตุ" ในภาษาบาลี. คำนี้แปลว่า เหนือกันอยู่ และทรงกันไว้; แสดงความหมายเด่นชัดขึ้นไปอีก ว่ามันแยกกันไม่ได้, มันต้องเหนือกันอยู่ มันเหนือกันอยู่ผูกพันกันอยู่, มันจึงทรงตัวกันไว้ได้...

ถ้าเป็นภาษาวัตถุ มันก็หมายถึงตัววัตถุ อย่างภาษาเคมีหรือแม้แต่ ภาษาฟิสิกส์. คำว่า *element* หรือธาตุ มันหมายถึงวัตถุ, หมายถึงตัววัตถุ....

ในทางพุทธศาสนา ต้องการจะพูดถึงธาตุ ในภาษานามธรรม ไม่ใช่ใช้ ภาษาวัตถุ, เป็นภาษาจิตใจ; แม้จะเรียกว่ารูปธาตุก็หมายถึงนามธรรม คือ คุณสมบัติที่มีอยู่ในวัตถุ:...

การพูดถึงคุณสมบัติอย่างนี้เรียกว่าพูดถูกกว่าหรือพูดสูงกว่า คือไม่ได้หมายถึงตัววัตถุ แต่หมายถึงคุณสมบัติในวัตถุ; เช่นว่า ดินก้อนหนึ่ง ส่วนที่มันเป็นของแข็งกินเนื้อที่นั้น เป็นคุณสมบัติของธาตุดิน; ที่ในดินไม่ว่าดินชนิดไหน มันมีน้ำ มันมีความชื้น รวมอยู่ในนั้นด้วย, และดินไม่ว่าดินชนิดไหนมันมีธาตุไฟ มีอุณหภูมิระดับใดระดับหนึ่งรวมอยู่ด้วย, แล้วดินไม่ว่าดินชนิดไหนมันมีแก๊ส ซึ่งกำลังระเหยอยู่ตลอดเวลา...

ธาตุที่มีความเป็นตัวเองโดยเด็ดขาด เรียกว่า อสังขตธาตุ

ถ้าว่ามันเป็นตัวมันเองโดยเด็ดขาด ไม่มีอะไรมากระทำแก่มันได้; นี้ก็เลยเรียกเป็นพวกที่ตรงกันข้ามอีกพวกหนึ่ง ก็เรียกว่า อสังขตธาตุ. ในเมื่อเรียกสิ่งนอกนั้นว่าสังขตธาตุ เราก็เรียกสิ่งที่ตรงกันข้ามนี้ว่า อสังขตธาตุ, หรือ สัจจธาตุ - ความว่าง, หรือ นิพพานธาตุ นิโรธธาตุ ก็แล้วแต่; มีความหมายในทางนามธรรมทั้งนั้น. สิ่งที่เราเรียกว่าธาตุในพุทธศาสนา มีได้หมายเอาก้อนเนื้อ หรือวัตถุนั้นเป็นธาตุ; แต่หมายเอาคุณสมบัติ, และยังมีหมายเอาคุณสมบัติที่ถูกยึดถือว่า เป็นตัวกู - ของกู นั้นเป็นส่วนสำคัญ; มันยังเป็นนามธาตุมากขึ้น

(ปรมัตถสภาวะธรรม, ๒๕๔๓: ๑๕ - ๒๑)

ธาตุ ๓

ความหมายของคำว่า “ธาตุ” ถ้าจะจำแนกให้มันเป็นเค้าๆ, ก็จำแนกอย่างพระท่านสวดเมื่อตะกั้หน้าว่า: ธาตุมีอยู่ ๓ ธาตุ ๑. รูปธาตุ ธาตุที่ทำให้ปรากฏเป็นรูปธรรมขึ้นมา. ๒. อรูปธาตุ ธาตุที่ทำให้ปรากฏเป็นอรูปธรรมขึ้นมา. ๓. นิโรธธาตุ ธาตุที่ทำให้ปรากฏความดับแห่งธาตุทั้งหลายทั้งปวงขึ้นมา. มีอยู่ ๓ ธาตุเท่านั้น.

ธาตุที่ ๑ รูปธาตุ นี้เราคุ้นเคยกันมาก ทั้งในแง่ของวัตถุ และทั้งในแง่ของคุณสมบัติที่มีอยู่ในวัตถุนั้น; นี้เรียกว่ารูปธาตุหรือสังขตธาตุ, หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งก็เรียกว่ารูปธรรมก็ได้. เมื่อตะกั้นี้ได้บอกแล้วว่า คำว่าธาตุ, ธาตุ กับคำว่า ธรรม นี้ มาจากรากศัพท์อันเดียวกันแท้เลย: คือคำว่า ธร พุคฺว่า รูปธาตุ ก็คือ รูปธรรม, พุคฺว่า รูปธรรม ก็คือ รูปธาตุ...

ธาตุที่ ๒ เรียกว่า อรูปธาตุ ที่ทำให้เกิดอรูปธรรมทั้งหลาย. ธาตุนี้เรียกว่า สังขตธาตุ.

ธาตุที่ ๓ เรียกว่า นิโรธธาตุ หรืออสังขตธาตุ คือธาตุที่จะเป็นที่ดับเสียทั้งแก่รูปธรรม และอรูปธรรม. ธาตุมีเท่านั้น ไม่มีมากไปกว่านี้; ตั้งแต่ขั้ฝุ่นเม็ดหนึ่ง สูงขึ้นไปจนถึงเทวดา พระเจ้า จนกระทั่งถึงนิพพาน รวมได้เป็นสามอย่างเท่านั้นเอง คือ รูป อรูป และนิโรธ.

(ปรมัตถสภาวะธรรม, ๒๕๔๓: ๒๘)

ธาตุ ๖

คนเราประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ ธาตุ นี้ หมายความว่า สิ่งที่มีชีวิต ละก็จะต้องประกอบอยู่ด้วยธาตุ ๖ ธาตุ. ส่วนที่เป็นโครงร่างนี้ ก็เรียกว่า ธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ ๔ ธาตุ แต่ละอย่าง เป็นธาตุหนึ่งๆ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม. อีกธาตุหนึ่งก็คือ อากาศ หรือที่ว่างสำหรับเป็นที่ตั้ง ที่อาศัยแห่งธาตุเหล่านั้น; แล้วอีกอย่างหนึ่ง ก็คือ วิญญาณธาตุ. นี้คือธาตุใจ ที่จะปรุงกันขึ้นเป็นจิต เป็นใจ เป็นความรู้สึกนึกคิดได้.

(ปรมัตถสภาวะธรรม, ๒๕๔๓: ๗๑)

ทุกสิ่งเป็นสักว่าธาตุ

ขอให้ถือว่านี่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ที่แสดงให้เห็นว่า ทุกสิ่งเป็นสักว่าธาตุ; ทั้งนี้ก็เพื่อไม่ให้ไปหลงสำคัญผิดว่า เป็นสัตว์เป็นบุคคล...

ถ้ายังเห็นว่าเป็นธาตุอยู่ ไม่มีดม้หน้าว่าเป็นตัวตน ก็ไม่เห็นแก่ตน และไม่มีของตน; แล้วก็จะไม่เกิดกิเลส และไม่เกิดทุกข์. พอเห็นว่าเป็นบุคคล: สำคัญไปว่าร่างกายนี้ จิตใจนี้เป็นบุคคล เป็นตัวเป็นตน; ฝ่ายนี้เป็นเราขึ้นมา

ฝ่ายไหนก็เป็นเขาขึ้นมา; เป็นของเราของเขาขึ้นมา. ความเห็นแก่ตนของแต่ละฝ่ายทำให้เกิดเบียดเบียนกันก็ได้; แม้ฝ่ายเดียวก็ยิ่งเป็นทุกข์ เป็นร้อน เพราะกิเลสที่เกิดขึ้น เพราะความเห็นแต่ตนนั้นก็ได้.

(ปรมัตถสภาวะธรรม, ๒๕๕๓: ๔๒ - ๔๓)

ชั้นที่ ๕

รูปนั้นนับเป็นส่วนหนึ่ง. ส่วนนามหรือใจนั้นนับเป็น ๔ ส่วน; ทั้งนี้ก็เพื่อให้รู้ว่า ในส่วนที่เป็นนามหรือเป็นใจนั้น มันก็พร้อมเสมอที่จะทำหน้าที่ของมัน เช่น:

เวทนา นี้ก็พร้อมที่จะรู้สึกในสัมผัสนั้น เป็นความพอใจ หรือไม่พอใจขึ้นมา;

สัญญา ก็ทำหน้าที่ดำรงสติสัมปชัญญะสมปฤติอยู่เรื่อย;

สังขาร ก็พร้อมที่จะคิดนึกไปตามเหตุการณ์ที่แวดล้อมเรื่อย;

วิญญาณ ก็พร้อมที่จะรู้แจ้ง ที่ตา ที่หู ที่จมูก เป็นต้น ว่าอะไรเป็นอะไรอยู่เรื่อย.

ส่วนที่เรียกว่ารูปนั้น ก็หมายถึงเนื้อหนังร่างกายนี้เป็นส่วนใหญ่ แต่ยังมีหมายถึงรูปที่แฝงอยู่ในร่างกายนั้นด้วย กล่าวคือ ภาวะที่แฝงอยู่ในนั้น; เช่นร่างกายนี้เรายังมีภาวะที่แฝงอยู่ในนั้นว่า เป็นความสูงหรือต่ำ ดำหรือขาว ความเป็นหญิงหรือชายเหล่านี้เป็นต้นรวมอยู่ด้วย. ภาวะที่เป็นหญิงหรือเป็นชาย เป็นคนสูงหรือคนต่ำนี้ ก็รวมเรียกว่ารูปได้เหมือนกัน ดังนั้นจึงมีรูปโดยตรงคือเนื้อหนังร่างกาย, และก็มีรูปแฝง คือความเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ดูได้ที่รูปนั้น; นี้รวมเรียกกันว่ารูป. และเมื่อรวมเวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณเข้าอีกก็เป็น ๕; ๕ ส่วนซึ่งเรียกว่ากลุ่มหนึ่งของร่างกายและจิตใจ ซึ่งรวมกันเป็นคนหนึ่งนั่นเอง.

(พุทธทศจริยธรรม, ๒๕๑๖: ๔๖-๔๗)

เมื่ออาตมาแรกบวช แล้วก็เรียนธรรมะตามที่มีสอนกันอยู่ สังเกตเห็นว่าทุกคนมีความรู้เรื่องธรรมะเกี่ยวกับเรื่องชั้นทั้งหลายนี้ แปลกไปจากความจริง ที่เราจะหาพบได้จากพระบาลีโดยตรง. ทุกคนรู้เรื่องชั้นห้า จำชื่อได้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ, แล้วก็ทำตัวเป็นผู้รู้वादแบ่งว่าดีกว่าคนที่ไม่รู้คำว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่พิจารณาดูแล้วเห็นว่ามันชอบกล คือมีการสอนให้รู้ว่าชั้นทั้งหลายชั้นนั้น เป็นสิ่งที่มีอยู่พร้อมกันได้ในขณะที่เดียวกัน ในบุคคลคนหนึ่ง, คล้ายๆกับว่าเอาคนคนหนึ่ง มาผ่าแล่งให้ออกเป็นส่วนๆได้ ๕ ส่วน อย่างนั้นแหละ เคยสอนกันว่า แม้เวลาหลับ เราก็มีชั้นห้าอยู่ครบ เขาเดาเอาเอง.

เดี๋ยวนี้ จากความรู้ที่อาตมาได้ทศศึกษามาเป็นสิบๆปี มันไปได้ความรู้เป็นอย่างอื่น, ไม่เหมือนนั้น ว่าชั้นแต่ละชั้นนี้ มันจะมีพร้อมกันทั้ง

๕ ชั้นที่ไม่ได้, แล้วมันจะมีอยู่ในขณะที่หลับนั้นก็ได้; แม้แต่รูปชั้นก็ไม่ได้เรียกว่ามีอยู่ในขณะหลับ แม้ว่าร่างกายมันนอนอืดก็อยู่ในเวลาหลับ อันนั้นมันยังมีใช้รูปชั้น.

มันจะเป็นสิ่งที่เรียกว่ารูปชั้น ก็ต่อเมื่อมันทำหน้าที่; ถ้าเมื่อร่างกายที่ประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ นั้น ทำหน้าที่ของรูปอยู่ เมื่อนั้นจึงจะเรียกว่ามีรูปชั้น, ถ้ามันหลับ มันไม่ได้ทำหน้าที่ของรูปชั้น คือทำหน้าที่สำหรับจะเป็นที่ตั้งแห่งจิตสำหรับจะรู้อารมณ์ หรือว่าจะเป็นอารมณ์ สำหรับให้จิตรู้ก็ตาม.

ร่างกาย ดิน น้ำ ลม ไฟ ประกอบกันอยู่นี้ บางส่วนมันเป็นลูกตา, บางส่วนมันเป็นหู, บางส่วนมันเป็นจมูก, บางส่วนมันเป็นลิ้น, บางส่วนมันเป็นผิวหนัง, บางส่วนมันก็เป็นของที่เนื่องกันอยู่กับสิ่งเหล่านั้น, ถ้ามันทำหน้าที่ เช่นรูปที่เป็นลูกตา ทำหน้าที่แห่งการเห็นรูป เพราะเนื่องกันกับอายตนะหรือรูปภายนอก แล้วเกิดจักขุวิญญาณ; อย่างนี้แล้ว ลูกตาซึ่งเป็นรูปนั้น จะกลายเป็นรูปชั้นขึ้นมา หรือว่าส่วนใดของร่างกายทั้งหมดนั้น ทำหน้าที่ให้จิตได้รู้จักสิ่งทั้งปวงที่มากกระทบขึ้นมา ร่างกายนั้นจึงจะเป็นรูปชั้น.

รูปล้วนๆ ยังไม่ทำหน้าที่ของรูป ยังไม่เรียกว่ารูปชั้น, รูปชั้นจะเกิดขึ้น ก็ต่อเมื่อรูปกายนั้นทำหน้าที่ของรูป คือเป็นที่ตั้งแห่งนามหรือจิต ได้ทำหน้าที่ของมันได้ด้วย. เมื่อใดรูปกายรับใช้จิต ให้จิตทำหน้าที่ของมันได้ เมื่อนั้นเรียกว่าเรามีรูปชั้น. ดังนั้นมันต้องเป็นเวลาที่ตั้งอยู่ มิใช่หลับ และเป็นเวลาที่อาจจะรับอารมณ์ข้างนอกได้, คือตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รส กายได้สัมผัสผิวหนัง, ดังนี้ จึงเรียกว่ามีรูปชั้น.

เมื่อมันมีรูปชั้นข้างนอกข้างในถึงกันเข้าแล้ว ก็เกิดจักขุวิญญาณเป็นต้น นี้ก็เรียกว่าวิญญาณชั้น. เมื่อจักขุวิญญาณทำหน้าที่อย่างนั้นอยู่ครบทั้ง ๓ สิ่งคือจักขุ และรูป และวิญญาณชั้นแล้ว ก็เกิดผัสสะ มันตามกฎของธรรมชาติ, เกิดผัสสะ แล้วก็เกิดความรู้สึกที่เป็นเวทนา, จึงจะเรียกว่าเกิดเวทนาชั้น.

เวทารู้สึกอย่างไรไปตามกฎของธรรมชาติแล้ว มันเกิดจิตอีกส่วนหนึ่ง สำคัญมันหมายลงไปในเวทานั้นว่าเป็นอะไร ว่าเป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นสันติ ชั้นเลิศ ชั้นกลาง, ว่าเป็นอะไรก็ตาม, ที่แล้วแต่ว่ามันจะสำคัญลงไปด้วยจิตที่ยังโง่อยู่จึงจะเรียกว่า สัญญาชั้น ได้เกิดขึ้น เพราะสำคัญมันหมายลงไปที่เวทานั้น.

ครั้นสัญญาชั้นสำคัญมันหมายความว่าอย่างไรแล้ว มันก็จะเกิดความคิดนึกเนื่องด้วยความมันหมายนั้นว่าจะเอาว่าจะมีว่าจะได้ว่าจะทำลายว่าจะทะนุถนอม เป็นต้น มันก็เกิดสังขารชั้น, สังขารชั้นจึงเพ็งมี.

นี่ท่านลองคิดดูเถอะว่าชั้นทั้ง ๕ นั้นมันจะมีพร้อมกันอยู่ได้อย่างไร เพราะว่ามันต้องอาศัยซึ่งกันและกัน, แล้วจิตนี้มันก็ดวงเดียว ทำหน้าที่ ๕ อย่างพร้อมกันไม่ได้ มันจึงทำหน้าที่ไปตามลำดับ.

เรื่องชั้น ๕ เป็นเรื่องสำคัญ ในฐานะเป็นเรื่องพื้นฐานสำหรับการศึกษา, โดยเหตุที่ว่า ชั้น ๕ เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือว่าตัวตน; ถ้าเราไม่รู้

เรื่องชั้นนี้ ๕ อย่างถูกต้อง ก็ต้องมีความยึดถือว่าตัวตนอยู่ตลอดไป. ดังนั้น เราจะต้องรู้เรื่องชั้นนี้ ๕ ให้ถูกต้องและให้สมบูรณ์ จึงจะสามารถถอนความยึดถือว่าตัวตนเสียได้ ในสิ่งทั้งปวง นี่ความรู้เรื่องชั้นนี้ทั้ง ๕ จึงเป็นเรื่องสำคัญ; ถ้ามันยังหลับอยู่ ยังมีดอยู่ มันก็ไม่สำเร็จประโยชน์อะไร

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีส่วนโหมกข์ ตอน๑, ๒๕๒๙: ๔๓๙- ๔๔๑)

จิต

นักปราชญ์บัณฑิตทั้งหลาย ตั้งแต่กาลก่อนพระพุทธเจ้าก็ดี หรือพระพุทธเจ้าเองก็ดี ได้ยืนยันเป็นอันเดียวกันว่า สิ่งที่เราเรียกว่า จิต นี้ เป็นสิ่งที่รู้อะไรได้ในตัวมันเอง. ที่เขาเรียกว่า ม - น หรือ มโนนี้ คำนี้แปลว่า รู้; หมายความว่า ธรรมชาตินี้เป็นธรรมชาติที่รู้ได้ในตัวมันเอง; เพราะมันมีคุณสมบัติรู้ เช่นเดียวกับว่า ไฟมีคุณสมบัติร้อน หรือมีคุณสมบัติเผาสิ่งที่เข้าไปเกี่ยวข้อง เข้าไปสัมพันธ์ ไฟมีคุณสมบัติอย่างตายตัวอย่างนี้.

ที่นี้สิ่งที่เรียกว่า จิต หรือธาตุจิต หรือมโนธาตุนี้ ก็เหมือนกัน มีคุณสมบัติตายตัวอยู่อย่างหนึ่ง คือว่ารู้; เพราะว่ามันมีแสงสว่างอยู่ในตัวมันเอง. แต่ที่นี้ถ้าหากว่า เอาโศคนไปหุ้มให้หนาๆ เข้าไว้ มันก็ส่องแสงออกมาไม่ได้.

เหมือนกับเราเอาเพชรสักเม็ดหนึ่งมาหุ้มโศคนไว้ รัศมีของเพชรส่องออกมาได้อย่างไร? ที่แท้มันก็ส่องอยู่ แต่มันถูกปิดบังไว้ด้วยโศคน เราจึงมองไม่เห็นรัศมีของเพชร. จิตนี้ก็เหมือนกัน ถ้าอย่างมีสิ่งที่เรียกว่า ความบัง เข้าไปปกปิดหุ้มห่อแล้ว จิตนี้ก็รู้อะไรได้ ตามคุณสมบัติในตัวมันเอง. เพราะฉะนั้น หน้าที่ของเราจึงมีอยู่แต่เพียงว่า ช่วยแกะโศคนนั้นออก.

(วิสาขบูชาเทศนา, ๒๕๒๕: ๒๑๘-๙)

จิต เป็นเหมือนความว่าง ซึ่งภายในนั้น ย่อมไม่มีความสับสนและความไม่ดีต่างๆ ดังจะเห็นได้ในเมื่อดวงอาทิตย์ผ่านไปในที่ว่างนั้นย่อมส่องแสงไปได้ทั้งสี่มุมโลก. เพราะว่าเมื่อพระอาทิตย์ขึ้น และให้ความสว่างทั่วทั้งพื้นโลก ความว่างที่แท้จริงนั้น ก็ไม่ได้สว่างขึ้น; และเมื่อพระอาทิตย์ตก ความว่างก็ไม่ได้มืดลง. ปรากฎการณ์ของความสว่างและความมืด ย่อมสลับเปลี่ยนซึ่งกันและกัน แต่ธรรมชาติของความว่างยังคงไม่เปลี่ยนแปลงอยู่นั่นเอง.

จิต ของพุทธะ และของสัตว์ทั้งหลาย ก็เป็นเช่นนั้น. ถ้าเธอมองดูพุทธะ ว่าเป็นผู้แสดงออกซึ่งความปรากฏของสิ่งที่บริสุทธิ์ผ่องใสและรู้แจ้งก็ดี, หรือมองดูโลกทั้งหลาย ว่าเป็นผู้แสดงออกซึ่งความปรากฏของสิ่งที่โง่งมมืดมน และมีอาการสลบไปสลก็ดี, ความรู้สึกนึกคิดเหล่านั้น อันเป็นผลเกิดมาจากความยึดมั่นต่อรูปธรรมนั้น จะกันเธอไว้เสีย จากความรู้อันสูงสุด

ถึงแม้ว่าเธอจะปฏิบัติตามตลอดก็กับปีนั้นไม่ถ่าน ประคองเม็ดทรายในแม่น้ำคงคาแล้วก็ตาม.

มีแต่ จิตหนึ่ง นี้เท่านั้น และไม่มีสิ่งอื่นใด แม้แต่อนุภาคเดียวที่จะอิงอาศัยได้ เพราะว่า จิต นั้นเอง คือ พุทธร. ถ้าพวกเธอซึ่งเป็นนักศึกษาเรื่องทาง ทาง ทางโน้น ยังไม่ล้มตาต่อสิ่งซึ่งเป็นสาระ กล่าวคือ จิตนี้, พวกเธอจะต้องปิดบัง จิต นั้นเสีย ด้วยความคิดปรุงแต่งของเธอเอง. พวกเธอจะเที่ยวแสวงหาพุทธรนอกตัวเธอเอง และพวกเธอจะยังคงยึดมั่นต่อรูปธรรมทั้งหลาย, ต่อการปฏิบัติเมฆาบุญต่างๆ และสิ่งอื่นๆ ทำนองนั้น. ทั้งหมดนี้เป็นอันตราย และไม่ใช้หนทางอันนำไปสู่ความรู้อันสูงสุดที่กล่าวนั้น แต่อย่างใดเลย.

(คำสอนอ่าวโป: ๗)

อายตนะ

อายตนะ หมายถึงที่มา, ทางมา หรือบ่อเกิด, บ่อที่ให้เกิดอะไรขึ้นมา, ทางที่จะให้อะไรมาสู่ แล้วมีอันนั้นขึ้นมา, หรือที่ๆมีอะไรมาสู่แล้วมีอะไรอันนั้นขึ้นมา นั่นแหละเรียกว่าอายตนะ...

พิจารณาคุณลักษณะหนึ่ง จะเห็นลึกลงไปอีกสักหน่อยหนึ่งว่า อายตนะ หมายถึงที่ หรือสิ่ง หรืออะไรก็ตาม ที่จะทำความรู้สึกได้, ทำให้เกิดความรู้สึกขึ้นมาได้, เป็นบ่อเกิดของความรู้สึกทางตา ทางหู เป็นต้น; จึงเอามาใช้เป็นภาษาธรรม. คำว่าอายตนะ ถูกเอามาใช้เป็นภาษาธรรม จำกัดความชัดเจนไปว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้กลุ่มหนึ่ง, แล้วรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณฺ์ นี้อีกกลุ่มหนึ่ง. อย่างแรกเป็นอายตนะภายใน, อย่างหลังเป็นอายตนะภายนอก; นี้เป็นทางมา เป็นที่มา, เป็นบ่อเกิด, ของ "เรื่อง". "เรื่อง" นี้คืออะไร? คือการปรุงแต่งทางจิต ที่จะเกิดกิเลสและความทุกข์...

อายตนะทั้ง ๒ กลุ่มนั้นแหละคือสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านแสดงว่าสิ่งทั้งปวง; ท่านตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย, เราจะแสดงสิ่งทั้งปวงแก่เธออย่างนี้ : สัพพํ โภ วิภิกขเว เทสิสฺสามิ แล้วก็ทรงแสดง ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับสัมผัสทางผิวกาย ใจกับความรู้สึกที่รู้สึกแก่ใจ อย่างนี้; ๖ คู่ ๑๒ อย่าง นี้คือสิ่งทั้งปวง. เราตั้งหลักกันเสียใหม่ว่า อายตนะนี้คือสิ่งทั้งปวง ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่อายตนะ; ถ้าไม่เกี่ยวกับอายตนะ สิ่งนั้นก็มีเหมือนกับไม่มี.

ตรงนี้ต้องคิด ต้องสังเกตให้ดี เดี่ยวจะไม่เข้าใจ. ถ้าไม่เป็นสิ่งที่เข้ามาสู่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจได้แล้ว ก็เหมือนกับไม่มี จริงไหม? อะไรละ ที่ว่ามันจะมีอยู่ได้โดยที่ไม่ต้องเข้ามาสู่ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ? หรือว่าถ้าเราไม่มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เสียอย่างเดียว เท่านั้น สิ่งทั้งหลายก็

เหมือนกับไม่มี, มีค่าเท่ากับไม่มี. นี่ อย่างเราเฝ้าอยู่เดี๋ยวนี้ ถ้าเราไม่มีหู จะมีเสียงได้อย่างไร? นี่ก็เหมือนกับว่า เรายังไม่ได้มีและไม่ได้ร้อง. นี่จึงเรียกว่า สิ่งทั้งปวงนั้นมันอยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ; เราเรียกสั้นๆว่า อายตนะ สิ่งทั้งปวงคืออายตนะ มี เท่านั้นเอง.

(ปรมัตถสภาธรรม: ๒๕๔๓: ๒๓๙ – ๒๔๐)

สังขาร

สังขาร มันมีถึง ๓ ความหมายอย่างนี้ ผู้ปรุงแต่งก็เรียกว่าสังขาร, ผู้ถูกปรุงแต่งก็เรียกว่าสังขาร, กิริยาปรุงแต่งก็เรียกว่าสังขาร.

(ธรรมบรรยายต่อทางสุนัข(ระดับมหาวิทยาลัย๑๐ชั่วโมง), ๒๕๒๕: ๒๗๑)

คำว่า สังขาร ในภาษาธรรมะแท้ๆ ไม่ได้เพ่งเล็งถึงร่างกาย มันเพ่งเล็งถึงความหมายไกลไปกว่านั้น. ต้องฟังให้ดีว่าสังขารนั้นคืออะไร คำว่า สังขารนี้แปลว่าการปรุงแต่ง; สังขาร โดยคำบาลี ก็แปลว่ากระทำพร้อม, สัก แปลว่า พร้อม, ขาร คือ การนั่นเอง, สังขารก็แปลว่ากระทำพร้อม กระทำครบ ก็คือปรุง, เราเรียกสั้นๆว่าปรุง. ถ้ามีการกระทำครบถ้วนจนให้เกิดสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้นมา เราเรียกว่ามันปรุง.

(ฟ้าสว่างระหว่าง๕๐ปีที่มีส่วนโหมกซ์ ตอน๑, ๒๕๒๙: ๔๔๔-๔๔๕)

ปฏิภิกิริยาที่เกิดมาจากการปรุงแต่ง เรียกว่ารส ในที่นี้ เป็นที่ตั้งแห่งความยินดีของสัตว์ที่ยังมีวิชชาหรือโง่เขลา. สิ่งนี้เป็นสังขารที่กำลังเป็นปัญหา ยิ่งกว่าสังขารในความหมายใดๆ; เพราะว่าเราจะไปทำผิดอะไร ไปหลงในอะไร นั่นก็คือไปหลงในสังขารส่วนนี้ คือส่วนที่เป็นรสของการปรุงแต่งนั้น: ระบุไปตรงๆก็ว่าสุขเวทนาทั้งหลาย.

(โหมกซ์ธรรมประยงค์, ๒๕๑๙: ๑๘๔)

การปรุงแต่งนั้นแหละเป็นความทุกข์ เพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่าการปรุงแต่งนั้นต้องเนื่องด้วย อวิชชา ตัณหา อุปาทาน; เพราะฉะนั้นจึงเป็นทุกข์. หรือพูดกันง่าย ๆ ว่าเพราะการปรุงแต่งนั้นทำให้หยุดไม่ได้. การปรุงแต่งต้องเปลี่ยนแปลงเรื่อย มันหยุดไม่ได้; เพราะฉะนั้นจึงเป็นทุกข์.

(โอส้าเรตัพพธรรม, ๒๕๒๕:๓๒๒)

อารมณ์

คำว่าอารมณ์ในภาษาไทยนั้น หมายถึงความรู้สึกในใจมากกว่า; เช่นพื้นเพของจิตใจในขณะนั้นเป็นอย่างไร, เรียกว่าอารมณ์ของเขาเป็นอย่างไร, อารมณ์กำลังดี อารมณ์กำลังไม่ดี. นี้คำว่าอารมณ์ในภาษาไทยใช้กันไปเสียอย่างนี้; มันคนละเรื่องกับในภาษาบาลี ซึ่งคำว่า "อารมณ์" หมายถึงสิ่งที่จะเข้ามากระทบ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ.

ถ้ากระทบแล้วเกิดความรู้สึกอย่างไร งุ่นง่านอยู่ในใจ อันนั้นไม่ได้เรียกว่าอารมณ์; อันนั้นก็เรียกว่า กิเลสอย่างอื่น เช่นเรียกว่า ตัณหาบ้าง อุปาทานบ้าง; ถ้าจัดเป็นพวกขันธ์ ก็เรียกว่า เวทนาขันธ์บ้าง สัญญาขันธ์บ้าง สังขารขันธ์บ้าง; ถ้าเป็นความคิดที่งุ่นง่านก็เรียกว่า สังขารขันธ์ ทั้งนั้น; ดังนั้นเราจะต้องถือเอาคำว่า อารมณ์ในบาลีมาเป็นหลัก.

อารมณ์ ถ้าถือตามหลักในทางพุทธศาสนา ก็แปลว่า สิ่งที่อาศัยกันกับจิต จะเรียกว่า เป็นที่หวังของจิต มันก็ยังได้; ถ้าเข้าใจผิดมันก็ผิดได้; เรียกว่าสิ่งที่อาศัยอายตนะ แล้วก็เกิดเป็นความรู้สึกเป็นจิตขึ้นมา จิตกำลังหวังสิ่งนั้นเป็นอารมณ์ก็ได้; แต่จะให้เป็นตัวตนนั้นไม่ได้.

โดยพยัญชนะก็มีอยู่อย่างนี้ ตัวพยัญชนะก็ยังกำกวม อารมณ์ หรือที่มาจาก อาลัมพณ ก็แปลว่า ที่หวังของจิต. ถ้าจะถือว่ามาจาก รม ที่แปลว่า ยินดี ก็แปลว่า มันเป็นที่หลงใหลยินดีของจิต อย่างนี้ก็ยิ่งได้อีก.

แต่ขอให้อธิบายจากภายในดีกว่า ที่จะมาอธิบายจากตัวหนังสือ เมื่อตากระทบรูปเมื่อหูกระทบเสียง เป็นต้น มันเกิดอะไรขึ้นในใจ, แล้วสังเกตเอาที่นั่นก็แล้วกันว่ารูปที่มากกระทบตานั่นมันคืออะไร? เสียงที่มากกระทบหูนั่นมันคืออะไร? จะค่อยเข้าใจแจ่มแจ้งขึ้นทีละน้อยๆ ว่า อารมณ์นั่นคืออะไร. แต่ให้เข้าใจไว้ที่หนึ่งก่อนว่า สิ่งที่เราเรียกว่าอารมณ์ๆ ที่มากกระทบนี้ มันยังไม่ดีไม่ชั่ว ยังไม่จัดเป็นสิ่งดีสิ่งชั่ว; อารมณ์ล้วนๆ ยังไม่ดีไม่ชั่ว จะได้รู้จักป้องกันอย่าให้เป็นไปในทางชั่ว, ให้เป็นไปในทางดี ได้ตามปรารถนา.

(ก ข กา ของการศึกษาศาสนศาสตร์, ๒๕๒๘: ๑๖๖-๑๖๘)

ถ้าจะพูดโดยข้อเท็จจริง หรือ ตามสถานการณ์ที่เป็นอยู่จริง ในชีวิตของเรา อารมณ์มันก็คือ "โลก" นั่นเอง. เดียวนี้เราไม่รู้จัก โลก ในฐานะอย่างนี้, เราไปเข้าใจความหมายของคำว่า โลก แคบไปบ้าง หรือว่า เขาไปบ้าง.

ถ้าจะรู้ตามหลักพุทธศาสนาแล้ว โลกทั้งหมดก็คือสิ่งที่จะมาปรากฏแก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเรา, เรามีเพียง ๖ อย่าง, แล้วมันก็ปรากฏได้เพียง ๖ ทาง, มากกว่านั้นมันปรากฏไม่ได้. ดังนั้น โลก ก็คือสิ่งที่มาปรากฏแก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ๖ อย่างของเรา. โลกก็คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ ๖ ประการเท่านั้น, ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น.

ฉะนั้น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ แต่ละอย่างๆ ก็คือ โลกในแต่ละแง่มุม นั่นเอง. ที่เป็น รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ก็อยู่ข้างนอก จะเรียกว่าอยู่ข้างนอกก็ได้. ที่เป็นอารมณ์เกิดขึ้นในใจ ประจักษ์ในใจก็

เรียกว่า โลกข้างใน ก็ได้; แต่มันก็เป็นโลกอยู่นั้นแหละ; เพราะมันเป็นสิ่งที่จิตจะต้องรู้สึก จิตรู้สึกก็เรียกว่าโลกสำหรับจิต ตา หู จมูก ลิ้น กาย รู้สึก ก็เรียกว่าโลกสำหรับตา หู จมูก ลิ้น กาย. นี้ขอให้มองให้ชัด ตามพระพุทธประสงคฺว่า โลกคืออารมณ์, อารมณ์ก็คือโลก.

(ก ข กา ของการศึกษาพุทธศาสนา, ๒๕๒๘: ๑๗๐-๑๗๑)

กิเลส

คำว่า "กิเลส" ตามตัวหนังสือ แปลว่า เศร้าหมอง เพราะฉะนั้นคำว่า กิเลส ก็ไม่มีอะไรมาก นอกจากสิ่งที่ทำให้เราเศร้าหมอง...คำว่า "เศร้าหมอง" ในที่นี้ ต้องหมายให้กว้างทั่วไป เช่นว่า ราคะหรือโลภะ ทำให้เศร้าหมอง, โทสะ ความโกรธ ประทุษร้าย ทำให้เศร้าหมอง, โมหะ ทำให้เศร้าหมอง

(หลักปฏิบัติที่สำคัญในพระพุทธศาสนา, ๒๕๕๒: ๑๕๒)

กิเลสไม่มีตัวไม่มีมีต้นอะไร เป็นความรู้สึกที่ปรุงแต่งขึ้นมาในจิตใจ แต่มันก็มีฤทธิ์มีเดชมากเหลือประมาณ แล้วก็ทำให้เกิดกรรมขึ้นมา แล้วมันช่วยไม่ได้ที่จะไม่ให้ไปไปตามกรรม, หรือตามผลกรรม, เพราะมันมาจากอวิชชา; ต่อเมื่อทำลายอวิชชาได้จึงจะไม่เป็นกิเลส ไม่ทำกรรม ไม่รับผลกรรม. ถ้ายังโง่งอยู่แล้วก็ต้องมีกรรม มีรับผลกรรม.

(เตกัจฉกธรรม, ๒๕๑๙: ๒๘๒)

กิเลสมันทำหน้าที่ของมันได้ทุกอย่าง; ที่ร้ายกาจที่สุดอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า "มันตอก" หรือ "มันตริง" หรือ "มันลงหมุด" ยึดแน่นไว้กับความทุกข์หรืออารมณ์ที่มาทำให้เกิดความทุกข์

กิเลสนี้มันมีอาการเหมือนกับดอกตะปู หรือว่าตริงไว้ด้วยหมุด ปักเสียบไว้ให้มันติดอยู่ที่นั่น เหมือนเอาหลาวเสียบปลาให้มันติดอยู่กับดินนั้น. จิตหรือวิญญาณของคนมันจึงติดแน่นอยู่กับโลกหรือความทุกข์.

นี่เรียกว่า เรามันถอนตัวออกมาจากความทุกข์ได้ยากเพราะเหตุนี้คือติดอยู่ในวิภวสังสารเหมือนที่กล่าวแล้วข้างต้นนั้น, หลุดออกมาได้ยาก. ไม่สามารถที่จะทำลายวิภวสังสารให้หยุด ให้แตกกระจายออกไป, มันก็ติดแน่นไปกับวิภวสังสาร เป็นวงกลม ด้วยแรงเหวี่ยงของวิภวสังสารที่มีความดึงดูดมาก.

(เตกัจฉกธรรม, ๒๕๑๙: ๗๖)

สิ่งที่เรียกว่ากิเลสนั้น โดยเนื้อแท้มันเป็นตัวพลังงาน ที่รุนแรงอย่างใดอย่างหนึ่ง เหมือนกับภาวะที่เป็นสติปัญญาเหมือนกัน. พลังงานที่มี

สัมมาทิฏฐิครอบงำ เราเรียกว่า กำลังของสติปัญญาหรือกำลังของวิพริ ที่ จะทำให้ตรัสรู้; แต่พลังงานที่ถูกครอบงำโดยมิจฉาทิฏฐินั้น เราเรียกว่ากิเลส. (ขุมนมมัลล่ออายุ เล่ม๑, ๒๕๒๕: ๑๐๕-๑๐๖)

ราคะ โทสะ โมหะ

กิเลส นั้นมีมาก โดยเค้าใหญ่ๆ หรือที่เป็นประธานท่านทั้งหลายก็ ได้ยินกันอยู่แล้วว่ามีอยู่ ๓ คือ ราคะ หรือโลภะ น้อย่างหนึ่ง, อย่างที่สอง คือโทสะ หรือโกรธ, อย่างที่สาม คือโมหะ; หรือพูดติดปากอย่างที่ชาวบ้าน ว่า ก็คือ โลภ โกรธ หลง หรือว่า ราคะ โทสะ โมหะ ก็สุดแท้. ชื่อนี้มันเป็น ประธานของกิเลส เป็นหัวหน้าอยู่ ๓ อย่าง แต่อย่าลืมนะว่าทั้งสามมันก็เป็น ของมาจากต้นตอเดียวกัน คือมาจากอวิชชาทั้งนั้น ไม่ว่า โลภะ โทสะ โมหะ ล้วนมาจากต้นตอเดียวกัน คือ อวิชชา ทั้งนั้น; แต่โดยหน้าที่หรือ อาการที่มันแสดงออกมา นั้นต่างกัน เราจึงบัญญัติชื่อให้เป็นชื่อ ๓ ชื่อได้. ท่านนิยมบัญญัติกันมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล หรือก่อนพุทธกาลก็ตาม เป็น ๓ นี้ทั้งนั้น ท่านเอาอะไรเป็นเกณฑ์แบ่ง? อาตมาอยากจะแนะนำตามความเข้าใจ ของตนเอง โดยอาศัยการสังเกตจากเรื่องต่างๆที่มีอยู่ในพระคัมภีร์ ว่า ท่านแบ่งกิเลสออกเป็น ๓ อย่างนั้น มีหลักดังนี้:

กิเลสประเภทแรก คือราคะ หรือโลภะนั้น หมายถึงกิเลสที่เป็นเหตุให้ เข้าไปหาอารมณ์ เข้าไปรักไปยึดถือ ไปกอดรัด ในอารมณ์คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส; นี่เป็นกิเลสอย่างแรก มีอาการอย่างนี้.

กิเลสประเภทสอง คือโทสะ หรือโกรธนั้น มันมีอาการที่จะผลักดัน ออกไปเสียให้พ้นจากตัว คือผลักให้ออก แทนที่จะเข้าหาอารมณ์ มันตรง กันข้ามกับอย่างแรกเช่นนี้.

กิเลสประเภทสาม คือโมหะนั้น ไม่มีอาการทั้งสองอย่างนั้นเลย เพราะมันปราศจากความรู้ มันจึงอยู่ในลักษณะที่งมงาย ไม่รู้อย่างไรแน่ แล้ว เป็นเหตุให้วนเวียนอยู่รอบอารมณ์นั้น ไม่รู้อะไรจะเอาดี หรือไม่เอาดี.

(หลักพระพุทธศาสนา, ๒๕๕๒: ๑๕๖ - ๑๕๗)

ตัณหา

เหตุให้เกิดทุกข์ เรียกว่า ทุกขสมุทัยสัจจะ: สมุทัย แปลว่า ตั้งขึ้นอย่าง ครอบงำ, เรียกสั้นๆว่า สมุทัย แปลว่า ตั้งขึ้นอย่างครอบงำ; ทุกขะ ก็ แห่ง ทุกข์ ทุกขสมุทัย ก็ การตั้งขึ้นอย่างครอบงำแห่งทุกข์ คือเหตุให้เกิดทุกข์.

นั่นคืออะไร? ที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสมากที่สุด; เราก็ได้ยินมากที่สุด แล้วเป็นเรื่องแรกเป็นปริยายอันแรก ก็คือตรัสว่า ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์. มีพระบาลี อย่างที่สวดกันอยู่ ยายั ตณฺหา ปิโณพฺ ภาวิกา นนฺทิตราคสฺหคฺคา ตตฺตรตฺตราภินนฺทินิ - ตัณหาใดมันเป็นไปเพื่อภพใหม่เกิดใหม่ ประกอบอยู่

ด้วยนันทราคะ คือความกำหนดด้วยอำนาจแห่งความเพล็น เป็นเหตุให้เพล็นอย่างยิ่งในอารมณ์นั้นๆ นี้เรียกว่าตัณหา; อย่างที่มีบาลีธรรมจกก็เป็นหลักฐานอยู่เป็นสูตรแรก ความอยากเกิดขึ้นแล้ว ความทุกข์ก็จะตามมา แต่ว่าความอยากในที่นี้ต้องเรียกว่า ตัณหา จึงจะเป็นสิ่งที่มาจากอวิชชา.

ข้อนี้ภาษาไทยพูดกำกวมว่า ความอยาก; ความอยาก เป็นตัณหาก็ได้, ไม่เป็นตัณหาก็ได้. ต่อเมื่อมันมาจากอวิชชา ความอยากจึงจะเป็นตัณหา. ถ้ามาจากสติปัญญาที่ถูกต้อง ความอยากนั้นมิได้เป็นตัณหา; แต่เป็นเหตุอันหนึ่งซึ่งจะทำให้เกิดการกระทำ, เกิดการกระทำที่มีประโยชน์ก็ได้. ฉะนั้นถ้าว่าจะ เป็น ตัณหา ให้เกิดทุกข์แล้ว ต้องเป็นความอยากที่มาจากอวิชชา คือความไม่รู้ แล้วมันจะไปได้ไปเกิดความยึดมั่นถือมั่น.

ความอยากเกิดขึ้นแล้ว จะเกิดความรู้สึกผู้อยาก. พอเกิดผู้อยากนั้นคือความยึดมั่น; มันก็ต้องเป็นทุกข์เพราะยึดมั่น เพราะว่ากุก็ไม่ได้หิว ไปได้ถือ ไปได้ถือ เอาสิ่งใดเข้าแล้ว คือสิ่งที่ตัวอยากนั่นเอง. นี้ ตัณหาคือความอยาก ทำให้เกิดเป็นความรู้สึกขึ้นมาเป็นตัวผู้อยาก.

(ไภวลยธรรม, ๒๕๒๓: ๑๗๕ – ๑๗๖)

ตัณหา ๓

ตัณหาในกาม คือความอยากในสิ่งที่ตนใคร่. ตัณหาในภพ คือใน ความมีความเป็น. ตัณหาในวิภพ คือในความไม่มีไม่เป็น.

ตัณหาอย่างแรกได้แก่ มีตัณหาในกามคุณ หรือในกามารมณ์ คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่เป็นไปในทางกามตามวิสัยโลก.

ตัณหาประเภทที่ ๒ ว่าตัณหาในภพนั้นได้แก่ ตัณหาในความเป็น อย่างใดอย่างหนึ่ง ตามที่ตน อยากจะเป็น; เช่นอยากเป็นใหญ่เป็นโต อยากเป็นเทวดา อยากเป็นพรหม หรืออยากเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งในภพใดภพหนึ่ง ซึ่งโดยเฉพะจำกัดอยู่เพียงแค่รูปภพ หรือ คือบรรดาสิ่งทั้งหลาย ที่มีรูปมีร่าง. ถ้าสูงไปกว่านี้ เรียกว่า วิภวตัณหา.

ตัณหาประเภทที่ ๓ วิภวตัณหา คือความอยากในอันที่จะไม่มีไม่เป็น ในเรื่องต่างๆ เช่นไม่อยากเป็นคนยากจน ไม่อยากเป็นคนต่ำต้อยหน้า; อย่างนี้ก็เรียกว่า วิภวตัณหาด้วยเหมือนกัน. แต่ส่วนใหญ่หมายถึงความอยากในทางที่ไม่มีรูป ไม่มีร่าง ไปได้แก่อรุปรหม หรืออรุปรภพ โดยคิดว่า มีรูปมีร่างกายนี้ มันเป็นที่ตั้งของความทุกข์, มีแต่ใจอย่างเดียว จะได้ไม่เป็นที่เกิด ที่แก่ ที่เจ็บ ที่ตาย แล้วจะไปได้มีความทุกข์น้อยลง, จึงได้มีตัณหาในวิภพคือความไม่มีรูปมีร่างเช่นนั้น จึงได้เกิดตัณหาเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน.

(อาสาฬหบูชาเทศนา, ๒๕๒๔: ๖๖)

กิน - กาม - เกียรติ

มรดกที่ ๑๕๖ : สิ่งที่ต้องรู้จักเป็นพิเศษ คือ ๓ ก. และ ๓ ส. ๓ ก. คือ กิน - กาม - เกียรติ ย่อมกัดเอาผู้เข้าไปเกี่ยวข้องกับอย่างโจ่งเงลา แล้วก่อให้เกิดกิเลส. กำจัดโทษของ ๓ ก. แล้วมี ๓ ส. คือ สะอาด - สว่าง - สงบ. ที่ต้องรู้จักเป็นพิเศษ ก็เพราะยากที่จะรู้จักตามที่มันเป็นจริง, มักจะรู้จักกันอยู่ตามที่มันแสดงตัว อย่างที่มันไม่เป็นจริง เพราะความเขลา ของผู้ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับนั่นเอง.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑:

๑๓๕)

กามารมณ์

กามารมณ์เป็นเรื่องของเนื้อหนัง ความสุขทางเนื้อหนัง; รวมตา หู จมูก ลิ้น กาย แล้วก็ใจที่มادتกเป็นทาสของอารมณ์ นี่ก็เป็นเรื่องของเนื้อหนังไปหมด. ใช้คำว่าเนื้อหนังคำเดียวก็กินความหมด, แล้วทุกอย่างคือทั้ง ๕ หรือ ๖ อย่างนี้ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์นี้ ต้องเป็นเรื่องระหว่างเพศ; ถ้าเป็นเรื่องเพศเดียวกันก็ต้องเป็นความลวง หรือ *imagination* ของเพศตรงข้าม; เพราะฉะนั้นเรื่องทุกอย่างจึงต้องเป็นความรู้ สึกเกี่ยวกับทางเพศตรงข้าม จึงจะเป็นความรู้สึกทางกามวัตถุ หรือกามารมณ์.

(บรมธรรม ภาคต้น, ๒๕๒๕: ๓๕๐)

เรื่องกาม นั้นเป็นเรื่องเพศโดยตรง. เรื่องเกียรติมันยังเป็นเรื่องบริวาร หรือข้าของเรื่องเพศ. เพราะฉะนั้นอย่าคุยโตไปว่า "ผมต้องการเกียรติ, ผมต้องการเกียรติ" นี้ระวังให้ดี ว่าเรื่องเกียรติมันก็ยังไม่พ้นไปจากเรื่องเพศ แต่มันซ่อนอยู่ลึกมาก; จนกระทั่งออกไปบวชก็ยังไม่พ้นไปจากอำนาจของเพศผลักดัน ในมุมกลับ ในแง่ตรงกันข้าม. ในเรื่องบวชสมัยโบราณ ครั้งพุทธกาลจะเป็นเรื่องเพศโดยตรงด้วยซ้ำไป. พระพุทธเจ้าตรัสถามพวกชฎิลพันคนว่า บวชทำไม? บวชอายุทำไม? ทำไมบวชเป็นชฎิล? ก็เพื่อสตรี เขาบอกอย่างนั้น, เขาหมายถึงเพศรสที่สูงขึ้นไปในโลกหน้า ในชาติหน้า ในภพหน้า; เพราะไม่มีความรู้สึกอะไรสูงไปกว่านั้น แม้ว่าจะมาชอบเพศชนิดที่เป็นมนุษย์ๆ ด้วยกัน ก็ยังชอบเรื่องเพศที่สูงไปกว่ามนุษย์ที่เป็น เทวดาหรือเป็นสวรรค์.

(สุวรรณวรรค, ๒๕๑๘: ๑๙๐-๑๙๑)

คำพูดเกี่ยวกับคำว่า กาม กามนี้มีหลายคำ แต่แล้วมันสำคัญอยู่ที่สิ่งที่เรียกในที่นี้ว่า "กามวัตถุ". กามวัตถุ คือ สิ่งอันเป็นที่ตั้งของกาม คือ ความใคร่, ตัววัตถุกามเป็นที่ตั้งของกิเลสกาม เป็นอารมณ์ของกิเลสกาม; ถ้าทั้งสองฝ่ายยังไม่พบกัน ยังไม่มีเรื่อง. เพราะฉะนั้นจึงเป็นการกระทำของระหว่างสองฝ่ายร่วมกัน คือวัตถุกามกับ กิเลสกาม สิ่งที่เราเรียกว่า กามารมณ์จึงจะเกิดขึ้น.

(บรมธรรม ภาคต้น, ๒๕๒๕: ๓๓๖)

บ่าวบเดี่ย

กามารมณ์นี้มันเป็นเหยื่อหรือเป็นค่าจ้างที่ธรรมชาติ หรืออะไรก็ตามจ้างให้สัตว์สืบพันธุ์. อานาจลึกลับสิ่งลึกลับที่เรียกว่าธรรมชาติ กฎธรรมชาติก็ตาม มันมีกามารมณ์นี้เป็นค่าจ้างหรือเป็นเหยื่อล่อให้สิ่งที่มีชีวิตทำการสืบพันธุ์; ถ้าไม่อย่างนั้น ชีวิตมันก็เป็นไปไม่ได้ คือ มันไม่สืบพันธุ์, แล้วมันก็สูญไปแล้ว, ไม่เหลืออยู่จนกระทั่งบัดนี้ดอก.

จะนั้นไปเรียนเรื่องชีววิทยายัง กระทั่งต้นไม้ มาถึงสัตว์ และคนนี่ที่มันมีต่อมแกลนด์สำหรับความรู้สึกในการสืบพันธุ์, มันคิดรนที่จะสืบพันธุ์ และขณะที่สืบพันธุ์นั้นแหละ เป็นเวลาที่รู้สึกสูงสุดในทางความรู้สึก ที่พูดกันว่าเป็นสุขที่สุด เจริญร่อยที่สุด, อย่างเป็นสัตว์ที่มีชีวิตนี้ โดยเฉพาะเวลาหลังน้ำเชื้อของเพศตัวผู้ เป็นเวลาสูงสุดของความรู้สึก; นั้นใครทำมา ให้? ธรรมชาติมันทำมา; ถ้าไม่อย่างนั้นมันไม่สืบพันธุ์ดอก มันตายหมดแล้ว, มันสูญพันธุ์ไปหมดแล้ว จะนั้นต้องเอาของที่มีนอร์รอยที่สุดใส่ไว้ที่นั้น เพื่อว่าสัตว์จะทำอย่างนั้น แล้วมันจะเกิดการสืบพันธุ์ออกมา.

จะนั้นเราจึงถือว่าเป็นเหยื่อหรือเป็นค่าจ้าง ที่จัดไว้โดยธรรมชาติ มีต่อมแกลนด์อะไรต่างๆ สำหรับรู้สึกอยู่ในตัว เป็นค่าจ้างให้สืบพันธุ์ ด้วยการกระทำที่ไม่น่ากระทำ, กิริยาอาการที่สืบพันธุ์นั้นไม่น่ากระทำ. นั้นมันเป็นกิริยาที่น่าเกลียดน่าชังที่สุด จนต้องทำในที่ปกปิด, อาการที่น่าเกลียดเป็นอาการที่สกปรก, เป็นการกระทำที่เหน็ดเหนื่อย เพื่อความบ่าวบเดี่ย มันก็เสร็จตามคสวามต้องการของธรรมชาติแล้ว คือมันให้มีพันธุ์ได้แล้ว, มันก็ได้พืชพันธุ์มา สำหรับเป็นภาระเลี้ยงดูต่อไป.

(ราชภัญญาท, ๒๕๑๗: ๘๑-๘๒)

โสเภณทางวิญญาณ

โสเภณทางวิญญาณนั้น มัน หมายถึงคนที่ชอบแต่งเนื้อแต่งตัว อวดเพศตรงกันข้าม: ใส่เครื่องแต่งตัวรัดรูปรัดทรง ต้องการจะแสดงสิ่งที่เป็นปัจจัยแก่ความรู้สึกทางเพศ ด้วยกิริยาท่าทางก็ได้ ด้วยสิ่งของก็ได้ ด้วยเครื่องแต่งตัวก็ได้ แล้วก็จุยฉายไปมาอยู่ในสังคม อย่างนี้เราเรียกเขาว่า

โศกนาฏกรรมทางวิญญาณ. มีคนเอาไปวิพากษ์วิจารณ์ในหน้าหนังสือพิมพ์บ้าง ครั้งสองครั้ง แล้วก็หายเงียบไป; แต่ขอให้อ่านไว้เถอะว่า เรื่องโศกนาฏกรรมทางวิญญาณ นั้นแหละ เป็นปัญหามาก. ดูหน้าโฆษณาในหน้าหนังสือพิมพ์ต่างๆ ในยุคปัจจุบันนี้ด้วยแล้ว ลักษณะเป็นโศกนาฏกรรมทางวิญญาณทั้งนั้น; โฆษณาสินค้า โฆษณาส่งของอื่นๆ โฆษณาหนังสือ โฆษณาละคร โฆษณาอะไรก็ตาม โฆษณาโดยภาพชนิดโศกนาฏกรรมทางวิญญาณ เด็กๆ ดูแล้วจิตทรมานตกไปทีเดียว.

ฉะนั้น ช่วยจำคำนี้ไว้ให้ดีว่า โศกนาฏกรรมทางวิญญาณ นี้ กำลังระบาดเป็นโรคระบาดอยู่ในโลก จะเป็นเครื่องวินาศแก่โลก ถ้ามันหยุดเสียไม่ได้. พุทธบริษัทอย่าเอาเลย, พุทธบริษัททั้งหลาย อย่าได้แต่งเนื้อแต่งตัว หรือมีกิริยาท่าทางชนิดที่เป็นโศกนาฏกรรมทางวิญญาณเลย, ขอให้เกลียดชังคำว่าโศกนาฏกรรมทางวิญญาณนี้ให้มากที่สุดที่จะทำได้. นี้เรียกว่า คำที่ผูกขึ้น ที่มันไม่มีพูดกันมาแต่ก่อน.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีส่วนโหมกซ์ ตอน๑, ๒๕๒๙: ๑๑๗)

นิวรรณ์ ๕

นิวรรณ์ ๕ อย่าง ๕ ได้แก่ กามฉันทะ ความก่อกวนอยู่ในทางกาม, พยาบาท ความโกรธแค้นอาฆาต ก่อกวนอยู่ในใจ, ถีนมิตตะ ความซึมเซาท้อแท้, อุทธัจจกุกกุกจะ ความรำคาญใจ สงบใจไม่ลง, วิจิกิจฉา ความลึกลงไปเสียทุกอย่าง แม้ในสิ่งที่ตนจะต้องกระทำ; เหล่านี้เรียกว่า กิเลสชั้นกลาง ซึ่งเกิดขึ้นเป็นประจำ แก่คนทุกคนและทุกๆวัน.

(หลักปฏิบัติที่สำคัญในพระพุทธศาสนา, ๒๕๕๒: ๑๕๕)

(โปลกะ โทสะ โมหะ) ถ้าไม่ถึงขั้นรุนแรง มันก็เป็นเหมือนกับไอที่กรุ่นๆ อยู่, ไอที่พื้ที่กรุ่นๆ อยู่ ไม่ได้ลุกขึ้นมา อันนี้ยังรบกวนมากกว่า; เขาเรียกกันว่านิวรรณ์. วันหนึ่งคืนหนึ่งจิตใจถูกรบกวนด้วยไอกรุ่นนี้แหละมากกว่าที่จะถูกรบกวนด้วยตัวโปลกะ โทสะ โมหะ โดยตรง. ไอกรุ่นของโปลกะ โทสะ โมหะ เราจะเรียกมันว่า นิวรรณ์ ช่วยจำไว้ง่าย ๆ:-

นิวรรณ์ที่ ๑ คือ กามฉันทะ กรุ่นอยู่แต่เรื่องกาม แม้มันจะไม่รุนแรง แต่มันก็ไม่ดับไปไม่ได้. มันกรุ่นอยู่ มันทรมาณหัวใจอยู่, มันรบกวนจิตใจอยู่ จะรู้สึกคิดนึกอย่างไร มันก็รู้สึกคิดนึกไปด้วยเรื่องกาม เรื่องกามารมณ์; โดยเฉพาะคนที่อยู่ในวัยรุ่นมันจะถูกรบกวนมาก.

นิวรรณ์ที่ ๒. เรียกว่า พยาบาท คือความรู้สึกที่เป็นไปในทางไม่ชอบ: นั่นก็ไม่ชอบ นี่ก็ไม่ชอบ อึดอัดขัดแค้นอยู่ตลอดเวลา มีจิตใจกระพืดกระเฟียดกระทบกระทั่งสิ่งนั้นสิ่งนี้อยู่ตลอดเวลา, หรือว่ายิ่งไปได้ไป ก่อเรื่องก่อเวร กับใครมาก่อน แล้วมันก็มาเป็นไอกรุ่นรบกวนอยู่

ตลอดเวลา. นี้เรียกว่าพยาบาท คือความที่จิตใจมันไม่ชอบ ตรงกันข้ามกับ
กามฉันทะ. นั่นเป็นไปเรื่องฝ่ายชอบฝ่ายรัก พยาบาทนั้นมันเป็นไปในฝ่าย
เกลียด ฝ่ายชัง ฝ่ายไม่เอา แล้วมันก็รบกวนจิตใจเท่ากัน.

นิวรณ์ที่ ๓. เรียกว่า ถีนมิตตะ นี้คือจิตใจแพบ จิตใจเหี่ยวห่อ จิตใจ
ละเหยียละห้อย จิตใจตกลงไปสู่ความเศร้า จิตใจไม่กระปรี้กระเปร่า ไม่สด
ชื่นร่าเริงแจ่มใส งัวเงีย ง่วงเหงา ท้อแท้, อยากหยุดไม่ทำอะไรมีความซ้
เกียจอยู่เป็นลักษณะประจำ. นี้ก็เรียกว่า นิวรณ์ ซึ่งรบกวนคนได้มาก. เมื่อ
เราจะทำอะไร จิตใจมันไม่เอาด้วย จิตใจมันแพบ มันละเหยียละห้อย เช่นทำ
เลข ถ้าจิตใจตกไปในทางละเหยียละห้อยเสียแล้ว มันก็ทำไม่ได้. อย่าว่าแต่
จะทำงานอะไรที่มากไปกว่านั้น.

นิวรณ์ที่ ๔. เขาเรียกว่า อุทธัจจกุกกุกจะ นี้ตรงกันข้าม คือมันฟุ้ง
เมื่ออันโน้นมันแพบอันนี้มันฟู, เมื่ออันโน้นมันละเหยียละห้อย อันนี้มันบ้าบิ่น
มันลิงโลด มันทะเล่ดิ่งดั่ง. นี้บางครั้งจิตใจมันฟุ้งซ่าน, บางครั้งมันซบเซา
เรียกว่า ถีนมิตตะ. บางครั้งมันฟุ้งซ่าน เรียกว่า อุทธัจจกุกกุกจะ นี้มันเป็น
ไอกรุ่นที่มาจากโมหะ.

นิวรณ์ที่ ๕. วิจิกิจฉา นิวรณ์สุดท้ายนี้ ความลังเล, ความเปลี่ยนแปลง
ความตั้งใจเสียเรื่อยไป ไม่มีความแน่นอนในการเป็นอยู่ ในการกระทำ
หรือในชีวิต, กระทั่งไม่แน่ว่าเกิดมานี้จะเอาอะไร.

กามฉันทะ ที่แรก มันก็เป็นไอกรุ่นของราคะหรือโลภะ. พยาบาท ที่ ๒
เป็นไอกรุ่นของโทสะหรือโกรธะ. ส่วนถีนมิตตะ อุทธัจจกุกกุกจะ วิจิกิจฉา
เป็นไอกรุ่นของโมหะ.

(ใครคือใคร?, ๒๕๒๖: ๒๔๒ – ๒๔๓)

โรค

คำว่า "โรค" นั้นเป็นภาษาบาลี root หรือรากศัพท์นั้นมันแปลว่า ทิ่ม
แทง, เอาของแหลมๆมาทิ่มมาแทง ก็เรียกว่า "รูข" ออกมาเป็นรูปภาษาว่า
โรค – โรโรค, แปลว่าสิ่งที่ทิ่มแทง ที่นี้คุณก็ไปคิดดูซิว่า โลภะ โทสะ โมหะ
มันทิ่มแทงจิตใจ ทิ่มแทงดวงวิญญาณ เช่นเดียวกับโรคทางกายทางจิตหรือ
เปล่า? ความเจ็บความไข้ทางร่างกาย มันก็ทิ่มแทงร่างกาย...

แม้แต่ โลภะ โทสะ โมหะ: ความโลภ ความโกรธ ความหลงนี้ ใน
ทางศาสนาเขาก็เรียกว่าโรค เพราะว่ามันทิ่มแทงวิญญาณ หากความสงบ
สุขทางวิญญาณไม่ได้ มันก็เป็นโรค.

ความเป็นแพทย์ของพระพุทธเจ้า ที่ว่า รักษาโรคได้ทุกโรคนี้ มันเล็ง
ไปยังโรคทางวิญญาณนี่ก่อน, หมัดโลภะ โทสะ โมหะแล้ว มันก็ไม่มีโรค
ทางวิญญาณ, มันก็ป้องกันไม่ให้มีโรคทางกาย ทางจิตได้มาก อย่างที่ว่า
มาแล้ว.

ดังนั้นเราจึงควรถือว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นแพทย์ ผู้รักษาโรคทั้งปวง, คำว่า “โรค” ทั้งปวงนั้น เมื่อเราใช้คำว่า โรคทางกาย, โรคทางจิต, โรคทางวิญญาณ รับรองว่าหมดไม่มีอะไรเหลือ มันจะรวมอยู่ในคำสามคำนี้.

(เตจกัจฉกธรรม, ๒๕๑๙: ๒๓)

โรคทางวิญญาณ

คำว่า “โรคทางวิญญาณ” นั้น ก็คือโรคที่มีเชื้ออยู่ที่ความรู้สึกว่าตัวเรา ว่าของเรา หรือว่าตัวกู หรือว่าของกูนั่นเอง ที่มีอยู่ในใจ ประจำอยู่ที่ใจ เป็นเชื้อโรคอยู่ แล้วก็เบียดเบียนออกมาเป็นความรู้สึกว่าตัวกู-ของกู แล้วก็ทำไปตามอำนาจความเห็นแก่ตัว มันจึงเป็นความโลภ ความโกรธ ความหลง ทำให้เดือดร้อนกันทั้งตัวเองและผู้อื่นนี่คืออาการของโรคทางวิญญาณมันอยู่ภายใน ฉะนั้นให้เรียกกันเพื่อจาง่ายๆ ว่าโรค “ตัวกู-ของกู” กันอยู่ทุกคน แล้วก็รับเชื้อนี้เพิ่มเติมเข้ามาทุกคราวที่เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัสทางผิวหนัง และคิดนึกในใจตามประสาทที่ไม่รู้ เขาเรียกว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ 6 อย่าง คู่กันกับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ 6 อย่างด้วยเหมือนกัน คือว่ามี การรับเชื้อหรือสิ่งแวดล้อมที่จะทำให้เกิดเป็นโรคนี้ที่ปรุงแต่งให้เป็นโรคนี้อยู่ทุกคราวที่มีการเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ฯลฯ

เพราะฉะนั้นเราจะต้องรู้จัก เชื้อโรค คือ ความยึดมั่นถือมั่น ซึ่งเรียกโดยภาษาบาลีว่า “อุปาทาน” อุปาทานแปลว่าความยึดมั่นถือมั่น ความยึดมั่นถือมั่นมี 2 อย่าง คือยึดมั่นว่าเรา และยึดมั่นว่าของเรา

(แก่นพุทธศาสตร์, ๒๕๓๙:๒๔-๒๕)

อาการของโรคทางวิญญาณที่ปรากฏในปัจจุบัน

โรคที่ ๑. อาการอันแรก ก็อยากเรียกว่า อาการของโรคเป็นทาสของวัตถุ ถ้าเรียกตามภาษาศาสตร์ ก็เรียกว่าเป็นทาสของอารมณ์ หรืออย่างทีพูดกันให้ชัดเจนไปอีกก็ว่า เป็นทาสของเนื้อหนัง สวามีภักดีบูชาวัตถุบูชาเนื้อหนัง หมายถึงวัตถุของกามารมณ์.

ภาษาศาสตร์นี้ เมื่อเราพูดว่า เนื้อหนัง เราไม่ได้หมายถึงตัวเนื้อหนัง แต่เราหมายถึงกามารมณ์ เพราะว่ากามารมณ์ทุกชนิดมันก็ต้องอาศัยเนื้อหนังเป็นที่ตั้ง เป็นที่ทำงาน แล้วก็เพราะความสุข หรือความเอร็ดอร่อยนั้นมันเป็นเรื่องฝ่ายเนื้อหนัง ไม่ใช่ความสงบสุขฝ่ายวิญญาณ. นี้เลยเรียกมันว่า เนื้อหนังสันๆ ก็ได้ เนื้อหนังก็เป็นวัตถุ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า บูชาวัตถุก็ได้ ที่เรียกกันเดี๋ยวนี้นี้ว่า วัตถุนิยม ก็ถึงถึงส่วนนี้...

โรคที่ ๒. อยากจะระบุชื่อว่า “โรคเกลียดพระเจ้า หรือเกลียดพระธรรม”...

เดี๋ยวนี้นั้น มนุษย์เป็นโรคเกลียดพระเจ้า หรือเกลียดพระธรรม ไม่เคารพพระเจ้าหรือพระธรรมยิ่งขึ้นทุกที; เพราะไปเป็นทาสของวัตถุเสียแล้ว ไปบูชาวัตถุเสียแล้ว ไม่มีพระเจ้า หรือพระธรรมที่ถูกต้อง ก็ตั้งพระเจ้าเอาเองใหม่ ตั้งศาสนาเอาเองใหม่ บัญญัติพระธรรมเอาเองใหม่ตามอำนาจของกิเลส. ทีนี้ ก็เลย ตั้งศาสนาที่เห็นแก่ประโยชน์ขึ้นมา ศาสนาประโยชน์เรียกอย่างนี้ก็ได้ คือว่า ได้-นั่นแหละ ถูก ได้-นั่นแหละ ดี ได้-มาเป็นของกู นั่นแหละยุคธรรม...

โรคที่ ๓. อยากจะระบุ เป็นโรคปลีกย่อยออกไปจากสองโรคข้างต้น คือ โรคขยายการกินการอยู่ การกินดีอยู่ดี ออกอย่างไม่มีขอบเขต จนกลายเป็นอบายมุข. การอยู่ดีกินดีกลายเป็นอบายมุข ฟังดูก็น่าหวั่น หรือน่าขัน หรือไม่น่าจะเป็นไปได้.

ตรงนี้คุณต้องเข้าใจคำที่มันอาจจะสับสนกันอยู่สองคำ คือคำว่า "กินดีอยู่ดี" กับคำว่า "กินอยู่พอดี", กินอยู่พอดีนั้นเป็นอย่างไร ไม่อันตรายอะไร แล้วไม่ขยายออกไปได้; ส่วนคำว่า กินดีอยู่ดี นั้นมันไม่จำกัด มันขยายออกไปได้จนถึงจุดอันตราย...

โรคที่ ๔. อยากจะระบุ ความไม่สำนึกโทษ. โรคความไม่สำนึกโทษไม่ว่าในอะไรๆ หรือไม่ว่าในเวลาไหน เมื่อไม่สำนึกโทษ, ไม่รู้สึกอึดอย่างที่เรียกว่าสำนึกโทษ มันก็ต้องรู้สึกหิว.

คำว่าสำนึกโทษแปลว่ายินดีด้วยสิ่งที่กำลังมีอยู่ ตามตัวหนังสือแปลว่า อย่างนั้น นั่นแหละคือ ความรู้สึกอึด ถ้าเราไม่ยินดีด้วยสิ่งที่กำลังมีอยู่ เราก็หิวเท่านั้น ไม่มีปัญหา เพราะฉะนั้นสำนึกโทษทำให้อึด; แต่มีได้หมายความว่า ทำให้หยุดทำอะไร หรือหยุดแสวงหาต่อไป, เรามีอะไร เราทำอะไรได้เท่าไร เราก็ควรจะพอใจในสิ่งนั้น มันจะเป็นการอึดอยู่ตลอดเวลา...

โรคที่ ๕. อยากจะระบุชื่อว่าเป็น โรคของการพัฒนาสิ่งที่ไม่จำเป็น ต้องพัฒนา หรือทำสิ่งที่ไม่จำเป็นจะต้องทำมากขึ้นทุกที...

คำว่าไม่มีขอบเขตหมายความว่า มันเกินความจำเป็น; เมื่อมันต้องการเกินความจำเป็นมันก็ค้นคว้าประดิษฐ์ประดอยเกินความจำเป็น. ของเกินจำเป็นก็ออกมา แล้วมันก็ยิ่งมากขึ้นๆเกินจำเป็นมากขึ้น. นี่เป็นมูลเหตุของความไม่สงบในหมู่มนุษย์.

การก้าวหน้าทางวิชาแพทย์ มันก็ก้าวหน้ามาก มากอย่างน่าอัศจรรย์ขนาดที่จะเปลี่ยนเครื่องอะไรของคน เหมือนกับเปลี่ยนเครื่องอะไรรถยนต์; อย่างนี้มันก็จะทำได้. แต่แล้วอย่าลืมว่า มันไม่ได้ทำให้มนุษย์มีความสงบสุข แต่ทำให้ยุ่งมากขึ้นเกินความจำเป็น ไม่ยอมตายในกรณีหรือในสถานะที่ควรจะยอมตาย อย่างนี้ก็เหมือนเรื่อง ยุ่งมากขึ้น บ้ามากขึ้น...

โรคที่ ๖. อยากจะระบุว่า โรคความเห็นแก่ตัวข้างเดียว ยิ่งก้าวหน้าตามแบบของชาวโลกนี้เท่าไร ก็ยิ่งเพิ่มความเห็นแก่ตัวเท่านั้น.

การศึกษาก็เพิ่มความเห็นแก่ตัว การกีฬาเพิ่มความเห็นแก่ตัว; นี้รากฐานมันเป็นเป็นอย่างนี้ ทีนี้การประกอบการงานอะไรต่อไปข้างหน้าก็เป็น

การเห็นแก่ตัว เพราะเป็นโรคเห็นแก่ตัวชนิดขั้นสูง; หมายความว่ามันเกินขอบเขต หรือว่าถึงขีดสูงสุด ตามองไม่เห็นผู้อื่นแล้ว เห็นแก่ตัวเท่านั้น มันก็เลยเห็นแก่ตัวมากขึ้นๆ...

โรคที่ ๗. อยากจะระบุ โรคที่ไม่รู้จักบุญคุณของพ่อแม่ หรือผู้มีบุญคุณ.

เพราะมีแต่ความก้าวหน้าทางวัตถุ ทางวิทยาศาสตร์ เห็นการที่ถูกเกิดมาจากพ่อแม่นี้เป็นของธรรมดา เหมือนกับผลไม้ ต้นผลไม้สับพันธุ์ อย่างนั้นก็เลยไม่เห็นช่องว่างที่จะเห็นว่า พ่อแม่เป็นผู้มีบุญคุณเหลืออันแก่ชีวิตของเรา. มนุษย์คล้ายเครื่องจักรมากขึ้น ไม่มีความรู้สึกทางจิต ทางวิญญาณ พ่อแม่ก็เลยไม่มี; เหมือนกับลูกผลไม้ที่ออกมาจากต้นไม้ มันก็ไม่ถือว่าต้นไม้เป็นเหมือนพ่อแม่ คล้ายๆกันอย่างนั้น; มันเหมือนเครื่องจักร...

โรคที่ ๘. อยากจะระบุว่า โรคที่ถือว่า ครูบาอาจารย์เป็นลูกจ้างไม่ใช่ผู้มีบุญคุณ.

โรคนี้ระบาดมาจากเมืองนอก เข้ามาเมืองไทย : ครูบาอาจารย์ก็เป็นลูกจ้างมากขึ้น ทำความเคารพอย่างครูบาอาจารย์ ไม่มีสถาบัน ครูบาอาจารย์ไม่มี มีแต่สถาบัน ลูกจ้างสอนหนังสือ; แล้วสัตว์ทั้งหลายจะเป็นอย่างไร มันไม่มีครูบาอาจารย์ที่ชักนำในทางวิญญาณ หรือจูงในทางวิญญาณ...

โรคที่ ๙. อยากจะระบุว่า ความไม่เคารพคนเฒ่าคนแก่ พระเจ้า พระสงฆ์.

วัฒนธรรมโบราณ คนเฒ่าคนแก่ ได้รับการเคารพยกย่อง แม้จะเป็นคนยากจนเข็ญใจ หรือคนบ้าๆ บอๆ อะไรก็ตามใจ ความเป็นคนเฒ่าคนแก่ของเขา นั้น เขายกให้เป็นสถาบันที่ว่า คนหนุ่มสาวจะต้องเคารพ นั่นคือแก่ทางร่างกาย. ที่นี้ ถ้า แก่ทางวิญญาณ คือเป็นสมณพราหมณ์ เป็นพระเจ้าพระสงฆ์ ก็ยังต้องเคารพ. เดียวกันคนแก่ถูกมองในแง่ที่หน้ารังเกียจ น่าจะหลีกเลี่ยงเสียให้พ้น เห็นพระเจ้า พระสงฆ์เป็นคนครีคระล้าสมัย...

โรคที่ ๑๐. อยากจะระบุอาการเล็กๆน้อยๆ ต่อไปอีก คือเป็น โรคชอบเพื่อนอันธพาล มากกว่าชอบเพื่อนที่เป็นสัตบุรุษ.

โรคที่ ๑๑. อยากจะระบุว่า "โรคที่ไม่รู้จักศิลปะพระเจ้า" เป็นคำบัญญัติ เฉพาะ "ไม่ชอบศิลปะพระเจ้า" พระเจ้าคือธรรมชาติ...

ไม่ชอบศิลปะตามแบบธรรมชาติ ตามมาตรฐานธรรมชาติ ซึ่งมีลักษณะแห่งความสงบ ไปคิดประดิษฐ์แบบต่างๆ แบบใหม่ๆ. นี้คุณรู้จักว่าผมก็ได้; ศิลปะแบบหลังๆ นี้ เป็นศิลปะ (art) อะไรที่คนอื่นดูไม่ออก นอกจากคนที่ไปบ้าหลงมันเท่านั้น. มันมีกฎเกณฑ์ศึกษากันอย่างนั้นอย่างนี้กัน ตั้งพักตั้งนานกว่าจะไปเข้าใจศิลปะอันนั้น แล้วชอบศิลปะอันนั้นได้ : ศิลปะเสียเวลา ศิลปะที่ไม่มีประโยชน์ ศิลปะที่ทำให้บ้ามากขึ้น เพื่อฝันมากขึ้น ไม่มีความสงบ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นศิลปะเสพติดเหมือนกับสูบ

กัญชாயาฝัน; ไปหลงในศิลปะประดิษฐ์ใหม่นั้น. ส่วนศิลปะความงามตาม
ธรรมชาติ ของดินฟ้าอากาศ ของดาวดวง ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ทะเล ภูเขา
เขา นี้ไม่มีใครชอบ ซึ่งมีลักษณะของความสงบนั้น...

โรคที่ ๑๒. อยากจะระบุงถึง โรคที่ไม่มีศิลปะช็อกกาเมสุมิจอาจารย์

กาเมสุมิจอาจารย์ นั่นคือ ศิลปะที่ห้ามไม่ให้ล่วงเกินของรักของผู้อื่น;
โดยเฉพาะวัตถุแห่งกามารมณ์ของผู้อื่นนั้นแหละ เช่น บุตร ภรรยา เราก็รู้
กันดี. เดียวนี้เขาจะยกเลิกศิลปะช็อกนั้นมากขึ้นทุกทีในโลกในนี้. เพราะคนไทย
ไปตามกันพวกฝรั่ง เรื่องศิลปะช็อกกาเมสุมิจอาจารย์ก็ค่อยๆ จางๆ ไป ตาม
แบบพวกที่หลงวัตถุนิยม. การประพาศประทุษร้ายภรรยาของผู้อื่นจะไม่
ถือกันว่าเป็นความผิดแล้ว กำลังจะไม่ถือว่าเป็นความผิดแล้ว เพราะความ
ลุ่มหลงในกามารมณ์หนักขึ้น ก็จะแลกเปลี่ยนภรรยากันเฉพาะวันเฉพาะคืน
เพื่อกามารมณ์ที่มีรสแปลกออกไป; นี้ก็เป็นลักษณะที่เรียกว่า จะไม่มีศิลปะ
ช็อกกาเมสุมิจอาจารย์แล้ว. เดียวนี้เจริญด้วยเครื่องคุมกำเนิดทางวัตถุ
ทางการปฏิบัติอะไรก็ตามเกิด คนหนุ่มสาวก็ไม่ต้องกลัวโทษที่จะเกิดมา
จากช็อกกาเมสุมิจอาจารย์ขึ้น. โรคที่ไม่มีศิลปะช็อกที่ ๓ นี้ก็จะหนักขึ้นๆ ใน
โลกนี้ ทั้งคนโสดและทั้งคนที่มีครอบครัว.

โรคที่ ๑๓. โรคสุดท้าย อยากจะระบุง โรคประชาธิปไตยชนิดที่เชือด
คอตัวเอง.

โลกเรากำลังบูชาลัทธิประชาธิปไตย แต่เป็นประชาธิปไตยของคนที่เป็น
มหาสัตว์ เป็นมหาของกามารมณ์

(เตจิกจกธรรม, ๒๕๑๙; ๘๖-๑๐๕)

กลางคืนอัศจรรย์ กลางวันเป็นไฟ

เมื่อเราทำงานที่บ้านก็ดี ที่ออฟฟิศก็ดี ที่ไหนก็ดี ซึ่งเราจะต้องติดต่อ
กับคนมาก และคนแต่ละคนนั้นไม่ใช่เขาจะเป็นมิตรกับเราเสมอไป มันจึง
มีอะไรที่ทำให้เรากลุ่มอกกลุ่มใจ เกิดความเป็นตัวเป็นตนขึ้นมา โดยไม่
เป็นที่ต้องเกิด อย่างนี้ก็ยังมี; และตลอดวันเหล่านั้น เราว่ากันไปหมด เต็ม
ไปด้วยวิตกกังวลอย่างที่เราเรียกสั้นๆว่า "กลางคืนอัศจรรย์; กลางวันเป็นไฟ."
กลางคืนอัศจรรย์กลางวันเป็นไฟ วลีนี้ ไม่ใช่เอาตมาว่าเอาเองแต่เป็นพุทธ
ภาษิตในสูตรๆหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าท่านตรัสเป็นปริศนาที่ต้องคิดนึกว่า
"จอมปลวกจอมหนึ่ง กลางคืนอัศจรรย์ กลางวันเป็นไฟ" ดังนี้ แล้วก็ว่าเรื่อย
ไปตลอดเรื่องของท่าน; แต่เอาตมาเอามาเฉพาะวลีที่ว่า "กลางคืนอัศจรรย์
กลางวันเป็นไฟ".

จอมปลวกนี้ ก็คือร่างกายนี้; กลางคืนอัศจรรย์ หมายความว่ามีการ
งานมาก มีธุระผูกพันที่จะต้องรับผิดชอบก็มาก หรือสับสนใจที่จะไปกังวล
เองด้วยนิสัยเคยชินนั้นก็มาก ฉะนั้นกลางคืนจึงอัศจรรย์ คือคิดครุ่นไปหมด;...

พอถึงกลางวันเป็นไฟ ก็หมายความว่าออกจากบ้านเป็นไฟเป็นไฟ ไปที่เดียว ทำการทำงานอย่างนั้นอย่างนี้ ที่นั่นที่นี้ เป็นไฟไปกว่าจะค่ำอีก

(พุทธกิจจริยธรรม, ๒๕๑๖: ๑๐๒)

ทุกข

แม้คำว่าความทุกขหรือทุกขเฉยๆนี้ก็กำกวม ทุกข แปลว่า เจ็บ ปวด, รวดร้าว, ทนทรमान, เหลือทน, อย่างนั้นก็ได้นี้ เรียกว่าเป็นทุกขอย่างหนึ่ง ; ที่นี้ ไม่เจ็บปวดรวดร้าว ไม่ทนทรमानอะไร แต่ก็เรียกว่าเป็นทุกขเหมือนกัน; มันมีอยู่สองทุกข เพราะเหตุว่า คำนี้มันกำกวม.

คำว่า "ความทุกข" ตามธรรมดาในกรณีทั่วไป จะต้องแปลว่า หน้าเกลียด คือ ทุก แปลว่า หน้าเกลียด อิกขะ อิกขะ นี้แปลว่า ดูหรือเห็น, ทุกขดูแล้วหน้าเกลียด. ที่นี้ ความหมายของคำๆนี้ มีอีกอย่างหนึ่งว่า ทุก แปลว่า ยาก, ขะ แปลว่า ทน, ทุกข แปลว่า ทนยาก คือเจ็บปวดทนได้แสนยาก. นี้ไม่ใช่ความหมายเดียวกัน แต่ถึงอย่างนั้นก็พอเห็นได้ว่า มันรวมกันอยู่อย่างหนึ่ง คือความหน้าเกลียด. ตัวเรากำลังเป็นทุกขทนทรमानนี้ มันก็ทุกขทรमानด้วย และความทรमानนั้นก็หน้าเกลียดด้วย.

ที่นี้ ตัวเราบางเวลาไม่ได้ทนทุกขทรमान กำลังสนุกสนาน; แต่แล้วมันก็มีอาการแห่งความเปลี่ยนแปลง: ความโง่ ความหลง รวมอยู่ที่ความเปลี่ยนแปลง; ตัวเองก็ไม่รู้สึกรู้หาย; อาการที่เปลี่ยนแปลงนั้นแหละ คือความหน้าเกลียด. คนก็หัวเราะอยู่ในเมื่อสนุกสนาน; แต่สรรพสังขารเหล่านั้นก็ยังคงมีความไม่เที่ยง คือเปลี่ยนแปลง. ไปดูที่อาการเปลี่ยนแปลง หรือไม่เที่ยงแม้ของคนที่กำลังหัวเราะอยู่ก็หน้าเกลียด นี้ ความหมายของความทุกขที่กว้างขวางที่สุดก็คือหน้าเกลียด: ทุกขเวทนาก็หน้าเกลียด, สุขเวทนาก็หน้าเกลียด; จึงพูดได้ว่าทั้งสุขเวทนาก็เป็นทุกข ทุกขเวทนาก็เป็นทุกข.

ที่นี้ เราดูที่สิ่งที่เรียกว่า "ตัวเรา" เอง หรือตัวเอง; บางเวลามันเป็นทุกขเหลือทนอย่างนี้ ทั้งทางกาย ทางจิต เป็นทุกขอย่างนี้ ตัวเองที่เป็นทุกขทุกขหนัก ทุกขทรमान แล้วอาการนั้นก็หน้าเกลียด; บางเวลาไม่ได้เป็นทุกขไม่หนัก ไม่ทรमानอะไร แต่มันก็เป็นของที่เปลี่ยนแปลงไป อย่างกับเป็นมายาชนิดหนึ่ง นี้ก็หน้าเกลียด. ความหมายว่าหน้าเกลียด จึงเป็นความหมายทั่วไป ทั้งหมดทั้งสิ้น ของคำว่าเป็นทุกข; ส่วนความหมายว่า ทนทรमान เจ็บปวดนั้น มันมีเฉพาะในกรณีที่เป็นการทุกขชนิดนั้น เท่านั้น.

ที่นี้ สำหรับคำว่า "อุปาทานขันธเป็นทุกข" นั้น ย่อมหมายถึงต้องทนทรमानอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เสมอ คือมันละเอียดไปกว่านั้นว่า แม้หัวเราะอยู่ก็เป็นการทนทรमान ไม่ต้องนั่งร้องไห้อยู่. แม้ว่าเขาจะหัวเราะอยู่ มันก็มีอาการที่เรียกว่าทนทรमान; เพราะว่าเขายึดมั่นขันธนั้นๆว่าเป็นตัวเราว่าเป็นของเรา. ดีใจร่าเริงอยู่ก็คือทรमानให้เขาต้องนั่งหัวเราะอยู่ ก็มีความหน้า

เกลียดมีความไม่จริง มีการที่เปลี่ยนแปลง; ล้วก็ต้องถูกรับโทษให้ทนทรมาณ คือต้องหัวเราะอยู่. นี้ใครรู้จักตัวเองกันอย่างนี้บ้าง; ถ้ารู้จักตัวเองอย่างนี้ ก็เห็นว่าไม่ใช่คนโง่แล้ว คือรู้จักความทุกข์นั้นพอสมควรแล้ว ก็จะง่ายเข้าที่จะรู้ว่า ทุกข์นั้นมาจากอะไรกันแน่ ๆ ได้ยิ่งขึ้นไป.

(ปรมัตถสภาวะธรรม, ๒๕๔๓: ๓๓๒-๓๓๔)

เดี๋ยวนี้ไปยึดความเปลี่ยนแปลงของสังขารนั้นว่าเป็นของเรา: เช่นว่า ความเกิดของเรา ความแก่ของเรา ความเจ็บของเรา ความตายของเรา ความอะไรของเรา ล้วนแต่ไม่รู้สึกรู้ตัว ไม่ทันรู้สึกตัว; อุปาทานไปยึดสิ่งนั้น โดยไม่รู้สึกรู้ตัวผลจึงเป็นความทุกข์ คือ กลัวเกิด กลัวแก่ กลัวเจ็บ กลัวตาย. มีปัญหาเรื่องนี้พอนึกถึงความตายก็เป็นทุกข์แล้ว ไม่ทันตายสักที แล้วยังไม่ต้องตายด้วย; เพราะไปยึดว่าความตายของเรา ความตายกำลังจะมาหาเรา ความตายจะต้องมีแก่เราแน่ มันมี "เรา" ก่อน แล้วอะไรก็จะเป็นของเรา มันก็ต้องมีความทุกข์.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ชัดเจนที่สุดท้าวว่า สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา – โดยสรุปแล้ว เบญจขันธ์ที่ประกอบไปด้วยอุปาทาน หรือว่าขันธ์ที่ประกอบไปด้วยอุปาทาน ๕ อย่างนั้น นั่นแหละคือตัวทุกข์. มีคำว่า อุปาทานรวมอยู่ด้วยเรียกว่าอุปาทานขันธ์เป็นทุกข์; ถ้าขันธ์เฉยๆไม่ เป็นทุกข์. ต้องอุปาทานขันธ์จึงจะเป็นทุกข์ คือขันธ์ที่มีอุปาทานเข้าไปยึด มันว่ามีตัวกูหรือของกู. รูปก็ตาม เวทนาก็ตาม สัญญา สังขาร วิญญาณก็ ตาม เมื่อใดมีอุปาทานมาจากอวิชชา เข้าไปยึดถือในขันธ์นั้น ว่าตัวตน หรือว่าของตน ; เมื่อนั้นขันธ์นั้นเป็นอุปาทานขันธ์ขึ้นมาทันที แล้วเป็นทุกข์ทันที; ขันธ์กลายเป็นของหนักขึ้นมาที่ยึดจับจิตใจของคนนั้นทันที. ถ้าไม่ อย่างนั้นมันอยู่ตามปกติของมัน ไม่มาที่ยึดจับจิตใจของคนนี้ คนนี้ก็ไม่ใช่เป็นทุกข์.

(โอส้าเรตัพพธรรม, ๒๕๒๕: ๓๒๐)

สุข

ผู้มีปัญญาควรจะพิจารณา ให้ทะลุลงไปถึงตัวสุขเวทนา ซึ่งเป็นที่ตั้ง ของกิเลสตัณหา ให้เห็นอย่างชัดเจนเสียก่อน จึงจะสามารถจัดการกับ ตัณหา ให้ปลอดภัยได้; มัวสนใจแต่ตรงที่ตัณหา ก็ไม่รู้ว่าจะดับมันได้อย่างไร; ถ้าไปสนใจถึงที่ตั้งของตัณหา ก็มีหวังที่จะดับตัณหาได้โดยไม่ต้องยากนัก.

เพราะฉะนั้นในพระบาลี จึงมีพระพุทธภาษิตมากมายหลายสูตรที่ เดียว ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงถึงสุขเวทนา ว่าเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ ให้เห็นชัดเจนแล้ว. บุคคลผู้ฟังสามารถบรรลุ มรรค ผล นิพพานได้ เพราะ ความเข้าใจอันนี้ก็มิได้อยู่เป็นอันมาก, และเป็นเรื่องที่คนทั่วไป พอจะมองเห็น ได้ด้วยกันทุกคนเพราะทุกคนก็กำลังเป็นทาสของสุขเวทนาอยู่. บางคนเป็น

มากจนถึงกับไม่รู้สีกตัวเอาเสียทีเดียว, บางคนไม่สู้มาก ก็รู้สึกบ้างเป็นบางครั้งบางคราว. แต่ก็ควรจะมึนคคลอีกสักประเภทหนึ่ง ที่เรามองเห็นชัดอยู่ตามที่เป็นอย่างจริงว่า สุขเวทนาคืออะไรกันแน่? เป็นพระเจ้าที่ควรบูชาเหมือนที่เขากำลังบูชากันอยู่หรือไม่?

ผู้ที่มีปัญญาพิจารณาเห็นสุขเวทนา ในฐานะเป็นพระเจ้านี้ได้; แต่เป็นพระเจ้าชนิดที่สร้างความทุกข์ให้แก่คนเรา, เป็นพระเจ้าที่น่าหวาดเสียว น่าสะอึดกลัว, เพราะสร้างความทุกข์ให้แก่คนเรา.

เพราะฉะนั้น ผู้ที่จะทำความดับทุกข์ให้แก่ตน จะต้องมีความรู้ในเรื่องของสุขเวทนา ทางเนื้อหาทางหนึ่งนี้ ให้มากพอสมควร; เพราะถ้าปัญหาของเราคาดคิดตนเอง จะเป็นผู้หญิงหรือผู้ชาย จะเป็นเด็กผู้ใหญ่ ก็ล้วนแต่มีปัญหาข้อนี้ด้วยกันทั้งนั้น; เพราะว่าการพอใจในสุขเวทนาทางเนื้อหาทางหนึ่งนั้น เป็นกิเลสประจำสันดานของสิ่งที่มีชีวิตทุกชีวิตทีเดียว, มันสลับซับซ้อนจนถึงกับกล่าวได้ว่า ธรรมชาตินี้ฉลาดเหลือเกิน ได้สร้างเหยื่อมาสำหรับล่อคน ให้สมัครใจตกเข้าไปเป็นทาสของความทุกข์หรือกิเลส อย่างไม่มีสร้าง. เหยื่ออันนี้ก็ไม่ใช่อะไรอื่น คือสุขเวทนาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว.

ถ้าในโลกนี้ไม่มีสิ่งที่เรียกว่า สุขเวทนาทางเนื้อหาทางหนึ่งแล้ว พญามารทั้งหลายก็จะตายไปหมดแล้ว; โลกนี้ก็จะไม่มีความทุกข์เหลืออยู่ให้เป็นปัญหาสำหรับพวกเราอีกต่อไป. แต่บัดนี้ โดยเหตุที่สุขเวทนาเป็นสิ่งที่มียู่ในโลก ธรรมชาติได้ใช้เป็นเหยื่อ สำหรับล่อลวงสัตว์ ให้ตกเป็นทาสของความทุกข์ คือ สมัครเป็นทุกข์ สมัครที่จะทนทุกข์ มองเห็นความทุกข์เป็นของน่าทนหรือควรทนเพื่อจะได้สุขเวทนานี้เอง.

คนที่ตกเป็นทาสของกามคุณ ย่อมยอมทนทุกข์หน้าขึ้นตาบาน ย่อมทนทุกข์ทุกอย่างทุกชนิด แม้แต่ชีวิตก็อาจจะสละได้ นี้ก็เพื่อประโยชน์แก่สุขเวทนาทางเนื้อหาทางหนึ่ง นิดเดียวเท่านั้น; ไม่มีสาระอะไรก็กลับเห็นเป็นสิ่งที่มียุทธอันใหญ่หลวง ถึงกลับกล้าเสียสละชีวิตแลกเอาความสุขเวทนานั้น. ดังที่เราจะได้เห็นกันอยู่บ่อยๆว่า สัตว์ได้เสียชีวิตไป เพราะเห็นแก่สุขเวทนาทางเนื้อหาทางหนึ่ง ยิ่งในสัตว์เดรัจฉานก็ยิ่งเห็นได้มาก เห็นได้ง่ายยิ่งขึ้น แต่ในหมู่มนุษย์นี้ก็ไม่ใช่ข้อย...

อะไรๆก็ไปรวมอยู่ที่สุขเวทนา ซึ่งมีอำนาจอันเด็ดขาด บังคับให้สัตว์ทั้งหลาย ต้องวิ่งว่อนไปแสวงหา; ไม่ได้ก็เป็นทุกข์, ได้แล้วก็ทุกข์, เกิดแย่งชิงกันที่ไหน ก็ถึงกับฆ่ากันตาย; จึงเป็นอันว่า ความระส่ำระสายเดือดร้อนทุกชนิดของสัตว์โลกนั้น มีมูลมาจากสุขเวทนาทางเนื้อหาทางหนึ่งอย่างเดียว. แต่ข้อที่จะอาศัยตา อาศัยหู อาศัยจมูก อาศัยลิ้น หรืออาศัยกายสัมผัส เป็นเครื่องล่อ เป็นเครื่องติดต่อนั้น ไม่สำคัญ; สำคัญอยู่ตรงที่สุขเวทนาที่จะได้มาจากสิ่งนั้นๆเท่านั้นเอง.

พระพุทธเจ้าท่านจึงได้ตรัสระบุงลงไปที่สุขเวทนานั้น ว่าเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์; แต่ปวงสัตว์ไปหลงใหล เห็นเป็นที่ตั้งของความสุข อย่างที่เรียก

ว่าสุขเวทนา. คำที่ใช้เรียกนี้ มันก็หลอกลวงให้หลงอยู่อย่างเต็มที่แล้ว คือ เรียกว่า "สุขเวทนา"; แต่ตัวสุขเวทนาอันแท้จริงนั้น คือตัวให้เกิดความทุกข์ หรือเป็นความทุกข์อยู่ในตัว.

ทุกขเวทนานั้น มันไม่ล่อใครให้เข้าไปหลงผิดได้ มันจึงเป็นทุกข์อยู่ อย่างเปิดเผย, ทุกข์ซึ่งหน้า; แต่แล้วก็ไม่ค่อยจะมีใครเข้าไปยุ่งด้วย. ส่วนสุข เวทนานี้ให้เกิดความทุกข์อย่างเร้นลับ ปิดซ่อนความทุกข์ไว้มืดซัดที่เดียว; เอาความที่ยั้ววนหน้าหลงใหลนั้นออกมาล่อ สัตว์ทั้งหลายจึงตกเป็นทาส ของสุขเวทนา ต้องทนทุกข์ไป อย่างสมครใจ จมอยู่ในกองทุกข์ คือสุข เวทนานั้นเอง; ชาติหนึ่งยังไม่พอ ก็ต้องการชาติหน้าและชาติต่อไป ไม่ รู้จักก็ร้อยก็พันชาติ.

(มาฆบรูชาเทศนา, ๒๕๒๕: ๘๔ - ๘๗)

นรก

นรก คือร้อนใจเหมือนกับไฟเผา เหมือนกับไฟเข้าไปเผาอยู่ในจิตใจ, นี้ให้เข้าใจว่าเคยมีกันทุกคน ไม่ว่าเด็กไม่ว่าผู้ใหญ่, บางคราวบางเรื่อง เรา ร้อนใจเหมือนกับไฟเข้าไปเผาอยู่ในจิตใจ; ถ้ารู้สึกต่อความร้อนนั้นจริงๆ อย่างนี้เรียกว่า สันติภูฏิก. นรก นั้นได้เป็นสันติภูฏิกแก่เราแล้ว; ส่วนนรก ที่จะถึงต่อตายแล้ว อยู่ในใต้ดินที่ไหนก็ไม่ว่า นั้นยังไม่สันติภูฏิก มันยังช่วย อะไรไม่ได้. แต่ถ้าเราสัมผัสนรกในใจ เป็นสันติภูฏิกแล้ว มันช่วยให้เรา เปลี่ยนแปลง, มันทำให้เราทำการเปลี่ยนแปลง อย่าให้ต้องตกนรกเช่นนี้อีก

(ฟ้าสว่างระหว่าง๕๐ปีที่มีส่วนโหมกซ์ ตอน ๒, ๒๕๒๙: ๔๒)

มาพิจารณาดูชื่อว่า นรกสวรรค์ภาษาธรรม เมื่อใด จมูก ตา หู ลิ้น ภาย ใจ เต็มไปด้วยความทุกข์ทรมาน; เมื่อนั้นถือว่าเป็นนรก อยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น ภาย ใจ มีชื่อเรียกรวมกันว่าผัสสยตณิกนรก - นรกที่อายตนะเป็น เครื่องสัมผัส ตา หู จมูก ลิ้น ภาย ใจ.

(ธรรมบรรยายต่อทางสั้นข(ระดับมหาวิทยาลัย ๑๐ ชั่วโมง), ๒๕๒๕: ๑๑๒)

คำว่า นรก เป็นสัตว์นรก ก็คือเมื่อร้อนใจ เป็นไฟเผาอยู่ในจิตใจ: นี้ เข้าหลักนรกทางอายตนะ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า เป็นนรกที่ฉันเห็นแล้ว เลวร้ายกว่านรกใต้ดิน ที่จะถึงกันต่อตายแล้ว. เดียวนี้ไม่ต้องตาย มันก็ถึง กันที่นี้ แล้วก็เผาจิตใจให้เราร้อนในความรู้สึกโดยตรง, เรียกว่านรก.

(ฟ้าสว่างระหว่าง๕๐ปีที่มีส่วนโหมกซ์ ตอน ๒, ๒๕๒๙: ๓๐๙)

สวรรค์

เมื่อพูดถึงสวรรค์ในภาษาคนก็หมายถึงเทวโลกอันงดงามอยู่เบื้องบนที่ใฝ่ฝันกันนัก ทำบุญสักบาทหนึ่งก็จะเอาวิมานหลังหนึ่ง มีนางฟ้าเป็นร้อยๆสิบๆ นี่เป็นสวรรค์ในภาษาคน

สวรรค์ในภาษาธรรมะหมายถึง กามคุณ หรือยอดสุดของกามคุณ เป็นต้นที่ทำให้คนลุ่มหลง นี้เรียกว่า สวรรค์ชั้นกามาวจร ถ้าเป็นสวรรค์ชั้นพรหมโลก ก็หมายถึง ความว่างจากกามารมณ์ มีความสบายใจ เพราะไม่ถูกกามารมณ์รบกวนเหมือนอย่างว่า คนๆหนึ่ง เมื่อมีความหิวในกามารมณ์ บริโภคกามารมณ์เสร็จแล้ว ไม่อยากแต่ต้องกามารมณ์อีกต่อไป ในเวลานั้นต้องการอยู่ว่างๆ เงียบๆ จืดๆ นั่นก็คือ ความรู้สึกที่ว่างจากกามารมณ์ ที่พอจะเทียบกันได้กับคุณสมบัติของพวกพรหม หรือพรหมโลก เพราะฉะนั้นเราจึงกล่าวว่า สวรรค์ชั้นธรรมดา ก็คือ สมบูรณ์ไปด้วยกามารมณ์ สวรรค์ชั้นสูงสุด เช่น พรนิมมิตวสวัตต์ ก็คือ สมบูรณ์ไปด้วยยอดสุดของกามารมณ์ สวรรค์ชั้นพรหมโลกก็คือ ว่างจากการเบียดเบียนของกามารมณ์ แต่ยังมีตัวมีตนมีตัวกูของกูอยู่

(ภาษาคน - ภาษาธรรม, ๒๕๓๗: ๒๘ - ๒๙)

พอพูดถึงสวรรค์ ในพุทธศาสนาเรานี่ถือเป็นวัตถุ เพราะคำว่า สวรรค์นั้น คือภาวะที่สมบูรณ์ไปด้วยกามารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย จนกระทั่งทางใจด้วย ที่มีรส ประณีตสูงสุดเป็นของทิพย์

(บรมธรรมภาคต้น, ๒๕๒๕: ๔๘)

เราจะมีนรกสวรรค์ในภาษาธรรม ตามแบบของเรา ที่ตรงกับพระพุทธรูปปางเหยงเลย่ว่า มันมีอยู่ตามอายตนะที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; อย่างที่บรรพบุรุษ ปู่ย่า ตายาย ของเราก็ได้พูดแล้วว่า สวรรค์ในอก นรกในใจ. นี่ปู่ย่าตายายพวกไหน ที่ไปพูดได้ตรงเหมือนระดับเดียวกับพระพุทธรูป; แล้วนอกนั้นยังโง่งอยู่ นรกใต้ดินสวรรค์บนฟ้าอยู่นั่นเอง แม้กระทั่งเดี๋ยวนี้

(ธรรมบรรยายต่อทางสุนัข(ระดับมหาวิทยาลัย), ๒๕๒๕: ๑๑๐-๑๑๑)

บาป

บาป ก็คือ สิ่งที่น่ารังเกียจ เลวทราม ลามก สกปรก, ก็คือสิ่งที่ทำให้มนุษย์เป็นทุกข์...เมื่อใดสิ่งต่างๆมันแผดเผา ไม่มีอะไรที่น่ารักน่าพอใจ เตือนร้อนรำคาญอยู่ นี้ก็เรียกว่า บาป. เดี่ยวนี้มนุษย์อยู่ในสมัยที่นิยมเอาวัตถุมาเป็นหลัก; ไม่เอาเรื่องทางจิตใจเป็นหลัก ก็เลยเอาการได้วัตถุตามความพอใจนั่นแหละว่าดีว่าบุญ; นี่มันยากอยู่ที่ตรงนี้. เขาเลยเอาหลักเกณฑ์เรื่องวัตถุมาใช้กับคำว่าบุญว่าบาป มันก็เข้ารูปกันไม่ค่อยจะได้. เพราะ บุญ บาป มันเป็นเรื่องทางจิตใจ: คิด พูด ทำ ไม่ดีลงไป

แล้ว มันก็เป็นบาปทันทีไม่ต้องรอ...แต่คนเดียวนี้เขาว่า...ต่อเมื่อถูกลงโทษ ถูกอะไรมาๆนั้นจึงจะเป็นบาป. นั่นเขาเอาวัตถุเป็นหลัก; มันไม่ถูกตามบทบัญญัติของคำว่าบุญ ว่าบาป ซึ่งเล็งถึงเรื่องทางจิตใจ. ถ้าจิตใจรู้สึกร้อน รู้สึกเกลียดตัวเอง ก็เรียกว่า บาป

(ใคร คือ ใคร, ๒๕๒๖: ๔๐๒ - ๔๐๓)

บุญ

บุญ ใช้เรียก สิ่งที่ทำให้สบายใจ ชื่นอกชื่นใจ อิ่มอกอิ่มใจ สำหรับมนุษย์ นั่นคือคำว่า บุญ...เมื่อใดจิตใจพอใจ เป็นสุข เยือกเย็น อะไรๆก็หน้าพอใจไปหมด ก็เรียกว่า บุญ, คืออยู่ด้วยความพอใจ.

(ใคร คือ ใคร, ๒๕๒๖: ๔๐๒)

ทำบุญ ๓ แบบ

ทำบุญ ๓ แบบ: ทำบุญเหมือนกับน้ำโคลน, ทำบุญเหมือนกับน้ำหอม, ทำบุญเหมือนกับน้ำที่สะอาดบริสุทธิ์.

ทำบุญแบบน้ำโคลน มัน คือทำบาปด้วย: ไปทอดผ้าป่า ไปกินเหล้า กินทั้งนั้นแหละ แล้วเรือล่มจมหน้าตายไม่รู้ก็หนักครั้ง ที่ว่าไปทอดผ้าป่า. บางทีไปหาความเพลิดเพลิน เอาผ้าป่าบังหน้า, นี่ทำบุญอย่างนั้นมันเอาบาปมาปนด้วย. คุณจะมีอะไรสักหน่อยก็ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ฆ่าหมู ฆ่าควาย ฆ่าเหล่ามาเป็นลังๆเลย ทำบุญ ทำบุญอย่างนี้เรียกว่า ทำบุญเหมือนอาบน้ำโคลน.

ที่นี่ ทำบุญเหมือนกับอาบน้ำหอม คือมันดีเกินไป แพงเกินไป ดีเกินไปของคนที่ทำบุญอย่างมากมายหวังจะเอาสวรรค์, ทำบุญเพื่อแลกเอาสวรรค์, เป็นผู้ค้ากำไรเกินควร ทำบุญอย่างดีสักบาทหนึ่ง จะเอาวิมานหลังหนึ่ง, ทำบุญบาทเดียว เอาวิมานหลังหนึ่ง. บางคนเขาว่า ตักบาตรช้อนเดียวเอาวิมานหลังหนึ่งเลย นี่มันดีเกินไป เหมือนกับอาบน้ำหอม.

สู้ทำบุญชนิดที่เหมือนกับอาบน้ำสะอาดไม่ได้ ไม่อาบน้ำโคลน ไม่อาบน้ำหอม ไม่อาบน้ำแป้งหอมอะไร อาบน้ำที่สะอาด หรือจะว่าสบู่ด้วยก็ได้; เพราะมันช่วยให้สะอาด มันก็สะอาด. ทำบุญอย่างนี้ จะเป็นบุญที่จะส่งเสริมให้เกิด มรรค ผล นิพพาน, บุญที่เป็นบันไดแห่งนิพพาน คือ บุญที่ทำเหมือนกับว่า อาบน้ำสะอาด....

คำว่า บุญ โดยแท้จริงของเขานั้น เขาแปลว่า ล้างบาป, ศัพท์นี้ รากศัพท์ แปลว่า ล้างบาป;

แต่จะแปลว่า สบายใจ พอใจ อิ่มใจ พองขึ้นแห่งใจ นี้ก็ได้เหมือนกัน คือความสุข. บุญในฐานะที่เป็นเหตุ ย่อมล้างบาป, บุญในฐานะที่เป็นผล ย่อม

ทำให้เกิดความสับสนใจ เอามาต่อกันเข้าสิ ล้างบาป แล้วสับสนใจ นั่นแหละ คือบุญ....

ทำบุญให้ทาน ส่วนใหญ่ก็มักจะเป็นเรื่องของการให้ทาน สำหรับชาวบ้าน, เราจงให้ทานชนิดที่เป็นการล้างบาป คือความตระหนี่ ความเห็นแก่ตัว ความยึดถือไว้ ว่าเป็น ตัวกู - ของกู; ถ้าจะทำบุญล้างบาปให้สะอาดจริงๆ แล้ว ให้เป็นการทำบุญที่ล้างตัวกูออกไป.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีส่วนโมกข์ ตอน๑, ๒๕๒๙: ๑๖๗ - ๑๖๘)

ภูเขาคิมาลัยแห่งวิถิปุทธธรรม

ถาม:- ...พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ชนิดไหนกันขอรับที่เป็นภูเขาคิมาลัย.

ตอบ:- พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทุกชนิดตามที่คณะแห่งบุคคลนั้น อันเป็นที่ตั้งแห่งความรักด้วยอำนาจของความยึดถือว่ามีตัวตนหรือเป็นตัวตน เป็นของตน เอามาไว้กับตน....

ถาม:- แล้วทำไมใต้เท้าไปเรียกของเขาว่า ภูเขาคิมาลัย เล่าขอรับ. เขาก็โกรธแค้น หรืออย่างน้อยก็เสียใจ.

ตอบ:- พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ชนิดตามที่คณะของบุคคลนั้น มันกันเขาไว้เหมือนภูเขาคิมาลัยนะซี. อาตมาก็ไม่ได้อึดอติเดียอะไรเขา. การอยู่ในวงล้อมของภูเขาคิมาลัยก็เป็นการถูกแล้วดีแล้ว สำหรับพวก "ลูกเป็นไปก่อน" เหล่านั้นดีกว่าไม่ได้อยู่ในวงล้อมของอะไรทั้งหมด. เมื่อเขายังอยากอยู่ที่นั่น หรือยังไม่ไป ก็อยู่กับไปได้ไม่มีที่สิ้นสุด และปลอดภัยตามฐานะของสัตว์เหล่านั้น. แต่สำหรับสัตว์ผู้จะไปนั้นแหละจะต้องคิดว่า เขาจะไปได้อย่างไร ถ้าเขามัวหลงสร้างอะไรขึ้นกอดรัดไว้อย่างนั้น ในลักษณะเช่นนั้น.

ที่ถูก เขา ควรจะทำตามที่พระองค์สอนว่า "สิ่งทั้งปวงไม่ควรถือมั่น โดยความเป็นตัวตน" นั้นเสียก่อน แล้วเขาจะเห็น "พระองค์"จริง ซึ่งไม่ควรแก่นามว่าอะไรทั้งสิ้น เพราะอยู่เหนือการบัญญัติทั้งสิ้น, เป็นเขตแดนที่สลายของความยึดถือ ที่พังทลายของภูเขาคิมาลัย.

พระองค์ทรงตีค่าของ ศีล สมาธิ ปัญญา เพียงเรือเพียงแพเท่านั้น คืออาศัยกันเดินทางข้ามทะเลชั่วคราว แล้วต้องทิ้งขึ้นบกไป. ความยึดถือในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็คือสิ่งนั่นเอง เป็นการเลื่อนไปตามลำดับจนถึงขั้นที่หมดความยึดถือ.

เมื่อเขาเหล่านั้น มองไปทางไหนก็มีแต่ความยึดถือว่าตัวตนเที่ยวไป มีอยู่ในนั้นหรือรอบข้างไปหมด. แล้วจะให้เรียกว่าอย่างไรที่เรียกว่าจะเรียกว่า ภูเขา. เมื่อเป็นแมลงมุ่มแล้วก็ควรจะพอใจ ในเมื่อเขาบอกให้ว่า ไยของท่านซึกได้สวยงามมากมิใช่หรือ.

(ขุมนุมนปาฐกถาชุดพุทธธรรม, ๒๕๓๐: ๕๐๖ - ๕๐๙)

พระพุทธรูปบังพระพุทธเจ้า

พระพุทธรูปบังพระพุทธเจ้า เขาหมายความว่าถึง คนที่รู้จักแต่พระพุทธรูป แล้วเข้าใจ พระพุทธรูปนั้นเป็นพระพุทธเจ้า เหมือนความเข้าใจของเด็กๆ. ผู้ที่มีความรู้จริง ยังรู้มากไปจนถึงกับว่า องค์พระพุทธเจ้าที่เป็นมนุษย์ หรือ เป็นคนที่เดินๆ ไปมาอยู่ในอินเดียสมัยนั้น ก็ยังไม่ใช่พระพุทธเจ้าที่แท้จริง; ธรรมะในจิตของพระพุทธเจ้าต่างหาก ที่เป็นพระพุทธเจ้าที่แท้จริง.

นี่แหละลองคิดดูเถอะว่า แม้แต่องค์พระพุทธเจ้าจริงๆ ก็ยังไม่ใช่พระพุทธเจ้าจริง; แล้วเหตุไฉนพระพุทธรูปนี้จะมาเป็นพระพุทธเจ้าได้แล้ว? ถ้าคนไปติดที่พระพุทธรูป ก็ยังไม่บังพระพุทธเจ้า, คือไม่มองเห็นพระพุทธเจ้าจริงๆ; ด้วยเหตุนี้แหละ เขาจึงเรียกว่า พระพุทธรูปนั้นบังพระพุทธเจ้า...

พระคัมภีร์บังพระธรรม

ส่วนพระคัมภีร์นั้นบังพระธรรม : คนส่วนมากเรียกพระคัมภีร์ หนังสือไบเบิลนี้กันว่า พระธรรม, ว่าหีบพระธรรม ก็คือหีบสำหรับใส่ไบเบิล, บางคนก็เรียกคัมภีร์ไบเบิลว่าธรรมเฉยๆ ก็มี. นี่มีความเข้าใจว่านั่นคือพระธรรม. ถ้าเข้าใจเพียงเท่านั้นหรืออย่างนั้น เรื่องมันก็หมดหรือจบกันเพียงเท่านั้น. นี้เรียกว่าพระคัมภีร์บังพระธรรม เหมือนที่เป็นกันอยู่โดยมาก.

คนบางคนคิดว่าเขาท่องคัมภีร์ได้มาก ก็คือรู้พระธรรมมาก; ถ้าเข้าใจอย่างนี้ ก็เรียกว่า คัมภีร์ที่เขาท่องนั้นแหละบังพระธรรม. ตัวพระธรรมที่แท้จริงนั้น ไม่ใช่คัมภีร์, และก็ไม่ใช่เสียงที่แสดงธรรม. ตัวธรรมที่แท้จริงนั้นคือความจริง ที่ปรากฏออกมา ต่อเมื่อปฏิบัติสำเร็จแล้ว ผู้ใดปฏิบัติธรรมสำเร็จแล้ว มีความจริงอะไรปรากฏออกมา นั่นคือพระธรรมที่แท้จริง.

นี่จะต้องคิดดูให้ดีว่า พระคัมภีร์กับพระธรรมนั้นไม่ใช่สิ่งเดียวกัน; ถ้ายึดมั่นที่พระคัมภีร์ก็ไม่อาจมองเห็นพระธรรม. ตาปิดปิดธรรมดาสำคัญ คนทั้งหลายก็ติดที่พระคัมภีร์, ไปยึดมั่นถือมั่นที่พระคัมภีร์; คนทั้งหลายจึงไม่มองเห็นพระธรรม; ดังนั้นคำที่เขากล่าวว่า พระคัมภีร์บังพระธรรม ก็เป็นการถูกต้อง...

ลูกชาวบ้านบังพระสงฆ์

นี่ ก็มาถึงคำที่ว่า ลูกชาวบ้านบังพระสงฆ์ นี่หมายความว่า ลูกชาวบ้านที่บวชขึ้นมาเป็นพระเป็นเณรนั้นแหละ บังพระสงฆ์. พูดตรงๆ ก็คือว่าพระเณรเดี่ยวนั้นแหละบังพระสงฆ์ ที่ทำให้ไม่เห็นพระสงฆ์ที่แท้จริง. พระ

สงฆ์ที่แท้จริงในกรณีนี้หมายถึง พระอริยสงฆ์ คือคุณสมบัติ ที่มีอยู่ในใจของผู้ปฏิบัติธรรม สำเร็จแล้ว เป็นโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล, สกิทาคามี มรรค สกิทาคามีผล, อนาคามีมรรค อนาคามีผล, อรหัตตมรรค และ อรหัตตผล. มีอยู่ ๔ คู่, นับเรียงตัวได้ ๘ องค์ นี่แหละคือพระสงฆ์, ไม่ใช่ตัวคน แต่ได้แก่ ตัวคุณธรรมที่มีอยู่ในจิตใจของคน.

ที่นั่นคนทั้งหลายก็เอาพระเอาเณร ลูกหลานของชาวบ้าน ที่บวชมาเป็นพระเป็นเณร นั้น เป็นพระสงฆ์; แล้วความคิดจะหยุดลงเพียงเท่านั้น. คิดตันอยู่เพียงเท่านั้น, ไม่อาจจะเข้าใจไปถึงพระสงฆ์ที่แท้จริง; คือคุณธรรมที่ทำให้ความเป็นพระสงฆ์. เมื่อเป็นดังนี้เขาจึงกล่าวว่า ลูกหลานชาวบ้าน ที่บวชเป็นพระเป็นเณร นั้นแหละที่บังพระสงฆ์.

(ขุมนุมลืออายุ เล่ม ๑, ๒๕๒๕: ๒๕๕-๒๕๗)

ความมืดสืขาว

หลายปีมาแล้วเราพูดถึงความมืดสืขาว แต่มันก็เจียบหายไป ไม่ค่อยมีใครเอามาพูดถึง. แต่ว่าอุปสรรคที่แท้จริงนั้น มันอยู่ที่ความมืดสืขาว; ถ้าความมืดสืดำเราก็รู้จัก เราก็ทำให้มันสว่างขึ้นมาได้. แต่ถ้าว่าความมืดมันเป็นความขาวเสียเอง มันก็ไม่ว่าว่าเป็นความมืด; เช่นว่าแสงแดดเข้าตานี้ ก็ยังไม่เห็นอะไร. มองไปทางดวงอาทิตย์ แสงอาทิตย์เข้าตา มันก็มองไม่เห็นอะไร, คิดดูสิว่า แสงสว่างนั้นมันก็ขาว แต่พอเข้ามาที่ตา กลับทำให้มองไม่เห็นอะไร, คิดดูสิว่า แสงสว่างนั้นมันก็ขาวแต่พอเข้ามาที่ตา กลับทำให้มองไม่เห็นอะไร, สู้ไม่มีความมืดสืขาวไม่ได้. มีความมืดธรรมดา ยังมองเห็นอะไรได้ง่ายๆได้บ้าง; แม้ความมืดกลางคืนนี้ ก็ยังเห็นอะไรได้. แต่ถ้ามองที่ดวงอาทิตย์ แสงอาทิตย์เข้าตาแล้วมองไม่เห็นอะไรเลย, บางที่ตาจะบอดเสียด้วยซ้ำไป เพราะความมืดสืขาว.

นี่เรามันมีความมืดสืขาว ทำให้ไม่มองเห็นอะไรตามที่เป็นอย่างจริง, มันก็คือความโง่ที่สะสมมาตั้งแต่อ่อนแต่อดอก, พอออกมาจากท้องแม่ มันก็สะสมความคิดนึก ความเข้าใจ ความรู้สึก ของตัวเองมากขึ้นๆ, ล้วนแต่ผิดล้วนแต่โง่ ทั้งนั้น.

เราจะได้รับ คือได้ยินได้ฟังคำพูดอะไรใหม่ๆเสมอ ที่มันถูกกันหรือมันเข้ากันได้กับความคิดของเรา, เราก็ยังยึดถือความคิดนั้นมากขึ้น. ใครพูดอะไรมามันตรงกับความรู้ความคิดของเรา, เราได้เล่าเรียนอะไรใหม่ๆ มันตรงกับความคิดความนึกของเรา ที่บาลีเรียกว่า ทนต่อทัญญูของเรา, ทนต่อทัญญูของเรา, มันเข้ารูปกับความคิดความเห็นของเรา. อันนั้นแม้จะเป็นของผิด แต่มันก็จะคิดว่าเป็นของถูก, เป็นความถูก, แล้วมันก็ยึดมันถือมันหนักเข้าๆ, เป็นความมืดสืขาวชนิดสูงสุด.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีสวนโมกข์ ตอน ๑, ๒๕๒๙: ๓๕๘ - ๓๖๑)

เราอาจจะถูกหาว่าบ้าเดี๋ยวนี้ ที่ตรงนี้ก็ว่าได้ ที่พูดว่า “แสงแห่งความมืด สีขาว” ในแสงสว่างสีขาว ก็มีความมืดและความบ้า, แล้วก็ยิ่งกว่าความมืด ความบ้าในแสงสว่างสีดำ. ข้อนี้หมายความว่า ความโง่ ความหลง ความ ยึดมั่น ของพวกนักศึกษานั้นแหละ มันร้ายกาจไปยิ่งกว่าของพวกที่ไม่มี การศึกษา. พวกที่มีการศึกษา มีปริญญา ดักรียาวเป็นหาง ของการศึกษา สมัยนั้นแหละ มันเป็นบ่าวเป็นทาสของอารมณ์ทางเนื้อทางหนังยิ่งกว่า บรรพบุรุษ ที่ไม่เคยมีการศึกษาชนิดนี้, ที่ไม่เคยมีปริญญายาวเป็นหาง อย่างนี้.

เพราะฉะนั้น แสงสว่างสีขาว แต่มีความมืดอย่างร้ายกาจอยู่ในนั้น เป็น ความมืดสีขาวของพวกนักศึกษาในโลก ในสมัยปัจจุบันนี้นั้นแหละ คือ สิ่ง ที่น่ากลัวที่สุด, นั่นแหละคือ สิ่งที่เป็นอันตรายที่สุด. ขอให้จำไว้ว่าความมืด สีขาวนี้อันตรายที่สุด ยิ่งกว่าความมืดสีดำ; เพราะว่าความมืดสีดำ มองเห็น ไปได้ง่าย เข้าใจได้ง่าย หลีกเลียงๆ ไปได้ง่าย ไม่ถลาลึกลงไปไปได้ง่าย. ส่วนความ มืดสีขาวนี้ มันหลอกลวง ๒ ชั้น ๓ ชั้น มันทำให้ถลาลึกลงไปไม่รู้สึกรู้ตัว แล้ว ถลาลึกลงได้มาก ไปได้ไกล ไปได้ง่าย ฉะนั้นจึงอันตรายกว่า.

ผลที่พิสูจน์ได้ง่ายๆ ก็คือว่า โลกในสมัยปัจจุบันนี้ เป็นโลกนรกมาก ขึ้น; มีความเดือดร้อน ระส่ำระสายในลักษณะของความเป็นนรกนี้มากขึ้น ทั่วทั้งโลก ไม่มีใครนอนหลับสนิท จึงต้องเป็นโรคจิต โรคเส้นประสาทกัน มากมาย กว่าเมื่อยี่สิบปี หรือสามสิบปี หรือห้าสิบปีมานี้. เมื่อห้าสิบปีมานี้ โรคเส้นประสาทนี้หาทำยาก; สามสิบปีมานี้ก็มีมากขึ้น. เดียวนี้ก็มีย มากขึ้น จนมีอยู่ในวัดในวา, ในเขตของพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า ที่ไม่ควรจะมีโรคเส้นประสาท, มันก็ยังมีย.

พระเถรบางองค์เป็นโรคเส้นประสาท ตาแดงเหมือนเลือด เพราะ ว่ามีความมืดสีขาวครอบงำ อดอยากเด่น อดอยากดัง อย่างดี ทะเยอทะยานไม่มี ที่สุด จมอยู่ในแนวอนันนี้. นี้เรียกว่า โรคนี้ระบาดเข้ามาถึงในวัดในวา แทบ จะไม่มีที่ด้านทานอยู่แล้ว; ไม่มีค่ายปราการ หรืออะไรที่ไหนจะด้านทาน มันไปหาอยู่แล้ว เพราะความเจริญก้าวหน้าของนักศึกษานี้ในโลกปัจจุบันนี้ ซึ่งสร้างขึ้นมาจากความมืดสีขาว, ความมืดสีขาว.

(ชุมนุมล้ออายุ เล่ม๑, ๒๕๒๕: ๒๔๐-๒๔๑)

ตัวกู ของกู/ อหังการ มมังการ

มรดกที่ ๑๕๓: ทฤษฎีและคำพูดที่เกี่ยวกับตัวกู - ของกู นั้นมีทั้งภาษา คนและภาษาธรรม: ภาษาคนสำหรับเด็กๆ และคนโง่ พูดตามที่พูดกันอยู่ ด้วยความรู้สึกยึดมั่นในตัวตน; ส่วนภาษาธรรมนั้นสำหรับพระอรียเจ้าพูด ด้วยจิตที่ปราศจากความยึดถือ จึงฟังยากสำหรับปุถุชน.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๓๕)

โลกทุกวันนี้ ก็ตกอยู่ใต้อำนาจของพญามาร ที่ชื่อว่าตัวกูหรือ ของกู. พญามารตัวนี้ ๙ได้ทำให้โลกนี้ปั่นป่วนระส่ำระสาย และจมอยู่ในความทุกข์; หลีกออกไปจากอำนาจของมันไม่ได้ จึงต้องทนทุกข์. ถ้าเมื่อใดเอาชนะกิเลสตัณหา หรือพญามารตัวนี้ได้, เมื่อนั้นมนุษย์ก็เป็นอิสระจากความทุกข์. ความที่ถูกรอบง่าอยู่ด้วยตัวกูหรือของกูนี้เอง เป็นการตกอยู่ใต้อำนาจของพญามารจนไม่มีอิสระ...

กิเลสตัณหา ที่เรียกว่า ตัวกู – ของกู หรือ ความเห็นแก่ตัว ในที่นี้ ทำอันตรายคนเรา ยิ่งกว่าที่โจรหรือศัตรูของเราจะทำให้ได้. โจรหรือศัตรูของเราจะทำแก่เราได้ ก็เพียงแต่ทำร้ายทางร่างกาย; หาสามารถทำลายความเป็นมนุษย์ของเราได้ไม่, คือไม่สามารถจะทำลายคุณค่าชีวิตของเรา. แต่ถ้าสิ่งที่เรียกว่า ตัวกู หรือของกูนี้เข้ามาแล้ว มันย่อมทำลายสิ้นเชิง คือจะทำลายความเป็นมนุษย์, หรือคุณสมบัติของความเป็นมนุษย์ก่อน แล้วร่างกายหรือชีวิตนี้ก็ไร้ความหมายไปเอง; เพราะฉะนั้น มันจึงเป็นการทำลายสิ้นเชิง.

(อาสาฬหบูชาเทศนา, ๒๕๒๔: ๒๑๖ – ๒๑๙)

ใครๆก็ถือว่าคำว่า ตัวกู – ของกู นี้เป็นคำหยาบ แต่ในที่นี้ ไม่ได้มุ่งหมายจะให้หยาบ; แต่มุ่งหมายจะเป็นการใช้ให้เห็นถึงภาวะในขณะที่จิตมีความกลัดกลุ้มจัด ๙ไปในทางราคะกิต্তิ โลกะกิต্তิ โทสะกิต্তิ โมหะกิต্তิ มันย่อมเป็นความกลัดกลุ้มไปในรูปของตัวกู และของกูนี้ทั้งนั้น. ตามปกติก็พูดว่า ฉัน ว่าเธอ ว่าข้าพเจ้า แต่พอกลัดกลุ้มขึ้นมา ก็ระเบิดออกเป็นตัวกู และเป็นของกู นี้เพราะเหตุอะไรเล่า? นี้ก็เพราะเหตุที่ว่ากิเลสตัณหา ที่เป็นหน้าตาแท้จริงของมันนั่นคือตัวกู และของกู เป็นความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู และของกู. ถ้าเรียกให้เพราะก็อาจจะเรียกได้เพราะอย่างยิ่ง โดยภาษาดั้งเดิม คือภาษาบาลีนั้นว่า อหังการ และ มมังการ.

อหังการ แปลว่า การกระทำวาตะว่า เรา, มมังการ แปลว่า การกระทำวาตะว่า ของเรา; แต่ใจความสั้นๆของมันก็คือ ตัวกูและของกูนั่นเอง. อหังการก็คือความยึดถือว่าตัวกู. มมังการ ก็คือ ความยึดถือว่าของกู; เพราะฉะนั้นในคนทุกคนจึงเต็มไปด้วยอหังการ และมมังการ อยู่ตลอดเวลา;...

เพราะฉะนั้น หลักธรรมะในพระพุทธศาสนา จึงมีหลักไปในทางที่จะดับเสียซึ่งตัวกูและของกู อันเป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งปวง, ที่กล่าวอย่างสั้นๆไปเพราะ ก็กล่าววว่า ดับเสียซึ่ง อหังการ และ มมังการ; เมื่อหมดอหังการมมังการแล้ว ก็หมายความว่าหมดกิเลสตัณหาโดยสิ้นเชิงนั่นเอง. เพราะฉะนั้น การที่เอาจากล่าวสั้นๆเพื่อท่านทั้งหลายจำง่ายเข้าใจง่าย ว่าตัวกูหรือของกูนี้ ๙ไม่ควรจะถือเป็นคำหยาบเลย, ถือว่าเป็นการกล่าวตรงไปตรงมา เพื่อให้ตื่นขึ้น อย่าให้ลึกลับซึ่งจนเข้าใจไม่ได้อยู่ตามเดิม.

(อาสาฬหบูชาเทศนา, ๒๕๒๔: ๒๕๐ – ๒๕๒)

ความเห็นแก่ตัว

ความเห็นแก่ตัว เราหมายถึง ความรู้สึกที่เป็นกิเลส ไม่ใช่หมายถึง ความรักตัว สงวนตัว อยากให้ตัวได้ดี แล้วก็ทำความดี อย่างนี้ไม่เรียกว่า เห็นแก่ตัวในที่นี้. เห็นแก่ตัวคือ เห็นด้วยกิเลส กอบโกยประโยชน์ของผู้อื่น มาเป็นของตัว อย่างไม่มีความยุติธรรม.

ความเห็นแก่ตัวอย่างเดียวเท่านั้น เป็นปัญหาทั้งหมดของมนุษย์ คือ ทำให้มนุษย์ตกเป็นทาสของวัตถุนิยม แล้วก็เกิดโรคห่า โทสะ โมหะ หนาแน่นยิ่งขึ้นทุกที.

เห็นแก่ตัวนี้ต้องขยายออกไปถึงว่า เห็นแก่พวกของตัว; เมื่อมันหลายๆ ตัวเข้า มันก็เป็นพวก แล้วก็เห็นแก่พวกของตัว. ตกเป็นทาสของวัตถุนิยม มากเท่าไร ก็ยิ่งเห็นแก่ตัวหรือพวกของตัว จนหลับหูหลับตา จนไม่รู้ว่า อะไรเป็นอะไร; ในที่สุดมันก็แยกตัวออกไปจากจิตตนิยมทุกวิถีทาง แล้วก็ ยิ่งเกลียด ยิ่งเกลียดจิตตนิยมมากขึ้น ในที่สุดก็ไม่ต้องรู้เรื่องจิตกันเสียเลย.

(ธรรมสัง้องสังเคราะห์, ๒๕๒๑: ๓๒๘ – ๓๒๙)

สัตว์

สิ่งใดที่มนุษย์ทำได้เหมือนๆกับสัตว์ หรือ สัตว์ทำได้เหมือนๆกับมนุษย์ นั้น ไม่เป็นของแปลกเลย ดังที่ท่านได้จัดไว้ เป็นหลักแต่บรมโบราณ ก่อน พุทธกาลมาเสียอีกว่า:-

อาหารนันทา ภัยเมถุนนจ - การแสวงหาอาหารกิน การแสวงหา ความสุขจากการนอน ความรู้จักชี้ขาดวิงหน่ออันตราย และการประกอบ เมถุนธรรม, สามาถญเมตบปสุภิ หนราน - ทั้ง ๔ อย่างนี้มีได้เสมอกัน ใน ระหว่างมนุษย์กับสัตว์...

คนจะผิดจากสัตว์ หรือ สัตว์จะผิดจากคน มันก็อยู่ตรงที่จะมีธรรมะ หรือไม่มีเท่านั้น. จะเอาเรื่องอาหารการกิน การแต่งเนื้อแต่งตัว การเป็นอยู่ เพื่อแสวงหาความสุขความเพลิดเพลิน ทางรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นต้นนั้น ไม่มีความแปลกแตกต่างอะไรกัน ระหว่างคนกับสัตว์. หมายความว่า แม้คนทำได้ดี วิจิตรประณีตกว่าสัตว์; แต่ความหมายมันก็ยังเท่ากัน ไม่ผิดแปลกแตกต่างกัน. ท่านจึงลงมตกันไว้อย่างนั้นว่า เอาธรรมะ อย่างดี ยาวเท่านั้น มาเป็นเครื่องวัด ความผิดแปลกแตกต่างระหว่างคนกับสัตว์.

(มาฆบูชาเทศนา, ๒๕๒๔: ๒๘๘ - ๒๘๙)

คน

ตามตัวหนังสือ “คน” ก็แปลว่า สัตว์ที่มีใช้สัตว์เดรัจฉาน อย่างนี้ก็ ค่อยยังชั่ว ถ้าจะมองกันในแง่นี้, หรือจะมองกันในแง่ของชีววิทยาว่า คนคือ สัตว์ที่วิวัฒนาการขึ้นมาแล้ว กว่าจุดเริ่มต้นของสิ่งที่มีชีวิต; นี้ในทางชีววิทยา จนถึงกับครึ่งคนครึ่งสัตว์ แล้วก็เป็นคนตามสมบรูณ์ ตามแง่ของชีววิทยาที่ บัญญัติขึ้น โดยคนที่เขารู้เพียงเท่านั้น. แต่ ทางธรรมะ หรือทางศาสนา นี้ ไม่ต้องการเพียงเท่านั้น; ต้องการจะรู้เรื่องอีกระบบหนึ่ง ซึ่งเป็นระบบทาง จิตใจ ว่า ความเป็นคนนั้นหมายถึงภาวะของจิตใจ ตลอดถึงคุณค่าที่มาก เป็นพิเศษของจิตใจ ไม่ใช่ใช้ของร่างกาย; ฉะนั้น เราจึงมีความหมายของคำว่า คน นี้ต่าง ๆ กัน...

คำว่า “คน” ถ้าในทางธรรมะ อาจจะเล็งไปในทางภาวะอันแท้จริง ของสิ่งที่เราเรียกกันว่า “คน”; ดังนั้นอาจจะหมายถึงการจมปลักอ้อแอ้อยู่ ในกองทุกข์ ที่สัตว์ชนิด “คน” นั้นจะจมอยู่ได้อย่างไร. ความเป็นคน ใน ความหมายนี้ ก็คือ จมอยู่ในกองทุกข์ ที่เขาไม่รู้จัก มองไม่เข้าใจ แล้วก็ ไม่อยากจะทำออกจากกองทุกข์; นี้คือ คน ธรรมดาสามัญที่สุด ที่เราเรียกกันว่า ปุถุชน.

(โฆภชธรรมประยูกต์: ๒๕๑๙, ๑๘ – ๑๙)

“คน” ใน ภาษาธรรมดา เราก็หมายถึงคนๆหนึ่ง มีกายกับใจ เป็นคน หนึ่ง; แต่ในภาษาธรรมอันลึกซึ้ง คำว่า “คน” หมายถึงความโง่. ความยึดมั่นสำคัญผิดว่าฉัน ว่าคน คนคือผลผลิตของมิจฉาทิฏฐิ, หรือว่าความเห็น ที่ยังไม่ตรง เข้าใจว่าเราเป็นคน น้อยๆเอาไปปนกัน. คนในทางฝ่ายฟิสิกส์ หมายถึงร่างกายที่ยาวาวหนึ่งนี้ มีความคิดนึกได้; แต่คนทางฝ่าย spiritualism หมายถึง ความเข้าใจผิด ที่เรียกว่า อุปาทาน ว่ามีตัวฉัน มีคน นั้นเป็น มาอย่างยั้งเลย.

(เดกัจฉกธรรม, ๒๕๑๙: ๓๒๕)

มนุษย์

คำว่า มนุษย์ นี้ต้องมีความหมายว่ามีจิตใจสูง; อย่างน้อยที่สุดก็ต้องมี จิตใจสูงกว่าธรรมดา กว่าสัตว์เดรัจฉาน หรือว่าคนป่าที่เป็นสีกว่าคน. มนุษย์ แปลว่า ใจ, อุชยะ แปลว่า สูง ใจสูงก็ได้. หรือว่าเหล้ากอของผู้มีใจสูงก็ได้. ให้ถือเอาความหมายของคำว่ามนุษย์อย่างนี้; ถ้าใจยังต่ำ ก็ยังไม่เป็นมนุษย์ ยังเป็นคน ในระดับเดียวกับสัตว์ ในความหมายอย่างเดียวกับสัตว์เดรัจฉาน, ถ้าเป็นมนุษย์ก็ต้องมีใจสูง.

(เดกัจฉกธรรม, ๒๕๑๙: ๓๙๙)

เป็นมนุษย์ให้เป็นนี้ หมายความว่า เป็นมนุษย์ชนิดที่ไม่เป็นทุกข์, เป็น มนุษย์ชนิดที่ไม่มีตัวกู – ของกูให้เป็นทุกข์.

(วิสาขบูชาเทศนา, ๒๕๒๕: ๑๙๖)

ถ้าเป็นมนุษย์ หมายความว่าใจสูง และสูงไปในทางที่จะดับทุกข์ จะหมดทุกข์ จะสิ้นทุกข์ จะทำความดับทุกข์ให้ได้ คือนิพพาน นี่เป็นจุดหมายปลายทางของมนุษย์.

ทีนี้ คนในโลกเวลานี้ ฉลาดแต่ในทางที่จะทำให้ตรงกันข้าม ให้ไปเสียอีกทางหนึ่ง ไม่ตรงไปยังจุดหมายปลายทางของมนุษย์. การศึกษาเล่าเรียน การค้นคว้า การประดิษฐ์ การผลิตที่เป็นความเจริญของมนุษย์ ในยุคปัจจุบันนี้ ในโลกนี้ เป็นไปแต่ในทางที่ตรงกันข้าม, คือไม่ไปตามความมุ่งหมายของมนุษย์ที่แท้จริง. ฉะนั้น เราจึงไม่เรียกคนในโลกเวลานี้ว่ามนุษย์ เราเรียกว่า "คน" ดีกว่า

(ปรมัตถสภาวะธรรม, ๒๕๕๓: ๔๑๑ - ๔๑๒)

เวลา

เดี๋ยวนี้ทุกคนรู้จักเวลากันในฐานะที่น่ากลัว หรือเขาสั่งสอนกันว่ามันมีค่า, คำว่าเวลานี้ มันมีความหมาย ภาษาคนง่าย ๆ กับภาษาธรรมอันลึก ๆ ที่โง่งที่สุด ก็คือ ภาษาคนที่พูดว่า กลางคืนกับกลางวันต่างกัน. แต่ถ้าเราดูให้ดี กลางคืนก็เวลา กลางวันก็เวลา; ฉะนั้นกลางคืนกลางวันก็เหมือนกันแหละ อย่างมาหลอกเราว่าต่างกัน นี้เรียกว่ารู้จักคำว่าเวลาลึกกว่าธรรมดาหน่อย.

ทีนี้ เวลา ในภาษาธรรมดาภาษาโลก ก็เช่นแบ่งเอาสิ่งที่พอจะรู้จักได้. เรื่องการหมุนของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว ของโลกเอง แบ่งเป็น เวลาๆ เวลา, เอานาฬิกาเป็นเครื่องวัด นี้เป็นต้น. เวลาอย่างนั้นก็ยังเป็นเรื่องเด็กๆ เวลาในภาษาคน เป็นปี เป็นเดือน เป็นวัน เป็นชั่วโมงนี้ เวลาตามบัญญัติ, แล้วก็เห็นว่ามันก็เลื่อนไปๆ อย่างดีก็ว่าทำให้คนมันแก่ คือมันใกล้ความแตกดับเข้าไป.

แต่เวลาในความหมายลึกซึ้ง มันหมายถึงจุด ๒ จุด ระหว่าง ๒ จุด คือจุดที่เกิดความอยาก กว่าจะถึงจุดที่สมความอยาก นั้นแหละคือเวลา. เราเกิดความอยากเมื่อไรถือเป็นจุดตั้งต้น, แล้วก็ต้องการกระวนกระวายอยู่ ด้วยความไม่ได้หรือยังไม่ได้ตามที่ตัวอยาก จุดที่ได้ตามที่ตัวอยาก นั้น เป็นจุดหนึ่ง; ระหว่าง ๒ จุดนี้ คือเวลาที่แท้จริงในความหมายทางธรรมะชั้นสูง, เวลานั้นมันกัด ขบกัดมนุษย์ กัดกินมนุษย์ รวมทั้งตัวมันเอง. ในบาลีคัมภีร์มีว่า เวลานั้นกินมนุษย์ และตัวมันเอง ระหว่างความอยาก เกิดความอยาก กว่าจะถึงความสมอยากนั้น มันกัด มันกัดเอาเจ็บปวดตลอดเวลา แล้วตัวมันเองก็กร่อนไปๆ กร่อนไป. เวลากินสรรพสัตว์กับทั้งตัวมันเอง ธรรมะช่วยกำจัดความอยากเสีย พอเราไม่อยากเท่านั้นแหละ เวลาที่กัดเราไม่ได้ คุณไปคิดดูซิ เราเป็นทุกข์อยู่ เพราะเราต้องการอะไรอย่างหนึ่ง และยังไม่ได้ตามที่ต้องการก็เกิดเป็นเวลาที่กัดเรา และกัดตัวมันเอง. ฉะนั้นปัญหาจะหมดไป เมื่อเราไม่ต้องการอะไร, เมื่อเราไม่ต้องการอะไร เวลานั้นเวลาไม่มี เวลาไม่มีสำหรับเรา; ฉะนั้นเราจึงสบายที่สุดเมื่อเราไม่ต้องการอะไร

เพราะว่าเวลาไม่กัดเรา. นี่ความหมายของเวลาในภาษาธรรมลึกละเอียดนะ, เป็นปัญหาที่ทำให้ต้องเกิดธรรมะหรือเกิดศาสนา ธรรมะหรือพระเจ้าก็ตาม จะช่วยเราไม่ให้ถูกเวลากัดกิน, ก็เพราะช่วยทำให้เราหมดความอยาก ไม่มีความอยาก ไม่ต้องการอะไร. นี่เรียกว่าเวลาในภาษาธรรม.

(ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรราบ, ๒๕๒๘: ๓๘๑ - ๓๘๒)

‘เวลา’ อย่างภาษาคนอย่างนี้ เขาเอาวัตถุภายนอกเป็นหลักเป็นเกณฑ์ เช่น พูดว่าเวลากลางวัน เวลากลางคืน ก็คือเอาดวงอาทิตย์เป็นเกณฑ์ เห็นดวงอาทิตย์ก็เป็นกลางวัน ไม่เห็นดวงอาทิตย์ก็เป็นกลางคืน...

เมื่อเข้าใจถูกต้องในภาษาธรรม ก็จะเห็นได้ว่า ตัวเวลานั้นเป็นสิ่งที่ไหลไปเรื่อยไม่เป็นขยักๆ ไม่เป็นชั้นๆ ตอนๆ เหมือนความรู้สึกของคน เป็นแต่กระแสแห่งนามธรรมอันหนึ่งที่ไหลไปเรื่อย

(ภาษาคน-ภาษาธรรม: ๒๕๓๗: ๒๓๑)

เกิด—แก่—เจ็บ—ตาย

เรื่องนี้ก็สอนกันผิดๆ คล้ายๆกับว่า ไปดูพระพุทธเจ้า ว่าพระพุทธเจ้า สอนว่าเรามีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดา เราไม่ล่วงพ้นความเกิด แก่ เจ็บ ตายไปได้ นี่เป็นคำสอนที่ผิด, เป็นความโง่เขลา ไม่เข้าถึงความจริง ที่พระพุทธองค์ทรงสอน คือความเกิด แก่ เจ็บ ตาย จะไม่มี ถ้าเราไม่ยึดถือเอามาเป็นของเรา. ต่อเมื่อเราไปยึดถือ, ไปรับเอามาเป็นของเรา มันจึงจะเกิดความทุกข์ และมีปัญหาขึ้น. ถ้าเราไม่มีความเฉลียวฉลาด ไม่ยึดมั่นถือมั่นตัวตน, ไม่รับเอาความเกิด แก่ เจ็บ ตาย มาเป็นของตน มันก็ไม่มี ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย.

(ใครคือใคร, ๒๕๒๖: ๓๙๕)

สังสารวัฏฏ์

คำว่า “สังสารวัฏฏ์” แปลว่า วงกลมแห่งการท่องเที่ยว. วัฏฏะ แปลว่า วงกลม; สังสาระ แปลว่า การท่องเที่ยว. วงกลมแห่งการท่องเที่ยว ก็คือวงกลมแห่งการเวียนว่ายของสัตว์. ในภาษาไทย เราชอบเรียกคำๆนี้กลับกัน เป็น วัฏฏ์สังสาร. ...

เมื่อพูดถึงสังสารวัฏฏ์ หรือวัฏฏ์สังสารก็ตาม ต้องหมายความว่าเรากำลังพูดถึงสภาพ หรืออาการที่สัตว์หมุนเวียนไปในวงกลมของสิ่งที่เรียกว่าวัฏฏะ...สรุปความว่า กิเลส กรรม และผลกรรม ๓ อย่างนี้เป็นวงกลม:

- เมื่อมีกิเลส ก็เป็นเหตุให้อยากทำกรรมชนิดใดชนิดหนึ่ง,
- เมื่อกระทำกรรมชนิดใดชนิดหนึ่งลงไปแล้ว ก็มีผลของกรรม,

- ผลของกรรมนั้น ไม่อาจจะหยุดกิเลส แต่จะส่งเสริมกิเลส หรือ ก่อให้เกิดกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นใหม่ กิเลสนั้นก็ยังคงมีอยู่ต่อไป เพราะฉะนั้นจึงยังมีการกระทำความผิด และการรับผลของกรรมอีก วนเป็นวงกลมอย่างนี้ นี้เรียกว่า "วัฏฏะ".

(หลักปฏิบัติที่สำคัญในพระพุทธศาสนา, ๒๕๕๒: ๑๓๔ - ๑๓๕)

ชายหญิง

คำว่า ชาย หญิง นี้ถ้าภาษาคน ก็คือเรื่องเพศที่ต่างกัน. ในภาษาธรรมก็หมายถึงหน้าที่ ที่มันแบ่งกันคนละอย่างคนละครั้ง เพื่อความสมบูรณ์; ฉะนั้นชายกับหญิงจะทำหน้าที่เหมือนกันไม่ได้. เดี่ยวนี้โลกกำลังเป็นบ้าเป็นหลัง ที่จะให้ผู้หญิงทำอย่างเดียวกับผู้ชาย ช่วยค่าใช้จ่าย ช่วยหารายได้ มันก็ไม่ใช่หญิงเป็นชาย, เป็นกะเทยหมดทั้ง ๒ ฝ่าย. ฉะนั้นผู้หญิงก็ต้องทำหน้าที่ถูกต้องตามความหมายของเพศสตรี, ผู้ชายก็ต้องตามความหมายของเพศบุรุษ ซึ่งมันไม่เหมือนกัน. ต่อเมื่อมันมารวมกันเข้าแล้วมันจึงจะสมบูรณ์.

(ใจความแห่งศีลธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ, ๒๕๒๘: ๓๗๙)

การสมรส

คำว่า สมรส, สมรส ภาษาธรรมดาหมายถึงการที่แต่งงานกันระหว่างชายหญิง. แต่คำว่า สมรสในภาษาธรรมนั้น เขาถือว่า พอใจตรงกัน ระส่ำแปลว่า พอใจ หรือ ยินดี, สะมะ แปลว่า เสมอกัน เท่ากัน ตรงกัน, สมรส จึงแปลว่า มีความพอใจตรงกัน, ตรงเป็นอันเดียวกัน; นั่นแหละคือการสมรสในภาษาธรรม. เพียงแต่จับตัวมาแต่งงานกันตามพิธีรีตองนั้น ถ้าเกิดความพอใจไม่ตรงกัน มันไม่ใช่สมรสดอก เดี่ยวมันก็กัดกัน, คิดดูเถอะ กระทั่งว่าแต่งงานแล้วสมรสกันแล้ว เดี่ยวมันก็กัดกันดอก เพราะว่าความพอใจ ความต้องการมันไม่ตรงกัน. คำว่า สมรส ที่แท้จริง มีความรู้ตรงกัน มีความต้องการตรงกัน ปฏิบัติตรงกัน อะไรรู้ก็ตรงกัน เรียกว่าสมรส ในภาษาธรรม แล้วเราก็สมรสชั้นสูง, สมรสกับพระเป็นเจ้า สมรสกับพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์อะไรก็ได้, ในเมื่อเราทำให้จิตใจของเราตรงกันเป็น อย่างนั้นเหมือนกัน นั่นแหละ คือสมรสในภาษาธรรม สมรสกับพระนิพพานก็ได้, สมรสกับพระเจาก็ได้ นี่ความหมายในภาษาธรรม.

(ใจความแห่งศีลธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ, ๒๕๒๘: ๓๗๙)

คู่ชีวิตที่แท้จริง

มรดกที่ ๑๕๗: คู่ชีวิตที่แท้จริง คือธรรมะที่ปฏิบัติอย่างถูกต้อง อยู่กะเนื้อกะตัว ช่วยให้อุดชีวิต และปราศจากปัญหาทั้งปวง; มิใช่คู่กินคู่นอน ซึ่งมีการกระทำอันส่งเสริมกิเลส และสร้างปัญหาผูกพันขึ้น นานัปการ โดยมีการกระทบ อื้ออึ้งกันอยู่เป็นประจำ ซึ่งจะต้องใช้ธรรมะเป็นเครื่องระงับอีกนั่นเอง. ขอให้รู้จักสิ่งทีอาจจะเป็นคู่ชีวิตได้จริง อย่างที่ผิจะไม่หัวเราะเยาะ.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๓๕)

พ่อแม่

พ่อแม่ในภาษาธรรม มันก็ สิ่งทีให้เกิดทางสติปัญญา, สติปัญญาทีให้เกิดอะไรมันเป็นผลขึ้นมา นี่เป็นพ่อแม่. หรือถ้าจะให้ ต่ำกว่านั้นเขามีความหมายอีกชั้นหนึ่งว่า ทีทำให้เกิดเรื่องนั้นคือ พ่อแม่ คือความโง่ ก็ได้. คนบางคนเกิดมาจากพ่อแม่คือความโง่ คืออวิชชา, คนบางคนมันเกิดมาจากพ่อแม่ คือสติปัญญา หรือความเฉลียวฉลาด. แต่เราหมายถึงว่าพ่อก็คือพ่อแม่ก็คือแม่ เป็นเพศหญิงเพศชายทีให้เกิด มันเกิดแต่ร่างกายเท่านั้น. ทีนี้เกิดทางจิตใจ เป็นคนอย่างไร ดีหรือชั่ว โง่หรือฉลาด, นั้นมันเป็นอีกเรื่องหนึ่ง มันให้เกิดอีกทีหนึ่ง. ถ้าว่าความโง่ทีให้เกิด อวิชชาทีให้เกิด ก็เกิดเป็นคนโง่, สติปัญญาธรรมะทีให้เกิด ก็เกิดเป็นคนฉลาด. การทีจะเกิดใหม่จากธรรมะจากศาสนา จากพระเป็นเจ้า จากอะไรก็ตาม มันเกิดใหม่ด้วยความฉลาด, ด้วย พ่อแม่ คือธรรมะ นั่นเอง, ความฉลาดนั่นเอง, มีพ่อแม่อย่างนี้ซึ่ จึงจะเรียกว่ามีพ่อแม่ในภาษาธรรม. ถ้าพ่อแม่อย่างสัตว์ทั่วไป แม้แต่สัตว์เดรัจฉาน ก็มีพ่อแม่อย่างนั้น มันไม่มีความหมายอะไร มันเพียงแต่เกิดทางร่างกาย.

(ใจความแห่งคริสต์ธรรมเทาทีพุทธบริษัทควรราบ, ๒๕๒๘: ๓๘๐ - ๓๘๑)

เพื่อน

คำว่า"เพื่อน" ภาษาชาวบ้าน ภาษาโลกๆ นี้เรียกว่า เพื่อนว่าเกลอว่า นั่นนี่กันตามทีใช้กันอยู่เรียกว่าเพื่อน คนทีทำอะไรรู้อใจตนก็เรียกว่าเพื่อน แต่เพื่อนหรือสหายหรือมิตรในภาษาธรรมะนั้นหมายถึงธรรมะโดยเฉพาอย่างยิ่งคือธรรมะทีทำความพ้นทุกข์ให้ ระบุชื่อลงไปว่า อธิษฐานคิกมรรค หรืออฏฐังคิกมรรค นี้ พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าว่าเป็นกัลยาณมิตรอย่างยิ่งของคนทุกคน คำว่า เพื่อนในภาษาธรรมะ หมายถึง อริยอฏฐังคิกมรรค มีองค์แปดประการ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปิโย ฯลฯ ดังนี้ เป็นต้น นี้คือเพื่อนในภาษาธรรมะ

(ภาษาคน-ภาษาธรรม: ๒๕๓๗: ๔๔)

ศัตรู

คำว่า "ศัตรู" ศัตรูในภาษาโลก ภาษาคนก็คือ คนที่เราเกลียด และคนที่กำลังต้องการทำอันตรายเราเรียกว่า ศัตรู

แต่คำว่าศัตรูในภาษาธรรมะนั้นหมายถึงจิตใจของตัวเองที่ตนตั้งไว้ ผิดๆ จิตใจของตัวเอง และตนเองนั้นแหละตั้งมันไว้ผิดๆ นั้นแหละคือศัตรู จิตที่เราตั้งไว้ผิดๆ นั้นแหละคือศัตรู ไม่ใช่คนนอกตัวเรา ไม่ใช่คนที่อยู่นอกตัวเรา เหมือนที่ชาวบ้านเขาเรียกกันว่าศัตรูนั่น มันศัตรูภาษาคน ศัตรูภาษาธรรมะ คือ จิตที่ตั้งไว้ผิด เมื่อใดจิตตั้งไว้ผิด เมื่อนั้นมีศัตรู และเกิดอยู่ในใจ เกิดขึ้นในใจ เกิดจากจิตใจ มีศัตรูอยู่ในอกในใจ เมื่อใดจิตนั้นตั้งไว้ถูก ประกอบไปด้วยธรรม เมื่อนั้นไม่มีศัตรู มีมิตร

(ภาษาคน-ภาษาธรรม, ๒๕๓๗: ๔๔)

๕.

โลก

โลก

ถ้าพูดโดยตัวหนังสือ คำว่า โลกๆ นี้ มันแปลว่า ของที่แตกได้ และแตกแน่; นี้เรียนภาษาเท่านั้น. ภาษาบาลี คำว่า “โลก” นี้ แปลว่า สิ่งที่แตกได้และแตกแน่. เราเคยนึกอย่างนั้นกันหรือเปล่า? พอคิดว่าโลกจะแตกนี้ ก็กลัวด้วยความงัว จนทำอะไรไม่ถูก.

(เมื่อธรรมครองโลก, ๒๕๒๓: ๒๕)

ในพระบาลีมักกล่าวอย่างนี้ ว่าโลก ว่าเหตุให้เกิดโลก ว่าความดับสนิทของโลก ว่าทางให้ถึงความดับสนิทของโลกนั้น, ทั้ง ๔ อย่างมีอยู่ในร่างกาย ที่ยาวประมาณสักวาหนึ่งเท่านั้น มีสัญญาและใจด้วย คือยังเป็นๆ ยังไม่ใช้ตายไม่ใช้ตายแล้ว. ถ้าตายแล้วไม่มีโลก หรือไม่มีทุกอย่างนี้ในร่างกายที่ตายแล้ว; แต่ในร่างกายที่เป็นๆ นี้ มันมีโลก มีเหตุให้เกิดโลก คือกิเลสตัณหา, มีความดับแห่งโลก คือความดับแห่งกิเลสตัณหา, มีทางให้ถึงความดับแห่งโลก คือการประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อดับกิเลสตัณหา.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีส่วนโมกข์ (ตอน ๒), ๒๕๒๙: ๗๓)

ภาษาธรรมดา โลกก็คือแผ่นดินนี้, เป็นภาษาพูดของคนธรรมดาสามัญทั่วไป. คำว่า โลก ก็คือแผ่นดินนี้; แต่ถ้าภาษาธรรมะนั้น พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า อารมณหรืออายตนะภายนอกนั้นแหละคือโลก, ตามที่มันมาปรากฏแก่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของเราอย่างไร; มันจึงต้องมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วย แล้วมีอารมณ์มากระทบ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณด้วย มากระทบกันเข้าแล้วจึงจะเป็นโลก. ถ้าไม่มีการกระทบ ไม่มีความรู้สึกแห่งการกระทบแล้ว โลกนี้มันไม่มี.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีส่วนโมกข์ ตอน ๒, ๒๕๒๙: ๗๑ - ๗๒)

โลกมีอยู่ ๓ โลก. โลก ๓ โลกนี้; (๑) โลกภายนอกที่สุดเขาเรียกว่า โลกาสโลก ก็คือ

แผ่นดินนี้, เนื้อแผ่นดิน ตัวแผ่นดิน อะไรๆ ที่มีอยู่ในตัวแผ่นดิน นี้เขาเรียกว่าโลกาสโลก; ไม่ค่อยมีเรื่องลึกซึ้งอะไร. (๒) ที่นี้โลกถัดเข้าไปก็คือ สัตวโลก – โลกของสิ่งมีชีวิต ที่มันอาศัยอยู่บนแผ่นดิน; อย่าเอาไปปนกันเข้า : ตัวแผ่นดิน เรียกว่า โลกาสโลก,, ตัวสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในแผ่นดิน เรียกว่า สัตวโลก. (๓) ที่นี้อันที่ ๓ เรียกว่า สังขารโลก คือโลกแห่งการปรุงแต่ง; อันนี้ละเอียดมาก ลึกซึ้งมาก, ละเอียดยากที่จะเห็น; คือว่าการปรุงแต่ง สภาพการปรุงแต่ง อากาการแห่งการปรุงแต่ง ที่มันมีอยู่ในโลกแผ่นดินและสัตวโลกที่มีชีวิตนั่นเอง : ตัวแผ่นดินล้วนๆ นี้ก็มีการปรุงแต่งซึ่งกันและกันอยู่ จนเป็นโลกเป็นแผ่นดินอยู่, และกำลังปรุงแต่งอยู่ เพื่อเป็นโลกแผ่นดินอยู่ หรือเป็นต่อไป; สภาพของการปรุงแต่งนี้ มีอยู่

ในโลกแผ่นดิน. ที่นี้โลกหมู่มสัตว์ที่มีชีวิต มันก็มีการปรุงแต่งอันละเอียดยิ่ง
ขึ้นไปอีก ในหมู่มสัตว์ที่มีชีวิต เป็นคน, มนุษย์นี่ก็ได้ เป็นสัตว์เดรัจฉานก็ได้,
ลงไปถึงต้นไม้ก็ได้เพราะมันมีชีวิตเหมือนกัน; การปรุงแต่งในสิ่งที่มี
ชีวิตอย่างนี้ ก็จะเรียกว่ามีสังขารโลก – โลกแห่งการปรุงแต่ง, เช่นเดียวกับ
กับมีในแผ่นดินโลก.

ได้เป็น ๓ โลก : ...โอกาสโลก – โลกแผ่นดิน; สัตว์โลก – โลกสิ่งที่มี
ชีวิต; สังขารโลก – โลกแห่งการปรุงแต่งที่มีอยู่ตลอดเวลา ในโลกทั้ง
สองนั้น, จะเห็นได้ว่าเป็นโลกซ้อนเร้น เป็นโลกสลับ เป็นโลกซ้อนเร้น
อยู่ในโลกที่หนึ่งกับโลกที่สอง. นี้เรียกว่าโลก, มันก็จะหมดยกกันเท่านั้น;
แล้วก็ดูที่สำคัญที่สุดก็ว่า ทั้งหมดนี้เป็นธรรมชาติ โลกแผ่นดินก็เป็น
ธรรมชาติ, โลกหมู่มสัตว์ก็เป็นธรรมชาติ, โลกแห่งการปรุงแต่งๆ เป็น
สังขาร เรียกว่าสังขารนี่ก็เป็นธรรมชาติ; ดูให้เห็นว่ามันเป็นอย่างไรมัน
อยู่กันอย่างไร, ในธรรมชาติที่หยาบก็มี ที่ละเอียดก็มี ละเอียดที่สุดก็มี, ดู
ให้รู้จัก.

ให้เห็นธรรมชาติที่โลกทุกโลกก็ได้ ทั้งที่เป็นภายใน ทั้งที่เป็น
ภายนอก. ๑. อัดดิน น้ำ ลม ๑.ไฟ เนื้อหนัง ร่างกายแท้ๆ นั้นก็เป็น โอกาส
โลก; ๒. ๑.ชีวิตจิตใจในร่างกายนี้ มันก็เป็น สัตว์โลก, ๒. ๑.การปรุงแต่งที่มัน
ปรุงแต่งอยู่ในร่างกายนี้ เช่นปฏิภพจสมุขบาท นี้ก็เรียกว่าสังขารโลก; ฉะนั้น
ในเราคนเดียวก็มีทั้งโอกาสโลก สัตว์โลก และสังขารโลก. เห็นให้ชัด
ว่ามันเป็นโลกอยู่อย่างนี้ มีลักษณะอาการตามปกติของมันอย่างนี้, แล้ว
จะต้องมีการจัดการอย่างไร ควบคุมอย่างไร จึงจะไม่เป็นทุกข์ขึ้นมา; จึง
บอกว่าให้เห็นมันตามที่เป็นจริง. ให้เห็นธรรมชาติ ก็คือเห็นความเป็น
เช่นนั้นเองของธรรมชาติ.

(ธรรมะคือเรื่องของธรรมชาติ, ๒๕๕๖: ๒๕๑ – ๒๕๓)

วิกฤตการณ์

วิกฤตการณ์ก็คือความยุ่งยากลำบากสาระสำระสายเดือดร้อน หา
ความสุขไม่ได้, เกิดจาก

การวิปริตของคนในโลก, ...ความวิปริตของคนในโลกนี้พอที่จะแบ่งได้
ออกเป็น ๒ ชนิด หรือ ๒ ระยะ หรือ ๒ ระดับ คือระดับคนในโลกที่คุมกัน
เข้าเป็นสังคัม, เป็นการกระทำของสังคัม คือคนหลายๆ นี้ อย่างหนึ่ง. แล้ว
เป็นวิกฤตการณ์เพราะ วิปริตของคนแต่ละคนๆ หรือบุคคลแต่ละคน นี้ก็
อย่างหนึ่ง, เรียกว่า วิกฤตการณ์นี้มาจากสังคัมโลกก็ได้, มาจากบุคคล
แต่ละคนๆ ก็ได้; แต่แล้วทั้งหมดนั้น มันมาจากความวิปริตในทางจิตใจ
ของคนอีกทีหนึ่ง.

...จุดตั้งต้นมันอยู่ที่ความผิดพลาดเกิดขึ้นในจิตใจของคน, จุดตั้ง
ต้นอยู่ที่จิตใจที่ผิดพลาด มันเป็นกิเลส, แล้วก็สร้างคนที่วิปริตขึ้นมา,

แล้วคนวิปริตทั้งหลายก็สร้างโลกที่วิปริตขึ้นมา; นั่นคือปัจจุจสมุ
ปบาทแห่งวิกฤตการณ์ทั้งหมดทั้งสิ้น.

...ความวิปริตเป็นเรื่องของอวิชชา มัจฉาทิฎฐิ เป็นพญามาร เป็น
ชาตानมารร้าย มันอยู่ฝ่ายนั้น, เดียวนี้กำลังครองโลก กำลังจัดโลก,
เป็นต้นเหตุแห่งวิกฤตการณ์ในโลก.

...ก็สรุปความสั้นๆ ว่า วิปริตของคน วิปริตของคนแต่ละคนนี้
เพราะได้รับการอบรมผิดมาแต่อ่อนแต่ออก ให้บูชาความเอริดอ่อยจน
เกิดเห็นแก่ตัว, มีความเห็นแก่ตัวเป็นชีวิตจิตใจ.

...วิกฤตการณ์ของสังคม สรุปอยู่ที่ความก้าวหน้าทางวัตถุ ทาง
วิชาการ ทางประดิษฐ์ คิดค้นอะไรต่างๆ ทางวิทยาศาสตร์, เป็นเรื่องทาง
วัตถุทั้งนั้น แล้วทำไปเพื่อสนองกิเลสทั้งนั้น. คำว่า สันติภาพเลยกลายเป็น
เป็นปัญหา; สันติภาพของใครมันก็หมายถึงผู้นั้นได้ตามใจตัว. ประเทศ
ไหนมีอำนาจมาก ก็ว่าสันติภาพคือการที่เราได้ตามที่เราต้องการ จึงจะ
เป็นสันติภาพ, ไม่อย่างนั้นไม่ยอม. วัตถุก้าวหน้ามากเกินไป จนมนุษย์
เป็นทาสของวัตถุ เรียกว่าวัตถุนิยม, นิยมแต่เรื่องทางวัตถุ ความถูกต้อง
ความจริงอะไรก็เอาวัตถุเป็นหลักเป็นเกณฑ์ ใครมีวัตถุอะไรมาก ก็
เรียกว่าคนดีคนอะไรไปเสียอย่างนั้น.

นี่มันก็จะนำโลกไปสู่มีคส์ญญ ...เห็นแก่ประโยชน์ของตนจนฆ่าผู้
อื่นได้ง่ายๆ เหมือนฆ่าสัตว์ตัวเล็กๆ ..มีแต่การต่อสู้แย่งชิง นั่นคือ
วิกฤตการณ์หรือเหตุให้เกิดวิกฤตการณ์ในโลก.

(สันติภาพของโลก, ๒๕๕๑: ๕๕ – ๗๗)

วัฒนธรรมน้ำจิ้ม

ยังมีวัฒนธรรมประหลาดๆ ที่อาตมาจะเรียกว่าวัฒนธรรมน้ำจิ้ม. คนป่า
คนดอยที่แรกก็เห็นไม่รู้จักน้ำจิ้ม เอาเนื้อย่างแล้วก็กินได้, ต่อมามัน
เผอิญไปเกิดรู้จักน้ำจิ้มเข้า; เดียวนี้มันก็มีน้ำจิ้ม. ดูชิมมันเหมือนกับคนบ้า
จนจิ้มกับเขาไม่ถูก; น้ำจิ้มนี้มันมากเหลือเกิน จนไม่รู้ว่าจะจิ้ม
อันไหน; อย่างนี้จะเรียกว่าวัฒนธรรมน้ำจิ้ม ซึ่งกำลังนิยม กำลังกระทำ
มันส่งเสริมโหมเห. ทีนี้ การแต่งรสแต่งสีที่ไม่จำเป็นในอาหาร ของ
หวานก็ดีของคาวก็ดี ไม่รู้จะไปใส่สีลงไปทำไม; แล้วมันไม่ปลอดภัยด้วย.
สีบางอย่างก็เป็นอันตราย แล้วมันเป็นเรื่องของคนโง่ มันจึงเต็มสีลงไป
ในน้ำที่ดื่ม หรือว่าในของหวานในของคาวก็สุดแท้ นี้เรียกว่าแต่งสี,
กระทั่งแต่งรสให้มันหลอกมากขึ้น ก็เป็นไปเพื่อโหมเห นี้เป็นเรื่องดั้งต้น
แรกเริ่มเดิมที.

นี่ต่อไปมันก็ยังส่งเสริมมากขึ้นไป โดยส่วนใหญ่นี้ เราทำลาย
ความสมดุลของทุกอย่าง, ของร่างกายของอะไรต่างๆ. แต่ที่ว่าทำลาย
ทำลายมากก็คือความสมดุลของธรรมชาติ พื้นแผ่นดินนี้จะต้องมีต้นไม้
เท่าไร มีน้ำเท่าไร มีทุ่งนาเท่าไร มีอะไรเท่าไร; เราทำลายความสมดุล

ของสิ่งเหล่านี้หมดด้วยโหมหะและกำลังเดือดร้อนเหลือประมาณ ทุกคน
หรือว่าทุกประเทศ.

(เมื่อธรรมครองโลก, ๒๕๒๓: ๑๒๖)

เพื่อ

แล้วก็มีสำนักค้นคว้าที่เพื่อ เดียวนี้สำนักวิจัยอะไรกันนี้มากและ
เพื่อ; แล้วก็ไม่เห็นมีอะไรที่แก้ไขได้, มีแต่เสียเวลาเสียค่าใช้จ่ายนี้มัน
มากขึ้น. มีการศึกษาเพื่อ คือไม่ศึกษาสิ่งที่ควรจะศึกษา ให้เด็กๆ ไป
ศึกษาสิ่งที่ไม่ต้องศึกษาก็ได้ ก็ยังเป็นโหมหะมากขึ้นทุกที; คือว่าทำสิ่งที่
ควรจะทำนั้นทำไม่ถูก แต่ไปเก่งในสิ่งที่ไม่ต้องทำก็ได้.

(เมื่อธรรมครองโลก, ๒๕๒๓: ๑๒๖)

ตำราที่เพื่อ เดียวนี้ไม่มีที่กองแล้วตำราเล่มที่จำเป็นจริงๆ มี
ประโยชน์จริงๆ นั้นก็ยิ่งหายาก, มันมีส่วนที่เพื่อที่เกินเข้าไปปนเสียเรื่อย.
หนังสือก็เพื่อ หนังสือพิมพ์ก็เพื่อ ที่พูดว่าไม่มีกระดาษจะพิมพ์. หนังสือ
พิมพ์อ่านกันนี้ อาตมาว่ายิ่งดี เพราะว่าทำออกมาเพื่อเปล่าๆ ที่เห็นๆ
อยู่นี้ หยิบหนังสือพิมพ์มาสักฉบับแล้วมาดูเถอะ ตรงไหนมันจำเป็นบ้าง?

(เมื่อธรรมครองโลก, ๒๕๒๓: ๑๒๗)

วัฒนธรรมเพื่อ ไปในทางที่จะตามใจเนื้อหนัง ตามใจกิเลส. ส่วน
วัฒนธรรมที่ควบคุมกิเลสอย่างเคร่งครัดเหมือนสมัยก่อนนั้นไม่เอา. นี้
โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมสำหรับคนวัยรุ่น, คนหนุ่มคนสาววัยรุ่นนี้
ทั้งวัฒนธรรมที่แท้จริง ไปมีวัฒนธรรมเพื่อ. คนแก่ก็มีวัฒนธรรมเพื่อ;
ยิ่งไปตามกันฝรั่งเท่าไร ยิ่งมีวัฒนธรรมเพื่อมากขึ้นเท่านั้น.

(เมื่อธรรมครองโลก, ๒๕๒๓: ๑๒๗)

ที่นี้ ศิลปะก็เพื่อ ไปดูแผนกศิลปะที่เขายกย่องกันนักหนาแหละ มีแต่
เรื่องเพื่อหมายความว่าเอาไปทิ้งเสียให้หมดนั้นก็ก็ได้; มนุษย์ไม่เดือด
ร้อนอะไร แล้วยังพาสักหรือสงบยิ่งกว่านั้นอีก.

ศิลปะที่มีประโยชน์แท้จริงมีน้อยมาก มีแต่ที่เสียเวลาทั้งนั้น แล้วมี
หน้าซำยังประดิษฐ์ให้มันมากขึ้น. ศิลปะยิ่งใหม่เท่าไร ยิ่งเป็น modern art,
เป็น abstract เท่าไร มันยิ่งเสียเวลาเปล่าๆ มากขึ้นเท่านั้น. นี้เรียก
ว่าศิลปะมันเพื่อ; แล้วก็ยิ่งบัญญัติให้มันลึกเข้าไป คือให้มันบ้าลึกเข้าไป
จนคนธรรมดาดูไม่ออกว่าเป็นศิลปะ. ต้องไปศึกษาตามแบบของเขาให้

มันบัลลังก์เข้าไป จึงจะดูภาพนั้นออกว่าเป็นภาพศิลปะ. มันเสียเวลา มี
หน้าซำมันเป็นการส่งเสริมมิหะ.

(เมื่อธรรมครองโลก, ๒๕๒๓: ๑๒๗-๑๒๘)

วิวัฒนาการ

วิวัฒนาการ; หมายความว่า เมื่อก่อนมันไม่มี เดี่ยวมันมีขึ้น.
อย่างนี้ก็เรียกว่าวิวัฒนาการขึ้นมา จนกระทั่งมากเกินไป ก็แปลว่า รก
รุงรังเต็มไปหมด.

คนที่เคยเรียนรู้ภาษาบาลี ย่อมรู้มาดีแล้วว่า คำว่า วทณฺ ตัวันํ คำ
นี้ในความหมายนี้ มันแปลว่า รก; ไม่ได้แปลว่าดีหรือชั่วโดยเฉพาะ แปล
ว่ารกก็แล้วกัน รกดีก็ได้, รกชั้วก็ได้. นั่นคือ “วิฒนะ” แปลว่า หนาแน่นขึ้น
มา คำว่า วิ นี้แปลว่า แปลกๆ ต่างๆ ก็ได้ แปลว่า วิเศษ ก็ได้ แปลว่า ฉิบ
หายหมดก็ได้ คำว่า วิ ที่เป็นอุปสรรค ตัวันํ แปลได้หลายอย่าง. เมื่อเอา
มาต่อกันเข้าเป็น วิวัฒนาการ; ปัญหา มันก็เกิดขึ้นว่า มันจะรกไปในทางดี
มีแต่ความสุขความเจริญ, หรือว่ามันจะรกไปในทางแปลกๆ หรือมันจะ
รกไปในทางที่จะนำมาซึ่งความวินาศในที่สุด. ขอให้เข้าใจไว้ด้วย.

(เมื่อธรรมครองโลก, ๒๕๒๓: ๔๘)

วิวัฒนาการนี้ ถ้าปราศจากธรรมะควบคุมแล้ว วิวัฒนาการนั้นจะ
เป็นไปเพื่อวินาศนาการ. คำมันก็คล้ายๆกัน “วิฒน” นี้แปลว่า งอกงาม
ขึ้น เจริญขึ้น หนาแน่นขึ้น. แต่ถ้าไม่มีธรรมะควบคุมแล้ว มันก็เป็นไป
เพื่อความวินาศของมนุษย์ หรือของโลกก็สุดแท้; เราจึงเอามาเป็นคำคู่
กันว่า “วิวัฒนาการเพื่อวินาศนาการ”. และให้หัวข้อสำหรับจะพิจารณากันว่า
ถ้าธรรมะไม่ครองโลก หรือครองแต่น้อย หรือครองแต่ระยะใด
ระยะหนึ่ง, อย่างนี้แล้ววิวัฒนาการทั้งหมดจะเป็นไปเพื่อวินาศ; ไม่ว่า
วิวัฒนาการของอะไร ผลที่เกิดขึ้นมา ก็คือว่า มันก็จะไหลไปสู่ความ
วินาศ, คือจะรกหนาแน่นด้วยความทุกข์ ความร้อน ระส่ำระสายในโลกนี้.

(เมื่อธรรมครองโลก, ๒๕๒๓: ๕๐)

ปลาใหญ่กินปลาเล็ก

เขาเอาข้อที่ว่า “ปลาใหญ่กินปลาเล็ก” นี้ เป็นเรื่องถูกต้อง ก็ยอม
หมายความว่า ใครมีอำนาจ มีวาสนา มีมือยาว ก็กอบโกยได้ ไม่มี
ความผิดพลาดอะไร; เพราะมันเป็นธรรมชาติ ที่ปลาใหญ่จะต้องกินปลา
เล็ก เป็นการถูกต้อง เป็นการยุติธรรม ตามธรรมชาติ. ฉะนั้นการที่นาย
ทุนเอาเปรียบกรรมกรนี้ถูกแล้ว ไม่เสียศีลธรรม ไม่เสื่อมศีลธรรม.

อาตมาเห็นว่า อย่างนั้นมันไม่จริง พุดเข้าข้างตัว พวกนายทุนพุด; ถ้าเป็นนายทุนกับกรรมกร. มันเป็นเรื่องของปลาอินทผลาญโหดร้าย เท่านั้นแหละ ที่จะกินปลาอื่น แล้วไม่ต้องกินปลาเล็ก. มันกินปลาที่โตกว่า มันก็มี ปลาแรดที่เลี้ยงไว้ที่นั่น ตัวโตยาวตั้งแขน ไม่กินปลาหางนกยูงตัวเล็ก ๆ, ไม่กินปลาอะไรเลยสักอย่างเดียว; ปลาแรด ที่บ้านนี้เรียกปลาเม่น. ฉะนั้น ไม่จริงแล้ว ที่ว่าปลาใหญ่จะต้องกินปลาเล็ก. ไปดูก็ได้ มันอยู่กับปลาทุกปลา กระทั่งปลาหางนกยูงตัวเล็กๆ ที่ว่ายหน้าไม่ค่อยจะได้ ไม่เห็นปลาแรดกิน.

แต่ถ้าปลาอินทผลาญ อย่างปลาออสการ์นี่ มันกินตะพืด, กินปลาทองตัวโตเท่าๆ ตัวมัน มันก็กิน. ปลาออสการ์มันเป็นสัตว์อันตราย. อย่าพุดว่า “ปลาใหญ่กินปลาเล็ก” ไม่ถูก; มันปลาอินทผลาญกินปลาที่อ่อนแอต่างหาก, ปลาปิรันฮา(Piranha) ที่แม่น้ำอเมซอนนั้น มันกินวัวกินควายทั้งตัวโหนด, ปลาปิรันฮาตัวเท่าฝ่ามือนี้ มันกินวัวกินควายทั้งตัว หรือปลาฉลาดบางชนิดกินปลาวาฬก็มี. ฉะนั้นที่ว่า “ปลาใหญ่กินปลาเล็ก” ไม่ใช่เรื่องถูกต้องสำหรับอ้างเป็นความยุติธรรม แต่เป็นเรื่องของนายทุนอันตราย ที่จะกอบโกย.

ฉะนั้นเราเห็นว่า ค่าทางศีลธรรมมันเปลี่ยนไปทันที ถ้าใครจะมาถือว่าปลาใหญ่กินปลาเล็กนั้นเป็นความยุติธรรม. โลกนี้ไม่มีความสงบ มันยังไกลต่อความสงบ ไม่ใช่โลกของพระศรีอารีย์อย่างที่ว่าเมื่อตะกี้ว่าทุกคนเป็นมิตร, ทุกคนเป็นมิตร ศรีอารียเมตไตรย คือเป็นมิตรอันประเสริฐสุด ในระหว่างกันและกัน เรียกว่าศาสนาพระศรีอารีย์.

(เมื่อธรรมครองโลก, ๒๕๒๓: ๕๐๕-๕๐๕)

วัตถุนิยม

สำหรับสิ่งที่เรียกว่าวัตถุนิยมนี้ เป็นคำบัญญัติซึ่งมีความหมายมาก แต่ก็กว้างพอที่จะเข้าใจผิดได้. บางคนอาจจะคิดไปว่า เราจะต้องนั่งอยู่ด้วยวัตถุ, จะเวียนเสียจากวัตถุไม่ได้, ความคิดอย่างนี้ก็มีส่วนถูกอย่างมาก. แต่คำว่า วัตถุนิยมนั้น หมายถึงลุ่มหลงในรสอร่อย อันเกิดจากวัตถุ. เมื่อพุดถึงรสอร่อย ก็เป็นสิ่งที่เกิดได้จากวัตถุ, และจากอวัตถุ. คือไม่ใช่วัตถุ, คือเรื่องทางจิต หรือทางนามธรรม, หรือเรื่องทางธรรม โดยเฉพาะ, หรือแม้แต่เรื่องของการทำลายวัตถุเสีย ก็เรียกว่าอวัตถุด้วยเหมือนกัน.

เพื่อที่จะเข้าใจเรื่องวัตถุนิยมได้ดี, เราก็ควรจะระลึกถึงคำบางคำในพระพุทธศาสนาเอง, คือคำคู่ที่มีอยู่ว่า, กามสุขัลลิกานุโยค กับ อตตกิลมถานุโยค, กามสุขัลลิกานุโยค คือการยอมตนให้จมลงไปใบกาม ซึ่งมีรสอร่อยตามแบบของกาม, ส่วนอตตกิลมถานุโยคนั้น เป็นไปในการทำที่จะประชดกาม, จึงทำลายวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งกามเสีย, ทำลายอวัยวะอันเป็นที่ตั้งแห่งความลุ่มหลงในกามเสีย, มันจึงตรง

กันข้าม. ส่วนพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ทรงระบุ มัชฌิมาปฏิปทา, คือ ไม่เข้าไปข้องแวะกับของทั้งสองอย่างนั้น, อยู่ตรงกลาง, อาศัยวัตถุบ้าง ในทางที่ควร, อาศัยการบีบคั้นร่างกายอันเป็นที่ตั้งของความลุ่มหลงใน วัตถุบ้างตามที่ควร, อย่างนี้เรียกว่าอยู่ตรงกลาง. และข้อนี้เองเป็นเหตุให้เราจับหลักพระพุทธศาสนาได้อย่างหนึ่งว่า, ตรงตามที่พระพุทธองค์ ตรัสว่า, 'ไม่มีอะไรที่ควรบัญญัติลงไปได้โดยส่วนเดียว คือจะไม่ถือว่า อะไรดี อะไรถูก โดยการบัญญัติลงไปโดยส่วนเดียว, จึงต้องมีข้อแม้ หรือเหตุผลประกอบ เป็นรายๆ เรืองๆ เป็นกรณีๆ ไป อย่างนี้เรียกว่าอยู่ ตรงกลาง, วัตถุนิยมจึงเป็นเรื่องสุดโต่งฝ่ายข้างหนึ่ง, จะเรียกว่าฝ่ายซ้าย ก็ได้, ส่วนอวัตถุนิยม หรืออวัตถุกลมถาญุโยค ก็เป็นไปสุดโต่งข้างหนึ่ง, ซึ่งจะเรียกว่าฝ่ายขวาก็ได้, มีข้อบางข้อเรียกกลัทธินี้ หรือคำๆ นี้ว่า อาคารหปฏิปทา และ นิชชามปฏิปทา

อาคารหปฏิปทา ก็หมายถึง กามสุขัลลิกานุโยค, แต่ในที่นี้เรียก อาคารหปฏิปทา, การกระทำหรือการปฏิบัติที่เป่ยกชุ่มเกินไป, นิชชามปฏิปทา, คือการปฏิบัติที่เผาไหม้แห้งแล้งมากเกินไป. ชุ่มเกินไป ก็ไม่ไหว แห้งเกินไป หรือเผาไหม้ไปเลยก็ไม่ไหว จะต้องอยู่ใน ระดับกลาง. อาคารหปฏิปทา, ในที่นี้คือวัตถุนิยม, หลงใหลในรสอร่อย ของวัตถุ. ส่วนนิชชามปฏิปทา, ก็อยากจะเผาให้หมดไปเสียทีเดียว, ก็เลย ไม่ได้ทำอะไรอีกเหมือนกัน ถ้าได้ ก็จะเป็นความที่ถูกเผาแห้งไปเท่านั้น. ดังนั้น พุทธศาสนาจึงไม่ใช่ของเป่ยกชุ่มเกินไป, และไม่ใช่ของแห้งจน ไหม้ไปที่เดียว, ย่อมจะอยู่ในระดับกลางอย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง วัตถุนิยมนี้เรียกกันทั่วๆ ไปว่า โลกกายตะ ของ จารกวาง, เจ้าลัทธิชื่อ จารกวางะ บัญญัติลัทธิทำนองโลกกายตะนี้ขึ้น. เป็นไปสุดโต่งในทางวัตถุนิยม, เป็นต้นตอของความคิดที่ว่า ความ สมบูรณ์ด้วยวัตถุ หรือ กามารมณนั้นเป็นนิพพาน, จึงได้มีความคิดที่จะ สร้างสรรค์, หรืออย่างที่เรียกสมัยนี้ว่า ค้นคว้า พัฒนา กันให้เต็มที่ใน ทางกามารมณ, ถึงจุดสุดเมื่อไรแล้ว จิตก็หยุดเมื่อนั้น แล้วก็เป่ยกชุ่ม ถือเอา กามารมณเป็นนิพพาน นี้ก็มีอยู่, ทั้งหมดนี้เรียกว่าวัตถุนิยม, เป็น ตัวอย่างของวัตถุนิยม ที่เอารสอร่อยของวัตถุมาเป็นสิ่งประเสริฐสุด.

ที่นี้คำว่า วัตถุนิยม ยังหมายกว้างไปได้กว่านั้น, คือว่าเป็นผู้สนใจ แต่เรื่องทางวัตถุเท่านั้น ไม่ถือว่าเป็นเรื่องอื่นอีกแล้ว, เลยเอาวัตถุนั้น แหละเป็นเครื่องมือสำหรับบัญญัติกฎเกณฑ์ต่างๆ . พวกนี้แม้แต่จะเขียน ประวัติศาสตร์ ก็เขียนไปในแง่ทางวัตถุ เท่านั้น, ไม่ได้มีความรู้สึกหรือ บันทึกรเรื่องเกี่ยวกับจิตใจไว้ด้วยเลย. แม้จะไม่เกี่ยวกับความลุ่มหลงใน รสอร่อยของกามารมณ, พวกนี้ก็ยิ่งถูกเรียกว่า เป็นวัตถุนิยมอยู่หนึ่งเอง. คำว่าวัตถุนิยมจึงมีความหมายดังตรงไปยังกลุ่มของวัตถุ, ถึงตัววัตถุเอง ก็ได้, กฎเกณฑ์ต่างๆ เกี่ยวกับวัตถุก็ได้, ผลที่จะเกิดขึ้นจากวัตถุก็ได้, เรียกว่า วัตถุนิยมทั้งหมด.

คำว่า “วัตถุนิยม” นี้ มีหลายความหมาย เราไม่มีเวลาพอที่จะแจกแจงโดยละเอียดทุกความหมาย; ฉะนั้นจึงสรุปความเอาแต่ใจความกันดีกว่า อย่างน้อยก็สองความหมาย วัตถุนิยมหมายถึงหลงในรสของวัตถุ, และอีกอย่างหนึ่งวัตถุนิยมก็คือ ยึดวัตถุเป็นหลัก.

ความหมายที่ ๑ ที่เรียกว่า หลงใหลในรสของวัตถุ นั้น ก็หมายถึงทางเนื้อหนังทางร่างกายได้รับความสบายสะดวก เพลิดเพลิน ตรงตามความต้องการของกิเลส; นี้ก็หลงในรสอร่อยของวัตถุ ซึ่งภาษาศาสตร์เรียกกันว่าเนื้อหนัง หมายถึง เนื้อหนังสำหรับรัฐสทางเนื้อหนัง.

รสทางเนื้อหนังก็เลยเรียกสั้นๆว่าเนื้อหนัง: ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, ส่วนใหญ่ก็ถึงความรู้สึกระหว่างเพศตรงกันข้าม; ความหลงในรสอร่อยของเนื้อหนัง ก็เรียกว่าวัตถุนิยม. อันนี้ที่แท้มันก็เป็นเรื่องที่ตั้งต้นมาจากสัญชาตญาณ; แต่ถ้าสัญชาตญาณแท้ๆจะไม่ถึงกับหลงในรสอร่อย.

ดูได้ที่ สัตว์เดรัจฉาน ก็กินอาหารหรืออยู่ด้วยวัตถุ; มันก็ไม่ได้หลงด้วยวัตถุ; เพราะความคิดมันไม่ก้าวหน้า มันส่องมันไม่ได้เจริญมากเหมือนมนุษย์ ไม่ได้มีการศึกษาอย่างมนุษย์ ไม่เป็นทาสของกิเลสเหมือนกับมนุษย์. ความรู้สึกทางกามารมณ์มีน้อย ชั่วขณะที่เป็นฤดูสืบพันธุ์ตามกฎของธรรมชาติ ชั่วเวลาเล็กน้อย.

ส่วนมนุษย์นี้ มันตกอยู่ใต้อำนาจทางกามารมณ์ หรือทางเพศ ตลอดวัน ตลอดเดือน ตลอดปี; นี้ก็เพราะว่า มันพัฒนาโดยธรรมชาติบ้าง, พัฒนาโดยฝีมือของมนุษย์บ้าง, ที่ทำให้มนุษย์จมลงไป ในรสของวัตถุ อย่างท่วมหัวท่วมหู หรือยิ่งกว่าเป็นนิจไปเสียอีก อย่างที่กล่าวแล้ว. นี้เป็นความหมายหนึ่งของคำว่า วัตถุนิยมในโลกปัจจุบัน.

ที่นี้ ความหมายที่ ๒ ยึดวัตถุเป็นหลัก นี้ไม่ต้องเกี่ยวกับเรื่องกามารมณ์หรือเรื่องเพศอะไรก็ได้; มนุษย์ไม่มีปัญญาที่จะรู้เรื่องทางจิตใจ จนถึงกับเอามาเป็นหลักเกณฑ์อะไรก็ได้ ก็เลยถือวัตถุเป็นหลัก. ใน การที่จะแก้ปัญหาคือปัญหาต่างๆของมนุษย์ มนุษย์ก็ถือวัตถุเป็นหลักสำหรับแก้ปัญหานั้นๆ. อย่างน้อยก็เข้าใจผิดครั้งหนึ่งว่าทุกอย่างนั้นมีแต่วัตถุ ก็จะแก้แต่ทางวัตถุ; เช่นพูดว่า “ถ้ามนุษย์อ้อมปากอ้อมท้องแล้ว โลกนี้ก็ไม่มีความปัญหาทางอาชญากรรม” หรือทางอะไรเป็นต้น.

นี่ก็เพราะไม่รู้เรื่องทางจิต; รู้แต่เรื่องทางวัตถุ ก็ยึดหลักสำหรับจะตัดสินใจหรือแก้ปัญหานั้นโดยวัตถุเป็นหลัก. หรือว่าในการบันทึกสิ่งต่างๆไว้เป็นแบบฉบับสำหรับการศึกษาต่อไปภายหน้า มันก็บันทึกได้แต่เรื่องทางวัตถุ หรือตามปรากฏการณ์ทางวัตถุ. เรื่องทางจิตใจมองไม่เห็น ก็ไม่ได้บันทึก; แม้จะมีอยู่แต่ก่อน ก็เห็นว่าเป็นเรื่องครีครระงมหายไปเสีย. นี้

เรียกว่า ยึดถือวัตถุเป็นหลักสำคัญในการศึกษาในการตัดสินใจปัญหา หรือว่าในการบันทึกสิ่งต่างๆ.

(ธรรมสังฆสังเคราะห์, ๒๕๒๑: ๓๒๖ – ๓๒๘)

การศึกษาหมาหางด้วน

ที่นี้มาดูการศึกษาของโลก การศึกษาของโลกทั่วโลก ยังอยู่ในลักษณะหมาหางด้วน, หยาดคายหนักก็พูดว่าสุนัขหางด้วนก็ได้, หยาดคายหนักก็พูดว่าพระเจดีย์ยอดด้วนก็ได้, มันไม่น่าดูทั้งนั้น มันยังด้วน. การศึกษาในโลกมีลักษณะเหมือนกับสุนัขหางด้วน ไม่น่าดู ไม่ครบถ้วน, แม้จะเดินมันก็แกว่งไปแกว่งมา ที่จริงมันไม่ครบ, คำพูดอุปมานี้มันย็น้อยไป.

ที่ว่าการศึกษาทั่วโลกยังเป็นเหมือนกับหมาหางด้วน ก็เพราะว่าให้เรียนกันแต่หนังสือกับวิชาชีพ, เรียนหนังสืออักษรศาสตร์ ศิลปศาสตร์ อะไรก็ตามมันเป็นหนังสือทั้งนั้น, จลลาดเหลือประมาณ, แล้วเรื่องที่สอนก็คืออาชีพ ประกอบอาชีพอย่างนั้นอย่างนี้ เป็นเทคโนโลยีสูงขึ้นไป, เป็นอาชีพจะวิเศษอย่างไรก็ยังเป็นเพียงอาชีพ, มีอยู่สองเรื่องเท่านั้น คือเรียนหนังสือกับอาชีพ; ส่วนเรื่องที่สามไม่มี.

เรื่องที่สามคือธรรมะ ความรู้ด้านจิตใจ ว่าจะจะเป็นมนุษย์กันอย่างไร; เราจะ เป็นมนุษย์กันอย่างไรนี้ไม่ได้เรียน ไม่ได้สอนในโลก, แล้วมันก็เป็นเรื่องทางธรรมะทางศาสนา. พวกเหล่านั้นเขาเห็นว่าเรื่องเหล่านั้นมันขัดความเจริญ อย่าเอาเข้ามา, เรื่องศาสนาเรื่องธรรมะเอาเข้ามาแล้วทำให้ล่าหลัง ทำให้เฉื่อยชา มันไม่ก้าวหน้า. ในบางรัฐของบางประเทศมีกฎหมายห้ามไว้ชัดเจนว่า ไม่เอาศาสนาเข้ามาสอนในโรงเรียน, มันก็เลยได้เรียนกันแต่หนังสือกับวิชาชีพ, เรื่องที่ว่าจะเป็นมนุษย์กันอย่างไรให้ถูกต้องไม่ได้เรียน; นี้เรียกว่าการศึกษาหมาหางด้วน. ประเทศไทยก็เป็นหมาตัวนี้หน่อยๆ ตามหลังหมาหางด้วน จัดการศึกษาชนิดหางด้วนกับเขาด้วยเหมือนกัน ไม่ต้องสงสัยก็เรียกว่ามีการศึกษาเป็นหมาหางด้วนกันทั่วโลก : รู้จักเรียนหนังสือให้ฉลาด, รู้จักเรียนทางอาชีพให้ได้ดีที่สุด, แต่ทางจิตใจไม่มีเลย, ไม่มีจิตใจที่จะเป็นมนุษย์ให้ถูกต้อง มันก็ต้องเห็นแก่ตัว เห็นแก่ตัวคำเดียวเท่านั้น. ช่วยจำไว้ด้วยทุกคนช่วยจำไว้ด้วยว่า เห็นแก่ตัว คำนี้คำเดียวเท่านั้นแหละ เป็นต้นเหตุของความเลวร้ายทุกอย่างทุกประการ...

ความเห็นแก่ตัวนี้ มาจากการศึกษาหมาหางด้วน มันเรียนแต่หนังสือฉลาดปราดเปรื่อง แล้วรู้จักอาชีพอย่างวิจิตรพิสดาร แต่ไม่รู้ว่าจะเกิดมาทำไม. คิดดูให้ดีๆ ชมันฉลาดทางวัตถุทางเนื้อทางหนังทางร่างกายเหลือประมาณ ไปโลกพระจันทร์ก็ได้; แต่พอมาถึงข้างใจทางจิตทางใจ มันก็ไม่รู้แม้แต่ว่าเกิดมาทำไม, แล้วก็ไม่ได้นึกอะไรในเรื่องทางจิตทางใจกันเสียเลย, ไม่รู้ว่าอะไรเป็นสิ่งที่ดีที่สุดในที่มนุษย์ควรจะได้รับ, และก็รู้อะไรจะเป็นเหตุให้เกิดสันติสุขสันติภาพสงบเย็นขึ้นมาในโลก.

มันรู้จักแต่เรื่องกอบโกยเอามาเป็นตัวกูเป็นของกู เพราะมันฉลาดแต่ในทางหนังสือและวิชาชีพ, มันก็สนใจแต่เรื่องเพียงเท่านั้น, ความเป็นมนุษย์มันก็เปลี่ยน, ๗ไม่มีความหมายของมนุษย์ คือจิตใจมันต่ำ. ถ้าเป็นมนุษย์จริงจิตใจมันจะต้องสูง; ถ้าสูงมันก็ต้องรู้เรื่องที่ทำให้มนุษย์ไม่ต้องเป็นทุกข์. เดียวนี้มันมีแต่จะทรุดต่ำลงไป ทำให้มนุษย์มีความทุกข์มากขึ้น มีปัญหายุ่งยากลำบากมากขึ้น ทะเยอทะยาน ในความก้าวหน้าทางวัตถุทางเนื้อทางหนังทางร่างกาย ๗ไม่มีที่สิ้นสุด.

(ปณิธาน: เพื่อสืบสานปณิธานพุทธทาส(เล่ม๑), ๒๕๕๑: ๖๓-๖๕)

การเมือง

ความหมายของคำว่าการเมือง: ตามตัวหนังสือ เขาตั้งขึ้นมาเพื่อจะใช้เป็นคำแปลของคำว่า politic ของฝรั่ง, แต่ดูตามตัวหนังสือแล้วมันก็ไม่ค่อยจะกินกัน; แต่ถ้าจะให้กินกันคำว่าการเมืองนี้ ก็คือการจัดการเป็นอยู่ของคนหลายๆ ให้มันหมดปัญหา : หนึ่งขอฝากไว้ทีก่อน, ถ้า๗ไม่มีคำอื่นที่ดีกว่านี้ ก็ใช้คำนี้ก็แล้วกัน : ถ้าเฟ่งเอาผล ก็เรียกว่าจัดให้มันเกิดประโยชน์สุขโดยสมบูรณ์แก่ผู้ที่อยู่ร่วมกัน, ตามตัวหนังสือเป็นอย่างนี้. ตามความหมาย มันก็คล้ายๆ กับตัวหนังสือ : คือจัดการคุ้มครองโลก จัดโลกให้มีระเบียบ จัดให้เกิดความผาสุก.

(ธรรมะกับการเมือง, ๒๕๕๖: ๓๕)

การเมืองมันก็คือเรื่องธรรมะ เพราะว่าการเมืองมันก็คือเรื่องสำหรับจะมาจัดโลก จัดมนุษย์ให้อยู่กันเป็นผาสุก, โดยไม่ต้องใช้ศาสตร์อาวุธ. อย่าใช้ศาสตร์อาวุธ แล้วก็จัดโลกให้อยู่ ให้ทุกคนอยู่เป็นผาสุก นั่นแหละคือการเมือง มันก็คือธรรมะนั้นเอง. แต่เรามาเรียกว่าการเมือง. ความหมายของคำว่าการเมือง เราเคยใช้กันมาในลักษณะที่น่ากลัว น่ารังเกียจ คือวิธีตลบตะแลงหลอกลวง สำหรับจะเอาประโยชน์จากผู้อื่นมาเป็นของตัวเอง. เช่นว่าเขาใช้นโยบายทางการเมืองกลืนประเทศนั้นกลืนประเทศนี้ หรือว่ามายึดครองโดยอุบายทางการเมือง; การเมืองเลยกลายเป็นเรื่องสกปรก. ถ้าว่าการเมืองตามอุดมคติก็ต้องเป็นเรื่องที่ช่วยโลก, เป็นเรื่องที่ช่วยให้ได้อยู่อย่างมีความสุข โดยไม่ต้องใช้อาวุธ อย่างที่กล่าวแล้ว, ธรรมะก็มองในแง่นี้ก็เป็นการเมือง; เพราะว่าธรรมะนั้นแหละเป็นเรื่องจะช่วยให้โลกอยู่กันเป็นผาสุก โดยไม่ต้องใช้อาวุธ...

อีกทางหนึ่งก็จะมองดูก็ได้ว่า เรายังเข้าใจไม่ตรงกัน ในเรื่องคำพูดซึ่งใช้อยู่ในเรื่องของการเมือง. เช่นเรารู้จักกันแต่ว่ามีประชาธิปไตยกับเผด็จการ มันก็ไม่ได้ถูกดอก. ประชาธิปไตยไม่ใช่เรื่องที่เป็นคู่ตรงกันข้ามกับเผด็จการ, เผด็จการไม่ใช่ลัทธิการเมือง มันเป็นเครื่องมือที่จะเอาไปใช้ในทางการเมือง ใช้ผิดก็ได้ ใช้ถูกก็ได้.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีส่วนโหมกซ์ (ตอน๒). ๒๕๒๙: ๑๑๖-๑๒๐)

การเมืองนั้น : คือ ระบบแห่งการจัดหรือการทำ เพื่อทุกคนอยู่เป็น
ผาสุกโดยไม่ต้องใช้อาชญา.

(ธรรมะกับการเมือง, ๒๕๔๖: ๘๑)

คำว่าการเมืองนั้น มันมีความหมายอยู่ที่ว่า เป็นการจัด การทำ
ให้สังคมหรือให้โลกนี้ อยู่กันเป็นผาสุก โดยไม่ต้องใช้อาชญา : คือไม่
ต้องฆ่าฟันกัน. การจัดบ้านเมืองก็ดี ประเทศก็ดี โลกทั้งโลกก็ดี ให้อยู่กัน
เป็นผาสุก ไม่มีปัญหาและโดยไม่ต้องใช้อาชญา นั้นคือ การเมือง : เพียง
เท่านั้น ก็จะเห็นได้แล้วว่า มันเป็นธรรม, เป็นระบบหนึ่ง ในระบบการ
ปฏิบัติธรรมชนิดหนึ่งของมนุษย์ทีเดียว

(ธรรมะกับการเมือง, ๒๕๔๖: ๑๗๔-๑๗๕)

ประชาธิปไตยเสรีนิยม

ประชาธิปไตยนั้นพอจะเรียกว่า เป็นอุดมคติของการเมือง; แต่ฟัง
ดูแล้ว มันเป็นเรื่องที่หลับตาพูด จะให้ประชาชนเป็นใหญ่นี้ มันไม่มีใครจัด
ได้ ที่จัดกันอยู่ทุกวันนี้ มันก็ไม่ใช้ประชาชนเป็นใหญ่. มันมีอำนาจเพื่อ
ประโยชน์ของพรรค มากกว่าที่จะเพื่อประโยชน์ของประเทศชาติ. ฉะนั้น
เราเลิกคำว่า ประชาชนเป็นใหญ่เสียดีกว่า; แต่มีคำเข้ามาแทนว่า
ประโยชน์ของประชาชนเป็นใหญ่ จัดระบบการเมืองแบบไหน รูปแบบ
ไหนก็ตามใจคุณเถอะ, ขอแต่ให้ประโยชน์ของประชาชนเป็นใหญ่.

ถ้าประโยชน์ของประชาชนเป็นใหญ่แล้ว นั่นแหละ

คือประชาธิปไตย. ความหมายในหมู่สังฆ์ในคณะสังฆ์ ที่เรียกว่ามี
ประชาธิปไตยนี้ ก็มุ่งหมายถึงประโยชน์ของสังฆ์เป็นใหญ่, ไม่ใช่เอา
บุคคลทุกคนมารวมกันเป็นใหญ่ ซึ่งมันทำไม่ได้ แม้จะมีผู้แทนมันก็ยัง
ทำไม่ได้. เพราะว่าผู้แทนก็โกงได้, ผู้เลือกผู้แทนมันก็โกงได้, ฉะนั้นเรา
จึงไม่ได้ผู้ที่ประกอบไปด้วยธรรมะ ที่ทำหน้าที่นี้. แต่ที่นี้มาตั้งความมุ่ง
หมายกันเสียใหม่ว่า ใครก็ได้ ใครจัดก็ได้ คนเดียวก็ได้ หลายคนก็ได้
จัดไปในทางที่ให้ประโยชน์ของประชาชนเป็นใหญ่ ดังนั้น เราจึงพบ
ประชาธิปไตยแปลกๆ แต่โบราณกาล โบราณกาลนั้น ว่าเรามีการจัด
ชนิดประโยชน์ของประชาชนเป็นใหญ่; โดยเฉพาะพระราชชา ที่เรียกว่า
ผู้ทรงทศพิธราชธรรม ไปอ่านดู ยิ่งอ่านดูจะยิ่งมองเห็นว่า พระราชาผู้
ประกอบไปด้วยทศพิธราชธรรมนั้น เขาจะจัดทุกอย่างให้เป็นไปในทางที่
เรียกว่า ประโยชน์ของทุกคนเป็นใหญ่.

ถ้าอย่างนี้แล้ว ประชาธิปไตยมีมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล ในยุคพุทธ
กาลเป็นพันๆ ปีมาแล้ว ไม่ใช่เพิ่งมีเมื่อฝรั่งพูดขึ้นเมื่อไม่กี่ร้อยปีมานี้ ๒ -
๓ ร้อยปีมานี้ประชาธิปไตยเด็กอมมือ, แล้วก็พูดอย่างที่ปฏิบัติไม่ได้, จะ
ให้ประชาชนเป็นใหญ่นั้นมันทำไม่ได้. ประโยชน์ของประชาชนเป็น

ใหญ่ก็ได้; แม้จะมีเค้าเงื่อนว่าประชาชนเคยเป็นใหญ่ บังคับพระราชชาติ
ก็จัดเพื่อประโยชน์ของประชาชนทุกคนเป็นใหญ่ ไม่ใช่เพื่อตนเอง
บุคคลเป็นใหญ่ แต่ว่าเพื่อประโยชน์ของทุกคนเป็นใหญ่ ฉะนั้นเรามีพระ
ราชาจัดก็ได้ มีคณะบุคคลจัดก็ได้ ซึ่งเคยเป็นผลดีมาแล้ว ปรากฏเป็น
หลักฐานอยู่แล้ว หรือว่าชาติไทยเรานั้นก็รอดมาได้โดยระบบนี้ คือมีผู้
นำที่จัดการปกครองการเมือง ในรูปว่าประโยชน์ของประชาชนเป็นใหญ่.

(ทศพิศราชธรรม, ๒๕๓๘: ๑๐๐ – ๑๐๒)

โลกเรากำลังบูชาลัทธิประชาธิปไตย แต่ เป็นประชาธิปไตยของคน
ที่เป็นทาสวัตถุ เป็นทาสของกามารมณ์ มันก็ชวนกันเอ๋ยไปยกวัตถุ
หรือกามารมณ์ขึ้นเป็นพระเจ้า; มันก็เป็นประชาธิปไตยในทางเป็นทาส
ของกามารมณ์ของวัตถุ. ประชาธิปไตยนั้นมันดีต่อเมื่อมันเป็น
ธรรมาธิปไตย เดียวนี้เราได้ประชาธิปไตยมาสำหรับทำอะไรตามชอบ
ใจไปในทางเป็นทาสของกิเลส นี้เรียกว่า ประชาธิปไตยชนิดเชือดคอตัว
เอง ให้มนุษย์สูญเสียความเป็นมนุษย์ที่มีมนุษยธรรม แล้วก็เอ๋ยไปใน
ทางที่เห็นแก่ตัวอย่างที่ว่ามาแล้ว; เพราะว่าทุกคนเป็นโรคเห็นแก่ตัวอยู่
แล้ว พอได้ประชาธิปไตยมา ก็เอ๋ยไปในทางเห็นแก่ตัว. ทุกคนเป็นโรค
เห็นแก่ตัว การประชุมในที่ประชุมนั้น มันก็โหวตไปในทางทำตามความ
เห็นแก่ตัว; นี้ก็คือ เชือดคอตัวเอง.

โลกกำลังมีความทุกข์ยากลำบากเพราะเศรษฐกิจ เพราะสงคราม
เพราะอะไรมากขึ้น ก็เพราะประชาธิปไตยทำไปเพื่อประโยชน์แก่เนื้อ
หนัง ทำไปเพื่อส่วนเกินที่ไม่ควรจะเกินเหมือนที่ว่ามาแล้วในข้อต้นๆ;
ผลสุดท้ายยอดของประชาธิปไตย ก็คือ ลัทธิแบบ ฮิปปีอัสม, ไม่ได้หมายถึง
ตัวฮิปปี แต่หมายถึงความหมายของลัทธิฮิปปีอัสม คือการบูชา
ประชาธิปไตยในทางเนื้อหนังของตนเอง มีปรัชญาของตัวเอง เพื่อให้
เป็นอิสระในการที่จะบูชากิเลส ไปตามอำนาจของกิเลส ที่ผมเรียกเอา
เองว่าฮิปปีอัสมตามความหมายของพวกฮิปปี.

(ไตรภพธรรม, ๒๕๑๙: ๑๐๔-๑๐๕)

ประชาธิปไตยเสรีนิยม ก็เปิดเสรีเต็มที่ แล้วก็ไม่ได้จำกัดความไว้
ชัดว่าเสรีอย่างไรแล้วกิเลสของคนมันก็ฉวยโอกาสที่จะเสรีไปตาม
อำนาจของกิเลส พอมีอำนาจอยู่ในมือแล้ว กิเลสมันก็เข้าสวมรอยที่จะ
ใช้เสรีภาพตามอำนาจของกิเลส แม้อุดมคติจะวาดไว้สวยงามทาง
ปรัชญา แต่การปฏิบัติมันก็เป็นไปไม่ได้ ปรัชญาไม่มีกำลังพอที่จะต้าน
ทานกิเลสได้

เดี๋ยวนี้เมื่อพูดถึงคำพูดคำนี้แล้ว มันก็แสดงความกำกวมอย่างยิ่ง
อยู่แล้วว่า ทำอะไรก็ได้ ฉะนั้น เสรีประชาธิปไตยนี้จะต้องระวัง มันเป็น
อันตรายอย่างร้ายแรงได้ เพราะว่าคนๆ หนึ่งก็อ้างเสรีภาพได้ คนพาล
ก็อ้างได้ บัณฑิตก็อ้างได้ ถ้าไม่ให้เขาก็ต้องเรียกว่า ไม่มีเสรีภาพ ตัว
อย่างเช่น มีปัญหาว่า จะสมัครเป็นผู้แทนจะต้องมีพรรคใหม่? ถ้าว่าต้อง
สังกัดพรรคมันก็ไม่ใช้เสรีภาพที่สมบูรณ์ ยิ่งถูกกักกันไว้อย่างใดอย่าง

หนึ่ง อย่างนี้เป็นต้น นี่เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ดเล็กๆ น้อยๆ พุดพอให้เป็นตัวอย่างว่า เสรีภาพนี้ทำยาก เพราะมันยังอยู่ใต้อำนาจของกิเลสของแต่ละคนอยู่นั่นเอง

อนึ่ง ถ้าจะถามว่าคนในโลกนี้เขาหมดกิเลสกันหรือยัง ก็ยอมรับว่ายังมีกิเลส ถึงแม้จะรวมกลุ่มกันทั้งโลก ก็เป็นกลุ่มของคนมีกิเลส ก็ใช้กันอย่างมีกิเลส ฉะนั้นประชาธิปไตยชนิดนี้ยังไม่ปลอดภัย เพราะสำหรับคนที่มีกิเลสก็ย่อมรวมหัวกัน เพื่อให้กิเลสได้โอกาสบัญญัติอุดมคติของมันนั่นเอง

(อัมมิกสังคมนตรี, ๒๕๕๒: ๕๑-๕๒)

เผด็จการ

นี่ก็มาถึงคำที่กำกวมที่สุด เข้าใจผิดๆ ที่สุด คือคำว่า เผด็จการ พอดพุดว่า เผด็จการๆ มันก็หมายถึงเผด็จการทุรราชไปเสียหมด; นั่นมันคนโง่. คำว่าเผด็จการไม่จำเป็นจะต้องเป็นของทุรราช เป็นของพระราชราชาที่ดี ที่จัดประโยชน์ของประชาชนเป็นใหญ่ แต่ใช้วิธีเผด็จการ คือให้มันรวดเร็ว ให้มันเฉียบขาด ให้มันถูกต้อง. ถึงแม้ระบบประชาธิปไตยก็เกิด ถ้าว่าเมื่อมันตกลงกันอย่างไร จะเอากันอย่างไรแล้ว ก็ต้องใช้วิธีเผด็จการ คือทำให้เป็นอย่างๆ นั้นได้โดยเฉียบขาดและโดยรวดเร็ว; ฉะนั้นลัทธิประชาธิปไตยก็เอาวิธีเผด็จการไปใช้ได้ ให้มันรวดเร็ว ให้มันทันใจ ตามหลักของประชาธิปไตย. แต่ถ้าเราจะเอา ประโยชน์ของประชาชนเป็นใหญ่แล้ว ไม่ต้องใช้คำว่าประชาธิปไตยก็ยิ่งได้ คือให้มันเป็นถูกต้องตามธรรม ตามกฎของธรรมชาติของความจริงของธรรมชาติ. ให้จัดไปในลักษณะที่ประโยชน์ของประชาชนเป็นใหญ่ โดยพระราชาคคนใดคนหนึ่งก็ได้.

เดี๋ยวนี้เผด็จการแล้วก็หมายถึงทุรราช เป็นอัตตาธิปไตยของคนบางคนไปเสียหมด; นั่นไม่ให้ความยุติธรรมแก่คำว่าเผด็จการ ซึ่งเป็นของกลางๆ จะเอาไปใช้อะไรก็ได้. เหมือนมิดที่คมนี่ จะเอาไปฆ่าใครก็ได้, จะเอาไปใช้ทำเครื่องมือทำมาหากินอะไรก็ได้. ฉะนั้นเผด็จการอย่าถูกมองว่าเป็นสิ่งเลวร้าย, ถ้ามันเป็นเผด็จการของผู้มีปัญญากรณาแล้ว มันยิ่งประเสริฐ. เผด็จการนั้นแหละมันคุ้มกะลาหัวของคนเป็นอันมากอยู่ คือเผด็จการของพ่อแม่, เผด็จการของครูบาอาจารย์, กระทั่งว่าเผด็จการของพระราชผู้ทรงทศพิธราชธรรม.

ถ้าไม่ได้รับการกระทำอย่างเผด็จการของพ่อแม่ เด็กๆ ก็ไม่เป็นผู้เป็นคนดอก, หรือของครูบาอาจารย์ก็เหมือนกัน หมายถึงที่ดีที่ถูกต้อง ไม่ใช่ที่ว่าพ่อแม่เป็นบ้า หรือครูเป็นบ้า, ไม่ใช่. บิดามารดาที่ถูกต้อง, ครูบาอาจารย์ที่ถูกต้อง, แล้วก็เผด็จการแก่ลูกหรือแก่เด็กให้มันถูกต้อง แล้วมันก็ดี มันก็รอดกันมาจนทุกวันนี้. เราเรียกว่า เผด็จการของความถูกต้อง, เผด็จการของพระธรรม; นั่นเป็นของที่จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมี ฉะนั้นแล้วจะวิพากษ์กันหมดแหละ เพราะว่าเด็กๆ มันจะรู้อะไรด้วยตน

เองไม่ได้, มันต้องชกหน้า เมื่อชกหน้าไม่ได้ มันก็ต้องใช้วิธีที่ทำให้ชกหน้าได้ มันก็มีลักษณะเป็นเผด็จการ.

นี่เรารอดตัวกันมาได้ โดยคุณค่าของเผด็จการ ในยุคสมัยที่ยังเด็กยังเล็ก โดยบิดามารดาครูบาอาจารย์ กระทบถ้ามีพระราชฯ ที่ประกอบไปด้วยทศพิธราชธรรม, แล้วขอให้ใช้เผด็จการเกิด จะเป็นฟ้าสว่างทางการเมือง. เผด็จการไม่ใช่ลัทธิ ไม่ใช่ตัวลัทธิ เผด็จการไม่ใช่ตัวอุดมคติ; แต่เป็นเครื่องมือ ที่จะเอาไปใช้กับลัทธิอะไรก็ได้ ไปใช้กับอุดมคติอะไรก็ได้ มันจะได้เร็วดี, เป็นเครื่องมือพิเศษ ที่จะใช้ให้อุดมคติสำเร็จไปโดยเร็ว.

พูดสรุปความว่า ถ้าจะต้องจัดการกับกิเลสแล้ว ก็ขอให้ใช้เผด็จการเต็มที่ ยิ่งกว่าเผด็จการใดๆ. ถ้าเราจะต้องเข้าไปปราบปรามกิเลสควบคุมกิเลส ต้องใช้เผด็จการเต็มที่ สุดเหวี่ยงเลย; นี่เรียกว่าการเมืองภายใน ในใจของบุคคล ที่มันจะออกมาเป็นการเมืองภายนอก ของสังคมหรือของโลก, ขอให้มีความเฉียบขาดต่อสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีส่วนโหมกซ์ (ตอน๒), ๒๕๒๙: ๑๑๖-๑๒๐)

อย่ากลัวคำว่า เผด็จการฯ จนไม่ลืมหูลืมตาไปเสียเลย

ธรรมะเผด็จการไม่ใช่ใคร พระพุทธเจ้าก็เป็นผู้เผด็จการในการปกครอง เพราะท่านมีธรรมะ มีธรรมะมีหน้าที่ของพระพุทธเจ้า ดำเนินงานเป็นผู้เผด็จการโดยธรรมะ เผด็จการอย่างนั้นมันเร็ว มันดีกว่าประชาธิปไตยของคองโง่ของคองโง่ที่ดิ่งกันไปได้ดิ่งกันมา

พระพุทธองค์ทรงเผด็จการทั้งภายในและภายนอก ในภายในเผด็จการกิเลสสิ้นเชิงแล้ว ก็ปกครองคณะสงฆ์อย่างเผด็จการ มีพระองค์อยู่เหนือวินัยเรียกว่าอย่างนั้นก็ว่าได้ เป็นเผด็จการอาศัยสิ่งที่เป็นไฟเผาภิเลสหรือตบะ มันจึงเป็นเหตุให้ทำได้อย่างนั้น

แม้จะเรียกกันมาในชั้นหลังว่าสงฆ์เป็นใหญ่ๆ ก็คือสงฆ์นั้นอาศัยธรรมะเป็นผู้เผด็จการ สงฆ์จึงเป็นใหญ่ สงฆ์ประกอบด้วยธรรมะ มีธรรมะเป็นผู้เผด็จการ ประกอบด้วยธรรมะ แล้วให้ธรรมะเป็นผู้เผด็จการอย่างอื่นไม่เอา อย่างอื่นปิดทั้งไปหมด ให้ธรรมะเป็นผู้เผด็จการ

(ทศพิธราชธรรม, ๒๕๓๘: ๑๐๐ - ๑๐๒)

อธิปไตยในทางธรรม

พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสธรรมะไว้หมวดหนึ่ง เรียกว่า การปฏิบัติที่เพ่งเล็งความเป็นใหญ่ ๓ ประการ : ปฏิบัติเพ่งเล็งตัวเองเป็นใหญ่; ปฏิบัติเพ่งเล็งโลกเป็นใหญ่; ปฏิบัติเพ่งเล็งธรรมะเป็นใหญ่; รวมเป็น ๓ ข้อ.

ข้อแรก ปฏิบัติเพ่งเล็งความเห็นแก่ตัวเอง เอาตัวเองเป็นใหญ่นี้ เรียกว่าเป็นอัตตาทิปไตย การปฏิบัติเอาตัวเองเป็นใหญ่นี้ ถ้าเป็นไปในทางถูก อย่างดีก็เป็นเพียงศีลธรรมที่พออยู่ได้ แต่ส่วนมากก็ต้องเป็นไปในทางกิเลส เพราะความเห็นแก่ตัวนั้นเป็นกิเลสอยู่แล้ว แล้วการปฏิบัติไปด้วยความเห็นแก่ตัว ก็คือการไปสู่การตามใจตัว หรือเห็นแก่กิเลสเป็นส่วนใหญ่ จะหนักอัตตาทิปไตย จึงเป็นไปในวิสัยของกิเลสมากกว่าที่

จะเป็นไปในทางที่ถูก จึงเป็นขั้นต้น หรือขั้นต่ำ หรือขั้นหยาบ เรียกว่า
ปรารภตนแล้วจึงปฏิบัติ. เมื่อหนักเข้าๆ ก็ค่อยๆ เลื่อนไปในทางที่จะตาม
ใจตัวเอง คือตามใจกิเลส เราควรจะมีมโนธรรมเป็นอย่างไร. ที่อาตมาได้
เคยกล่าวในตอนต้นๆ ที่ว่าพุทธศาสนาพึ่งเลี้ยงตัวเองเป็นหลักนั้น ไม่ใช่
ตัวเองชนิดนี้ : ที่ว่าพุทธศาสนาพึ่งเลี้ยงตัวเองเป็นหลัก ศีลธรรมพึ่งเลี้ยง
คนทั้งหมดเป็นหลักนั้น คำว่าตัวเองเป็นหลักในการปฏิบัติศาสนานั้น
หมายถึงการที่จะต้องปฏิบัติตัวเองให้เป็นไปตามทางธรรม. ส่วนคำว่า
เอาตัวเองเป็นใหญ่ ในที่นี้หมายถึงตัวเองที่เป็นไปตามธรรมชาติธรรมดา
คือตัวเองที่มีกิเลส แล้วทำอะไรไปตามอำนาจของกิเลส อย่างนี้เรียกว่า
ปรารภตัวเองเป็นหลัก ปรารภกิเลสเป็นหลัก; ถ้าพูดให้ชัดก็คือปรารภ
ประโยชน์ส่วนตัวของตนเป็นหลัก เรียกว่าอัตตาธิปไตย. ต่ำมาก หยาบ
มาก หรือเลวมาก.

ข้อสอง ที่สูงขึ้นมา เรียกว่า โลกาธิปไตย ปรารภความต้องการ
ของโลกเป็นหลัก นี้พึ่งเลี้ยงถึงการทำให้ถูก ให้ดี ให้งาม ตามที่โลก
สรรเสริญมุ่งผลเป็นเสียงสรรเสริญ เกียรติยศ เกียรติคุณ มากกว่าที่จะ
มุ่งผลเป็นวัตถุ แต่แล้ววัตถุก็ต้องมาเอง ไม่ต้องสงสัย เพราะเมื่อมี
เกียรติยศเกียรติคุณแล้ว มันก็ย่อมดึงดูดวัตถุมาเอง. แต่ว่าความมุ่งหมาย
อันแท้จริงนั้นปรารภเสียงสรรเสริญเกียรติยศจากโลกเป็นหลัก เรียกว่า
โลกาธิปไตย ค่อยยังชั่วขึ้นมากกว่าข้อแรก เพราะการที่คนเราทำอะไร
ให้โลกเขานับถือได้นั้น จะต้องควบคุมตัวเอง จะต้องเสียสละการเห็น
แก่ตัวอยู่มาก แม้ไม่หมดก็มากทีเดียว มันจึงจะได้การปฏิบัติที่เป็น
โลกาธิปไตย จนได้อยู่เหนือการเคารพนับถือของคนทั้งโลก. ระดับนี้
เป็นสิ่งที่ทำได้เต็มที่ ในเรื่องของศีลธรรม ในขั้นศีลธรรม แต่ในเรื่อง
ของศาสนาก็ยังไม่นิยม แม้นิยมบ้าง ก็ถือเป็นขั้นต้นๆ ต่ำๆ แต่ไม่ถือว่าเป็น
ความผิด ไม่ถือว่าเป็นบาป เพราะว่ามันมีการหลอกลวง ไม่มีการ
เบียดเบียนตน และผู้อื่น เราผู้อยู่ในวิสัยโลก อาจจะยึดถือเป็นหลักได้
โดยมาก หรือโดยส่วนใหญ่.

ข้อสุดท้าย คือข้อสาม เรียกว่าการปฏิบัติที่ปรารภธรรมะเป็นใหญ่.
คำว่าธรรมะ ใดอธิบายไว้แล้วในที่ต่างๆ ว่ามีความหมายกว้าง แต่ถ้า
สรุปแล้วก็คือความจริง หรือความสัตย์จริง หรือความถูกต้อง หรือความ
ยุติธรรม หรือความงามตามทางธรรม. ถ้าพูดให้ตรงความหมายที่สุด
ก็คือเพื่อความดับทุกข์โดยตรง นี้ เรียกว่าธรรม ในที่นี้. ธรรมาธิปไตย
แปลว่าถือธรรมะเป็นใหญ่ คือปรารภความจริง ความถูกต้อง ความดี
ความยุติธรรม ความดับทุกข์ที่ถูกต้องแท้จริงสิ้นเชิงเป็นใหญ่ นี้ได้แก่ไม่
ปรารภความเห็นแก่ตน ไม่ปรารภความต้องการของโลก ไม่ปรารภ
เสียงสรรเสริญของโลก แต่ว่าปรารภความดี ความจริง ความงาม
ความถูกต้อง ความยุติธรรมที่สามารถจะดับทุกข์ได้สิ้นเชิง.

(หลักปฏิบัติที่สำคัญในพุทธศาสนา, ๒๕๕๒: ๖๕-๖๗)

สังคม

คำว่า “สังคม” นี้เป็นภาษาบาลี; ตามตัวหนังสือก็แปลว่า ไปด้วยกัน ถ้าถือว่ามีมาจากคำว่า สมาคิม ก็แปลว่า มาร่วมกัน, มารวมหัวกัน, นี้ตามตัวหนังสือ ถ้าถือเอาความหมายของตัวหนังสืออื่นๆ ก็หมายความว่า การที่เข้าเกี่ยวข้องกัน หรือมีความสัมพันธ์กันนั่นเอง. บางทีเราก็เรียกว่า สหาย ซึ่งแปลว่า ไปด้วยกัน, หรือเรียกว่า มิตรภาพ-ภาวะแห่งความเป็นมิตร. นี่คือความหมายอันแท้จริงของคำว่าสังคม หรือ สมาคม

...
ถ้าพูดกันในฐานะที่เป็นสังฆธรรม ก็จะพูดได้ว่า การสังคมกันนั้น เป็นสิ่งที่มนุษย์จะหลีกเลี่ยงไม่ได้, เป็นสิ่งที่ต้องทำ เพื่อความอยู่เป็นผาสุก มีความเจริญยิ่งขึ้นไปของหมู่มนุษย์นั่นเอง. แต่ถ้าพูดในฐานะเป็นธรรมสังฆะ ก็พูดถึงกิริยาอาการที่จะต้องทำ คือทำอย่างไรจึงจะสำเร็จประโยชน์ตามความหมายของคำนั้นๆ ถ้ามันเป็นสิ่งที่ต้องทำ แล้วก็จะทำอย่างไร จึงจะได้รับการผลตามความมุ่งหมายอันนั้น?

(อะไรคืออะไร?, ๒๕๒๖: ๗๔ – ๗๕)

ที่นี้ก็ดูต่อไปอีกสักหน่อยหนึ่งว่า ขอบเขตสังคมในหลายๆ ระดับ นั้นมันมีอยู่อย่างไร? ข้อนี้ขอให้เข้าใจอย่างที่กล่าวมาแล้วว่า แม้พวก พืชพันธุ์พฤกษาทั้งหลายก็ยังมี การสังคม, สัตว์เดรัจฉานก็มีระบบสังคม, คนหรือมนุษย์นี้ต้องมีระบบการสังคมที่ดีหรือสูงขึ้นไปกว่านั้นมาก, และแม้ ธรรมชาติทั้งหลายก็ยังต้องมี การสังคม.

อย่างทีกล่าวถึงเป็นสิ่งแรกๆ ในระบบสุริยจักรวาลหนึ่งๆ ดวงอาทิตย์ และดาวเคราะห์ทั้งหลายก็อยู่กันอย่างระบบสังคม, ไม่เคยแยกจากกัน, ไม่เคยเว้นการเกี่ยวข้องกัน ยังมีการสัมพันธ์กัน. และในระหว่างดาวพระเคราะห์หนึ่งๆ ก็ยังมีระบบสังคม อย่างว่าดวงอาทิตย์ที่มีต่อโลกอย่างไร, หรือดวงจันทร์ที่มีต่อโลกนี้อย่างไร; ดวงอาทิตย์เป็น ตัวแม่ยกเว้นเสียก็ได้ ตัวลูกๆ อย่าง ดวงจันทร์กับโลกนี้ ก็ยังมีความสัมพันธ์กันอย่างไร.

ท่านทั้งหลายก็คงจะมีความประหลาดใจ ที่ความสัมพันธ์นั้นเป็น อย่างสม่ำเสมอ จนเราสามารถวางระบบปฏิบัติได้ เป็นการถาวร เป็น การลวงหน้า และยังมีอิทธิพลที่สัมพันธ์ต่อกันและกัน; เช่นว่า ถ้าปราศ จากเสียซึ่งดวงจันทร์แล้ว ในโลกนี้ก็จะมีไม่มีน้ำขึ้นหรือน้ำลง ดังนั้นเป็นต้น, หรือว่าถ้าปราศจากอะไรบางอย่างแล้ว ก็จะไม่มียุคกาลอย่างนี้เป็นต้น; มีความสัมพันธ์กันถึงขนาดนี้. แต่ความเป็นอยู่ หรือ ความรอดอยู่ได้ ของสิ่งเหล่านี้ ก็เพราะการสัมพันธ์กันอย่างถูกต้องของธรรมชาติ นั้นเอง.

สรุปความว่า แม้แต่ธรรมชาติแท้ๆ ก็ยังต้องสัมพันธ์กัน, คนก็ยัง ต้องสัมพันธ์กัน, สัตว์ก็ยังต้องสัมพันธ์กัน. พืชพันธุ์พฤกษาชาติทั้งหลาย ก็ยังต้องสัมพันธ์กัน การที่มันต้องสัมพันธ์กันนี้ เราจะเรียกว่า สังคม, หรือการคบหาสมาคมกัน เพราะมีการเกี่ยวเนื่องกัน. รายละเอียดทั้ง

หมคนี่เป็นการแสดงให้เห็นสัจธรรม คือความจริง หรือกฎเกณฑ์อันเป็นหลักที่มีอยู่ในระหว่างสิ่งเหล่านี้.

(อะไรรึคืออะไรรึ?, ๒๕๒๖: ๘๑ – ๘๓)

การที่จะประพุดให้สำเร็จประโยชน์ในการสังคมกัน ข้อแรกที่สุดจะขอรับรองให้ระลึกถึงถึง อุดมคติของพุทธบริษัท ข้อแรกหรือข้อใหญ่ที่สุด กว้างขวางที่สุดคือหลักเกณฑ์ที่ว่า ให้ถือว่าสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายทั้งปวงล้วนแต่เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายกันทั้งหมดทั้งสิ้น.

เดี๋ยวนี้เรามองเห็นว่าโลกใบนี้ เขาไม่ถ้อยกันอย่างนั้น คือไปถือตามที่ศาสนาต่างๆ ได้เคยสั่งสอนไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายเป็นเพื่อนทุกซึกเกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น. บางศาสนาก็ใช้คำว่า เป็นพี่น้องกัน เหมือนกับว่าเกิดมาจากบิดามารดาเดียวกัน. ในพุทธศาสนา เราให้ความหมายว่า เป็นเพื่อนในฐานะที่เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน, มีการปรุงแต่งตามกฎเกณฑ์แห่งอทิปปัจจยตาด้วยกัน, เป็นเพื่อนเกิดเพื่อนแก่เพื่อนตายด้วยกัน; เพราะว่าต้องเป็นอย่างเดียวกัน, เพราะว่ามีปัญหาเหมือนกัน จึงไม่มีจิตใจที่จะเบียดเบียนกัน หรือทำลายกัน มีแต่จะช่วยกัน ดังนี้. ทุกศาสนาก็สอนมีความหมายอย่างนี้, โลกในสมัยหนึ่งเคยยึดถือหลักเกณฑ์อย่างนี้, ในสมัยนั้นคนในโลกมีความเห็นแก่ตัวน้อย เพราะสิ่งที่มายั่วให้เห็นแก่ตัวยังมีน้อย.

(อะไรรึคืออะไรรึ?, ๒๕๒๖: ๘๔ – ๘๕)

สังคมนิยมกับส่วนเกินในพุทธศาสนา

ที่นี้เราก็มารู้ระบบสังคมนิยมในพุทธศาสนากันเสียที พระพุทธเจ้าเองท่านมีหลักหรืออุดมคติเป็นสังคมนิยม แต่วิธีปฏิบัติงานของท่านเป็นเผด็จการ กิจกรรมในคณะสงฆ์ก็เลยมีหลักการเป็นอย่างนั้นหมด ขอให้ดูสังคมนิยมอย่างนี้บ้าง สำหรับวินัยพระสงฆ์นั้นบัญญัติไว้ชัด ชัดแสงหามาขึ้นกินขึ้นใช้ ขึ้นเอาไว้เกินความจำเป็นสักกระเบียดนิ้วเดียวก็เป็นความผิด หรือเป็นอาบัติ ดังเช่น :-

เครื่องนุ่งห่ม มีได้เพียง ๓ ผืน พอมีผืนที่ ๔ มาแล้วถือกรรมสิทธิ์ก็จะเป็นอาบัติเป็นโทษจะแสดงโทษนั้นได้ด้วยการสละผืนที่ ๔ นั้นไปให้แก่สังคม คือ ให้แก่สงฆ์เป็นส่วนรวมก่อน แล้วจึงแสดงอาบัติได้ นี้เรียกว่าเครื่องนุ่งห่มก็แล้วกัน จะหาหรือมีเกินจำเป็นไม่ได้ เพื่อว่าจะได้มีหล่นเหลือไปยังผู้อื่น นี้จัดเป็นเจตนารมณ์ของสังคมนิยม

ข้าวปลาอาหาร ก็สะสมไม่ได้ ก็กินไม่ได้ เก็บอาหารไว้ค้างคืนเป็นอาบัติ เพราะเป็นการสะสม ฉะนั้นจะแสวงหาหรือรับหรือสะสมข้าวปลาอาหารอะไรไม่ได้ทั้งนั้น ต้องมีพอกินไปเฉพาะวันเท่าที่ท้องมีอาหารก็ต้องเหลือไปยังผู้อื่น

ที่อยู่อาศัย นี้ถ้าถือตามวินัย พระจะสร้างกุฏิที่อยู่อาศัยได้เองเพียงขนาดประมาณ ๗ x ๑๒ ฟุตเท่านั้น เท่ากับห้องน้ำที่เห็นอยู่ตรงโน้นนั่นแหละ ถ้าขึ้นสร้างเกินกว่านั้นก็ต้องเป็นอาบัติเป็นโทษ เพราะว่าจะเกินกว่าที่ภิกษุควรจะได้ หรือควรจะใช้

ขอพูดเลยไปถึงยารักษาโรค มีวินัยบัญญัติไว้ว่า ภิกษุที่สบายอยู่ ฉันทยานี้เป็นอาบัติขอให้ดูที่พระพุทธเจ้าท่านวางหลักเอาไว้ พระสบายดี ไปกินยาเล่นนี้เป็นอาบัติ ไม่จำเป็นก็ไม่ต้องกินยาเลย แล้วยาที่กินก็กินยา ที่ง่ายที่สุดคือ มูตร คุถ เถ้า ดิน หรืออุจจาระ ปัสสาวะที่มีอยู่ตาม ธรรมชาตินั้นมุ่งหมายให้ใช้เป็นยาก่อน รวมความแล้วเป็นว่า เอาเกิน ฐานะไม่ได้ เอาดีไม่ได้ เอาเกินความจำเป็นไม่ได้

รวมความแล้วเป็นอันว่า ทุกอย่างเอาเกินไม่ได้ เอาดีเกินความจำเป็นไม่ได้ พวกเหลือเฟือฟุ่มเฟือยทั้งหลายจึงไม่มี มันก็เลยร่วงหล่นไป ยิ่งผู้อื่น ก็เป็นสังคมที่ไม่ขาดแคลน นี้ดูหลักเกณฑ์ทางพระสงฆ์ว่าเป็น อย่างนี้ก่อน คือ ไม่มีทางที่จะเอาส่วนเกินได้ แล้วอย่าลืมนึกว่าในทุก ศาสนาก็มุ่งหมายอย่างนี้ แม้ทางศาสนาคริสต์เดียนหรืออะไรอื่นก็มุ่ง หมายว่า ถ้าเอาส่วนเกินแสวงหาเกิน เก็บไว้เกิน มีเกิน กินเกินละก็บาป แล้ว ผิดความประสงค์ของพระเจ้าแล้ว เพราะมันสร้างความเห็นแก่ตัว ศาสนาเหล่านี้ถือหลักเหมือนกันหมด เช่นเดียวกับที่พุทธศาสนาถือ หลักอยู่ว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงเป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บตาย ด้วยกัน ทั้งหมดทั้งสิ้น

(ธัมมิกสังคมนตรี, ๒๕๕๒: ๖๖-๖๗)

ที่นี้ก็จะต้องถึง เหตุปัจจัย อีกอันหนึ่ง ซึ่ง จะทำให้เกิดสังคมธรรมที่ดี ก็คือว่าทุกคนเมื่อยอมรับหลักเกณฑ์อันนี้แล้ว ก็จะอธิษฐานจิต สมา ทานศีลขึ้นมาสักข้อหนึ่งว่าเราจะไม่แตะต้อง บริโภคใช้สอยส่วนเกิน คือจะถือศีล ไม่แตะต้องส่วนเกิน. อะไรที่มันเกินความจะเป็นสำหรับ ความเป็นมนุษย์แล้ว ก็ถือว่าเป็นส่วนเกิน; เราก็จะไม่แตะต้องส่วนนั้น: การกินดี แพงเกิน, การแต่งตัวดี แพงเกิน, การเป็นอยู่ในบ้านเรือนดีเกิน แพงเกิน, หรืออะไรก็ตาม ที่มันเป็นการไม่จำเป็นด้วย หรือดีเกินไป แพง เกินไป ให้ถือว่าเป็นส่วนเกิน ซึ่งล้วนแต่ ทำให้เกิดกิเลส และเห็นแก่ตัว. ส่วนเกินเหล่านี้ จะเว้นเสียเท่าไรก็จะมีอะไรเหลือ เหลือสำหรับจะ สงเคราะห์ผู้อื่น...

อาตมาได้เคยอธิบายให้ฟังมาหลายครั้งหลายหนแล้วว่า อุโบสถ ศีลหรือศีล ๘ นั้น คือศีลที่ห้ามการบริโภคอาหารส่วนเกิน, ห้ามการใช้ที่ นั้งที่นอนเครื่องใช้ไม่สอยในบ้านเรือนที่เป็นส่วนเกิน. อยู่อย่างถือศีล ๘ หรือถือศีลอุโบสถแล้ว ไม่มีทางที่จะทำอะไรให้เกิน; ฉะนั้นจึงมีส่วนที่จะ เหลือสำหรับจะช่วยเหลือผู้อื่น, หรือจะช่วยบำรุงพระศาสนา, หรือแม้แต่ว่าจะ เป็นเครื่องช่วยตัวเอง ช่วยครอบครัวของตัวเอง.

อย่าให้อยู่ในสภาพที่เหมือนกับว่าตกนรกทั้งเป็น; เพียงแต่ว่าหยุด กินเหล้าเสีย หยุดสูบบุหรี่เสีย คนที่เงินเดือนไม่พอใช้ก็จะพอใช้ขึ้นมา อย่างนี้เป็นต้น. ถ้าหยุดให้มากไปกว่านั้น เงินก็จะเหลือใช้สำหรับเป็น หลักทรัพย์, เวลาเรี่ยวแรงก็จะเหลือพอสำหรับไปช่วยเหลือผู้อื่น.

(อะไรคืออะไร?, ๒๕๒๖: ๙๑ – ๙๓)

ธัมมิกสังคมนตรี

อาตมาก็พูดกับเขาบ้างเหมือนกัน ว่า เราต้องการระบบการเมือง
ที่เหมาะสมกับเรา. อาตมาเคยเขียนและเคยเสนอออกไปเล่นๆ มีคนเอา
ไปพิมพ์ขายก็มี ว่าการเมืองที่เราชอบคือ ระบบ
ธัมมิกสังคมนิยมแบบเผด็จการ.

สังคมนิยม คือว่าอย่างไรไปนิยมประโยชน์ของคนเป็นคนๆ ขอให้
นิยมประโยชน์ของทุกคน; ระบบนี้เรียกว่า สังคมนิยม. ธัมมิก แปลว่า
ประกอบด้วยธรรม สังคมนิยมของเราต้องประกอบด้วยธรรม, ด้วยธรรมะ
ไม่ใช่สังคมนิยมที่ประกอบอยู่ด้วยความเห็นแก่ตัว คือสังคมนิยมทั้ง
หลายที่มีอยู่ในโลกปัจจุบันนี้. ปัจจุบันเขาก็มีสังคมนิยม ระบบสังคมนิยม
แต่ไม่เห็นแก่ประโยชน์ของตัว หรือว่าอย่างน้อยของประเทศใดก็เห็นแก่
ประเทศนั้น, ไม่เห็นแก่ประเทศอื่น, ไม่เห็นแก่พวกอื่นทั้งโลกอย่างนี้ไม่
ใช่สังคมนิยม.

ถ้า สังคมนิยม ต้องเห็นแก่ประโยชน์ของคนทุกคน กระทั่งถึงของ
สัตว์เดรัจฉาน; จะไม่เอาเปรียบ ไม่เบียดเบียน แม้กระทั่งสัตว์เดรัจฉาน
เพราะมันก็เป็นสัตว์สังคม อยู่ร่วมโลกด้วยเหมือนกัน. ฉะนั้น สังคมนิยม
ของชาวพุทธจึงกว้าง อย่างนี้. แล้วใช้คำว่า ธัมมิก ประกอบเข้าไปข้าง
หน้า เป็น ธัมมิกสังคมนิยม คือ ต้องประกอบอยู่ด้วยธรรม, ความถูกต้องที่
มีรากฐานอยู่บนความรักความเมตตา ว่าทุกคนเป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ
ตาย ดำรงกัน; น้อย่างนี้เป็น ธัมมิกสังคมนิยม. แต่เขาไม่ถืออย่างนี้ เขา
เอาประโยชน์ของฉันทันใหญ่ ทั้งสังคมนั้นก็เป็นสังคมนเฉพาะกลุ่ม
เฉพาะพวก มันไม่ใช่ทั้งหมด. แล้วคนคนเดี๋ยวมันก็ถือระบบสังคมนิยม
ไม่ได้, มันรวมกันเข้าต่างหาก มันจึงเป็นสังคมนิยมได้. แต่แล้วทุกคนก็
เห็นแก่ตัว เป็นระบบสังคมนิยมที่ไม่ประกอบไปด้วยธรรมะเลย.

แล้วมีغمมท่ายว่า แบบเผด็จการ ธัมมิกสังคมนิยมแบบเผด็จการ
อาตมาเต็มคำว่า แบบเผด็จการ เข้าไป. พวกนักศึกษานุ่มๆทั้งหลาย
เขาเอาไปวิพากษ์วิจารณ์ บางคนเห็นด้วย บางคนไม่เห็นด้วย คนที่ไม่
เห็นด้วยเขาก็ว่า บ้า เผด็จการกลับมาแล้ว ว่าอาตมาดึงเอาเผด็จการ
กลับมาแล้ว; เพราะเขารู้จักแต่เผด็จการของพวกทุรราชเลวร้าย และถือ
เป็นอุดมคติทางการเมืองระบบหนึ่ง.

เราว่า ไม่ใช่ คำว่า เผด็จการ ไม่ใช่ระบบการเมือง ระบบหนึ่ง; มัน
เป็นเครื่องมือ เอาไปใช้อะไรก็ได้; แม้แต่บิดามารดาจะต้องใช้กับบุตรก็
ได้, หรือครูบาอาจารย์จะต้องใช้กับนักเรียนก็ได้, นั่นเรียกว่า เผด็จการ
เพื่อให้มันรวดเร็วให้มันถูกต้อง ให้มันชั่ตรง อย่าให้มันเอาเปรียบ
เทียบกันได้. นี้ ระบบสังคมนิยมของเรา นอกจากจะประกอบไปด้วย
ธรรมะแล้ว ต้องเผด็จการ โดยธรรมะ นั่นเอง ก็เลยไม่ผิดพลาดเสียหาย
อะไร ให้ธรรมะเป็นผู้เผด็จการ.

อย่าลืมนะว่า เรารอดตัวกันมาได้ เพราะเครื่องมือเผด็จการของ
บิดามารดา ของ ครูบาอาจารย์ ที่เคยเขี่ยนตีเรามา, เคยบังคับเราอย่าง
เฉียบขาด ว่าอย่างนี้ทำได้ อย่างนี้ทำไม่ได้. นี้ควรจะขอบคุณระบบเผด็จ

การ ที่เป็นเพียงเครื่องมือเท่านั้นแหละ ที่มันคุ้มครองเรามาให้ เป็นเด็กดี มา เป็นคนดีมา อยู่ได้จนบัดนี้; เพราะบิดามารดาของเราได้ใช้เครื่องมือ เพื่อดูการอย่างถูกต้องแก่เรา. พออธิบายอย่างนี้ ดูเจียบกันไปหลายคน พวกนักศึกษาก็เคยด่าอาตมาว่า เป็นนักเผด็จการ.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีส่วนโหมกซ์ (ตอน๑). ๒๕๒๙: ๕๐-๕๒)

ทีนี้เราจะดูต่อไปโดยจำกัดให้แคบเข้ามา อย่าให้มันใช้กิเลสชนิด นั้นได้ เราก็จะนึกถึงคำว่า “สังคมนิยม” ซึ่งเป็นเรื่องตรงกันข้ามกับเสรี นิยมที่เล็งถึงบุคคล บ้างเจกชน ต่างคนต่างมีเสรี แต่พอมาถึงคำว่า “สังคมนิยม” จะทำอย่างนั้นไม่ได้ เพราะต้องดูประโยชน์ของสังคม ต้องดูปัญหาของสังคมนั้นจึงเป็นสังคมนิยมที่ปลอดภัยเข้ามาชั้นหนึ่ง คือ ปลอดภัยยิ่งขึ้น หรือปลอดภัยกว่าเสรีนิยม โดยจะมุ่งทำประโยชน์แก่ สังคม เสรีนิยมนั้นทำไม่ได้เนื่องด้วยความเห็นแก่ตัว เพราะเสรีนิยม เป็นโอกาสของความเห็นแก่ตัว เพราะมีเป้าหมายอยู่ที่ตัว มีได้อยู่ที่ สังคมเหมือนสังคมนิยม

เอาละ ทีนี้เราจะยอมรับหรือยอมให้อีกชั้นหนึ่งว่า แม้แต่สังคมนิยมนี้ก็จะต้องถูกจำกัดให้ชัดเจนลงไปว่า เป็นสังคมนิยมที่ประกอบด้วยธรรมหรือไม่ประกอบด้วยธรรม ถ้าเป็นภาษาบาลีก็มีคำว่า ธมฺมิก ธมฺม นั้นก็แปลว่า ธรรม อี-ก ทำยศัพท์ที่มีความหมายว่า “ประกอบอยู่ ด้วย” หรือ “เป็นไปกับ” และอื่นๆ ได้หลายๆ อย่าง

ถ้า ธมฺมิก แปลว่า ประกอบอยู่ด้วยธรรม เป็นต้นแล้ว สังคมนิยมที่ ประกอบอยู่ด้วยธรรมเท่านั้นแหละจะช่วยโลกได้ ถ้ามีได้ประกอบอยู่ ด้วยธรรมเพราะความโง่ ความเขลา หรือความอะไรต่างๆ มันก็ช่วยไม่ได้ แต่มันก็ยังดีกว่าเสรีนิยมในแง่ที่ว่าเสรีนิยมนั้นแม้จะประกอบอยู่ด้วย ธรรมด้วยก็มันก็ยังเปิดช่องโหว่ไว้มาก เพราะว่าเห็นแก่ประโยชน์ของ บุคคลได้ เสรีนิยมจะใช้ได้จริงก็แต่เรื่องไปนิพพานเท่านั้น

ถ้าเราจะมีเสรีกันให้สุดเหวี่ยงถ้าเป็นเสรีเพื่อไปนิพพานละก็ได้ ไม่มีทางที่จะผิด แต่ถ้าว่าเสรีเพื่อจะอยู่ในโลกแล้วระวางให้ดี มันมี ช่องโหว่สำหรับอันตราย ฉะนั้นถ้าเราจะเอาสังคมนิยมกันแล้วก็ต้อง ใช้คำว่า “ธมฺมิกสังคมนิยม” มีความหมายเต็มรูป คือ ประกอบอยู่ด้วย ธรรมเสมอ

(ธมฺมิกสังคมนิยม, ๒๕๔๒: ๕๒-๕๓)

เศรษฐี-นายทุน

เศรษฐี ถ้าเป็นเศรษฐีในพุทธศาสนาก็จะมีความหมายห่างไกลลิบ จากคำว่านายทุน เศรษฐีที่นอกไปจากพุทธศาสนา จะมีความหมายตาม ความหมายของคำว่านายทุน คือ กอบโกยส่วนเกินเข้ามาเรื่อยๆ จน ไม่รู้ว่าจะเอาไปไหน แต่ถ้าว่าเป็นเศรษฐีในทางพุทธศาสนา ก็หมายความว่าวัดกันได้ด้วยโรงงาน โรงมีไว้สำหรับให้ทานแก่คนอนาถา ถ้า ยังมีโรงงานมากโรงก็เป็นเศรษฐีใหญ่ มหาเศรษฐีวัดกันด้วยการที่เขามิ โรงงานมาก เพราะฉะนั้น เศรษฐีจะผลิตส่วนเกินก็ได้ มีป่าว่าไพร่ฆ่า ทาสช่วยกันผลิตส่วนเกินมากมายมหาศาลก็ได้ แต่แล้วเอามาตั้งโรงงาน

มันเป็นสิ่งคมสรงเคราะห์อย่างนี้ ถ้าเป็นเศรษฐกิจประเภทนายทุน ก็สะสมทุนไว้ แล้วใช้ทุนต่อกำไรเรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด เศรษฐชนิพนธ์นั้นถ้ามีทาสก็มีทาสไว้สำหรับใช้แรงงานอย่างกดขี่ แต่ถ้าเป็นเศรษฐกิจในพุทธศาสนา ก็มีทาสไว้ช่วยร่วมมือกันผลิตส่วนเกินเพื่อการสรงเคราะห์

(ธัมมิกสังคณียม, ๒๕๕๒: ๑๖-๑๗)

เศรษฐกิจ

“เดี๋ยวนี้คำว่าเศรษฐกิจ มันมีความหมายที่คดโกง แล้วก็ป็นอันตราย คำว่า เศรษฐะ เสถฐ ในภาษาอินเดียนั้น; เช่นภาษาบาลีเป็นต้น คำว่า เสถฐ นั้น แปลว่าดีที่สุด ถ้าเสถฐฐ นั้นมันก็ ดีที่สุด มันเป็นสิ่งที่ดีที่สุด; ถ้าเป็นวิชาก็เรียกว่า เศรษฐศาสตร์ มันก็เป็นวิชาที่ว่าด้วยสิ่งที่ดีที่สุด. ถ้ามันดีที่สุด ทำไมมันจึงสร้างปัญหาขึ้นมาทั้งบ้านทั้งเมือง ดังที่คนทั้งหลายเหล่านั้นยอมรับกันไปหมดแล้วว่ามันเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจ?... ”

พวกมันเสียอีกทีก็ได้ว่า ที่เรียกกันว่าเศรษฐกิจ ตามความหมายที่เรารู้สึกกันอยู่ ทั่วไป มันเป็นเรื่องการค้าหากำไร เสียมากกว่า. ขอให้ดูให้ดีเถอะว่า คำว่า เศรษฐกิจ กับคำว่า การค้า หรือ พาณิชยกรรมนี้ มันไม่ใช่เรื่องเดียวกัน. พาณิชยกรรมมันก็เป็นเรื่องหากำไรตรงๆ ตามแบบของคนที่ต้องการกำไรเป็นสรณะ; ส่วนเศรษฐกิจนั้น มันไม่ควรจะต้องการอย่างนั้น; ต้องการอะไรที่มากกว่าเพียงแต่การได้กำไร: มัน ควรจะได้ความสงบสุขด้วย จึงจะสมกับคำว่า เสถฐ ที่แปลว่าดีที่สุด.

การค้าอาจจะเป็นเพียงอุปกรณ์อันหนึ่ง ที่ส่งเสริมเรื่องทางเศรษฐกิจหรือเกี่ยวข้องกันอยู่กับเรื่องทางเศรษฐกิจ. บางคนมองแคบๆว่า เศรษฐกิจคือการผลิตมาก; การผลิตก็ไม่ใช่เศรษฐกิจ. แม้จะผลิตกันอย่างเป็นอุตสาหกรรม มันก็ไม่ใช่ตัวเรื่องเศรษฐกิจ กระทบบางคนอาจจะคิดว่า ชี้นิยมให้มากๆ แล้วเป็นเรื่องเศรษฐกิจ; มันก็ยังไม่ใช่ถูกอยู่ นั่นเอง. เพราะว่ามันไม่ใช่เรื่องดีที่สุด...

แต่ถ้าจะกล่าวกัน โดยภาษาธรรม ในเรื่องตามทางธรรมแล้ว ก็จะมีระบบไปว่า ทำสิ่งที่เลวร้ายให้กลายเป็นสิ่งที่ดี หรือ ทำสิ่งที่เขาถือกันว่าไม่มีค่าอะไรเลย ให้เป็นสิ่งที่ดีที่สุด; ใช้คำว่าที่สุดอยู่เรื่อยไป, ชีวิตนี้จะทำให้ดีถึงที่สุดได้อย่างไรก็ทำเถอะ นั่นนะคือ เศรษฐกิจ คือการกระทำที่ดีที่สุด ก็ได้แก่ การทำชีวิตนี้ให้บรรลุนิพพาน.

(อะไรคืออะไร?, ๒๕๒๖: ๒๒๔ – ๒๒๗)

วัฒนธรรม ๓ ชนิด

วัฒนธรรมหมายถึงความก้าวหน้า ความเจริญทุกแขนง คือทั้งทางวัตถุ และทั้งทางจิต และทั้งทางวิญญาณ; การแบ่งเป็น ๓ ชนิดอย่างนี้ ผมแบ่งเอาเอง ซึ่งมันก็ตรงๆ กันกับหลักที่เขาใช้กันอยู่, แต่ชื่อมันเรียกไม่ตรงกัน. เรามองเห็นว่าสิ่งต่างๆ หรือ เรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับความเจริญของมนุษย์นี้ มันมีอยู่อย่างหนึ่งจริงๆ; ฉะนั้น ขอให้คุณสังเกตดูให้ดีว่า

เรื่องของร่างกายล้วนๆ นั้นมันก็เรื่องหนึ่ง, เรื่องของจิตใจล้วนๆ นั้นมันก็อีกเรื่องหนึ่ง. หรือเรื่องของความคิดเห็นสติปัญญาที่ไม่ได้เล็งถึงตัวจิต นี้ก็อีกเรื่องหนึ่ง. เรื่องหลังนี้ผมเรียกว่าทางวิญญาณ. ที่จริงคำว่าวิญญาณมันก็ บางทีก็เป็นเรื่องเดียวกับจิต, เดียวนี้เรามันแยกออกมาเพื่อจะใช้ให้มีความหมายอีกทางหนึ่ง.

(มนุสส์ธรรม, ๒๕๔๖: ๗๒๕)

วัฒนธรรมนี้ก็พอที่จะแบ่งไปได้ตามนี้: ความก้าวหน้าในทางฝ่ายวัตถุหรือร่างกายนี้อย่างหนึ่ง, ก้าวหน้าในทางเรื่องเกี่ยวกับจิตล้วนๆ นั้นอีกอย่างหนึ่ง, แล้วเกี่ยวกับวิญญาณคือสติปัญญาความคิดเห็น ไม่ใช่ตัวจิตโดยตรง นั้นมันอีกอย่างหนึ่ง. ดังนั้น เราทำความเข้าใจกันในเรื่องนี้ให้ดีๆ ให้รู้จักคำว่าวัฒนธรรมให้พอ, แล้วก็มองเห็นได้เองว่า ศีลธรรมหรือมนุษยธรรมนั้น มันเป็นอะไรของวัฒนธรรม.

วัฒนธรรมทางร่างกาย ทางวัตถุ ก็คือสิ่งที่เรียกกันว่า civilization ทางวัตถุ; เรารู้จักประวัติศาสตร์ของให้สะตอกสบาย เป็นเครื่องใช้ไม้สอย กระทั่งเป็นเครื่องมือไปโลกพระจันทร์ก็ได้แบบนี้ มันก็เป็นเรื่องทางวัตถุ; หรือว่าเราปรับปรุงเกี่ยวกับร่างกาย ให้มันเป็นร่างกายที่น่าดูกว่า สะตอกสบาย มีสุขภาพอนามัยดีกว่า, อะไรอย่างนี้ มันก็เป็นเรื่องทางร่างกาย; เรียกว่าเป็นวัฒนธรรมฝ่ายวัตถุหรือร่างกาย.

ทีนี้ถ้าเป็นวัฒนธรรมทางฝ่ายจิต ระบบจิต พวก *mental* โดยตรงนี้ มันก็เป็นจิตเฉพาะส่วนที่มันเฝ้าอยู่กับร่างกาย, จิตใจที่ต้องแผดกันอยู่กับร่างกาย เรียกว่าระบบ *mentality*. เรารู้จักฝึกจิตให้เป็นจิตที่มีสมรรถภาพสูง ในทางความสามารถของจิตล้วนๆ ไม่เกี่ยวกับสติปัญญา; เช่นว่าฝึกอย่างไรจิตนี้จะมีอำนาจแรง ถึงกับว่าใช้บังคับผู้อื่นได้, ฝึกไปแต่ในเรื่องที่เกี่ยวกับจิต หรือธรรมชาติของจิตล้วนๆ อย่างที่เราได้เคยได้ยินได้ฟังกันในเรื่องนิยาย. พวกยักษ์มันก็ฝึกจิตได้สูง เก่งจนเหาะเหินเดินอากาศได้ มีฤทธิ์มีเดชบรรพชาพาฝันอะไรก็ได้. นี่เป็นเรื่องจิตล้วนๆ อย่างนี้; ไม่เกี่ยวกับศาสนา ไม่เกี่ยวกับธรรมะ ไม่เกี่ยวกับอะไร; นี่เป็นเรื่องจิตล้วนๆ. คนเขาก็เคยรู้จักฝึกกันมาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล ให้จิตมีสมรรถภาพแรง แล้วก็ใช้ไปในเรื่องของจิต.

ทีนี้พอมาถึงเรื่องที่ ๓ คือเรื่องสติปัญญา(วัฒนธรรมทางฝ่ายวิญญาณ)นั้น มันไม่ใช่ตัวจิต; มันตัวสติปัญญา ความรู้ ความคิด ความเห็นของจิต. นี่มากลายเป็นธรรมะ เป็นศาสนา เป็นความรู้ที่ทำให้กิเลสหมดสิ้นไปเหล่านี้. อย่างนี้เราเรียกว่าทางฝ่าย *spiritual* หรือฝ่ายวิญญาณ. เรื่องจิตแท้ๆ มันเฝ้าอยู่กับร่างกาย; ฉะนั้น กิณยาทางวัตถุเข้าไปนี้ มันก็ยังระงับจิตได้ เช่น ทำให้นอนหลับได้ อย่างนี้เป็นต้น, เพราะว่าจิตชนิดนี้มันเฝ้าอยู่กับร่างกาย. แต่ว่าถ้าเป็นเรื่องทางวิญญาณแล้วก็

ไม่มียาชนิดไหนที่กินเข้าไปแล้วจะทำให้เกิดผลแก่ทางวิญญาณได้; เช่นว่ามีความโงก ความโกรธ ความหลงแล้ว จะก็กินยาเข้าไปให้มันหายโงก หายโกรธ หายหลงนี่มันทำไม่ได้, เพราะมันไม่เกี่ยวกับวัตถุ มันไม่เกี่ยวกับเนื้อหนัง ไม่เกี่ยวกับร่างกาย; ฉะนั้น เราจึงแยกออกไปเสียอีกส่วนหนึ่ง เรียกว่าทางฝ่าย *spiritual*. เพราะฉะนั้น มันจึงมีทาง *physical*, *mental*, แล้ว *spiritual*.

(มนุส์สัทธิธรรม, ๒๕๕๖: ๗๒๕-๗๒๖)

ตะวันออก-ตะวันตก

เกือบจะพูดแบ่งแยกกันได้เลยว่า ตะวันตกนั้นตรงกันข้ามจากตะวันออก โดยเฉพาะยุคปัจจุบัน ตะวันตกเป็นเรื่องวัตถุ ตะวันออกเป็นเรื่องจิตหรือวิญญาณ; เพราะฉะนั้นวัฒนธรรมฝ่ายตะวันตก จึงมีรากฐานอยู่บนเรื่องของวัตถุ. แม้ที่เกี่ยวกับจิต ก็เป็นเรื่องจิตที่อยู่ใต้อำนาจของวัตถุ, จิตที่อยู่ใต้อัสสัทะหรืออสร้อยของวัตถุ มันจึงแล้วแต่วัตถุ; เพราะฉะนั้นจึงถูกเรียกว่าเป็นวัตถุนิยม.

(เมื่อธรรมครองโลก, ๒๕๒๓: ๑๔๓)

ที่นี้ทางฝ่ายตะวันออกนี้ เป็นฝ่ายที่นิยมจิตหรือวิญญาณ เพราะเราจน, ยากจนก็ได้, หรือเพราะเราไม่สามารถจะทำวัตถุให้มันน่ารัก น่าหลงใหล เพลินเพลินไปได้, หรือว่า เราไม่อยากจะทำอย่างนั้นก็ได้, มันจึงตกค้างอยู่ในเรื่องฝ่ายจิต หรือฝ่ายวิญญาณ.

นี่เป็นรากฐานของความแตกต่างกันระหว่างตะวันตกกับตะวันออก เรียกว่า พวกตะวันตก หรือพวกฝรั่งนั้น ก้าวหน้าในทางวัตถุ อย่างไม่มีหยุดยั้ง ไม่มีขอบเขต ในที่สุดก็ถูกวัตถุอันแสนจะงดงามเอร็ดอร่อยนี้ ยึดเอาตัวไว้หมดสิ้น; ก็หมายความว่า ยึดเอาจิตใจไว้ด้วย. จะมีอะไรก็แล้วแต่วัตถุ ผากไว้กับวัตถุ จะแก้ปัญหอะไรก็แก้ปัญหแต่เรื่องทางวัตถุ, และแก้ได้ด้วยวัตถุ; เอาวัตถุสิ่งของเอาอำนาจทางวัตถุนี้ มาแก้ปัญหที่ไม่คิดแก้ด้วยเรื่องทางจิตทางวิญญาณ. ในที่สุดพระเจ้าก็ตาย ฝรั่งที่เคยมีพระเจ้า ก็เลยไม่มีพระเจ้า; เพราะพระเจ้าตายเสียแล้ว โดยเหตุที่ว่าพระเจ้านี้เป็นเรื่องทางจิต เป็นเรื่องทางวิญญาณ.

(เมื่อธรรมครองโลก, ๒๕๒๓: ๑๔๔)

นี่คือยุคปัจจุบัน วัฒนธรรมตะวันตก ขึ้นอยู่กับอิทธิพลหรือค่าของวัตถุ อยู่ใต้อำนาจของวัตถุ. ขอยืนยันซ้ำอยู่เสมอว่า หมายถึงตะวันตกยุคปัจจุบัน; เพราะว่าในยุคหนึ่งที่ล่วงมาแล้วนั้น ตะวันตกไม่เคยเป็นอย่างนี้ ก็คือว่าตะวันตกมีศาสนา มีพระเจ้า เกรงครัดในพระเจ้า ผู้หญิงยังนุ่งผ้าปกปิดร่างกายมิดชิดยารุ่มร่าม ลากดิน. เขามีหิริโอตตัปปะ มีความละอายไม่หน้าด้าน; แล้วก็ยุคปัจจุบันมันเปลี่ยนอย่างนี้.

ไปดูรูปภาพเก่าๆ ก่อนยุคนี้ซิ มันมีอะไรแสดงว่า เขาไม่ได้นั่งผ้าชนิดที่ไม่อยากนั่งกัน เหมือนอย่างเดี๋ยวนี, แล้วมีอะไรต่างๆ ที่เป็นเครื่องหมายของศาสนา ของวัฒนธรรมทางจิตใจ. ครั้นตกลมาถึงยุคปัจจุบัน รสร้อยทางวัตถุคือทางเนื้อหนังครอบงำ มันก็เลยแก้ไขๆ ให้ทุกอย่างมันเป็นไป เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ความสนุกสนานทางวัตถุ มันจึงเปลี่ยนไป. นี้เรียกว่ายุคปัจจุบัน วัฒนธรรมตะวันตกยุคปัจจุบันจึงเปลี่ยนไป, เปลี่ยนไปมากก็มี; แม้ที่ไม่เปลี่ยนไป ยังเหลืออยู่ก็มีเหมือนกัน, แต่ก็ต้องคงเรียกว่า “วัฒนธรรมตะวันตก” ถ้าหากว่า มันไม่เหมือนกันกับตะวันออก ก็ต้องเรียกว่าตะวันตก.

(เมื่อธรรมครองโลก, ๒๕๒๓: ๑๔๔-๑๔๕)

วัฒนธรรมของชาวพุทธ

“วัฒนธรรมของชาวพุทธ และเป็นหลักแหล่งความรอดพ้นฐานของฆราวาส: มีความขยันขันแข็ง กล้าหาญ ยอมตายด้วย พระธรรมนี้เป็นข้อที่ ๑

ข้อที่ ๒ สุภาพอ่อนโยนขยายความไปถึงเชื่อฟังคนเฒ่าคนแก่.

ข้อที่ ๓ กตัญญู

ข้อที่ ๔ มีศีลมีสัตย์.

ข้อที่ ๕ ประหยัด สิ้นโศษ.

ข้อที่ ๖ มีเมตตา กรุณา ใจกว้าง ใจบุญ.

ข้อที่ ๗ อดกลิ่น อดทน มีความแจ่มใสประกอบอยู่ด้วย.

ข้อที่ ๘ ยอมได้ ให้อภัยได้, เป็นฝ่ายยอมเพื่อให้เรื่องต่างๆ ระงับไป.

ข้อที่ ๙ ไม่ตามใจกิเลส แต่ตามใจพระธรรมหรือพระเจ้า.

ข้อที่ ๑๐ มีแบบฉบับเฉพาะของชาวพุทธเองในทุกๆ กรณี, ในการกินอยู่หลับนอน เกิด แก่ เจ็บ ตาย.

(ฆราวาสธรรม, ๒๕๑๘: ๒๙๙ – ๓๐๐)

เอกลักษณ์ไทย

บรรพบุรุษของเราท่านมีเอกลักษณ์ไทยของท่านอย่างไร? ท่านมีเอกลักษณ์ไทยในข้อที่ว่า มีการเป็นอยู่ในสังคมนี้ด้วยความรู้สึกที่ “สัตว์ทั้งหลายเป็นเพื่อนทุกซ์ เกิดแก่เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น” ระบบสังคมของท่าน ก็ตั้งอยู่บนรากฐานที่ว่า “สัตว์ทั้งหลายเป็นเพื่อนทุกซ์ เกิด แก่ เจ็บตาย ด้วยกันหมดทั้งสิ้น” ระบบการเมืองของท่านก็ตั้งอยู่บนรากฐานที่ว่า “สัตว์ทั้งหลายเป็นเพื่อนทุกซ์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น” จนเป็นเหตุให้ยิ้มเสมอ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของคนไทยว่า “ยิ้มเสมอ”; เหมือนกับในศาสนาของพระศรีอารีย์. คนมีหน้ายิ้มกันจนจำไม่ได้ว่าใครเป็นใคร; เพราะว่ามันยิ้มเหมือนกันหมด. ความ เป็นเพื่อนทุกซ์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย นั้นแหละ ทำให้เป็นรากฐานของความมีศีลธรรม, ความมีระบบสังคมที่น่าชื่นใจ ความมีระบบการเมืองที่ปลอดภัย.

บรรพบุรุษของเรามีความเชื่อตัวเอง เคารพตัวเองบังคับตัวเอง โดยหลักของศีลธรรม. การเป็นอย่างนั้นมีนครีคระหนักหรืออย่างไร? ซึ่งคนสมัยนี้จะเหมาไปเสียว่ามนครีคระเป็นเล้าล้านปี ทั้งที่ นี่แหละคือ ตัวศีลธรรมที่เราจะต้องช่วนกันพยายามให้กลับมาเพื่อเป็นรากฐานของประชาธิปไตยอันแท้จริง และยืดยาว บรรพบุรุษไทยของเราไม่มีอบายมุข และไม่หลงใหลในส่วนเกิน ไม่มีปัญหาคอร์ปชั่น ไม่มีปัญหายาเสพติด ไม่ต้องมีนายทุนที่คูดทรัพย์หรือชูดรีด...

ประเทศไทยเราเป็นประเทศพุทธบริษัท ซึ่งแปลว่า “ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน”. เอกลักษณะไทยจะต้องตั้งรากฐานอยู่บนความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ที่ตรงตามพระพุทธประสงค์. ความเป็นสัตว์เศรษฐกิจ สัตว์สังคม สัตว์การเมือง ที่เต็มปรี่ไปด้วยความเห็นแก่ตัวไม่มีลักษณะแห่งความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานเหลืออยู่เลย. และคำว่า “ไทย ไทย” นี้ แปลว่า “อิสระ” คือ อิสระจากกิเลส, และความชั่วที่เป็นผลของกิเลส. ถ้าเป็นทาสของกิเลสและความชั่วที่เป็นผลของกิเลส แล้วก็ไม่มีเอกลักษณะไทยเหลืออยู่แต่ประการใด; เพราะฉะนั้น การที่ลุ่มหลงไปในทางที่เป็นสัตว์เศรษฐกิจ สัตว์สังคม สัตว์การเมือง อย่างในยุคนี้ไม่มีเอกลักษณะไทยเหลืออยู่แต่อย่างใด, แล้วจะเป็นไทยได้อย่างไร? นี้กล่าวเฉพาะคนไทย.

(เทคนิคของการมีธรรมะ(ศีลธรรมกลับมา), ๒๕๒๖: ๙๗-๙๙)

นี่เราพูดกันให้กว้างออกไปถึงความหมายของคำว่าเป็นไทย จะต้องมีอะไรบ้าง มีคุณสมบัติอะไรบ้าง; มีหลายๆ อย่าง, แต่ในที่สุดมันก็รวมอยู่ที่ความไม่เป็นทาส. คุณสมบัติทั้งหมดนั้นมันมุ่งหมายไปสู่ความไม่เป็นทาส. คือไม่เป็นทาสนั้น ไม่เป็นทาสกันจริงๆ ทั้งทางกาย ทั้งทางวาจา ทั้งทางใจ; มีอัสรภาพทางกาย ทางวาจา ทางใจ, พุคภาษา ที่พูดกันที่นี้ ก็คือ ทั้งทางกาย ทั้งทางจิต ทั้งทางวิญญูณ, ทางภายนอก คือ ร่างกายก็เป็นอัสรภาพ, ทางวัตถุ ทางเรื่องทางกายนั้น ทางการเมือง ทางทหาร การเศรษฐกิจ อัสรภาพ เสรีภาพทางกายนี้ก็มีครบ; ทางจิตก็ไม่ถูกโรคจิตรบกวน คือมีจิตที่ปรกติ. ทางวิญญูณที่สูงสุดขั้นไปอีก ก็มีความคิดเห็นที่เป็นอิสระที่ถูกต้อง ที่เป็นไปเพื่อชนะกิเลส, ไม่มีกิเลส หรือเป็นนิพพาน ในที่สุด.

(บรมธรรม ภาคปลาย, ๒๕๒๕: ๔๔๙-๔๕๓)

ศาสนา

ในภาษาไทยมีคำว่า “ศาสนา” ซึ่งเอามาจากภาษาบาลี. แต่คำว่า ”ศาสนา” ตัวนี้ มันแปลว่าคำสั่งสอน กลายเป็นคำพูดที่เป็นคำสั่งสอน. คำๆ นี้ยังมีได้เล็งถึงตัวการปฏิบัติ ฉะนั้นคำว่า “ศาสนา” ในภาษาไทยนี้ มันหมายถึงคำสั่งสอน. แต่พระพุทธเจ้าไม่เรียกศาสนาของท่านว่าคำสั่งสอน คือท่านไม่อยากให้มีแต่คำสั่งสอน ต้องการให้มีการปฏิบัติ. พระพุทธเจ้าท่านไม่เคยทรงใช้คำว่า “ศาสนา” แต่ท่านใช้คำว่า

“พหุพจน์” – จรรยนั้น แปลว่า จริยา คือประพฤติหรือปฏิบัติ, - พหุพจน์ แปลว่า ประเสริฐ. สิ่งที่เราเรียกกันในเมืองไทยว่า “ศาสนา” นั้น พระพุทธเจ้าท่านไม่เคยเรียก ท่านเรียกว่า “พหุพจน์” จึงมาประพฤติ พหุพจน์ นี้คือมาบวชในศาสนา, แล้วจึงไปเผยแผ่พหุพจน์ นั้น แลหะคือไปเผยแผ่ศาสนา; ฉะนั้นตัวศาสนาของพระพุทธเจ้าท่านหมายถึง ตัวการประพฤติปฏิบัติที่ประเสริฐที่เรียกว่า “พหุพจน์”

บางที ก็เรียกว่า “สิกขา” = ศีลสิกขา สมาธิสิกขา ปัญญาสิกขา นี้ก็ ไม่ใช่ตัวคำสั่งสอน; คือตัวการปฏิบัติลงไปตรงๆ ให้เป็นศีล ให้เป็นสมาธิ ให้เป็นปัญญาขึ้นมา อย่างนี้เรียกว่าสิกขา และนั่นแหละคือตัวศาสนา. ในภาษาไทยเรียกว่า “ศาสนา” แต่ในภาษาบาลีเรียกว่า “สิกขา”.

บางที พระพุทธเจ้าท่านตรัสเรียกรวมๆ ว่า “ธรรมวินัย” ธรรมวินัยนี้ ก็มีได้หมายถึงตัวคำสั่งสอน หมายถึงได้รับคำสั่งสอนแล้วปฏิบัติ ตามธรรม ตามวินัย. มีธรรมวินัย นั้นหมายความว่ามันปฏิบัติจริงจะมี ไม่ใช่เพียงแต่เล่าๆ เรียงๆ แล้วมันจะมีธรรมมีวินัยขึ้นมาได้; ต้องปฏิบัติ เสร็จแล้วมันจึงจะมีธรรมและมีวินัย. ฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า “ศาสนา” โดย เนื้อแท้หมายถึงการปฏิบัติ ตัวการปฏิบัติ ไม่ใช่สักแต่ว่าคำสั่งสอน; นี้จำไว้ดีๆ ประเดี๋ยวมันมีเรื่องคาบเกี่ยวกันอีกมาก. แต่ในภาษาไทยเรามี คำว่า “ศาสนา” คำนี้แปลว่าคำสั่งสอน แต่ตัวแท้ของศาสนา ไม่ใช่คำสั่งสอน มันเป็นตัวการปฏิบัติ. ถ้าเราจะให้คำๆ นี้ยังคงใช้ได้ถูกต้อง เราต้องแก้คำแปล หรือความหมายของคำว่าศาสนาในภาษาไทยเล่มนี้ เสียใหม่ คือให้มันหมายถึงตัวการปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้นเสร็จแล้ว จึงจะเป็นตัวศาสนาขึ้นมา. ขอให้ท่านจำคำว่า “ศาสนา” ไว้ในฐานะเป็น ภาษาไทยเสียคำหนึ่งก่อน.

ทีนี้ เราก็จะดูไปถึงคำว่าศาสนาที่เป็นภาษาสากล คือใช้รวมกัน ทั้งโลก โดยเฉพาก็คือคำภาษาอังกฤษว่า religion ซึ่งเอามาจาก ภาษาละติน. คำว่า religion นี้เป็นภาษาอังกฤษที่ถอดเอามาจากภาษา ละติน; ก็เลยต้องเอาความหมายในภาษาละตินมาเป็นหลัก : คำว่า religion เดียวนี้ก็แปลกันว่าศาสนา เพราะว่ามันไม่รู้ว่าจะแปลว่าอะไร. แต่แล้วมัน ก็มีปัญหาเกิดขึ้น ซึ่งจะได้พิจารณากันต่อไป คาบเกี่ยวไปถึงพระเจ้า และอะไรๆ อีกมาก. ทีนี้ว่ากันตามตัวหนังสือก่อน คำว่า religion ถ้าลูก เด็กรู้ ที่เพิ่งสอนเรียนภาษาอังกฤษก็จะอ่านว่า re-lig-ion. ตัว lig มันสำคัญ : ในสมัยโบราณ คือสมัยที่ฝรั่งเจ้าของภาษาที่ใช้ภาษาละตินนี้ เขาค้นพบ กันว่าในสมัยที่คนชื่อ Cicero เป็นเจ้านายรับตำราอยู่นั้น คนๆ นี้เขาให้คน อื่นถือหลักว่า คำ religion นั้นมาจากคำว่า lig. คำว่า lig นี้แปลว่าปฏิบัติ ปฏิบัตินี้ คือปฏิบัติตามคำสั่งที่มาจากสวรรค์.

ต่อมาอีกถึงสมัยคนที่ชื่อ Servius คนนี้มาให้ความเห็นใหม่ว่า คำว่า religion นั้นที่ถูกรู้มาจากคำว่า leg. คำว่า leg นี้ แปลว่าผูกพัน เหมือนเอา เชือกมาผูกอะไรอย่างนี้ เรียกว่าผูกพัน. ฉะนั้น religion คือสิ่งที่ทำการ

ผูกพันมนุษย์ให้ติดกับพระเจ้า. สองคนเกิดให้ความหมายเป็น ๒ อย่างแล้ว.

ต่อมาถึงสมัย St. Augustin The Great คล้ายๆ จะประนีประนอมว่าอย่าไปมัวเถียงกันเลย เอมันทั้งสองคำมาผูกรวมเข้าด้วยกัน ทั้ง leg และทั้ง lig ก็เลยได้ความหมายว่า การปฏิบัติตามคำสั่งจากสวรรค์ เพื่อให้เกิดการผูกพันกันระหว่างมนุษย์กับพระเป็นเจ้า. นี่ความหมายสมบูรณ์เต็มที่คือเราต้องปฏิบัติ ไม่ใช่เพียงแต่พูดหรือเพียงแต่สอน ปฏิบัติตามคำสั่งที่มาจากสวรรค์แล้วเกิดความผูกพันมนุษย์กับพระเจ้าให้ติดกัน นี่คือตัว religion หรือ “ศาสนา” ในภาษาไทย. ฟังดูแล้วของเขาดี เข้าที่ดี ดีกว่าคำว่า “ศาสนา” ในภาษาไทยมากทีเดียว. คำว่าศาสนาในภาษาไทยแปลได้แต่ว่าเป็นคำสั่งสอน, ส่วนคำว่าศาสนาในภาษาอังกฤษคือ religion นั้น มันแปลว่าปฏิบัติตามคำสั่งจากสวรรค์จนเกิดความผูกพันระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า นี่มันดีกว่ากันมาก. แต่แล้วคำว่า “religion” นั้นแหละ เมื่อจะต้องแปลเป็นภาษาไทย มันก็ไม่แปลเป็นอื่นได้ นอกจากจะแปลว่าศาสนา.

เรามันอยู่ในโลกรวมกันทั้งโลก มันต้องมีคำพูดที่พูดใช้ได้รวมกันทั้งโลก : สำหรับคำว่าศาสนานั้นมันไม่มีคำอื่นนอกจาก คำว่า religion; จะเป็นศาสนาไหนในโลกนี้ก็ตาม มันต้องมีคำว่า religion เป็นคำกลางสำหรับพูดกันให้เข้าใจกันทั้งโลก. อย่างเจอะหน้ากัน จะถามว่านับถือศาสนาอะไร อย่างนี้มันก็ต้องใช้คำๆ เดียวกันมันจึงจะรู้จักกันคือ religion อะไร. หรือจะไปขอหนังสือเดินทางไปต่างประเทศ เขาก็ต้องถามว่านับถือศาสนาอะไร มันก็ต้องใช้คำๆ หนึ่ง ซึ่งมันตรงกันหมด แล้วแต่ว่าจะนับถือศาสนาไหน. ฉะนั้นคำว่าศาสนาในภาษาไทยนั้นไม่ต้องพูดถึงก็ได้ ยกเลิกเสียก็ได้ ต้องเอาคำกลางคำสากลที่ใช้ได้แก่ ทุกชาติทุกศาสนา ทุกภาษา ที่เขาจะใช้เขียนในหนังสือเดินทางเป็นต้น ก็คือ religion หมายถึงระบบปฏิบัติตามคำสั่งจากสวรรค์ที่ให้มนุษย์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระเจ้า...

ศาสนาที่แท้จริงมันมีความหมายอย่างไร? มันก็มีความหมายตรงที่ว่าช่วยให้มนุษย์พ้นจากความทุกข์ ระบบปฏิบัติอันใดมันช่วยให้มนุษย์พ้นจากความทุกข์ได้ ระบบนี้ชื่อว่าศาสนา ฉะนั้นเมื่อเราพูดว่า “ศาสนาที่แท้จริงเพียงศาสนาเดียวในห่มันโลกธาตุ” นี้ เราต้องเล็งถึงระบบปฏิบัติที่มันช่วยคน หรือช่วยสัตว์ทั้งห่มันโลกธาตุให้พ้นจากทุกข์ทางจิตทางวิญญาณได้.

(สันตัสเสตัพพธรรม, ๒๕๑๖: ๑๑๕-๑๑๙)

พุทธธรรม

คำว่า “พุทธธรรม” อาจจะไม่แปลและมีความหมายได้เป็นหลายอย่าง เช่นแปลว่า ธรรมของพระพุทธเจ้า, ในกรณีเช่นนี้ หมายถึงคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะเหตุนี้จึงได้แก่พระปริยัติธรรมโดยตรง. ถ้าหากจะแปลคำพุทธธรรมว่า ธรรมที่จะทำคนเราให้กลายเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว คำว่า “พุทธธรรม” ย่อมจะหมายถึงการประพฤติปฏิบัติประเภท

หนึ่ง ซึ่งจะทำบุคคลธรรมดาผู้ปฏิบัติธรรมนั้นๆ ให้กลายเป็นพระอรหันต์
ได้, เพราะฉะนั้น ในข้อนี้พุทธธรรม ย่อมหมายถึงพระปฏิบัติธรรมอัน
เป็นข้อที่สอง. และคำว่าพุทธธรรมอาจแปลได้สลับไปว่า ปกติภาพของ
พระพุทธเจ้า หรือ แปลอีกอย่างหนึ่งว่า “สิ่ง” สิ่งหนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าทรง
ค้นพบ.

เมื่อกกล่าวโดยนัยหลังทั้งสองประการนี้ ปกติภาพของพระพุทธ
เจ้านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ ญาณกับศานติ นั้นแหละ คือ ปกติภาพ
ของพระพุทธเจ้า. ญาณได้แก่ความรู้ชนิดที่ เมื่อรู้แล้วย่อมทำให้ไม่ต้อง
การรู้อะไรอีกต่อไป. ศานติ คือความบริสุทธิ์และสงบเย็นแห่งจิต. ส่วน
นัยสุดท้าย ที่แปลคำพุทธธรรมว่า “สิ่ง” สิ่งหนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าทรงค้น
พบนั้น เป็นข้อที่ต้องการคำอธิบายเป็นอย่างมากจึงจะพอเข้าใจได้. แต่เมื่อ
กล่าวโดยสรุปก็ได้แก่สภาพที่เป็นความหลุดรอดของชีวิต หรือที่เรียกว่า
สุขนิรันดร. และโดยเหตุนี้ คำว่าพุทธธรรมตามนัยหลังนี้ จึงได้แก่พระ
ปฏิบัติธรรมโดยตรง. และพุทธธรรมตามนัยที่บ่งถึง “สิ่ง” สิ่งหนึ่ง ซึ่ง
พระพุทธเจ้าทรงค้นพบนี้แหละ คือนัยที่ข้าพเจ้าจะได้แสดงโดยละเอียด
ณ ที่นี้, จึงขอให้เข้าใจว่า ข้อที่ข้าพเจ้ากำลังกล่าวที่ชื่อว่า “วิถีแห่งการ
เข้าถึงพุทธธรรม” นั้น คำว่า พุทธธรรม โดยส่วนใหญ่ย่อมหมายถึง “สิ่ง”
สิ่งนี้เอง.

ทำไมคำว่าพุทธธรรมในที่นี้ โดยส่วนใหญ่จึงหมายถึง “สิ่ง” สิ่งนี้
โดยเฉพาะ? ในเมื่อคำว่าพุทธธรรมอาจหมายถึงปริยัติธรรม และ
ปฏิบัติธรรมก็ได้ด้วย ทำไมจึงได้เพ่งเอาเฉพาะปฏิบัติธรรม อันเป็นผล
ขั้นสุดท้าย? ทั้งนี้ก็เพราะว่าพระปริยัติธรรมตามที่เราารู้และเข้าใจกันอยู่
บัดนี้ นั้น ย่อมหมายถึงการเรียนพระคัมภีร์ทั้งหมด อันเรียกว่าพระ
ไตรปิฎก. ในที่นี้ท่านทั้งหลายซึ่งเป็นพุทธบริษัท จะมีสักกี่คน ที่สามารถ
ท่องเทียวไปในพระไตรปิฎกให้ทั่วถึง. และในส่วนพระปฏิบัติธรรมนั้น
แล้วจะมีสักกี่คนที่จะสามารถปลื้มถอนออกประพฤติพรหมจรรย์ บำเพ็ญ
ตบะกรรมฐานของบรรพชิตโดยเคร่งครัด. ถ้าหากว่า พุทธธรรมเป็นสิ่งที่
จะเข้าถึงได้เฉพาะแต่โดยการผ่านทางพระไตรปิฎกอย่างทั่วถึง และ
โดยการบำเพ็ญกรรมฐานในสถานที่อันวิเวกอย่างเคร่งครัดแล้ว การก็
อาจกลายเป็นว่าพุทธธรรมนี้ เป็นของเหมาะสำหรับบุคคลเพียง ๒-๓ คน
หรือไม่ก็คนเท่านั้น แต่เพราะเหตุที่พุทธธรรมเป็นสิ่งที่มีความอัน
กว้างขวางสามารถเป็นประโยชน์แก่คนทั่วไปไม่เลือกหน้า ข้าพเจ้าจึง
ได้กล่าวว่า ความมุ่งหมายส่วนใหญ่ของพุทธธรรม หมายถึงญาณกับ
ศานติ หรือสิ่งๆ หนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงค้นพบ. ทั้งนี้เพราะว่าคนเรา
อาจถึง “สิ่ง” สิ่งนี้ได้ โดยไม่ต้องผ่านทางพระไตรปิฎก หรือทางการ
บำเพ็ญตบะ อันเคร่งครัดอย่างเดียว, ดังจะได้ยกอุปมาด้วยเรื่องการ
แสวงหาผลอย่างโลภๆ.

คนเราตามธรรมดาทั่วไป ปรรณนาทรัพย์ ยศ และการสมาคม
หรือมิตรภาพอันกว้างขวาง. ถ้าหากว่าเราทำได้ทรัพย์หรือสิ่งที่จำ
ปรรณนานั้นๆ มาแล้ว บุคคลนั้นจะเป็นผู้ผ่านการศึกษา ได้รับความ

เป็นบัณฑิตหรือไม่ก็ตาม จะมีลักษณะและการกระทำอันเข้มแข็งเป็นมหาบุรุษหรือไม่ก็ตาม ข้อนั้นไม่เป็นสิ่งสำคัญอันใดแล้ว; เพราะว่าวัตถุที่ประสงค์นั้นๆ เขาได้ลู่ถึงแล้ว และสิ่งทั้งสามนั้น มิใช่เป็นสิ่งที่จะจำกัดว่ามีได้เฉพาะท่านผู้ถือปริญาอรอบรู้ในศาสตร์ หรือเข้มแข็งเป็นมหาบุรุษเท่านั้น ก็หาไม่. โดยทำนองเดียวกันนี้ พุทธธรรมก็เป็น “สิ่ง” ที่สาธารณะทั่วไปแก่ทุกคน. ญาณคือความรู้ชนิดหนึ่งที่ทำให้รู้ให้หมดความทะเยอทะยานในโลก อาจเกิดได้แม้แก่ผู้ที่ซึมโลกมาจนเบื่อหน่ายหนายที่จะเสพคบกับอารมณ์นานาชนิดอีกต่อไป โดยที่ผู้นั้นไม่ต้องผ่านพระไตรปิฎก และการฝึกบทรียนในทางจิตอันเคร่งเครียดก็ได้. ดังที่เราเรียกพระอรหันต์ประเภทนี้ว่า พระอรหันต์ผู้สุขขวิปีสสก็ คือเห็นแจ้งอย่างแท้จริงไม่รอบรู้แตกฉานเหมือนพระอรหันต์ประเภทอื่นก็จริง แต่ท่านก็หมดกิเลส บริสุทธิ์และเป็นสุขโดยสิ้นเชิงเช่นเดียวกัน. ความสงบหรือความปลอดภัยจากทุกข์ทั้งมวลได้แก่ท่านแล้ว ซึ่งเราเรียกว่า ศานติ. เมื่อมีทั้งญาณและศานติเช่นนี้ก็ชื่อว่า ท่านได้เข้าถึงพุทธธรรมแล้ว ก็ของชีวิตที่จะต้องขวานขวายให้สูงขึ้นไปอีก ย่อมไม่มีอีกต่อไป. ท่านเข้าถึงพุทธธรรมได้โดยไม่ต้องผ่านทางพระไตรปิฎก และการบำเพ็ญตบะกรรมฐานอันเคร่งครัดได้ด้วยอาการอย่างนี้ เราควรจะระลึกไว้สืบไปว่า การที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงค้นหาพุทธธรรมนั้นมิใช่เพื่อพระองค์เองโดยส่วนเดียว, แต่ได้เป็นด้วยอำนาจพระกรุณา ค้นเพื่อประโยชน์แก่ปวงสัตว์ในสากลเหล่านั้นด้วย. พุทธธรรมหรือสิ่งที่พระองค์ทรงค้นพบเป็นสิ่งที่สาธารณะแก่ทุกคน และมีอยู่ทั่วไป พร้อมทั้งจะสัมผัสกับคนทุกคนอยู่ทุกเมื่อ. แต่เมื่อคนเรามองไม่เห็น การก็เป็นราวกะว่าเป็นของที่เร้นลับจนสุดวิสัย. ตามธรรมดาเราท่านทุกคนมีตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นเครื่องรู้สึกต่อสิ่งภายนอกอันแวดล้อม. เราารู้สึกหรือรู้จักเพียงใดก็เหมาเอาว่า สิ่งทั้งหลายมีเพียงเท่านั้น หรือแม้จะมีมากออกไปก็ตกอยู่ในลักษณะเดียวกัน, เพราะเหตุนี้เอง “สิ่ง” ชนิดที่เป็นภายในหรือด้านในจึงยากที่จะปรากฏ เพราะความเข้าใจผิดนั้นๆ เป็นม่านเข้ามาบังเสียเสมอไป.

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมา การเข้าถึงพุทธธรรมจึงจำเป็นต้องขอร้องให้พุทธบริษัททั้งหลายเตรียมตัว เพื่อจะมองสิ่งทุกอย่าง ในด้านใน. เท่าที่รู้สึกกันอยู่ตามธรรมดา เรามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย สำหรับสัมผัสและรู้สึกในรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ. แต่เรารู้สึกและสัมผัสสิ่งเหล่านั้นด้วยอาการชนิดที่เรียกว่า มองในด้านนอกหรือด้วยเครื่องมือสำหรับมองในด้านนอก. เราจึงไม่พบ “สิ่ง” สิ่งหนึ่ง ซึ่งจะพบได้ ก็ต่อเมื่อเรามองในด้านใน หรือมองด้วยเครื่องมือสำหรับมองในด้านใน เช่นเดียวกับที่พระพุทธองค์ได้ทรงมอง และมองจาก รูป กลิ่น รส โผฏฐัพพะนั่นเอง. การมองในด้านใน มีลักษณะเป็นอย่างไรนั้น เพื่อจะให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง เราอาจพิจารณาเปรียบเทียบขึ้นไปจากการมองด้านนอก แต่เป็นชั้นที่ประณีตสักหน่อย และประณีตมากจนถึงกับอาจมีบางคน จัดให้เป็นการมองโดยด้านในไปก็ได้.

ศีลธรรม

คำว่า ศีลธรรม นี้เดี๋ยวนี้เราแปลกันว่าอะไรก็ไม่ได้ ไร้ความรู้ ไร้มีความหมายที่ชัดเจนเลยไม่แปลกัน เรียกว่า ศีลธรรม แปลเป็นภาษาฝรั่งก็ไม่ได้ เป็นภาษาไทยก็ความหมายแคบชนิดเดียว, แปลว่า ธรรมที่ทำความปรกตินั้นแหละ ดีที่สุด, ไม่ใช่เรื่องเล็กๆ น้อยๆ ที่ชาวเมืองจะต้องมี ให้มีศีลธรรมกันบ้างไว้ย มันไม่ใช่เล็กน้อยอย่างนั้น.

ศีลธรรม แปลว่า สิ่งที่ทำให้ความปรกติ; ศีล แปลว่า ปรกติ, ธรรมะ แปลว่า สิ่งที่มีตัวมันเอง, ศีลธรรม แปลว่า สิ่งที่ทำให้ความปรกติ, ความหมายกว้างครอบคลุมจักรวาล. เมื่อใดมีความปรกติ เมื่อนั้นมีศีลธรรม, เมื่อใดไม่มีความปรกติ เมื่อนั้นไม่มีศีลธรรม. ความปรกติคือสะดวกสบาย อยู่ได้อย่างสงบเย็น, ความไม่ปรกติ คือ ความกระวนกระวายเดือดร้อน ไม่อาจจะทนอยู่ได้.

ที่นี้อาตมานึกว่า คำชนิดนี้แปลเป็นภาษาต่างประเทศยาก, พอคุยกับฝรั่งแล้วก็จนปัญญาทุกที ไร้รู้จะแปลคำว่าศีลธรรมนี้ว่าอย่างไร. ที่เขาแปลกันว่า *morality* นั้นมันเหมือนกับเด็กเล่น ไร้สำเร็จประโยชน์; เดี่ยวนี้คิดว่าจะให้คำแปลว่า ปัจจัยแห่งสันติภาพ, ศีลธรรม แปลว่า ปัจจัยแห่งสันติภาพ.

คำว่า ธรรมะๆ นี้ มันเป็นเหตุก็ได้ เป็นผลก็ได้ เป็นอะไรก็ได้ ใน ๔ ความหมายนั้น; แต่มันแปลว่า เป็นเหตุปัจจัยก็ได้ ธรรมะในฐานะที่เป็นเหตุ; ฉะนั้นคำว่า ธรรม คำนี้ต้องแปลว่า ปัจจัย. นี้ ศีลคือความปรกตินั้นหมายถึงสันติภาพ สงบสุขของโลก, ศีล แปลว่า สันติภาพของโลก, ศีลธรรมเลยแปลว่าปัจจัยแห่งสันติภาพ. หากคำฝรั่งมาแปลได้ง่ายๆ ทันทิเลย, แปลแล้วเข้าใจทันทีเลย เรียกว่า ศีลธรรม.

ศีลธรรมเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องมีในโลก, ถ้าโลกไร้ศีลธรรม มันก็คือวินาศ คืออยู่เหมือนนกกับตกรกทั้งเป็นอยู่ตลอดเวลา; ถ้าไม่มีศีลธรรม มันก็ตกรกทั้งเป็นอยู่ตลอดเวลา; ถ้ามีศีลธรรมมันก็มีความสงบเย็นอยู่ตลอดเวลา; เพราะว่าคำว่า ศีลธรรมโดยเนื้อแท้ นั้น คือปัจจัยแห่งสันติภาพ, พอมีศีลธรรมมันก็มีสันติภาพ. ฉะนั้นเราเพิ่งเล็งสันติภาพเป็นหลักยึดเป็นจุดมุ่งหมาย, อะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้ลุถึงสันติภาพนั้นแหละคือศีลธรรม เพราะฉะนั้นมันจึงไม่ยาก.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีส่วนโหมกซ์ (ตอน๑), ๒๕๒๙: ๒๓๔-๒๓๕)

ศีลธรรม แปลว่า ภาวะแห่งความสงบสุข; ศีล แปลว่า ปรกติ ภาวะแห่งปรกติ ก็คือภาวะแห่งความสงบสุข. นี้ ในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์ ธรรมชาติ มีศีลธรรมก็คือมีภาวะสงบสุข, ถ้ามอง ในแง่ของเหตุ ก็เป็นเหตุที่ทำให้เกิดความสงบสุข, การประพบัติใดๆ ที่เป็นเหตุให้เกิดความ

สงบสุข อันนั้นเรียกว่าศีลธรรม. ถ้ามองใน ฐานะที่เป็นผล ผลที่เกิดมาจากเหตุ อยู่ในลักษณะเป็นภาวะสงบสุข, นั้นก็เรียกว่าศีลธรรม; ไม่ใช่ เป็นเพียงการประพฤติธรรมะเล็กๆ น้อยๆ ของสังคม เพราะว่า คำว่า สงบสุขหมายสูงสุดถึงพระนิพพานก็ได้, ถ้ามีความสงบสุขแล้วก็เรียกว่า ประกติ หรือศีลก็ได้ทั้งนั้น, นับตั้งแต่ต่ำที่สุดจนถึงสูงสุด ของสังคมคือคน ทั้งหมดก็ได้.

ขอให้รู้จัก สิ่งที่เรียกว่า ศีลธรรมนี้ ในความหมายที่ครบถ้วน และ อยู่ในลักษณะที่เป็นเรื่องของการปฏิบัติ และในลักษณะที่ต้อง เป็นสัน ทิฎฐิโก คือ ประจักษ์อยู่แก่ความรู้สึกรจริง ๆ, ไม่ต้องคำนวณตามเหตุผล เป็นต้น.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีส่วนโหมกซ์ (ตอน๑), ๒๕๒๙: ๓๔๗)

จิตตนิยม

จะดูคำว่า จิตตนิยม ก็น่า, บางทีก็เรียกว่ามโนนิยม; จิตก็ได้ มโนก็ได้ วิญญาณก็ได้. คำว่าจิตตนิยมก็มีหลายแขนงเช่นเดียวกันอีก แต่จะสรุปมันยังเหลือเพียง ๒ หัวข้อ:-

ความหมายที่ ๑ ของจิตตนิยม ก็คือ การถืออุดมคติมากกว่าจะ ถือค่าทางวัตถุ.

ถ้าถือค่าทางวัตถุ พระพุทธรูปองค์หนึ่งองค์เล็กๆก็ว่ามีค่าเท่ากับ ปลาหูหนึ่ง นี่เรียกว่า ค่าทางวัตถุนิยม; แต่ว่าพระพุทธรูปองค์หนึ่งมี ค่าทางจิตตนิยมสูงจนตีราคาไม่ไหว เพราะว่า เป็นวัตถุที่ระลึกแทนองค์ พระพุทธเจ้า เป็นสัญลักษณ์แห่งความดีความงามอะไรต่างๆ.

ถ้ามองกันในแง่ของจิตตนิยม หรืออุดมคติแล้ว พระพุทธรูปองค์ หนึ่ง ตีค่าไม่ไหว; ถ้ามองกันในค่าของวัตถุแล้วก็ เท่ากับข้าวสารถึงหนึ่ง บ้าง ปลาหูหนึ่งบ้างเท่านั้นเอง. ฉะนั้นเราไม่มองในทางวัตถุ แต่จะมอง ในแง่ของจิตหรือของอุดมคติน้อย่างหนึ่ง.

ความหมายอย่างที่ ๒ ก็ถือเรื่อง หรือ ค่า ทางจิตทางวิญญาณนั้น เป็นหลัก หรือเป็นรสนิยม; คือไม่ถือเอาทางวัตถุ แต่ถือเอาทางจิต; ฉะนั้น เมื่อจะแก้ปัญหาใดๆ ก็มุ่งแก้ปัญหาด้วยเรื่องทางจิตไปตะพึด จน ถึงกับล้มเรื่องทางวัตถุไปเสียเลย นี่ก็เรียกว่า จิตตนิยมสุดเหวี่ยง.

จิตตนิยมสุดเหวี่ยง มันก็ใช้ไม่ได้, วัตถุนิยมสุดเหวี่ยงมันก็ใช้ไม่ ได้; ต่อเมื่อใดมันอยู่ตรงกลาง คือความถูกต้องระหว่างสิ่งทั้งสอง สมดุล ยกันดี นี่ก็เรียก ธรรมนิยม ไป; ไม่ใช่วัตถุนิยม ไม่ใช่จิตตนิยม.

(ธรรมส์จสงเคราะห์, ๒๕๒๑: ๓๓๐ – ๓๓๑)

การทำความเข้าใจระหว่างศาสนา

การทำความเข้าใจระหว่างศาสนา ซึ่งเป็นปณิธานข้อที่ ๒ ของ ข้าพเจ้า โดยแท้จริงไม่ได้เป็นเรื่องธรรมะโดยตรง; การทำความเข้าใจ

ระหว่างศาสนานี้เป็นธรรมะการเมือง; แต่ถึงอย่างไรมันก็เป็นหน้าที่ เป็นหน้าที่ที่จะต้องทำ, เมื่อเป็นหน้าที่มันก็ต้องจัดเป็นธรรมะไปทั้งนั้น เพราะว่ามันจะต้องแก้ปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอไป...

...ถ้าจะมีการเข้าถึงหัวใจแห่งศาสนา [ของตน] แล้ว ก็เป็นการง่ายที่จะทำความเข้าใจระหว่างศาสนา, มันเกี่ยวข้งกัน ขอให้แต่ละศาสนามีศาสนิกที่เข้าใจถึงหัวใจแห่งศาสนาของตนๆ เกิด มันจะแก้ปัญหากระทบกระทั่งระหว่างศาสนาได้เป็นแน่นอน, และจัดว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นที่สุดสำหรับสมัยนี้ ...แม้ว่าจะเรียกว่าเป็นสมัยที่เจริญแล้ว ในโลกที่เจริญแล้ว มันก็ยังเป็นปัญหาอยู่นั่นเอง ดังนั้นมันก็ยังมามีหน้าที่ที่จะต้องจัดปัญหานี้.

...โลกต้องมีหลายศาสนานี้เป็นสภาพความจริงอันแรกที่ต้องยอมรับว่าโลกนี้ต้องมีหลายศาสนา มันจำเป็นที่สุด; เพราะว่าคนในโลกไม่เหมือนกัน มันจัดเป็นพวกๆ เป็นยุคเป็นสมัย, แล้วก็ยังมีภูมิหลังทางวัฒนธรรมต่างๆ กันฝังแน่นอยู่ในจิตใจเปลี่ยนไม่ได้,

เมื่อต้องมีได้หลายศาสนา หรืออยู่ร่วมกันโดยมีศาสนาต่างกัน ก็ต้องมีวิถีทางที่จะแก้ไข ปัญหาหรือเหตุการณ์ร้ายที่อาจจะเกิดขึ้น. ด้วยเหตุนี้แหละ จึงต้องมีเรื่องการทำมาเข้าใจระหว่างศาสนา...

คำสอนของทุกศาสนา มุ่งหมายตรงกันไปที่การทำลายความเห็นแก่ตน, มันเป็นอันตรายร้ายกาจที่สุดของมนุษย์, ทำให้เกิดปัญหาแก่งแย่งและบุคคลอย่างยิ่ง. ทุกศาสนาจึงมุ่งหมายที่จะประสานสังคมจนกล่าวได้ว่าทุกศาสนามีหัวใจเป็นสังคมนิยม. ...สังคมนิยมของคอมมิวนิสต์ มันไม่ใช่สังคมนิยมที่ถูกต้อง หรือสังคมนิยมของทั้งหมดของทุกคน มันเป็นสังคมนิยมของชนพวกกรรมมาชีพ...เท่านั้น, มันไม่อาจจะรวมเอาพวกที่แปลกแตกต่างออกไปจากนั้น. ศาสนามุ่งหมายจะให้รักกัน จะให้สัมพันธ์กันได้ ในหมู่ชนที่ต่างกัน; เราจะต้องเพิ่มเติมลักษณะเฉพาะเข้าไปอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นสังคมนิยมที่ประกอบไปด้วยธรรม. ...ต้องเป็นธรรมิกสังคมนิยม คือสังคมนิยมที่ประกอบไปด้วยธรรมะ คือความถูกต้อง.

ความถูกต้องคือไม่เกิดโทษอันตรายแก่ฝ่ายใด แต่เกิดประโยชน์สุขแก่ทุกฝ่าย; ถ้าเรารักกันได้หรือไม่เห็นแก่ตน มันก็เกิดประโยชน์แก่ทุกฝ่าย คือว่าพวกคนจนก็รักคนมั่งมีได้, คนมั่งมีก็รักคนจนได้...ถ้าอยู่อย่างมีศัตรูกัน ก็เป็นความพินาศของโลกนั่นเอง. ศาสนาทุกศาสนา ต้องร่วมมือกันในลักษณะสหกรณ์, ร่วมทำกิจกรรมอย่างหนึ่ง คือสันติภาพของโลก. ทุกศาสนามือถือกันอย่างที่เรียกว่าสหกรณ์ เพื่อสันติภาพของโลก โดยมองเห็นได้ว่า มีวิถีทางคือ คุ่มครองสังคม ทำลายสิ่งที่เป็นข้าศึกของสังคม. ศาสนามีหน้าที่อย่างนี้ มีคุณประโยชน์ที่จะใช้ได้ในลักษณะอย่างนี้ คือคุ่มครองสังคม.

ศาสนาจะคุ่มครองสังคมได้ ก็ต่อเมื่อสังคมมีศาสนา; ...จึงขอยืนยันว่า ขอให้เข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตนๆ แล้วก็จะไปพบว่ามันมี

ความเหมือนกัน ...แม้ว่ารูปแบบภายนอกมันจะดูต่างกันมากถึงขนาดว่า มันจะตรงกันข้าม; แต่ถ้าเจาะลึกเข้าไปถึงภายใน แล้วจะพบว่า พระ ศาสตร์ด้านนั้นๆ มุ่งหมายเพื่อให้เกิดสันติสุขส่วนบุคคล, หรือสันติภาพส่วน สังคม ด้วยกันทั้งนั้น, เจาะเข้าไปลึกถึงขั้นนั้นเกิด มันก็จะพบความที่จะ เข้ากันได้, อย่าเอาเปลือกนอกที่ระเกะระกะไปด้วยหนามหรือเปลือก แข็งนี้ ขอให้เข้าถึงเนื้อในแล้วมันจะกลมกลืนเป็นอันเดียวกันได้.

...เดี๋ยวนี้คนถือศาสนาต่างกันมาก จนไม่ค่อยจะมองหน้ากัน; แต่ ไปได้ดูเถอะว่า ในหัวใจของคนเหล่านั้น ซึ่งต่างศาสนากัน นั้นแหละ มันก็ มีกิเลสเหมือนกัน. ความโงก ของคนที่ถือศาสนาพุทธ ก็ไม่ต่างจาก ความโงกของคนถือศาสนาคริสต์ อิสลาม พราหมณ์ฮินดู ซิกข์อะไร, ความโกรธก็เหมือนกัน, ความหลงก็เหมือนกัน. ฉะนั้น ความทุกข์ที่มัน เกิดขึ้น มันก็เป็นความทุกข์เหมือนกัน, ถ้าไปดูที่ตัวกิเลสและตัวความ ทุกข์แล้ว มันก็เหมือนกันดิกเลยของทุกคนที่ถือศาสนาต่างกัน. เมื่อเป็น อย่างนั้นมันก็ควรจะมีสิ่งซึ่งแก้ทุกข์ หรือดับทุกข์ได้ร่วมกัน ไม่ว่าเขาจะ นับถือศาสนาอะไร; ...เหมือนกันว่า ยาแก้โรคทางฝ่ายกายใช้ร่วมกันได้ อย่างนี้ ยาแก้โรคทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณ มันก็ใช้ร่วมกันได้อย่างนี้ แหะละ...

ต้องมองความจริงกันสักข้อหนึ่งว่า พระศาสดาแห่งศาสนานั้นๆ ก็ไม่ใช่คนใจร้ายอำมหิต บัญญัติศาสนาขึ้นก็ด้วยความรัก ความเมตตา กรุณาเอ็นดูต่อมหาชน ที่อยู่ใแวดวงของการชักนำของตนๆ รัก มหาชน, บัญญัติศาสนาขึ้นมาเพื่อจะแก้ไขปัญหาของมหาชนเหล่านั้น มันก็ต้องมีส่วนดี เป็นประโยชน์แก่มหาชนที่นั่น ส่วนนั้นๆคนนั้น ในถิ่นนั้น เป็นแน่นอน, ไม่มีศาสนาใดที่จะผิดโดยส่วนเดียว.

ปัญหามันค่อยๆ เกิดขึ้น, ...หลังจากการดับขันธแห่งศาสดานั้นๆ แล้ว. สาวก ของพระศาสดานั้นๆค่อยเพิ่มเติม อะไรเข้าไปบ้าง บิดผัน อะไรเสียบ้าง, ...โดยมองไม่เห็นว่าเป็นการทำให้ศาสนาเลอะเลือน ไป; ศาสนาทั้งหลายจึงถูกพอกหุ้มด้วยของใหม่, ไม่ยกเว้นแม้แต่พระ พุทธศาสนาอันเป็นที่รักยิ่งของเรา.

...ศาสนาจะเปลี่ยนแปลงได้มากขึ้น ก็เพราะว่า มันมีอำนาจ วง การที่มีอำนาจเข้ามาครอบงำ; เช่นเรื่องทางการเมือง วงการที่มีอำนาจ เข้ามาครอบงำศาสนา ต้องการจะใช้ศาสนาหรือกิจกรรมทางศาสนา เป็นเครื่องมือของการเมือง เช่นในการหาเมืองขึ้น, ในยุคสมัยที่มีการล่า เมืองขึ้นนั้นแหละ ศาสนาได้ถูกใช้ให้เป็นเครื่องมือในการล่าเมืองขึ้น อย่างสำเร็จประโยชน์ด้วย. มันก็เปลี่ยนไปมาก, เป็นศาสนาเื่องอก, ศาสนาที่อยู่ใต้อิทธิพลของการเมือง. เราอย่าไปยึดมั่นถือมั่นว่ามันเป็น ศาสนาอันถูกต้องของเขา; จะต้องเห็นอกเห็นใจว่า เขาก็ถูกกระทำ อย่างนั้น มีความจำเป็นอย่างนั้น. เราก็ควรจะช่วยเหลือเขาอยู่รำไป. ให้ อกภัยแก่เขา มาพูดจากันใหม่ ตกลงกันใหม่ ว่าจะเอากันอย่างนี้อย่างนี้ คือช่วยกันทำลายความเห็นแก่ตัวของคนในโลก.

ทุกศาสนามาจับมือกันเป็นสหกรณ์ ช่วยกันคนละไม้คนละมือ เพื่อทำลายล้างความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ในโลกนี้ให้หมดไป; งานสหกรณ์อันยิ่งใหญ่ ทำขึ้นเพื่อช่วยโลกอย่างนี้ นั่นจะตรงกับความหมายของพระเจ้าที่แท้จริง, เพราะถ้าพระเจ้าเป็นพระเจ้าที่แท้จริงต้องมีความหวังดีต่อสัตว์โลก, ฉะนั้นสิ่งที่จะเป็นความสุขสวัสดิ์แก่สัตว์โลกนั้นแหละจะเป็นที่พอใจแก่พระเจ้าที่แท้จริง ...พระเจ้าที่แท้จริงต้องมีเจตนารมณ์ในการช่วยโลกให้อยู่เป็นสุข ทั้งส่วนตัวบุคคลและส่วนสังคม.

...ถ้าองค์การสหประชาชาติ ที่ถือว่ามีอำนาจสูงสุดในเวลานี้ เป็นองค์การที่สนใจหัวใจของศาสนา เก็บเอาหัวใจของศาสนาทุกศาสนาไปศึกษา แล้วไปเผยแพร่, เป็นผู้เผยแพร่หัวใจของศาสนาทุกศาสนาเสียเองนั้น จะมีข้อ สมข้อ, มีข้อสมข้อว่าเป็นสหะ, สหประชาชาติในทางจิตใจ. เดียวนี้สหประชาชาติก็กระทำอย่างนั้นไม่ได้, ยังอยู่ที่อิทธิพลของฝ่ายนั้นฝ่ายนี้เปะปะเปะปะ ...นี่โชคของโลกนี้มันยังไม่ดีถึงขนาดที่ว่า จะได้องค์การไหนที่จะขุดค้นเอาหัวใจของทุกศาสนา ออกมาทำสหกรณ์กัน ให้เป็นที่เข้าใจระหว่างศาสนา, แล้วทำสหกรณ์กัน ช่วยสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นมาในโลก. เราหวังว่ามันจะเกิดขึ้น อย่างนี้สักวันหนึ่ง; เราก็เตรียมตัวเป็นผู้ที่มีหัวใจของพระพุทธรศาสนาอยู่ที่เนื้อที่ตัวไปเผชิญหน้ากับเขา.

เชื่อว่าเราจะประสบความสำเร็จในการช่วยโลก เพราะเรามียาประเสริฐสำหรับจะแก้โรคของสัตว์โลกทั้งปวง คือการทำลายกิเลส ตัณหา และดับทุกข์ : เราก็เตรียมทำลายกิเลสตัณหาและดับทุกข์ของเรา ให้เป็นผู้ที่หมดโรค, มีจิตใจเกลี้ยงเกลา, ไม่มีโรคของจิตใจ, เป็นพุทธบริษัททั้งเนื้อทั้งตัว ตามหลักคำแปลของคำว่าพุทธ, พุทธะ แปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน, รู้ตามที่เป็นอย่างจริงทุกอย่างในทางที่ควรรู้ แล้วก็ตื่นจากหลับ คือกิเลส, แล้ว เบิกบานเหมือนดอกไม้นานแล้วไม่รู้จักโรย, คือไม่มีความทุกข์อีกต่อไป. นี่คือความเป็นพุทธบริษัทอย่างเต็มเนื้อเต็มตัว.

(พุทธทาสภิกขุ, แก่นะครุคริสต์, ๒๕๕๗ : ๑๖๗ – ๒๐๒)

สันติภาพ

คำว่า สันติภาพ, สันติภาพในโลกนี้ เดียวนี้มีแต่ชื่อ, มีแต่ชื่อเสียง เรียกร้อง เรียกรหา หรือว่าโฆษณา มีแต่ชื่อไม่มีตัวจริง มีแต่การเรียกร้องคำคำนี้ ไม่มีตัวจริงของคำคำนี้. นี่สภาพยุคปัจจุบันในโลกนี้ ที่เกี่ยวกับสันติภาพ, ยิ่งเรียกดูเหมือนจะยิ่งไกล ยิ่งเรียกดูเหมือนจะยิ่งไกล เรียกรหาสันติภาพด้วยจิตที่คดโกง เห็นแก่ตัว เห็นแก่ตัวกู – ของกู แล้วก็เรียกรหาสันติภาพ มันก็ยิ่งไกล ยิ่งไกล...

จะต้องขอโอกาสพูดว่า คนไม่รู้จักสันติภาพอันแท้จริง ซึ่งมันตั้งต้นมาจากภายใน สันติภาพอันแท้จริงมันไม่ได้ตั้งต้นที่โลกภายนอก มันตั้งต้นออกมาจากความรู้สึกในใจอันแท้จริง ที่เป็นภายใน, ครั้นทำ

สันติภาพในจิตใจที่เป็นภายในได้ สันติภาพข้างนอกที่โลกนี้ มันก็เป็นของง่าย.

คุณให้คิดเถอะว่า วิกฤตการณ์เลวร้ายทั้งหลาย มันไม่ได้ตั้งต้นที่ข้างนอก, มันตั้งต้นมาจากจิตใจภายในของคน แล้วจึงออกมาเป็นวิกฤตการณ์ภายนอก นั่นขอท้าทายว่า ความเลวร้ายใดๆ ที่มันประพาศติกระทำกันอยู่กลางถนน มันตั้งต้นมาจากจิตใจ หรือภายในใจของคนผู้กระทำ, คือจิตใจที่โง่ จนมารู้ว่าอะไรเป็นอะไร, อะไรควรทำอะไรไม่ควรทำ, มันโง่ขนาดนั้น, แล้วมันก็ตั้งต้นที่นั่น เป็นวิกฤตการณ์เลวร้ายในจิตใจของคนคนนั้น แล้วมันจึงแสดงออกมาทางกาย ทางวาจา มาเป็นวิกฤตการณ์ภายนอก ให้ลำบากเดือดร้อนกันทั้งบ้านทั้งเมือง, วิกฤตการณ์ของโลกมันก็เป็นอย่างนั้น.

ดังนั้นสันติภาพของโลก หรือของภายนอกนั้นมันตั้งต้นมาจากภายในจิตใจของคน. คนต้องรู้จักสันติภาพของจิตใจเสียก่อน ว่าเมื่อจิตใจเป็นอิสระ ไม่ถูกกิเลสบีบคั้นแล้ว นั่นแหละคือสันติภาพในจิตใจ, จิตใจชนิดนั้นก็เคลื่อนไหว คือสั่งการสั่งงานให้อะไรออกมาทางภายนอก ทางกายทางวาจา เกี่ยวข้องกับสังคม, มันก็เป็นเรื่องสันติภาพที่เป็นไปได้ ที่สำเร็จประโยชน์; จะชวนชวายกันสักเท่าไร เพื่อสันติภาพนี้ไม่สำเร็จ ถ้าไม่ได้ตั้งต้นมาจากภายใน.

เดี๋ยวนี้เราจะขอโอกาสพูดถึงองค์การสันติภาพของโลกกันบ้าง เพื่อการศึกษา, ไม่ใช่ว่าจะดูถูกดูหมิ่นใคร. องค์การสันติภาพของโลกนั้นจัดโดยคนที่ไม่รู้จักสันติภาพ. องค์การสันติภาพของคนหรือของสังคมไหนก็ตาม มันจัดโดยบุคคลที่ไม่รู้จักสันติภาพ ว่าสันติภาพมันต้องตั้งต้นมาจากภายใน. ฉะนั้นสมาคมสันติภาพเล็กๆ น้อยๆ นี้ก็เหมือนกัน จัดโดยคนที่ไม่รู้จักสันติภาพ. องค์การใหญ่ของโลก องค์การโลกก็ตาม มันก็จัดไปโดยบุคคลที่ไม่รู้จักว่า สันติภาพอันแท้จริงนั้น มันจะต้องตั้งต้นที่ตรงไหน, ก็ได้แต่ระงับเหตุการณ์ยุ่งๆ ยากๆ ภายนอก ผิวนอกภายนอก มันไม่รู้จักจบจักสิ้น แล้วมันก็ยังตกอยู่ใต้อำนาจอะไรบางอย่าง มันก็ยังรวมพวกเป็นฝักเป็นฝ่าย.

เจ้าหน้าที่จัดสันติภาพ ก็ยังตกอยู่ใต้อำนาจของคนบางพรรคบางฝ่าย มันก็เลยไม่มีความยุติธรรม, มันกลายเป็นการแย่งสันติภาพ ตามความคิดของตนๆ ไปเสีย.

พวกนี้ไม่รู้ที่ศีลธรรมเป็นต้นต่อแห่งสันติภาพ และไม่รู้จักแม้กระทั่งว่าความมีศีลธรรมเป็นอย่างไร, ความไม่มีศีลธรรมเป็นอย่างไร ก็ยังไม่รู้ว่าอะไรเป็นความมีหรือเป็นความไม่มีของศีลธรรม เลยหลับตาจัดสันติภาพ.

เขาจะต้องรู้จักค่าของศีลธรรม ว่าเป็นรากฐาน เป็นต้นต่อของสันติภาพ ซึ่งก็หลักศาสนาไม่พ้น; เพราะว่าศีลธรรมมันถ่ายทอดออกมาจากสิ่งที่เรียกว่าศาสนา. พอเห็นไปเห็นว่าศาสนาเป็นของครี เป็นยาเสพติด เป็นอะไรไปเสียแล้ว มันก็ไม่มีทางที่จะถอดเอาของดีประเสริฐสุดออกมาจากศาสนา มาเป็นเครื่องจัดโลก. ฟ้าจะสร้างทางสันติภาพ ก็ต่อ

เมื่อทุกคนรู้ว่า มันขึ้นอยู่กับศีลธรรมโดยตรง, ใช้คำว่าโดยตรง ไม่โดยอ้อมเลย สันติภาพมันขึ้นอยู่กับศีลธรรมโดยตรง.

ขอให้เราสนใจรู้อะไรที่เรียกว่าศีลธรรม ศีลละ แปลว่า ปรกติ คือไม่วุ่นวาย, ศีลธรรมคือสิ่งที่ทำให้เกิดความปรกติ หรือการกระทำที่จำทำให้ให้เกิดความปรกติ, หรือว่าผลที่เกิดขึ้นมาแล้วเป็นความปรกติ, ทั้งหมดนี้เรียกว่าศีลธรรมได้ทั้งนั้น. เพราะว่า คำว่า ธรรม, ธรรม ในภาษาบาลีคำเดียวนี้ มีความหมายเล็งไปได้หลายอย่าง. ให้เป็นเหตุก็ได้ ให้เป็นผลก็ได้, ให้เป็นภาวะปรากฏการณ์ของธรรมชาติ มีอยู่เองก็ได้. ฉะนั้นความสงบนี้เราต้องจัดมันที่เหตุของมัน แล้วเกิดเป็นผลขึ้นมา แล้วปรากฏอยู่ในโลกว่ามีสันติภาพ.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีส่วนโหมกซ์ (ตอน๒), ๒๕๒๙: ๑๒๕-๑๒๗)

คำว่า สันติภาพ นี้ก็พอจะฟังกันออก ว่ามัน เป็นภาวะของความสงบ ปกติ ไม่มีปัญหา ไม่มีความทุกข์; แต่ก็ยังมีแง่ที่จะต้องดูว่า มันเนื่องกันทุกระดับ, มันเนื่องแก่กันและกันทุกระดับ. คำว่าสันติภาพ โดยสมบูรณ์ ของโลกจะต้องหมายความว่าหมดทุกระดับ, ถ้าสันติภาพของมนุษย์มี มันก็จะมีสันติภาพไปถึงสัตว์เดรัจฉานด้วย, แล้วจะมีสันติภาพไปถึงพฤษชาติ ต้นไม้ต้นไร่ทั้งหลายด้วย คือมันก็ไม่ถูกเบียดเบียน แล้วมันก็จะสันติภาพปกติลงไปจนถึงวัตถุธาตุทั้งหลาย ที่ประกอบกันขึ้นเป็นแผ่นดินเป็นพื้นโลกด้วย, มันเป็นอย่างนี้ไปทีเดียว. ถ้าไม่มีสันติภาพในระดับมนุษย์แล้ว มันก็กระวานกระวายลงไปจนถึงสัตว์เดรัจฉาน เพราะมนุษย์มันเบียดเบียนสัตว์เดรัจฉาน, แล้วมันเบียดเบียนต้นไม้ต้นไร่, เบียดเบียนทรัพยากรต่างๆ ในแผ่นดิน; นี้เราดูเถอะว่ามันเนื่องกันอย่างนี้. ถ้าสามารถทำให้เกิดสันติภาพในหมู่มนุษย์ได้ มันก็สามารถมีสันติภาพลึกลงไปเป็นชั้นๆ ถึงขนาดนั้น : สัตว์เดรัจฉานก็พลอยมีสันติภาพ, ต้นไม้ต้นไร่ก็พลอยมีสันติภาพ แผ่นดินก็พลอยมีสันติภาพ.

แล้วดูว่ามันตั้งต้นที่ไหน? ถ้าพิจารณาให้ดี มัน ตั้งต้นในหัวใจของมนุษย์ เมื่อหัวใจจิตใจก็ตามเกิดของมนุษย์มันมีสันติภาพ, มันก็ทำให้มนุษย์มีสันติภาพและลงไปตามลำดับอย่างที่กล่าวแล้ว, ...ดังนั้น การพูดเรื่องสันติภาพ มันก็หมายถึงการพูดกันถึงเรื่องจิตใจของมนุษย์ นั่นแหละ เป็นส่วนใหญ่.

(สันติภาพของโลก, ๒๕๕๑ : ๑๑๒ – ๑๑๓)

สันติภาพจะเกิดได้ด้วยการทำงานทุกอย่างถูกต้อง ด้วยอำนาจของสัมมาทิฐิ ถ้ามีสัมมาทิฐิ ทุกอย่างมันถูกต้อง แล้วมันก็เป็นไปเพื่อสันติภาพ : ถูกต้องทางวัตถุ ทางร่างกาย ทางจิตใจ ทางวิญญาณ ... ร่างกายก็มีอาการถูกต้อง, จิตก็มีลักษณะถูกต้อง, สติปัญญาถูกต้อง, มีความถูกต้อง เหล่านี้มาจากสัมมาทิฐิ มันไม่ยาก เพราะว่ามันเป็นการกลับไปสู่ธรรมชาติเดิมของธรรมชาติ. ธรรมชาติเดิมของธรรมชาติ มัน

จะหยุดหรือสงบไม่ปรุงแต่ง, ไม่ปรุงแต่งก็ไปสู่ธรรมชาติเดิม. คำว่า ไม่ปรุงแต่ง นั้นแหละ มีความหมายของนิพพาน; นิพพานไม่มีการปรุงแต่ง, ไม่มีการปรุงแต่งของตัวการปรุงแต่ง คือวิชา, ทำมนุษย์ให้มีความเป็นมนุษย์ หรือเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง. ถ้ายังไม่มึ่สันติภาพ มนุษย์ยังมีใช้มนุษย์, ยังมีใช้มนุษย์ที่ถูกต้อง มนุษยชาติยังไม่ถูกต้องตามความหมายของมนุษยชาติ คือชาติแห่งมนุษย์. ต้องมีจิตใจสูงอยู่เหนือวิกฤตการณ์ ก็คือมีสันติภาพ, ไม่มีสันติภาพแล้วมนุษย์ก็น่าละอายในความเป็นมนุษย์, ...

(สันติภาพของโลก, ๒๕๕๑ : ๑๐๙)

โลกแห่งสันติภาพ

ข้อแรก แรกเริ่มก็จะ ต้องมีระบบเศรษฐกิจที่ถูกต้องในสังคมนั้น. ในสังคมมนุษย์นั้นระบบเศรษฐกิจที่ถูกต้องเป็นข้อแรก เพราะมันมีอิทธิพลมาก. เขามีระบบที่เอาตมาเรียกชื่อเอาเองว่าธัมมิกสังคมนิยม คนมั่งมีกับคนยากจนบวกกันเข้าแล้วทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม, เป็นระบบเศรษฐกิจที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ แต่กลับส่งเสริมทรัพยากรของธรรมชาติ จะออกผลออกประโยชน์มาได้อย่างไร เขาก็ไม่ทำลาย, นอกจากจะเก็บเอาผลประโยชน์นั้นแล้ว ยังส่งเสริมให้มีผลประโยชน์ยิ่งๆ ขึ้นไป. ...ต้องเป็นระบบที่ทำให้สิ่งมีค่าน้อยให้มีค่ามาก หรือถึงกับว่าระบบที่ทำให้สิ่งที่ไม่มึ่ค่ากลายเป็นของมีค่า. นี่เป็นเศรษฐกิจทางวิญญาณไปแล้ว, เศรษฐกิจทางวิญญาณทางธรรมะ ทำร่างกายหรือชีวิตที่ไม่มีค่านี้ให้กลายเป็นของมีค่า, ร่างกายอันเนาเหม็นก็ไม่มีค่า ตายแล้วให้ใครก็ไม่มีใครเอาแน่ แต่กลับทำให้มีประโยชน์ถึงสูงสุด บรรลุผลนิพพานได้ นี่เป็นยอดเศรษฐกิจ. เราจะต้องถือว่า พระพุทธเจ้าท่านเป็นยอดนักเศรษฐกิจ, ...คือทำสิ่งที่ไม่มึ่ค่าให้เป็นของมีค่าสูงสุดขึ้นมาได้. แต่เอาละเดี๋ยวนี้ไม่ต้องถึงนั้นดอก, คนธรรมดาสามัญทั่วไปนี้ มีระบบเศรษฐกิจชนิดไม่ทำลายที่มาแห่งประโยชน์ ทรัพยากรธรรมชาติทั้งหลาย แต่กลับทะนุบำรุงส่งเสริม.

ที่นี้ ข้อที่สองมีระบบการอยู่ร่วมกัน ระหว่างคนด้อยกับคนเด่น.

คนยากจนคนพิการคนอะไรก็ตาม เป็นฝ่ายหนึ่ง, แล้วคนมั่งมีคนมีอำนาจวาสนา นั้นอีก

ฝ่ายหนึ่ง, บวกกันเข้าแล้วร่วมทำประโยชน์แก่สังคมมนุษย์ เพราะมีหลักเกิด แก่ เจ็บ ตาย ร่วมกัน.

...ถ้าเราจะมีระบบเศรษฐกิจที่ดี ไม่ให้สูญเสียไปเลยทั้งฝ่ายคนมั่งมีและคนยากจน

แล้ว มันก็ต้องบวกกันเข้า เกิดประโยชน์แล้วก็ปันกันเต็มที่, แล้วให้มีส่วนเหลือเพื่อทำประโยชน์แก่สังคม. เอาตมาเรียกเอาเองว่าธัมมิกสังคมนิยมคือมัน ต้องเป็นระบบสังคมนิยม ต้องเอาสังคมเป็นใหญ่, เอาบุคคลเป็น

ใหญ่ไม่ได้ แล้วมันต้องประกอบไปด้วยความถูกต้องที่ทำให้มันอยู่กันได้ จึงต้องเรียกว่าธัมมิกะ ธัมมิกะ.

ในโลกนี้มันต้องมีทั้งคนมั่งมีและคนยากจน; ถ้าเห็นแก่คนมั่งมี แล้วจะเอาคนยากจน

ไปทิ้งเสียที่ไหนเล่า? ถ้าจะเห็นแก่คนยากจน แล้วจะเอาคนมั่งมีไปทิ้งเสียที่ไหนเล่า? ...มันก็ต้องมีทางจะประสานให้ร่วมมือกันได้ : ผลิตประโยชน์ออกมากินใช้เพียงพอด้วยกันแล้ว ที่เหลือก็เอาไปทำประโยชน์ส่วนรวม. นี้เรียกว่าเศรษฐกิจชั้นเลิศ. ระบบธัมมิกสังคมนิยมอยากจะเรียกว่า สังคมนิยมตามแบบของพระพุทธเจ้าด้วยซ้ำไป มันต้องมีอย่างนี้ สำหรับระบบการปกครองในโลก.

แล้วที่นั่นถัดมา ข้อที่สาม มีระบบการเมืองที่ถูกต้อง.

คำว่า การเมือง การเมือง เขาจะพูดกันอย่างใ้ไรก็ไม่รู้ตามปรัชญาการเมืองของเขา อาตมา

ไม่รู้ดอก แล้วไม่อยากจะรู้ด้วย, จะรู้แต่เพียงว่า การเมืองคือระบบที่ทำให้อยู่กันเป็นवासुค โดยไม่ต้องใช้ศาสตร์ โดยไม่ต้องใช้อำญา, ไม่ต้องใช้ศาสตร์, ไม่ต้องใช้อำนาจอะไร, เราอยู่กันได้ ตกลงกันได้ เข้าใจกันได้ อยู่กันด้วยความเป็นสุข สงบสุข เป็นवासुค โดยไม่ต้องใช้ศาสตร์, นั่นแหละคือระบบการเมืองที่เราต้องการในที่นี้; แต่มันก็ ต้องประกอบด้วยส่วนประกอบหลายๆ อย่าง เช่นว่ามันจะต้องเป็นอย่างที่มีอยู่ นี้ จะต้องมัฐบาล มีการบริหาร มีตุลาการ มีนิติบัญญัติ มีสภา มีตุลาการ เอละ, เรายอมรับสิ่งเหล่านี้ว่าต้องมีในระบบการเมือง แต่ ขอให้มันถูกต้อง.

ให้มัฐสภา หรือสภาประชาชน ที่ออกกฎหมายมาโดยถูกต้องสมควรแก่

สถานการณ์จริงๆ; แต่ถ้าเอาคนโง่มาเป็นสมาชิก มันก็ทะเลาะกันไม่มีที่สิ้นสุดแหละ, มันต้องมีคนที่มีธรรมะ มีศีลธรรม หรือเป็นมนุษย์อย่างที่ดีแล้วมาข้างต้นถูกต้องนั้น มาเป็นสมาชิกของมัฐสภา หรือสภาประชาชน. อย่างละเมอเพื่อฝันว่า เพื่อประชาชน โดยประชาชน ของประชาชน; ถ้ามันประชาชนคนบ้าแล้วทหนีหรือ, ใครจะทหนี, ต้องเป็นประชาชนที่เป็นคนดีมีศีลธรรม จึงจะพูดได้ว่า เพื่อประชาชน โดยประชาชน ของประชาชน; ถ้าเป็นประชาชนคนโง่คนบ้า คนเห็นแก่ตัว คนอันธพาล แล้วทหนีที่หนีละ, ...มันต้องเต็มเข้าไปว่า ประชาชนที่มีศีลธรรม,...

แล้วจะต้องมีการควบคุมมัฐบาลอย่างถูกต้อง ควบคุมมัฐบาล สภาต้องควบคุมมัฐบาลด้วยจิตใจที่เป็นธรรม, ไม่ใช่เพื่อลัฐบาลอยู่ตลอดเวลา. เดียวนี้เรามีพรรคการเมืองที่พร้อมที่จะลัฐบาลอยู่ตลอดเวลา จนไม่มีเวลาทำงานทำหน้าที่, พรรคการเมืองนี้ที่จริงส่วนใหญ่แล้วมันเป็นของไม่หน้าเส่นหา เพราะว่าพรรคการเมืองมันเห็นแก่พรรคยิ่งกว่าเห็นแก่ชาติ, พรรคการเมืองไหนๆ ก็ตาม มักเห็นแก่พรรคยิ่งกว่า

เห็นแก่ชาติทั้งนั้นแหละ. อาตมาคิดว่าทั้งโลกเลย จะเอาพรรคอยู่รอดและ
เอาพรรคเจริญก่อนชาติเจริญ, เพราะมันมีพรรคอย่างนี้แหละมันจึงยุ่ง; ...

แล้วจะต้องมีรัฐสภาหรือผู้แทนราษฎร ที่สื่อความประสงค์ของ
ประชาชนอย่างถูกต้อง อย่างครบถ้วน; ถ้ามันเป็นหน้าที่ของสมาชิกสภา
มันก็ต้องเป็นผู้แทนราษฎรชนิดที่สื่อความประสงค์ของราษฎร ให้แก่
สภาหรือแก่รัฐบาลอย่างถูกต้องและครบถ้วน.

เดี๋ยวนี้เขาไม่มีเวลาที่จะทำอย่างนั้น, มีเวลาสำหรับจะป้องกันตัว
เอง รักษาตัวเอง เลื่อนขั้นตัวเองอะไรจนหมดเวลา, มันก็ไม่มีเวลาที่จะ
ทำหน้าที่ช่วยเหลือส่งเสริมให้ความประสงค์ของประชาชน
สำเร็จประโยชน์. ...ไม่มีเวลาที่จะพิทักษ์สิทธิและความถูกต้องของ
ประชาชนผู้ยากจนหรือผู้ลำบากยากแค้น, เพราะว่าประโยชน์ของตน
มันไม่รู้จักพอ...การเมืองอย่างนั้นมันก็ไม่ไหว.

ในที่สุดเราจะพูดว่า เขาจะต้องถือหลักศีลธรรมเป็นหลักในการ
ปฏิบัติหน้าที่ทุกแขนง; รัฐบาลก็ดี รัฐสภาก็ดี ตุลาการก็ดี อะไรก็ดี ที่รวม
กันเป็นระบบการปกครองนี้ จะต้องมศีลธรรมเป็นหลัก ให้เรามีความ
เป็นชาติที่มีศีลธรรม ซึ่ง จะต้องรวมถึง ว่า มีวัฒนธรรม มีศาสนา มีขนบ
ธรรมเนียมประเพณี อะไรที่ถูกต้อง. แต่เราใช้คำว่าศีลธรรมคำเดียวก็พอ
ถ้ามีศีลธรรมได้จริง มันไม่เสียในทางวัฒนธรรมหรือทางศาสนาใดๆ. นี่
ระบบการปกครองทุกแขนง ว่าจะจะไปในทิศทางไหน จะต้องมีความ
เป็นธรรม คือมีศีลธรรม ในการปฏิบัติหน้าที่การงาน. ...

ข้อที่สี่ ต้องการระบบการปกครองที่มีธรรมะเป็นหลัก.

แยกออกมาเฉพาะระบบการปกครอง ที่เป็นธรรมิกประชาธิปไตย
คือเป็นประชาธิปไตยที่ประกอบไปด้วยธรรม, ประชาธิปไตย ถ้าว่า
ประชาชนหรือคนแต่ละคนมันไม่มีศีลธรรมแล้วมันก็วินาศพหุ, วินาศ
ในเวลาอันสั้น; ถ้าประชาชนทุกคนไม่มีศีลธรรม แล้วเอามาเป็นใหญ่
สำหรับปกครองบ้านเมือง พักเดี๋ยวมันก็ทำวินาศพหุหมด. เราต้องมี
ประชาธิปไตยที่ประกอบไปด้วยธรรม เรียกว่าธัมมิกประชาธิปไตย, นี่
เกี่ยวกับการปกครอง. ธัมมิกสังคมนิยมนั้นมันเกี่ยวกับการเศรษฐกิจ, ถ้า
ธัมมิกประชาธิปไตยนั้นมันเกี่ยวกับการปกครอง เอาธรรมะเป็นใหญ่ เอา
ความถูกต้องเป็นใหญ่ ไม่ใช่ประชาธิปไตยของคนเห็นแก่ตัว. เอาคนที่
เห็นแก่ตัว เต็มอัดทุกๆ คนมาเป็นระบบการปกครองเป็นประชาธิปไตย
มันก็ฆ่ากันตายหมดแหละ ด้วยความที่ต่างคนต่างเห็นแก่ตัว ต่างคนต่าง
เห็นแก่ตัว. ฉะนั้นประชาธิปไตยต้องจำกัดความให้ดีๆ ว่าต้องของ
ประชาชนที่มีศีลธรรม เลยต้องใช้คำว่า ธัมมิกประชาธิปไตย มีธรรมะ
เป็นหลัก มีความถูกต้องเป็นหลัก อย่าเห็นแก่ตัว แต่เห็นแก่ธรรมะ, เห็น
แก่ธรรมะ แล้วก็อย่าเห็นแก่ตัว.

นี่เรียกว่า มีธรรมะเป็นหลัก มีระบบการปกครองชนิดนี้ แล้วก็จะมี
การปกครองสังคม หรือ โลกให้มีสันติภาพได้โดยง่าย.

ข้อที่ห้า ต่อไปคือ ระบบศีลธรรมและศาสนา. ระบบศีลธรรมและศาสนา วัฒนธรรม ศิลปะ ประเพณี อะไรเหล่านี้มันรวมอยู่ในสิ่งเหล่านี้ด้วย มันรวมอยู่ในคำว่าวัฒนธรรมนั้นแหละ, แล้ววัฒนธรรมมันก็รวมอยู่ในคำว่าศีลธรรม วัฒนธรรมเครื่องทำความเจริญ มันก็ถูกต้องนะ.

คำว่าวัฒนธรรม, วัฒนธรรมนี้เป็นคำกำกวม แล้วก็หน้าอันตราย; เพราะคำว่า วัฒน, วัฒนธรรมที่เป็นภาษาบาลีที่ยืมมาใช้ คำนี้มันคำกำกวม, คำว่าวัฒนธรรม วัฒนธรรมนี้ไม่ได้เล็งไปถึงว่าดีหรือชั่ว, มันเล็งแต่ว่า มากขึ้นเท่านั้นแหละ มากขึ้นๆ, เต็มมากขึ้น เรียกว่าวัฒนธรรม. ...ฉะนั้นเราต้องมีความหมายที่ถูกต้อง วัฒนธรรมนั้นต้องให้เป็นไปในทางที่ถูกต้อง หรือเจริญถูกต้อง ... เป็นไปเพื่อสันติภาพ, ...มันจะต้องเป็นระบบศีลธรรมที่ถูกต้อง แล้วก็ศาสนาที่ถูกต้อง.

...คำว่า ถูกต้อง นี้ มันถูกต้องในทางทฤษฎีก็มี, ถูกต้องในการให้สำเร็จประโยชน์เป็นผลก็มี, ถูกต้องในทางเหตุผล สบหลักเหตุผล สบหลักวิทยาศาสตร์ อย่างนี้ก็เรียกว่าถูกต้องเหมือนกัน. แต่เรา มุ่งหมายความถูกต้อง ที่มากกว่านั้น คือถูกต้องชนิดที่ทำให้เกิดสันติภาพ; เพราะว่าถูกต้องตามเหตุผล ตามตรรกตาม *logic* อะไรนั้นมันไปทางไหนก็ได้, เราเอาให้มันถูกต้องมาในทางที่ว่าให้เกิดผลที่ควรปรารถนาที่เหมาะสมแก่ความเป็นมนุษย์, นี่เราจะต้องมีศาสนาที่ถูกต้อง.

เดี๋ยวนี้เรามีศาสนา มาก, มีศาสนาหลายศาสนา เราจะต้องทำให้เป็นที่แน่ใจว่า มันถูกต้องสำหรับที่จะให้เกิดสันติภาพแก่มนุษย์, และยิ่งกว่านั้นอีกก็คือว่า มนุษย์สามารถจะรับได้ หรือสามารถปฏิบัติได้; ...

ทีนี้ข้อต่อไป ข้อที่หก ก็อยากพูดว่า มีการศึกษาถูกต้อง. ...ให้ เป็นไปตามหลักการการศึกษาที่ถูกต้อง ถูกต้องแก่ความเป็นมนุษย์ คือให้เป็นมนุษย์กันให้ได้ มีฉะนั้นมันจะไม่มีความเป็นมนุษย์ มันถูกต้องสำหรับอะไรก็ไม่ว่า มันถูกต้องสำหรับกิเลสหรือสำหรับอะไรไปเสีย. อย่างที่เรียกว่าการศึกษาสูงชั้นทางด้าน รู้แต่หนังสือกับรู้แต่ทำอาชีพ มันไม่มีความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง; ถ้ามีความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องมันพอ.

ยึดความหมายของ มนุษย์ไว้ให้ดี ๆ นะ, มันผิดกันมากกับคำว่าคน. คำว่า คน นั้นมัน มาจากคำว่า ชน ชน ชะ-นะ ช-น แปลว่า เกิดมา, ส่วนคำว่า มนุษย์ นี้ มาจาก มน-ุษย แปลว่า ใจสูง; เป็นคน เป็นแต่เพียงเกิดมาก็เป็นคน, แต่ถ้าเป็นมนุษย์ มันต้องมีการกระทำใจสูงด้วย. ...การศึกษา นี้ต้องทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ และเต็มแห่งความเป็นมนุษย์. ...

เอ้า, ทีนี้ข้อสุดท้าย ข้อที่เจ็ด ระบบการปกครองของโลกที่จะต้อง มีอีกสักข้อหนึ่งข้อ

สุดท้ายว่า จะต้องมียุทธศาสตร์ที่ดี. คำว่า นิเวศวิทยา ในความหมายของอาตมาไม่ใช้หมายแต่เพียงว่า ชำระ *pollution* ดอก มันเด็กเกินไป มันเล็กเกินไป คำว่า นิเวศวิทยาต้องหมายกว้าง จนถึงว่า วิทยาการ สำหรับความเป็นอยู่. ความหมายของคำว่า นิเวศ นิเวศ นั้น มันก็มีความ

ถูกต้องไปหมดแหละ ไม่ใช่เพียงแค่ระบบกำจัดมลภาวะอย่างเดียว แล้วก็
จะว่ามีนิเวศวิทยาถูกต้องก็หาไม่, มันก็ต้องมีระบบการเป็นอยู่ทุกแขนง
ทุกทิศทาง ทุกระดับ ที่ถูกต้อง ซึ่งไม่เกิดปัญหาขึ้นมา. ...

เมื่อเร็วๆ นี้มีนักคิดอะไคนหนึ่ง เขาพูดขึ้นมาว่า ยิ่งเล็กยิ่งดี, ยิ่ง
เล็กยิ่งดี เพราะว่า

ควบคุมง่าย, ถ้ามันใหญ่จนควบคุมไม่ไหว มันก็จะเป็นอันตราย หรือเป็น
บ้าไปเลย. มันอยู่ในขนาดที่ควบคุมกันได้ ดูแลกันได้ รักษากันได้ นั่น
แหละมันพอดี, ...

นี่ ต้องมีในลักษณะที่ควบคุมกันได้ หรือพอดี อย่างนี้อาตมา จะ
เรียกว่านิเวศวิทยา

ที่ถูกต้อง; มันไม่ใช่จะควบคุมแต่มลภาวะ, มันต้องควบคุมไปทุกอย่างที่
มันถูกต้อง : สงบเรียบร้อย ราบรื่น มีความสงบสุข สันติสุข, หรืออาชญา
กรรมอะไรต่างๆ เหล่านี้มันก็ไม่ต้องมี. เราจะนิเวศวิทยาที่ถูกต้องแก่
เหตุผล เหมาะสมแก่ความมีสันติภาพ.

(สันติภาพของโลก, ๒๕๕๑ : ๔๐๔ - ๔๑๗)

๖.

มรรค

มรรค

ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์

มรรคที่ ๔๗ : ตรัสว่า แต่ก่อนก็ดี บัดนี้ก็ดี เราบัญญัติแต่เรื่องความทุกข์กับความดับไม่เหลือแห่งทุกข์เท่านั้น ดังนั้น พวกเราอย่าต้องเสียเวลา ในการศึกษา การถาม การเถียง กันด้วยเรื่องอื่นที่มีใช้สองเรื่องนี้ กันอีกเลย.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑ : ๑๑๘)

เรียนชีวิตจากชีวิต

มรรคที่ ๑๒๒ : เรียนชีวิตจากชีวิต ดีกว่าเรียนจากพระไตรปิฎก ซึ่งบอกเพียงวิธีเรียนชีวิตได้อย่างไร แล้วนำไปเรียนที่ตัวชีวิตเอง เมื่อยังไม่ตายและมีเรื่องดับทุกข์โดยเฉพาะ ให้เรียนอย่างเพียงพอ; นี่คือการเรียนความทุกข์จากความทุกข์ และพบความดับทุกข์ที่ตัวความทุกข์นั่นเอง.

มรรคที่ ๑๑๙ : ต้องศึกษาเรื่องดับทุกข์จากร่างกายที่ยังเป็นๆ มิใช่จากสมุดพระไตรปิฎกในตู้, นี่ถือเอาตามคำตรัสที่ตรัสว่า โลก เหตุให้เกิดโลก ความดับสนิทของโลกและทางให้ถึงความดับสนิทนั้น ตถาคตกล่าวว่า มีอยู่พร้อมในกายอันยาวาวหนึ่ง ซึ่งมีทั้งสัญญาและใจ (คือยังเป็นๆ)

มรรคที่ ๑๒๐ : ยิงเรียนพระไตรปิฎก แล้วยิงวนเวียนไม่บรรลุธรรมะ ก็ต้องเปลี่ยนไปเรียนที่ชั้นห้าโดยตรง จนรู้จักการเกิด - ดับแห่งอุปาทาน ว่า ตัวกู - ของกู อันมีอยู่ในชั้นห้านั้น จนเป็นภวานามยปัญญา ตัดอุปาทานนั้นได้.

มรรคที่ ๑๐๘ : ศึกษาหรือสีกขา ตามความเห็นของข้าพเจ้า คือการรู้จักตัวเอง - เห็นตัวเอง - ด้วยตัวเอง - ในตัวเอง - เพื่อตัวเองอย่างแจ่มชัด ถูกต้องและสมบูรณ์ จนทำให้เกิดประโยชน์สูงสุด แก่ทุกฝ่าย.

มรรคที่ ๑๔๑ : ขอให้ตั้งต้นการศึกษาธรรมะด้วยการรู้จักนิรวรณ และภาวะที่ไม่มีนิรวรณ อันเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ในชีวิตประจำวัน ด้วยกันทุกวัน และทุกคน. นี่จะเป็นการง่ายเข้า ในการศึกษาที่จะรู้จักกิเลส อย่างชัดเจนและปรารถนาชีวิตที่ไม่มีกิเลส หรือคุณค่าของพระนิพพาน ง่ายเข้า.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๒๗ - ๑๓๒)

ธรรมะทั้งหมดในทางปฏิบัติ

มรดกที่ ๕๕ : ธรรมะทั้งหมดในทางปฏิบัติอาจแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือธรรมะเครื่องมือและธรรมะผลที่ประสงค์: ศีล - สมาธิ - ปัญญา เป็นธรรมะเครื่องมือ, มรรค - ผล - นิพพาน เป็นธรรมะผลที่ประสงค์. แม้ธรรมะที่เป็นเครื่องมือ ก็ยังแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ ธรรมะหลัก เช่นสติปัญญาและ ธรรมะอุปกรณ์ เช่นอิทธิบาทสี่ หรือสัมมปปธานสี่. จงรู้จักธรรมะที่จะใช้ปฏิบัติ ให้ถูกต้องตามกรณี.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๑๙)

ทาง

“ทาง” มันอยู่ที่ตรงนั้นแหละ ตรงระหว่างทุกข์ไปสู่ความไม่ทุกข์ ตรงนั้นแหละคือทาง ก็กลายเป็นเรื่องของชาวบ้าน หรือเรื่องของคนที่มิทุกข์อีกนั่นเอง. มันต้องให้ “ประยุกต์” ลงไปอย่างนี้ จึงจะมีประโยชน์ ไม่เช่นนั้นก็เป็นเรื่องตัวหนังสือไปหมด. ใครมีความทุกข์ เอาความทุกข์ ออกมาดู ชีวรสของความทุกข์อยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ ก็มีความประสงค์ที่จะเดินออกไปเสียจากความทุกข์นั้น ก็เรียกว่าเดินทาง; ถ้าเป็นเรื่องของชีวิต ก็เป็นเรื่องที่ต้องขยายยาวออกไป จนเป็นการเดินทางที่กว้างขวาง หรือมีความหมายพิเศษ เพราะว่าเป็นการเดินทางของจิตใจ ไม่ใช้เดินด้วยเท้า.

ทางของใจ คือระบบปฏิบัติ

ตรงนี้อาจจะขบออกหน่อยว่า คำที่ใช้ยกากามอีกตามเคย ที่ใช้อยู่ในภาษาไทย กับที่ใช้อยู่ในภาษาบาลีหรือภาษาธรรมะก็ต่างกัน; เพราะฉะนั้นเราก็รู้ได้ด้วย เช่น คำว่า “ทาง” หรือ “มรรค” นี้ ก็ยืมมาจากชาวบ้าน ใช้อยู่; เรียกถนนหนทางก็เรียกว่าทาง; แต่พอมาใช้ในภาษาธรรมะ มันกลายเป็นทางของใจ นั่นคือระบบของการปฏิบัติหรือแนวหรือสายของการปฏิบัติที่มีอยู่อย่างไร นั่นเรียกว่าทางสำหรับจิตใจเดิน. ถ้าทางอย่างถนนอย่างทางรถไฟอย่างนั้น ก็เป็นทางสำหรับเท้า มันเดิน วัตถุมันเดิน ล้อมันเดิน อะไรมันเดิน; แต่อย่างน้อยก็ยังเหมือนกันตรงที่มันมีแนวเป็นสายไปอย่างถูกต้องจึงจะไปถึงที่หมายปลายทางได้.

ยังมีมากกว่านั้นอีก ก็คือว่า คำว่า “มรรค” ในภาษาบาลี หรือภาษาพระธรรม นี้ไม่ได้แปลว่า “ทาง” อย่างเดียว มันก็ยังแปลกจนถึงกับว่า หมายถึงการเดินทางด้วย. มรรคเฉยๆ ไม่มีประโยชน์อะไร เพราะมันเป็นเรื่องของจิตอย่างทีกล่าวแล้ว; แล้วเมื่อเรียกว่า “ทาง” แล้ว

ต้องหมายถึงการเดินทางด้วย ไม่ใช่มีตัวทางอยู่เฉยๆ . อย่างมรรคมงคล ๘ ความถูกต้องของสัมมาทิฐิ ความถูกต้องของสังกัปะ วาจา กัมมันตะ อะไรต่างๆ นั้น มันหมายถึงประพฤติอยู่ ไม่ใช่เป็นสักว่าตัวหนังสือ หรือคำพูดที่พูดไว้จึงจะเรียกว่าทาง; ต้องหมายถึงระบอบการปฏิบัติ ที่ปฏิบัติอยู่อย่างนั้น จึงจะชื่อนั้นแหละเป็นตัวทาง ไม่ใช่คำพูดที่วางไว้ หรือทฤษฎีที่วางไว้ หรือปรัชญาที่ตั้งไว้ กลายเป็นว่าตัวการกระทำลงไปจริงๆ ตามกฎเกณฑ์เหล่านั้นแหละเป็นตัวทาง.

ทีนี้ มันยังยิ่งไปกว่านั้นอีก ซึ่งคุณอาจจะไม่เชื่อ ว่าตามหลักของพระพุทธเจ้านี้ ท่านถือว่า เมื่อเดินเสร็จแล้ว จึงจะเรียกว่าทาง; ถ้ายังไม่มีการเดิน ไม่ประสบความสำเร็จในการเดิน ยังไม่เรียกว่าทาง. ถ้าเป็นเรื่องทางวัตถุ ทางธรรมดาสัมมัญ พอเราสร้างถนนเสร็จ สร้างทางรถไฟเสร็จ เราก็เรียกว่ามันมีทางแล้ว; แม้ไม่มีใครเดิน แม้เปิดโล่งอยู่อย่างนั้น ก็เรียกว่ามันมีทาง มีตัวทางแล้ว. แต่ทางธรรมะ จะมีอย่างนั้นไม่ได้; ต้องมีได้ จะเป็นทางได้ต่อเมื่อมีการปฏิบัติลงไปแล้ว. แต่ทางธรรมะ จะมีอย่างนั้นไม่ได้; ต้องมีได้ จะเป็นทางได้ต่อเมื่อมีการปฏิบัติลงไปแล้ว, แล้วจะต้องปฏิบัติเสร็จแล้วจึงจะเรียกว่า มีทางแล้ว ไม่ใช่กำลังปฏิบัติอยู่ด้วยเข้าไป. เอาเถอะ อย่างน้อยเขาถือว่า เมื่อกำลังปฏิบัติอยู่ ก็เรียกว่ามีทาง แต่ยังไม่สมบูรณ์ ต่อเมื่อปฏิบัติแล้วจึงเรียกว่ามีทาง; ตัวทางมันกลายเป็นว่า ทางที่ได้มีคนเดินไปแล้ว ปฏิบัติแล้ว มีผลแล้ว นั่นคือทางที่สมบูรณ์.

(โหมกขธรรมประยูกต์, ๒๔๑๙: ๒๙๘-๒๙๙)

เมื่อกล่าวถึง ธรรมะอย่างเซ็น ของพวกเรา ขอให้จำไว้ว่า จำเดิมตั้งแต่ได้ถ่ายทอดกันมาเป็นครั้งแรกนั้น ไม่เคยสอนกันเลยว่า คนเราต้องแสวงหาด้วยการศึกษา หรือต้องสร้างความคิดขึ้นในรูปต่างๆ คำที่พูดว่า "การศึกษาเรื่อง หนทาง ทางโน้น" นั้น เป็นแต่เพียงโวหารกล่าวทางบุคคลในชั้นเริ่มแรก ของการดำเนินตามทางธรรมดาของเขา เท่านั้น.

ตามความจริงแล้ว ทาง ทางนั้นไม่รวมอยู่ในสิ่งที่ต้องศึกษาเลย. การศึกษา ย่อมนำไปสู่การหน่วงเอาความคิดในรูปต่างๆ ไว้โดยทำเดี๋ยว, เมื่อเป็นดังนั้น ทาง ทางโน้นก็มีแต่จะถูกเข้าใจผิดโดยสิ้นเชิง.

ยิ่งไปกว่านั้นอีก, ทาง ทางโน้นไม่ใช่สิ่งหนึ่งสิ่งใด ที่ตั้งอยู่เป็นพิเศษ, มันถูกขนานนามว่า มหายาน-จิต คือ จิต ซึ่งไม่อาจหาพบได้ข้างในหรือข้างนอก หรือตรงกลาง. โดยแท้จริงแล้วมันไม่ได้มีตำแหน่งแหล่งที่อยู่ ณ ที่ใดเลย.

ข้อปฏิบัติขั้นแรกที่สุด คือการเว้นเสียจากความคิดในรูปต่างๆ ซึ่งตั้งรากฐานอยู่บนความรู้ที่เคยเล่าเรียนมา, ข้อนี้หมายความว่า แม้พวกเธอจะได้ดำเนินการปฏิบัติไปโดยวิธีที่เกี่ยวข้องกับความรู้ชนิดนั้นก็ตามที่

เธอเคยเชี่ยวชาญมา จนหมดความรู้, ถึงขั้นนั้นแล้ว เธอก็จะยังไม่สามารถพบตำแหน่งแหล่งที่ของ จิต นั้นอยู่นั่นเอง.

ทาง ทางนี้ เป็น สัจธรรม ฝ่ายนามธรรม และเป็นสิ่งที่ไม่มีชื่อ ไม่มีสมญาแต่เดิม.

มันเป็นเพราะสัตว์โลก ได้พากันแสวงหาสิ่งจะนี้อย่างโง่เขลา และคว้าไปคว้ามา ในขั้นทดลองอยู่รำไปเท่านั้นเอง พระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงได้มาปรากฏในโลกนี้ และสอนสัตว์เหล่านั้น ให้เพิกถอนวิธีการปฏิบัติ เพื่อการเข้าถึงสิ่งจะวิธีนั้นเสียให้หมดสิ้น. โดยตรงเกรงไปว่า จะไม่มีผู้ใดเข้าใจในวิธีการของพระองค์ พระองค์จึงได้ทรงเลือกเอา คำว่า "ทาง" มาใช้.

พวกเธอต้องไม่ปล่อยให้คำว่า "ทาง" คำนี้ จูงเธอไปสู่การก่อรูปแห่งความคิดขึ้นในจิต ว่าเป็นทางสำหรับเท้าเดิน (ถนน) ด้วยเหตุนี้แหละ จึงมีคำกล่าวไว้ว่า "เมื่อปลาตัวนั้นถูกจับได้แล้ว เราก็ไม่สนใจกับ ลอบ อีกต่อไป" ดังนี้.

เมื่อใดกายและจิต มีการไหลออกไปเอง ถึงธรรมชาติเดิมของมันได้ ทาง ทางนั้นก็เป็นอย่างอื่นว่าเดินเสร็จแล้ว และ จิต ก็เป็นอย่างอื่นว่าได้ถูกเข้าใจอย่างซึ้งซาบแล้ว.

สมณะ ได้นามว่า สมณะ ก็เพราะรู้แจ้งแทงตลอดแหล่งกำเนิดเดิมของสิ่งทั้งปวง. ผล คือ ความเป็นสมณะเช่นนั้น ลุถึงได้ด้วยการทำความสิ้นสุดให้แก่ความกระหายใคร่จะลุถึงทุกอย่าง เสีย, มันไม่ได้มาจากการศึกษาจากตำราเลย.

(คำสอน ฮังโป: ๕๐ - ๕๑)

มรรคมืองค์แปด

ข้อปฏิบัติทั้งหลายที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์นั้น ท่านเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทาง หรือ หนทาง.

หนทางในที่นี้ ก็หมายถึง ทางแห่งการปฏิบัติด้วย กาย วาจา ใจ, ปฏิบัติให้เกิดความชอบ ความถูกต้อง ขึ้นในที่ทุกสถาน ก็จะเรียกว่า "ทาง" ได้ทั้งนั้น จะประกอบด้วยองค์ก็อย่างก็ได้ แต่โดยปกติแล้ว ทรงจำแนกไว้เป็น ๘ องค์ด้วยกัน คือ:-

สัมมาทิฐิ เป็นต้น โดยเป็นภาษาไทย ก็ได้แก่ ความรู้ ความเข้าใจ หรือ ความเห็นอันถูกต้อง เป็นข้อแรก แล้วก็มี:-

ความมุ่งหมายใฝ่ฝันที่ถูกต้อง เป็นข้อที่สอง.

มีการพูดจาที่ถูกต้อง เป็นข้อที่สาม.

มีการกระทำที่ถูกต้อง เป็นข้อที่สี่.

มีการเลี้ยงชีวิตถูกต้อง เป็นข้อที่ห้า.

มีการพากเพียรถูกต้อง เป็นข้อที่หก.

มีการระลึกประจําใจ ในลักษณะที่ถูกต้อง เป็นข้อที่เจ็ด, และ
มีการตั้งใจมั่นแน่วแน่ อยู่ในภาวะที่ถูกต้อง เป็นข้อที่แปด.

แต่ว่าธรรมะทั้งแปดข้อนี้ จะสำเร็จประโยชน์ได้ ก็ต่อเมื่อเป็น
ธรรมสมังคี คือมีส่วนส่วนเสมอกัน แล้วผสมเป็นอันเดียวกัน ท่านจึง
เรียกสั้นๆ ว่า "ทาง"; และเป็นทางที่ประกอบไปด้วยองค์ ๘ ประการ
สำหรับสัตว์จะดำเนินไปโดยสะดวก นี้เรียกว่าทาง.

(วิสาขบูชาเทศนา, ๒๕๒๕: ๑๐ - ๑๑)

มัชฌิมาปฏิปทา

ลัทธิทั้งสองนี้ (เชื่อว่ากามสุขเป็นนิพพาน และการบำเพ็ญการ
ทรมาณร่างกายให้หมดสมรรถภาพ) ได้มีผู้ถือปฏิบัติกันอยู่ทั่วไป ในยุค
ก่อนหน้าพุทธกาลและกระทั่งถึงพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นใน
โลก ได้ตรัสรู้สิ่งใหม่ที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา; ไม่แหวะเข้าไปหาที่สุด
ใดทั้งสองอย่างนั้น แต่อยู่ตรงกลาง พระองค์จึงได้บัญญัตินามของ
การปฏิบัตินี้ว่ามัชฌิมาปฏิปทา คือการปฏิบัติในสายกลาง หรืออยู่ตรง
กลาง และทรงยืนยันว่าเป็น ปุพเพ อนนุสสุเตสุ คือสิ่งที่ฉันไม่เคยได้ยิน
ได้ฟังมาแต่ก่อน. ก็แปลว่า ข้อปฏิบัตินี้ เป็นสิ่งที่ทรงรู้เอง ค้นพบเอง ได้
แก้ข้อปฏิบัติที่เราเรียกกันในอดีตนี้ว่า "มรรคมองค์แปดประการ" เราจะ
เห็นได้ทันทีว่าทางสายกลางนั้น ก็คือไม่ตามใจตัวเองเกินไป และก็ไม่
บีบบังคับตัวเองเกินไป นี้เป็นหลักใหญ่ แต่ระดับระครองตัวเอง ให้อยู่ใน
สภาพที่เหมาะสม ที่จะมีการวิวัฒนาการสติปัญญาเรื่อยไปตามลำดับ
เพราะการที่ไปทำตัวให้ลำบากด้วยการกินการนอน อะไรก็ตาม เรียก
ว่าเป็นการฝึกชนิดหนึ่ง เท่ากับการที่ไปบำรุงบำเรอตัวในทางกามสุขให้
มันเมาไปเหมือนกัน จึงจะต้องระมัดระวังในการปฏิบัติทุกอย่างให้อยู่
ในลักษณะที่เหมาะสม ที่จะดำเนินไปตามความมุ่งหมายของหลัก
ปฏิบัตินี้ๆ จึงจะเรียกว่าเป็นผู้ดำเนินไปตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่ง
เดินสายกลาง.

(หลักปฏิบัติที่สำคัญในพุทธศาสนา, ๒๕๔๒: ๕๑ - ๕๒)

อยู่อย่างเป็นเกลอกับธรรมชาติ

มรดกที่ ๑๒๖ : อยู่อย่างเป็นเกลอกับธรรมชาติ นั้นให้ความ
สะดวกในการเข้าถึงสัจธรรมของธรรมชาติ อันจะทำให้หมดปัญหาทุก
ประการ ที่เกิดมาจากธรรมชาติ เพราะสามารถแก้ปัญหาเหล่านั้น ได้
โดยแท้จริง.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๓๐)

การอยู่อย่างเป็นเกลอกับธรรมชาติ ก็ขอให้ทดลองให้มาก แล้วก็ จะรู้อะไรมาก ถ้าหันหลังให้ธรรมชาติ ก็รู้อะไรน้อย ในส่วนที่จะต้องรู้. ธรรมชาติทั้งทางฝ่ายวัตถุ ธรรมชาติทั้งทางฝ่ายที่เป็นนามธรรม คือ เป็นจิตใจ กระทั่งว่าทุกคนก็เป็นเกลอกับธรรมชาติ สังคมโลกทั้งโลก คือมนุษย์ทั้งหมด ก็คือสัตว์ที่จะเป็นเกลอกับธรรมชาติ สังคมโลกทั้ง โลกคือมนุษย์ทั้งหมดก็คือสัตว์ที่จะเป็นเกลอกับธรรมชาติ โลกก็ดีกว่านี้; โลกนี้จะดีกว่าที่เป็นอยู่ทุกวันนี้. เดียวนี้มนุษย์โลกไม่แยแสกับธรรมชาติ ไม่รู้ไม่ชู้กับธรรมชาติจะเอาแต่ประโยชน์ของตน; ฉะนั้นเราจะพิจารณา เรื่องการเป็นเกลอกับธรรมชาตินี้ ให้ละเอียดต่อไปอีก.

ในชั้นแรกมันมีปัญหาอยู่ที่คำว่า "ธรรมชาติ" ในภาษาไทย หรือ ภาษาธรรมดๆ นี้ ก็มีความหมายไม่ค่อยตรงกัน; ยิ่งไปเทียบกับคำฝรั่ง ที่ว่า *nature* แล้วยิ่งทำให้เข้าใจกันยาก ยิ่งไปเทียบภาษาบาลีแล้วยิ่งมี ความหมายกว้างแคบกว่ากัน หรือไปคนละทิศทาง.

ในภาษาไทย เมื่อพูดถึงธรรมชาติ ก็ดูจะเล็งถึงอากาศ หรือวัตถุ สิ่งของที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติ, แล้วก็นิยมรู้จักแต่เพียงเรื่องทางฝ่ายวัตถุ. ภาษาบาลีใช้คำว่าธรรมชาตีกว้างกว่านั้นมาก จนไม่มีอะไรที่มีใช้ ธรรมชาติ; แม้พระนิพพานก็เป็นธรรมชาติชนิดหนึ่ง. ต่อเมื่อเรียนบาลี เรียนธรรมแล้วจึงจะรู้ว่า พระนิพพานก็เป็นธรรมชาติชนิดหนึ่ง ถ้าเรียน อย่างที่เรียนๆ กันอยู่ตามปกติ นี้จะไม่ได้รับฟังอย่างนั้น, จะไม่เข้าใจ อย่างนั้นได้, เป็นภาษาธรรมะขั้นปรมาตมแล้ว ก็ยิ่งยืนยันข้อนี้ชัดเจนที่สุด ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรมชาติ. ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ ๖ ธาตุนี้ ก็เป็นธรรมชาติ ประกอบกันขึ้น เป็นสัตว์ เป็นคนก็เป็นธรรมชาติ, เป็น ไปตามธรรมชาติ ยังคงเรียกว่า ธรรมชาติอยู่นั่นเอง.

ถ้ามาประกอบกันขึ้นเป็นสิ่งประเดิษฐ์ ของมนุษย์ ก็คือธรรมชาติที่ รวมกลุ่มกันเรียกว่าสังขาร มันก็คือธรรมชาติ; แต่ภาษาไทยไม่ยอมใช้ อย่างนั้น, ไม่ยอมให้ความหมายอย่างนั้น พอผิดจากภาวะเดิมก็ไม่เรียกว่า ธรรมชาติ. พอจะพูดคำนี้กับชาวต่างประเทศ เราก็ไม่มีคำอื่น คือ เราไม่ทราบ ทราบแต่คำว่า *nature*.

ที่นี้คำว่า *nature* นั้น ก็มีความหมายจำกัดบางสิ่งบางอย่าง มาอาจ จะใช้แก่สิ่งที่เราเรียกว่านิพพานได้เลย มันมีความหมายเฉไปทางอื่น แคบกว่าคำว่าธรรมชาติในภาษาไทยเสียอีก. บางที่ใช้คำว่า *nature* เป็น เพียงลักษณะปรกติธรรมดาของคน ของสัตว์ ของอะไรไปในทำนองนั้น; ไม่ใช้หมายถึงทุกสิ่ง ฉะนั้นไปหาคำพูดเอาเอง. ผมเคยปรึกษากับชาว ต่างประเทศบางคน เขาก็จนปัญญาเหมือนกัน จะเอาคำอะไรมาแทน มาใช้คู่กับคำว่าธรรมชาติในภาษาบาลี และเป็นภาษาทางธรรม.

(ราชภักฎาบท, ๒๕๑๗: ๗๒-๗๔)

พระพุทธเจ้าท่านอยู่ มีชีวิตอยู่ ดำรงชีพอยู่ อย่างที่เรียกว่า เป็น
 เกลอกับธรรมชาติ; ผมก็จะย้ำคำว่า เป็นเกลอกับธรรมชาติ นี้เรื่อยๆ ไป
 ไม่กลัวใครเบื่อ; เพื่อว่าเราจะไปได้เป็นอยู่อย่างเดียวกับพระพุทธเจ้า. เมื่อ
 เราเป็นอยู่อย่างเดียวกันกับพระพุทธเจ้า มันก็ง่ายขึ้นมา ที่จะเกิดความ
 รู้สึกคิดนึก อย่างเดียวกับพระพุทธเจ้า หรือว่าอย่างน้อย เราจะเข้าใจ
 ความคิดนึกพระพุทธเจ้าได้ง่ายขึ้น เพราะว่าเราได้ปรับทุกอย่าง ให้
 เป็นการอนุโลมกันแก่พระพุทธเจ้า เรื่องกิน เรื่องอยู่ เรื่องหลับ เรื่อง
 นอน เรื่องแวดล้อมทั้งหลายนี้ มันคล้ายกันกับที่พระพุทธเจ้าท่านเป็นอยู่.

ที่เราจะต้องนึกกันอยู่เสมอๆ ก็ว่า พระพุทธเจ้าประสูติกลางดิน,
 ท่านตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าก็กลางดิน, ท่านปรินิพพานก็กลางดิน, ท่าน
 สอนสาวกอย่างที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เรียกว่า กลางดิน ที่ตรง
 ไหนก็ได้; แม้โรจธรรม ธรรมสถานนั้นก็กลางดิน, แล้วที่อยู่ของพระพุทธ
 เจ้าก็กลางดิน. ไปดูเดี๋ยวนี้ ร่องรอยที่ยังเหลืออยู่ กุฎิพระพุทธเจ้าก็
 พื้นดิน. ฉะนั้นท่านจะประทับบรมมณกลางดินด้วยผ้ารองบ้าง หรือว่า
 จะบนเตียงเตี้ยๆ อย่างเตียงแขกเตี้ยๆ นั้นบ้าง ก็สุดแท้เรียกว่าประสูติ
 กลางดิน ตรัสรู้กลางดิน นิพพานกลางดิน สอนกลางดิน เป็นอยู่กลางดิน
 กุฏิพื้นดิน; แต่พวกเราสัณห์นี้ มันอยากอยู่บนกุฏิ บนเครื่องปลูกาด บนที่
 หนึ่งที่นอนอันสบาย อย่างที่เห็นกันอยู่นั้นแหละ, แล้วบางคนยังมากไป
 กว่านั้น ไปไกลไปกว่านั้น คืออยากอยู่บนวิมาน ทำบุญกุศลต่างๆ ก็
 อุทิศให้ไปเกิดบนวิมานอย่างนั้นมันอยากไปอยู่บนวิมาน. แล้วจะพบกับ
 พระพุทธเจ้าได้อย่างไร. คนหนึ่งมันอยากอยู่บนวิมาน, พระพุทธเจ้า
 ท่านอยู่กลางดิน นั้นมันไม่มีทางจะพบกัน.

(ราชภิกษุวาท, ๒๕๑๗: ๕๒๕-๕๒๖)

เรียนจากมหรสพทางวิญญาณ

เรียนจากมหรสพทางวิญญาณ. ไม่ค่อยมีใครรู้ หรือว่าเคยคิด
 หรือไม่ค่อยคิดด้วยซ้ำไปว่ามหรสพทางวิญญาณนั้นมันมีอยู่. รู้จักแต่ว่า
 มีมหรสพทางเนื้อหนังที่ตลาด เป็นหนังเป็นละครที่ตลาด นั้นมันทาง
 เนื้อหนัง; มหรสพทางวิญญาณนี้พิเศษเหลือเกินเหลือประมาณ แต่ไม่มี
 ใครสนใจ.

เอาละจะเริ่มเรื่องตั้งแต่ต้นไปว่า การที่ทุกคนมานั่งอยู่ที่นี้ กำลัง
 ได้รับประโยชน์จากมหรสพทางวิญญาณ และทำให้จิตใจและมาอีก
 บ่อยๆ เพราะมันมีมหรสพทางวิญญาณที่ตรงที่เราที่นั่งอยู่ที่นี้. จะเอาที่
 อะไร มันได้ทั้งนั้น เพราะมหรสพทางวิญญาณที่ตรงนั้นคือตัวธรรมะที่
 แท้จริง. ธรรมะที่แท้จริงปรากฏในใจเมื่อไร แก่ใจเมื่อไร เมื่อนั้นเรียกว่า
 ใจมันได้คุมมหรสพทางวิญญาณ.

ตัวอย่างที่ง่ายที่สุดก็คือว่า ก้อนหิน ก้อนดิน ต้นไม้ต้นอะไร
ภูมิประเทศที่เราตั้งอยู่ที่นี้ มันเป็นอุปกรณ์ หรือเป็นเครื่องมือ หรือเป็น
โรงมหรสพทางวิญญาณ. อยู่ที่บ้านมันมีแต่เรื่องตัวกูของกูกลุ่มไปอยู่
ตลอดเวลา. ที่นี้พอมาตั้งลงตรงนี้ ที่นี้ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น
ทางกาย หรือทางจิตมันเปลี่ยนหมด; เพราะต้นไม้ เพราะก้อนหิน
เพราะกรวดดิน มดแมลงที่นี้มันล้วนแต่หยุดและเย็น, ที่นี้ก็ดึงดูจิตใจ
ของคนที่มาตั้งแถวนี้ให้ลืม ให้ลืมตัวกูของกู ให้ลืมความเห็นแก่ตัวที่
กลัดกลุ้มอยู่ในใจ ที่เอามาจากบ้าน.

ที่บ้านเต็มไปด้วยเรื่องตัวกูของกู นั่นน้อยอย่างนี้ น้อยอย่างนี้ เต็มวิ
นิต เต็มวิกรรทน้อย เต็มวิงหน้อย สลั่วนเวียนกันอยู่แต่เรื่องตัว
กูอยู่ที่บ้าน. พอมาที่วัดตั้งลงตรงนี้ อานาจหรืออิทธิพลของพระเจ้า
กล่าวคือของต้นไม้ของใบไม้ ของก้อนหิน น้ำมันดึงดูจิตใจ จูงจิตใจไป
แต่ในทางให้ลืมเรื่องบ้าที่สุด ิ่งที่สุด ที่บ้านเสียให้หมด; จิตมันก็เลยว่าง
จากตัวกูของกู; ความสะอาด สว่าง สงบ เยือกเย็นตามธรรมชาติโดย
บังเอิญมันก็เกิดขึ้นในใจ. เราก็รู้สึกสบายใจบอกไม่ถูก เพราะตั้งอยู่ที่นี้;
แล้วจึงจนไม่รู้ว่าทำไมจึงเป็นอย่างนั้น.

ควรจะนึกสักหน่อยว่า เพราะสิ่งเหล่านี้มันดึงดูจิตใจไปแต่ใน
ทางให้หยุด; ไม่ยุให้ยุ่ง ไม่ยุให้ยุ่น; มันดึงดูไปแต่ในทางให้หยุด. เราก็
เลยแพ้มัน จิตมันหยุด หยุดตัวกูของกู มันก็เลยเย็น. นี่พอหยุด แล้วก็เย็น
เย็นแล้วมันก็สบาย สบายใจบอกไม่ถูก. นี่อานาจของพระเจ้าคือ
ธรรมชาตินี้ ให้เกิดความรู้สึกพอใจชนิดหนึ่งในทางวิญญาณ มีความ
เอร็ดอร่อยเหมือนเรื่องของกิเลส แต่ไม่เป็นอย่างเดียวกัน; มีความ
เอร็ดอร่อยเท่ากัน แต่ไม่ใช้อย่างเดียวกัน. มหรสพทางเนื้อหนังมัน
เอร็ดอร่อยไปตามแบบของกิเลส, มหรสพทางวิญญาณนี้มันก็
เอร็ดอร่อยไปตามแบบของวิญญาณ. เดียวนี้ก็ประจักษ์แก่ใจเราเองแล้ว
ว่ามันสบายจริง มันสบายใจบอกไม่ถูก ลืมความตาย ลืมความเกิด
ความแก่ ความเจ็บความตาย และลืมตัวกู ลืมทุกสิ่งทุกอย่าง เหลืออยู่
แต่ความว่าง คือความสงบ หรือความสะอาด แล้วแต่จะเรียก.

ความรู้สึกชนิดนี้กำลังได้รับอยู่ที่จิตใจนั้น คือ มหรสพ
ทางวิญญาณ. ขอให้ท่านทั้งหลาย เรียนพุทธศาสนาตัวจริงจากตัว
มหรสพทางวิญญาณ คือความสบายใจที่แท้จริงที่กำลังได้รับอยู่ว่า มัน
คืออะไร? มันมาจากอะไร? มันจะมาได้อย่างไร? อย่างนี้ให้มากขึ้น; ไม่
เท่าไรก็จะรู้เรื่องนิพพาน คือความว่างจากตัวกู ไม่มีตัวกูไม่มีของกู;
นั่นแหละคือมหรสพทางวิญญาณ. เมื่อใดมันปรากฏแก่ใจ จงรีบเรียนๆ ๆ
ๆ ให้รู้จักสิ่งนี้ให้มากที่สุด. เดียวนี้โอกาสมันมีแล้ว มันปรากฏแก่ใจบ้าง
แล้วก็รีบเรียนเสีย. เรียนจากหนังสือไม่ได้ ไม่มีทางที่จะเรียนจากพระ
ไตรปิฎก ไม่มีทางที่จะเรียนจากครูบาอาจารย์ อย่างที่พระพุทธเจ้าท่าน
ว่า บ้าเปล่าๆ . เรียนโดยอาการ ๑๐ ประการอย่างในกาลามสูตรนั้นใช้

ไม่ได้ ต้องเรียนจากความรู้สึกโดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้สึกที่เป็น
 มหรสปทางวิญญาน คือ มั่นหน้ารัก หน้าพอใจ หน้าปรารถนา หน้าไปตาม
 แบบของธรรมชาติ ไม่เกี่ยวกับกิเลส. พุดให้ชัดเจนไปอีกทีว่าเมื่อใดมีความ
 สบายใจในลักษณะนี้ ในลักษณะนี้โดยเฉพาะขอให้รีบเรียนมัน; เรียนที่
 ตัวลักษณะนี้ เรียนที่ตัวสิ่งนี้ แล้วก็จะพบได้เองว่า นี่คือความสบายใจที่
 แท้จริง.

ความสบายใจที่มีเงินมาก มีอะไรมาก มีลูกหลานดี ลูกหลาน
 พะเน้าพะนอดี ความสบายใจชนิดนั้นมันคนละแบบ คนละอย่าง แล้ว
 หลอกหลวง; สู้ความสบายใจตามแบบของพระพุทธเจ้าไม่ได้ คือความ
 สบายใจเมื่อได้ชมมหรสปทางวิญญานด้วยวิญญาน แล้วรีบศึกษามัน
 ให้ก้าวหน้า ๆ ๆ จนกระทั่งเป็นมรรคผลนิพพานที่ถาวร. เดียวนี้เป็น
 มรรคผลนิพพานชั่วคราวชั่วคราวไปเสียหมด. อย่างนี้อาตมาเรียกเอาเอง
 ใครจะว่าบาบอก็ตามใจ ว่า “เรียนจากมหรสปทางวิญญาน”.

(สันทิสเสตัพพธรรม, ๒๕๑๖: ๒๓๘-๒๔๑)

หลักการปฏิบัติที่แท้จริง

มรดกที่ ๕๑ : หลักการปฏิบัติที่แท้จริง ไม่ต้องข้ามภพข้ามชาติ
 (เข้าโลง) ล้วนแต่เป็นสันทิฏฐิโก – อกาลิโก คือปรากฏแก่ใจ ในทันทีที่
 กระทำ และรับผลของการกระทำ. ส่วนที่เน้นนานไปจากนั้น เป็นเพียง
 ผลพลอยได้ฝ่ายวัตถุธรรมในความรู้สึกของปุถุชนธรรมดา.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๑๘)

ปัจจุบันธรรม

มรดกที่ ๖๖ : ไม่ต้องอาลัยอดีต – ไม่ต้องพะวงอนาคต ขอแต่ให้
 ทำหน้าที่ของตน อย่างถูกต้องในปัจจุบัน ก็เพียงพอแล้วที่จะไม่เป็นทุกข์
 และไม่เป็นปัจจัยแก่สังสัดทิฏฐิ คือตัวตนที่เวียนว่ายไปในวัฏฏะ.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๒๑)

ลักษณะพิเศษอีกอันหนึ่งของพระพุทธศาสนา เพื่อจะได้เข้าใจ
 ในพุทธศาสนาของเรายิ่งขึ้น; คือว่าพุทธศาสนาของเรานั้นมีลักษณะใน
 การที่พุ่งเข้าไปหาปัญหาเฉพาะหน้า. “ปัญหาเฉพาะหน้า” ในที่นี้ก็คือว่า
 เราจะเอาความทุกข์ออกไปเสียจากจิตใจของเราได้อย่างไร? คือเราจะ
 ปอกสิ่งที่หุ้มห่อจิตใจได้อย่างไร? นี่เรียกว่าปัญหาเฉพาะหน้า. เราไม่
 เอาปัญหาที่ไม่ใช่เฉพาะหน้า เช่นเราเกิดมาจากไหน? ใครสร้างโลกนี้
 เป็นต้น? หรือปัญหาอนาคต ที่เราจะไปข้างหน้าอย่างไร? ตายแล้วจะเกิด

เป็นอะไร? อย่างนี้ยังไม่ใช้ลักษณะของพุทธศาสนาอันแท้จริง และไม่ใช้ เป็นความมุ่งหมายของพุทธศาสนา; เพราะเหตุว่าถ้าแก้ปัญหาเฉพาะหน้า คือเอาความทุกข์ออกไปจากจิตใจหรือปกกลอกเอาสิ่งที่หุ้มห่อจิตใจไป เสียหมด จนเหลือแต่ความบริสุทธิ์ได้แล้ว ปัญหาอดีตอนาคตก็หมดไป ไม่มีความจำเป็น.

เพราะฉะนั้น พุทธศาสนาของเราจึงมีลักษณะตายตัวที่ว่า : อย่านำไปห้วงข้างหน้า ข้างหลังเลย รั้งเข้าไปปัญหาเฉพาะหน้า ที่ว่าจิตใจเดี๋ยวนี้เป็นอย่างไร; มีอะไรหุ้มห่อเราอยู่หรือไม่. เมื่อปกขึ้นหนึ่งแล้วยังไม่พอใจ ยังมีอะไรหุ้มห่ออยู่อีก, ยังมีของหุ้มห่อ ซึ่งมีน้ำหนักกดอยู่ในจิตใจอีก; ปกอีกๆ จนถึงสิ่งนั้น. กิริยาอย่างนี้เรียกว่า "การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า" พุทธศาสนามีหลักเพียงเท่านี้ จึงไม่เป็นของยากเกินไปที่จะต้องวิตกกังวลว่าจะต้องมีครู มีอาจารย์ อย่างนี้ อย่างนี้ และจะต้องอาศัยพระไตรปิฎกมากมาย นี่เป็นลักษณะที่คู่กันกับพุทธศาสนาในส่วนลึก. พระพุทธเจ้าโดยเฉพาะของพระองค์นี้ ท่านตรัสดำหนัดเตือนผู้ที่สนใจในปัญหาอดีตอนาคตเป็นอย่างยิ่ง.

(ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖: ๑๕)

โพชฌงค์ ๗

ธรรมที่มันจำเป็นสำหรับชีวิตนี้ มันจะช่วยให้งานในชีวิตนั้นง่ายราบรื่น เป็นไปสะดวก, และป้องกันความทุกข์ที่จะเกิดขึ้นพร้อมกันไปในตัว มันตรงจุดของปัญหาที่คุณเสนอถามมา ว่าทำอย่างไรจึงจะป้องกันความทุกข์ได้ แล้วดับความทุกข์ที่เกิดขึ้นแล้วได้. นี่ถ้าพิจารณาสมิหลักธรรมะอย่างโพชฌงค์อยู่เป็นประจำในการงานที่กระทำ การงานนั้นก็สำเร็จไปได้ โดยง่าย โดยเร็ว แล้วจะไม่มีความทุกข์เกิดขึ้นได้เลย.

ทีนี้ ถ้าสมมุติว่า ความทุกข์เกิดขึ้น ธรรมะนี้ก็ช่วยทำให้หมดไป. ถ้าจะเอาธรรมะสูงสุดหมวดนี้ ที่เฟื่องตรัสรู้ เพื่อนิพพานโดยตรงนี้มาใช้ในชีวิตฆราวาส เราก็ถือเอาแต่ความหมาย ถือเอาแต่หลัก หรือความหมาย แล้วเอามาใช้ให้ถูกเรื่องของมัน; เช่นเครื่องมือสำหรับตัด ที่เขาตัดของที่สูงที่แพงอะไร; ถ้าเรามาใช้สำหรับตัดหญ้าที่ราคาถูๆ มันก็ได้เหมือนกัน; เพราะความหมายมันถูกใช้ในลักษณะที่เป็นการตัด. สำหรับโพชฌงค์ จะเอามาใช้ได้อย่างไร คุณจำให้แม่นอย่า :

สติ - นี่เราระลึกในเรื่องนั้นอย่างทั่วถึง ว่า มันมีอะไรบ้าง ก็อย่างก็สืบอย่าง มองดูรอบด้าน. ระลึกขึ้นมาอย่างทั่วถึง; สติมันระลึกอย่างทั่วถึง.

ธัมมวิจยะ - ก็เลือกเอาแต่อันที่ตรงจุด นอกนั้นก็ไม่ต้องเอา. ธัมมวิจยะ นี้หมายความว่า เลือกเอาแต่ที่ตรงจุด ที่ตรงแก่เรื่องของเรา หรือหน้าที่การงานของเรา โดยเฉพาะในอันนั้น ในเรื่องนั้น.

วิริยะ – นั้นบากบั่นลงไปให้เต็มความสามารถ ในจุดนั้น ในสิ่งที่ทำนั้น.

ปีติ – ให้ยิ้มอกยิ้มใจ ในการได้กระทำนั้นอยู่เสมอ มันได้หล่อเลี้ยงวิริยะ. วิริยะนี้ถ้าหนักเข้ามันเหนื่อย เหนื่อยเข้าเดี๋ยวมันก็ท้อแท้ หรือซึกเขวต้องมีอะไรมาหล่อเลี้ยงมัน อย่าให้วิริยะอ่อน กำลังหรือเขาก็คือ ปีติ, พอใจอยู่ในสิ่งที่กำลังกระทำ. ยกตัวอย่างเช่น ช่างนาฬิกานอนอยู่ที่ละกอนๆ กลางแดดกลางลม อย่างนี้ นั่นวิริยะ; น้ำมันหล่อเลี้ยงด้วยปีติ. ฟันได้กอนหนึ่งก็สำเร็จไปกอนหนึ่ง ฟันอีกกอนก็สำเร็จไปอีกกอน; เพราะหล่อเลี้ยงไว้ด้วยปีติอย่างนี้ วิริยะมันก็เป็นไปได้เรื่อย. ถ้าไม่เอาปีติมาหล่อเลี้ยงมันเกิดขึ้นก็เกยจ คือหนักว่ามันยังมีอีกเยอะนัก มัวฟันอยู่ที่ละกอน เมื่ออะไรจะเสร็จ; มันก็ทิ้งงานเสีย. เพราะฉะนั้น ความยิ้มอกยิ้มใจคือปีตินี้ มันจะหล่อเลี้ยง วิริยะ.

ต่อไป ก็จะเป็น ปัสสัทธิ – คือเข้ารูป, ความร่างบับลงของปัญหาต่างๆ เขาแปลว่า ความร่างบับแห่งจิต; แต่ผมแปลว่า ความเข้ารูปแห่งสิ่งทุกอย่างที่มันเกี่ยวกับจิต. ในที่นี้ของเรานั้นก็เกี่ยวกับการงาน เกี่ยวกับปัญหา เกี่ยวกับหน้าที่; พุดง่ายๆ ตามภาษาปัจจุบันนี้ก็ว่า งานมันเข้ารูป. ถ้าเราทำมาอย่างนี้แล้ว งานที่ทำมันเข้ารูปเข้ารอย เรียกว่าปัสสัทธิ; ระวังความวุ่นวายที่เกี่ยวกับปัญหาจุกจิกหุยมหยมอะไรไปหมด, นั่นมันร่างบับไปหมด.

ที่นี้ก็มาถึง สมาริ – แปลว่าระดมกำลังทั้งสิ้นเท่าที่มีอยู่ กำลังจิตทั้งสิ้นเท่าที่มีอยู่ลงไป ในนั้นอย่างเดียว เพียงอย่างเดียว คือ แน่วแน่.

ข้อสุดท้าย อุเบกขา – ความวางเฉย คือปล่อยให้มันเป็นไปอย่างนั้น เราเพียงแต่รอ, เราไม่ทำอะไรเพียงแต่รอ. เมื่อทุกสิ่งมันเข้ารูปแล้ว กำลังก็ใช้ลงไปหมดแล้ว ที่นี้ก็รองจนกว่ามันจะถึง, ไม่ได้ทำอะไร.

อุเบกขาก็จะถูกเปรียบกับอาการ เหมือนกับว่า ถือเชือก ถือบึงเหียนอยู่เฉยๆ มันเป็นไปได้อเอง. ถ้าเปรียบด้วยรถสมัยโบราณก็เป็นรถม้า; มันก็ต้องจัดเสร็จเรียบร้อย จนม้าก็รู้เรื่องดี, ถนนหรืออะไรก็เข้ารูปเข้ารอยกันดี; คนขับก็เพียงแต่ถือเชือกเฉย; ม้าก็วิ่งไปตามถนนได้. นี่แหละชีวิตที่จัดเป็นรูปเป็นรอย เข้ารูปเข้ารอยดีแล้ว คนก็เพียงแต่อยู่เฉยๆ ปล่อยให้มันเป็นไป วิ่งไป; อย่างนี้เขาเรียกว่า “อุเบกขา” อย่าเข้าใจว่า เฉยๆไม่ทำอะไรมาแต่ที่แรก, มันเฉยเมื่อทุกสิ่งมันเข้ารูปเข้ารอยแล้ว.

(พรพาวาสธรรม, ๒๕๑๘: ๑๕๖-๑๕๗)

โคตมสูตร: เกณฑาวัดเรื่องความผิด – ความถูก

สำหรับเกี่ยวกับความผิดความถูกนี้ เรามีสูตรชื่อ โคตมสูตร; เกี่ยวกับโคตมสูตรนี้ระบุหลักที่จะให้ตัดสินได้ด้วยตนเองว่า อย่างไรผิด

อย่างไรถูก อย่างไม่ควร อย่างไม่ควร. ทั้งหมดมีอยู่ ๘ ข้อ; ถ้ามันเป็นไปไม่ถูกในลักษณะ ๘ อย่างนี้แล้ว ให้ถือว่าไม่ควร ไม่ถูก, พระพุทธเจ้าไม่ได้สอน. ต่อเมื่อมันตรงกันข้าม จึงจะถือว่าถูก หรือว่าควร ซึ่งพระพุทธเจ้าท่านสอน.

ข้อที่ ๑ ถ้าการกระทำนั้นมันเป็นไปเพื่อความกำหนดย่อมใจ นี้แปลตามตัวหนังสือ. ถ้ามันเป็นไปด้วยความกำหนดย่อมใจ ยึดมั่นถือมั่นเพิ่มขึ้นรอบด้าน; อย่างนี้ก็เรียกว่า ไม่ควร ไม่ถูก พระพุทธเจ้าไม่ได้สอน.

ข้อที่ ๒ มันเป็นไปเพื่อประกอบทุกข์ คือทำให้ลำบากโดยไม่จำเป็น, ทำให้ลำบากมากขึ้น กระทั่งเห็นกงจักรเป็นดอกบัว; อย่างนี้เรียกว่า ไม่ถูก ไม่ควร พระพุทธเจ้าไม่ได้สอน.

ข้อที่ ๓ มันสะสมกิเลส มันไม่ยอมลดกิเลส ไม่เป็นไปเพื่อลดกิเลส. มันเพิ่มกิเลส เช่นเพิ่มความอยาก เป็นต้น; นี้ไม่ถูก ไม่ควร พระพุทธเจ้าไม่ได้สอน.

ข้อที่ ๔ เป็นไปเพื่อความอยากใหญ่ ทะเยอทะยานไม่มีขอบเขต ไม่มีความหมาย เช่น เดียวนี้จะไปโลกพระจันทร์ หรือจะไปโลกๆ อื่นต่อไปอีก หรือจะไปยิ่งๆ กว่าโลกพระจันทร์; นี้เป็นเรื่องอยากใหญ่.

ข้อที่ ๕ ไม่สันโดษ หรือหิวอยู่เรื่อย เป็นเปรตอยู่เรื่อย เพราะสิ่งที่ได้มาเท่าไร มันไม่ทำให้เกิดความพอใจ หรือสนองความต้องการ; มันต้องการอยู่เรื่อย เป็นเปรตอยู่เรื่อย.

ข้อที่ ๖ คลุกคลีกันเป็นหมู่. ตัวหนังสือว่า สงฆ์นั้นไม่อยู่กันเป็นหมู่ คือว่าปลื้มตัวไปทำ ความเพียร เพื่อจิตใจมีอิสระ มีความเหมาะสมที่จะรู้. สำหรับคนทั่วไป คลุกคลีกันเป็นหมู่นี้ เช่นชอบไปแออัดกันอยู่ในกรุงเทพฯ แม้ว่า จะเพื่อการเล่าเรียน เพื่ออะไรก็ตาม; แต่ว่าส่วนลึกที่หนักลึกลับก็คือว่า ชอบไปอยู่รวมกันเป็นหมู่ เพื่อมีอะไรชนิดที่เป็นที่สนุกสนาน เพลิดเพลิน พอออกพอใจทางเนื้อหนังมากกว่า....

ข้อที่ ๗ เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน. เกียจคร้านคือขี้เกียจทำงาน ด้วยแรง มันไม่อยากเหนื่อย; นี้ก็เห็นชัดอยู่แล้ว. แต่ผมอยากจะขยายความออกไปถึงว่า แม้การที่สมัยนี้มีเครื่องทุ่นแรงใช้ จนคนไม่ต้องทำงานนี้ มันก็เป็นเรื่องผิด เรื่องให้โทษ. เพราะมีเครื่องทุ่นแรงขึ้นในโลก ปัญหาทางเศรษฐกิจ ทางการเมือง ทางการอะไรต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย. อย่างในประเทศอินเดียแล้วน่าสงสารที่สุด คือเครื่องทุ่นแรงเข้าไปทำให้เกิดการปั่นป่วนจนทำให้คนเป็นล้านๆ ไม่มีงานทำ ไม่มีทางทำมาหากิน อย่างนี้เป็นต้น....

ข้อที่ ๘ ข้อสุดท้ายว่า เลี้ยงยาก. อย่างเป็นพระเป็นเณรเลี้ยงยากนี้ มันไม่ไหวแล้ว มันไม่มีความเป็นพระเป็นเณร. แต่ถึงชาวบ้านฆราวาสก็เถอะ ถ้าเลี้ยงยาก เดียวนี้ก็จนจบก็จนจบ พิถีพิถัน มีพิธีรีตองมากใน

เรื่องกิน. กินข้าวกลางวัน ต้องขับรถหนึ่งชั่วโมงไปกินที่ร้านอาหารที่มีชื่อเสียงต่างจังหวัด นี้ก็มี; อย่างนี้คือพวกเลี้ยงยาก ซึ่งผิดหลักพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าไม่สอน.

(ฆราวาสธรรม, ๒๕๑๘: ๔๑๙ – ๔๒๑)

กาลามสูตร ๑๐

มรดกที่ ๓๕ : การใช้หลักกาลามสูตร ๑๐ ประการให้ถูกต้องและครบถ้วน เป็นหลักการและวิธีการอันแน่นอน ในการที่จะรักษาพุทธศาสนาเอาไว้ได้ และในลักษณะที่จะเป็นที่ฟังได้ อย่างแท้จริง และเป็น การสืบอายุพุทธศาสนา ที่ตรงตามพุทธประสงค์, ได้เคยใช้วิธีการนี้อยู่เป็นประจำ และสำเร็จประโยชน์เต็มตามความหมาย จึงขอแนะนำพิธีกรรมอันนี้ มาฝากไว้เป็นมรดก.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๑๕)

หลักที่ตรัสแก่ชนชาวกาลามะ หลักปฏิบัตินี้ มีเป็นหลักอยู่ว่า:-

1. เราอย่ายอมปฏิบัติตามโดยเหตุที่มันเป็นการบอกต่อๆ กันมา...
2. เราอย่าปฏิบัติลงไป ด้วยเหตุผลแต่เพียงว่าเป็นสิ่งที่เคยทำตามสืบต่อกันมา.
3. อย่าปฏิบัติไปตามข่าวลือ...
4. อย่าปฏิบัติลงไป ด้วยเหตุผลเพียงสักอ้างได้ ว่ามันมีอยู่ในตำรา คือในปิฎก หรือในพระไตรปิฎก อย่ามีเหตุผลเพียงเท่านั้น.
5. อย่าปฏิบัติไปตามการเดา การเดาของตัวเอง
6. อย่าปฏิบัติไปตามคาดคะเนของตัวเอง
7. อย่าปฏิบัติไปตามการตรึกตามอาการ. สามข้อนี้คล้ายกันมาก แต่ว่ามีหน้าหนักต่างกัน: การเดานี้ ชื่อว่าต่ำมาก หรือง่ายมาก เป็นของคนประมาทหรืออวดดี มากกว่าอย่างอื่น. ส่วนการคาดคะเนนั้นค่อยเพลาลงหน่อย คือมีการหยั่งหน้าหยั่งหลังเป็นการเดาเหมือนกัน แต่ที่มีการหยั่งหน้าหยั่งหลังที่ประณีตกว่า. ส่วนการตรึกตามอาการนั้น หมายถึงการใช้เหตุผล ดีไปกว่าการคาดคะเน แต่ก็ยังเป็นเหตุผลชนิดที่อาจทำให้ตัวเองตกบ่อของตัวเองได้ ท่านเรียกว่าตรึกไปตามอาการ; เป็นเหตุผลชนิดที่เป็นแบบตรรกเสียมากกว่าที่จะเป็นเหตุผลอันเป็นสัญจรธรรม ฉะนั้น อาจพิสูจน์ ในทางหนึ่งก็ถูก พิสูจน์กลับอีกทางหนึ่งก็ยังขวางกันอยู่ก็ได้ นี้ เรียกว่าตรึกตามอาการ.
8. อย่าปฏิบัติไปเพียงเหตุผลว่า มันต้องกัน หรือมันลงกันกับลัทธิของเรา ที่เราชอบ.

9. อย่าปฏิบัติลงไป ด้วยเหตุผลแต่เพียงว่า ผู้พุดนั้นอยู่ในฐานะจะเชื่อ
ได้ เป็นคนอยู่ในฐานะที่เชื่อได้.
10. อย่าปฏิบัติลงไป ด้วยเหตุผลแต่เพียงว่า ท่านผู้กล่าวนั้นเป็นครูบา
อาจารย์ของเรา.

(หลักปฏิบัติที่สำคัญในพุทธศาสนา, ๒๕๕๒: ๕๒ - ๕๔)

แนวทางการทำให้รู้แจ้งตามวิถีธรรมชาติ

ปิติและปราโมทย์ :	(ความอุ่มใจในธรรม)
ปีสัสติ :	(ความรำบ)
สมาธิ :	(จิตสงบ)
ยถาภูตญาณทัสสนะ :	(รู้ความเป็นจริงต่อโลก)
นิพพิทา :	(ความเบื่อหน่าย)
วิราคะ :	(ความคลายออก)
วิมุตติ :	(ความหลุดออก)
วิสุทธิ :	(ความบริสุทธิ์ไม่เศร้าหมอง)
สันติ :	(ความสงบเย็น)
นิพพาน :	(ภาวะที่ปราศจากความทุกข์)

(คู่มือมนุษย์ : ๗๙)

ความลับของธรรมชาติ ที่เกี่ยวกับลำดับแห่งความรู้สึกต่างๆ ภายในใจ จนกระทั่งเกิดการเห็นแจ่มแจ้ง ตามที่เป็นจริงต่อโลก หรือต่อ วัณห์ห้า. ลำดับแรกได้แก่ปิติและปราโมทย์ หมายถึงความชุ่มชื้นใจหรือ ความอุ่มเอมใจในทางธรรม. การที่เราทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ การให้ทาน ซึ่งถือว่าเป็นบุญขั้นต้นๆ ก็เป็นการทำให้เกิดความปิติ ปราโมทย์ได้. ถ้าเป็นถึงขั้นศีล คือมีความประพฤติทางกายวาจา ไม่ ต่างพร้อยจนถึงกับเคารพนับถือตัวเองได้ ปิติปราโมทย์ก็มากขึ้น. ถ้า หากไปถึงขั้นสมาธิจะเห็นได้ว่าในองค์ของสมาธิ อันดับแรกที่เรียกว่า ปฐมณานันท์ ก็มีปิติอยู่องค์หนึ่งด้วยโดยไม่ต้องสงสัย.

ปิติปราโมทย์ นี้มีอำนาจอยู่ในตัวมันเองอย่างหนึ่ง ซึ่งจะทำให้ เกิดความรำบ (ปีสัสติ) ตามปกติจิตของคนเราไม่ค่อยจะรำบ เพราะ ว่าจิตตกเป็นทาสของความคิดความนึกจากสิ่งยั่ววนภายนอก หรือ จากความรู้สึกในอะไรต่างๆ อยู่ตลอดเวลาเป็นความฟุ้งอยู่ในใจไม่ เป็นความสงบ แต่ถ้าหากมีปิติปราโมทย์ในทางธรรมมาประจำใจอยู่ และมากพอสมควรแล้ว ความสงบรำบนั้นจะต้องมีขึ้น จะมีมากหรือ น้อย ตามอำนาจของปิติปราโมทย์ที่มีมากหรือน้อย.

เมื่อมีความรำบแล้ว ก็ย่อมเกิดอาการที่เรียกว่า "สมาธิ" คือ ใจ สงบนิ่ง และอยู่ในสภาพที่คล่องสะดวกเบาสบายพร้อมที่จะไหว่ไปตาม

ความต้องการ โดยเฉพาาก็เพื่อตัดกิเลส. ไม่ใช่ทำจิตใจให้หนึ่งเงียบ ตัวแข็งทื่อเป็นก้อนหินอะไรทำนองนั้นก็หาไม่ ร่างกายจะต้องให้มีความรู้สึกอยู่อย่างปกติ แต่ว่าจิตสงบเป็นพิเศษเหมาะสมที่จะใช้หนักคิดพิจารณา มีความผ่อนคลายที่สุด เยือกเย็นที่สุด สงบราบรื่นที่สุด เรียกว่า "กมฺมณีโย" คือ พร้อมที่จะรู้ นั่นคือ ลักษณะของสมาธิที่เราต้องการ ไม่ใช่อยู่ในฌานสมาบัติตัวแข็งทื่อ เหมือนตุ๊กตาหินไม่รู้สึกตัวเลย...

ในการทำให้รู้แจ้งตามวิถีธรรมชาตินี้ เราไม่ต้องเข้าฌานชนิดที่ทำตัวเองให้แข็งทื่อ แต่ว่าต้องการจิตที่สงบ เป็นสมาธิ ที่มีคุณสมบัติ "กมฺมณีโย" ครบถ้วนพร้อมที่จะรู้แจ้งจนเกิดความรู้ตามที่เป็นอย่างจริงต่อโลกทั้งหมด (ยถาภูตญาณทัสสนะ) โดยอาการตามธรรมชาติ ทำนองเดียวกันกับผู้รู้แจ้งขณะที่นั่งฟังพระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงธรรม หรือนำไปคิดพิจารณา ในที่ที่เหมาะสมจนรู้แจ้ง ไม่มีพิธีรีตองหรือปฏิหารย์อันเป็นเรื่องความเห็นผิดเป็นชอบ หรือหลงใหลต่างๆ แต่อย่างใด...

คำว่า "ยถาภูตญาณทัสสนะ" ในที่นี้ หมายถึงการรู้การเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอย่างถูกต้องตามที่เป็นจริง คือ เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; เห็นว่า "ไม่มีอะไรที่นำเอาไม่มีอะไรที่นำเป็น" ไม่ว่าอะไรๆ ไม่ควรเข้าไปยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตน ว่าของตัว ของตน ว่าดี ว่าชั่ว น่ารักหรือน่าชังอย่างนี้เป็นต้น. ถ้ามีความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นไปในทางพอใจก็ตาม ไม่พอใจก็ตาม แม้เพียงแต่รู้สึกนึกคิดหรือระลึกถึงเท่านั้น ก็ยังถือว่าเป็นความยึดถือในที่นี้. ที่ว่าไม่นำเอา ไม่นำเป็น ก็มาจากหลักที่ว่า ไม่มีอะไรที่น่ายึดถือนั่นเอง.

ตัวอย่างในเรื่อง "เอา" ก็คือการปักใจในทรัพย์สมบัติเงินทอง สัตว์สิ่งของ อันเป็นที่พอใจต่างๆ การ "เป็น" ก็คือการถือว่าตนเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นสามีภรรยา เป็นคนมั่งมี คนเขี้ยวใจ เป็นคนแพ้ย คนชนะ กระทั่งเป็นมนุษย์ หรือเป็นตัวเอง. ถ้าพิจารณาให้ลึกซึ้ง แม้ความเป็นคนนั้นก็ไม่น่าสนุกหน้าเอือมระอา เพราะเป็นที่ตั้งของความทุกข์. ถ้าไม่ยึดถือว่าเป็นคนเสียได้ ก็จะไม่เป็นทุกข์. นี้เรียกว่าเป็นความไม่นำเป็น ซึ่งมีใจความสำคัญอยู่ตรงที่ว่า ไม่ว่าจะเป็นอะไรก็ต้องมีความทุกข์ตามแบบของความเป็นชนิดนั้นๆ เพราะว่าความเป็นอะไรๆ นี้ มันต้องทนเป็น ทนดำรงอยู่ ต้องมีการต่อสู้เพื่อให้ได้เป็นหรือเป็นอยู่ต่อไป อย่างน้อยที่สุดก็คือ การต่อสู้ทางใจ ในการที่จะยึดถือเอาความเป็นอะไรๆ ของตนไว้ให้ได้...

เมื่อเห็นจริงว่า ไม่มีอะไรที่นำเอา นำเป็นอย่างนี้แล้ว ความเบื้อหน่าย (นิพพิทา) ก็เป็นสิ่งที่เกิดติดตามมา ตามส่วนสัดของการเห็นแจ้ง. นี้หมายความว่ามีการคลอนแคลนสั่นสะเทือนเกิดขึ้นแล้ว ในการเข้าไปหลงยึดถือ. หรือเปรียบเหมือนเมื่อเราต้องตกเป็นทาสเขามา นานจนรู้สึกเกิดขึ้น ก็มีการเคลื่อนไหวไปในทางที่ต้องเปลื้องตนออกจากความเป็นทาส. นี้เป็นลักษณะของนิพพิทา คือเบื้อหน่าย เกลียด

ความเป็นทาสขึ้นมาแล้ว หน้ายต่อความที่คนหลงเข้าไปยึดเอาสิ่งต่างๆ ด้วยความเข้าใจว่า ฆ่าเอา ฆ่าเป็นนั่นเอง

พอมีความเบื่อหน่ายแล้ว โดยอัตโนมัติตามธรรมชาตินั้นเอง ย่อมจะมี ความจางหรือคลายออก (วิราคะ) เหมือนกับเชือกที่ผูกมัดไว้แน่น ถูกแก้ออกหรือเหมือนสน้ำย้อมผ้าที่ติดแน่น เอาแช่น้ำยาบางอย่างทำให้มีมันหลุดออก, ความยึดถือที่คลายออก จางออกจากโลก หรือจากสิ่งทั้งปวงที่เคยยึดถือที่นี้ ท่านเรียกว่า "วิราคะ" ระยะนี้ถือว่าสำคัญที่สุด แม้จะไม่ใช่ระยะสุดท้าย แต่ก็ก็เป็นระยะที่สำคัญที่สุดของความหลุดพ้น เพราะว่าเมื่อมีการคลายออกจางออกดังนี้แล้ว ไม่ต้องสงสัยเลย สิ่งที่เรียกว่าความหลุดออกจากทุกข (วิมุตติ) จะต้องมิโดยแน่นอน.

เมื่อหลุดออกมาได้จากความเป็นทาส ไม่ต้องเป็นทาสของโลกอีกต่อไป ก็จะมี อากาทรวิสุทธิ (วิสุทธิ). ในที่นี้หมายความว่าไม่เศร้าหมอง ก่อนนี้เศร้าหมองทุกทางเพราะการเข้าไปจมเป็นทาสของสิ่งทั้งหลาย เป็นความเศร้าหมองทางกายวาจาใจ หรือจะมองดูกันในแง่ไหนๆ ก็เป็นเรื่องความเศร้าหมองทั้งนั้น ต่อเมื่อหลุดพ้นออกมาจากความเป็นทาส ในรสอร่อยๆ ของโลกแล้ว จึงจะอยู่ในลักษณะที่บริสุทธิ์ คือไม่เศร้าหมองอีกต่อไป.

เมื่อมี ความบริสุทธิ์แท้จริง อย่างนี้แล้ว ก็จะเกิดความสงบสันติอันแท้จริงสืบไป เป็นความสงบเย็นจากความวุ่นวาย จากการรบกวนหรือจากการต่อสู้ดิ้นรนทรมานต่างๆ เมื่อปราศจากการเบียดเบียนวุ่นวายเหล่านี้แล้ว ท่านสรุปเรียกความเป็นอย่างนี้ว่า "สันติ" คือความสงบราบดับดับเย็นของสิ่งทั้งปวง. มันแทบจะเรียกได้ว่าถึงขั้นสูงสุดหรือขั้นเดียวกันกับนิพพาน. แท้ที่จริงสันติกับนิพพานนั้น เกือบจะไม่ต้องแยกกัน. ที่แยกกันก็เพื่อจะให้เห็นว่า เมื่อสงบแล้ว ก็นิพพาน.

นิพพาน แปลว่าไม่มีเครื่องทิ่มแทง อีกอย่างหนึ่งแปลว่าความดับสนิทไม่มีเหลือ ฉะนั้น คำว่านิพพานจึงมีความหมายใหม่ๆ เป็น ๒ ประการ คือดับไม่มีเชื้อเหลือสำหรับจะเกิดมาเป็นความทุกข์อีกต่อไป หนึ่งอย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่งก็คือ ปราศจากความทิ่มแทง ความเผาผลาญปราศจากความผูกพัน ร้อยรัดต่างๆ ทุกอย่างทุกประการรวมความแล้ว ก็แสดงถึงภาวะที่ปราศจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง. นิพพานยังมีความที่มุ่งใช้ต่างๆ กันอีกหลายอย่าง เช่นหมายถึง การดับของความทุกข์ก็มี หมายถึงการดับของกิเลสอย่างหมดสิ้นก็มี หมายถึงธรรมหรือเครื่องมือหรือเขตแดน หรือสภาพอันใดอันหนึ่งที่ทุกข์ทั้งปวง กิเลสทั้งปวง ดับไปหมดสิ้นก็มี.

(คู่มือมนุษย, : ๘๓ - ๘๕)

มรดกที่ ๑๐๕ : สីล - สมาธิ - ปัญญา ของธรรมชาติ มีในกิจการทุกอย่างของมนุษย์ (แม้สัตว์) คือมีความเป็นอยู่ถูกต้อง มีกำลังจิตเพียงพอ มีความรู้เพียงพอ ในหน้าที่ของตน. ชีวิตทุกชีวิตมีหน้าที่ที่จะต้องพัฒนาสิ่งนี้ทุกรูปทุกนาม.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๒๗)

ศีลห้า

มรดกที่ ๑๒๙ : ศีลห้า ที่มีความหมายอันสมบูรณ์ นั้นสรุปลงได้ ในคำว่า "ความไม่ประทุษร้าย ๕ ประการ" คือ ไม่ประทุษร้ายชีวิต - ไม่ประทุษร้ายทรัพย์ - ไม่ประทุษร้ายของรัก - ไม่ประทุษร้ายความเป็นธรรมของผู้อื่น - ไม่ประทุษร้ายสติสมปกติของตนเอง. อย่างนี้แล้ว ไม่มีช่องว่างสำหรับจะบิดพลิ้วหลีกเลี่ยง หรือแก้ตัวแต่ประการใด.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๓๐)

สมาธิ

สมาธิคือ กุศลจิตที่มีอารมณ์แน่วแน่ ดังนี้ นี่เป็นการแสดงว่า ท่านเพ่งเล็งถึงผลที่เกิดขึ้นโดยตรง. ส่วนการทำก็พลอยมีความหมายไปตามนั้น กล่าวคือการทำให้เกิดมี กุศลจิตที่มีอารมณ์แน่วแน่นั่นเอง. ข้อควรสังเกตอย่างยิ่งอยู่ตรงคำว่ากุศลจิตมีได้โดยตรงคำว่าแน่วแน่แต่อย่างเดียว. เพราะเป็น อกุศลจิต แม้มีอารมณ์แน่วแน่นั้นก็กลายเป็นมิจฉาสมาธิไป. ด้วยเหตุนี้แหละสิ่งที่จะใช้เป็นอารมณ์ของสมาธินั้น ต้องเป็นอารมณ์ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งกุศลจิตเสมอไป ทั้งเจตนาในการที่จะทำสมาธิก็ต้องเป็นสิ่งที่มีบริสุทธิ์มาแต่เดิม หรือประกอบด้วยปัญญา หรือสัมมาทิฏฐิ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น...

ลักษณะของสมาธิ คือความไม่ฟุ้งซ่าน. รสของสมาธิ คือ การกำจัดความฟุ้งซ่าน แล้วมีความรู้สึกสงบ. เครื่องปรากฏ หรือเครื่องสังเกตของสมาธิคือความไม่หวั่นไหว และปกติฐานของสมาธิ คือ ความสุข เกี่ยวกับปกติฐานนี้มีข้อที่ควรระลึกไว้เสมอว่า ต้องมีความพอใจ สบายใจ อาจหาญ ไร้เรงหรือปีติปราโมทย์ ซึ่งเป็นลักษณะอาการของความสุขอยู่ตลอดเวลา เป็นสิ่งที่สังเกตได้ไม่ยาก และจะต้องควบคุมให้คงมีอยู่ตลอดเวลา จึงจะว่าได้ชื่อว่า เป็นปกติฐาน.

(อานาปานสติภาวนา, ๒๕๒๓: ๔๖ - ๔๗)

ปัญญา

มรดกที่ ๑๔๘ : ปัญญาต้องมาก่อนทุกสิ่งที่จะปฏิบัติ นี่คือหลัก
เกณฑ์ที่ถูกต้อง เหมือนนอริยมรรคมีองค์แปด ที่มีสัมมาทิฐิเป็นต้นนำ;
มีฉะนั้นการปฏิบัติจะเข้ารกเข้าพง พลาดวัตถุประสงค์ไปเสียหมดสิ้น
นับตั้งแต่สรณาคมน์ และศีล ดังที่กำลังมีอยู่ในที่ทั่วไป.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๓๓)

สติ—สัมปชัญญะ—สมาธิ—ปัญญา

มรดกที่ ๓๘ : หลักการตามรอยพระอรหันต์ที่ใช้ได้ร่วมกัน ทั้ง
สำหรับฆราวาสและบรรพชิต คือการดำรงชีวิต ชนิดที่เป็นการขูดเกลา
กิเลส และบรรเทาความเคยชินที่จะเกิดกิเลส(อนุสัย) อยู่ตลอดเวลาโดย
มีสติสัมปชัญญะ ในขณะที่สัมผัสอารมณ์ ไม่ปล่อยให้ปรุงเป็นโง่โงะ โทสะ
โมหะขึ้นมา, หรือถ้าปรุงแล้วก็มีสติปิดกั้นการปรุงนั้นเสีย.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๑๕)

สิ่งที่เรียกว่า สติ มีประโยชน์ จนไม่รู้ว่าจะพูดกันอย่างไร ให้หมด
สิ้นได้; แต่แล้วก็ดูคล้ายๆ กับว่า สตินั้นมันอาจพอับโชคอะไรก็ไม่รู้ คือ
ไม่ค่อยจะมีใครยกขึ้นมาเป็นเรื่องสูงสุด ประเสริฐใหญ่หลวง. เขาพูดถึง
กันแต่ปัญญา แต่สมาธิ ถึงอะไรอื่นกันเสียมาก, แล้วก็มักจะवादกันด้วย
เรื่องสมาธิวิเศษวิโส อย่างนั้น อย่างนี้, แล้วก็มียุทธศาสตร์สูงสุด ไม่ค่อยให้
ความสำคัญแก่สติ ด้วยคำพูดถึงสิ่งที่เรียกว่าสติ ให้สมกับที่ว่าสติมี
ความสำคัญ.

อนึ่ง อยากจะบอกให้ทราบอีกอย่างหนึ่งว่า ความยุ่งยากลำบากก็
มีอยู่เหมือนกัน เกี่ยวกับคำพูด ที่เป็นชื่อของธรรมะเหล่านี้; คำพูดมันเผื่อ
คือมันเกี่ยวเนื่องโยงกัน, ไม่มีธรรมะอะไรที่จะทำหน้าที่ได้ตามลำพัง
แล้วสำเร็จประโยชน์, ธรรมะหลายข้อล้วนแต่เนื่องกัน แล้วทำหน้าที่ได้
สำเร็จประโยชน์, จึงเป็นเหตุให้ความหมาย หรือค่าของมันคาบเกี่ยวกัน.

โดยเฉพาะคำว่า สติ นี้แล้ว จะมีความหมายที่คาบเกี่ยวไปรอบ
ด้าน; เราจะมองความสำคัญของสติให้มากเป็นพิเศษ เพราะว่า โดยข้อ
เท็จจริงมันเป็นเช่นนั้น คือว่าถ้าปราศจากสติแล้ว ปัญญา หรือ สมาธิ
ก็ไม่มีประโยชน์อะไร; ยิ่งปัญญาแล้วดูจะยิ่งไม่รู้ว่าจะไปอยู่ที่ไหน ถ้าไม่มี
สติที่จะดึงเอาปัญญามา หรือความรู้นั้นมาใช้ ในกรณีที่มีเหตุเกิดขึ้น.
สมาธิก็เหมือนกัน ถ้าปราศจากสติแล้ว สมาธิก็กวัดแกว่ง จะกระจัด
กระจาย หรือใช้ไม่ได้.

คนธรรมดาทั่วไป จะต้องอยู่ด้วยสติ ในความหมายกว้าง ถึงกับ
เป็นพื้นฐาน ซึ่งเราเรียกกันมากในภาษาไทยว่า สมประดี, สมปกติ สมฤดี
ในภาษาสันสกฤต ซึ่งออกมาเป็นภาษาไทย...

คำว่า สติ เป็นภาษาบาลี, คำว่า สมฤติ เป็นภาษาสันสกฤต แล้วเราก็มารู้ว่า นั่นแหละเป็นสิ่งที่สำคัญ ว่าเราจะต้องมีสิ่งนี้; มีฉะนั้นแล้วเราก็มองเทียบกับคนบ้า หรือว่าเทียบกับคนตาย. สิ่งที่เราเรียกว่าสติ เป็นพื้นฐานทั้งหมดของความรู้สึก; ปราศจากสมฤติแล้วก็สลบไป หรือว่าเป็นบ้า หรือว่าตายแล้ว; ความหมายพื้นฐานเป็นอย่างนี้.

คำว่า สติ ตามตัวหนังสือ นี่แปลว่า แล่นไปแห่งความคิด ที่เรามาเรียกกันสั้นๆ ว่าระลึกได้ แล้วความคิดมันแล่นไปได้ นั่นก็คือระลึกได้. สติคือความระลึกได้ จะเรียกว่าแล่นไป หรือแล่นมา ก็ได้ทั้งนั้นแหละ. ภาษาพูดมันเดินไปได้อย่างนี้; ฉะนั้นการเข้ามามีสติ ก็หมายความว่าเรายังจำอะไรได้อยู่ แล้วความคิดมันก็แล่นไปตามเรื่อง ที่มันจะต้องคิด หรือจะต้องรู้สึก.

มีคำพูดที่เรียกเป็นคู่แฝดกันว่า สติ และปัญญา คล้ายๆ กับว่า มีหน้าหนักเท่าๆ กัน; แต่ผมก็ยังเห็นว่า มันสู้สติไม่ได้ เพราะสิ่งที่เรียกว่า สตินั้น ก็มีได้ขาดสิ่งที่เรียกว่าปัญญา มันเป็นปัญญาที่พอดี เป็นปัญญาที่มาทันทางที่ เป็นปัญญาที่ถูกนำมาใช้รวดเร็ว นั่นแหละคือ สติ.

อีกคำหนึ่ง เรียกว่าสัมปชัญญะ ซึ่งคู่กันกับคำว่าสติ คือ สติสัมปชัญญะ. สัมปชัญญะนี่เขามักจะจัดให้เป็นพวกปัญญา ก็ได้เหมือนกัน แต่สัมปชัญญะ นั่นคือสิ่งที่สติเอามาตั้งไว้ เป็นหลักสำหรับต่อสู้ หรือสำหรับแก้ปัญหานั้นก็ได้พูดแล้วว่า สตินี้คือ ความระลึกได้ ไประลึกเอาความรู้มา เฉพาะความรู้ที่จำเป็นแก่กรณีเท่านั้นแหละ ไม่ต้องเอามาตั้งแปดหมื่นสี่พันธรรมชั้นธอะไร, แล้วทำให้ความรู้นั้นคงอยู่ตลอดเวลาที่ยังต้องใช้ความรู้นั้น เขาก็เรียกว่าสัมปชัญญะ.

ถ้าขาดสติเสียแล้ว สัมปชัญญะก็ไม่มี เพราะไม่มีใครวิ่งไปเอาความรู้มา; และถ้าสติวิ่งไปเอาความรู้มาได้ทันทางที่ แต่แล้วรักษาไว้ไม่ได้ สัมปชัญญะมันก็ไม่อยู่ มันหายไป ก็เลยไม่สำเร็จประโยชน์อีกเหมือนกัน. ฉะนั้นเราจึงมองเห็นภาพพจน์ของสติว่าไปเอาความรู้มา แล้วก็ใช้อยู่ตลอดเวลาที่มีปัญหา หรือมีเรื่องราว.

พึงรู้ไว้ว่า สติ คือ เอามา, เอาความรู้ คือปัญญาสำหรับดูเอา, แล้วก็สัมปชัญญะ คือคุมไว้อยู่ตลอดเวลา; คล้ายกับสามเรื่อง จึงจะสำเร็จประโยชน์ในการที่คนจะมีสติ สำหรับจะทำสิ่งที่เป็ประโยชน์ ในการป้องกันอันตราย หรือว่าในการแสวงหาประโยชน์ หรือว่าในการบริโภคผลของการงาน.

(โวมกชธรรมประยูกต์, ๒๕๑๙: ๗๒-๗๖)

สติเป็นสิ่งที่จำเป็นในทุกกรณี

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า สติเป็นสิ่งที่จำเป็นในทุกกรณี. ทำไมไม่ตรัสว่าปัญญาจำเป็นในทุกกรณีละ? ปัญญาดับทุกขได้นะ แต่ไปตรัสว่า

สติจำเป็นในทุกกรณี เพราะเหตุอะไร? เพราะสติมันเป็นเรื่องพาปัญญา มา; ถ้าปัญญาไม่ถูกสติพามา มันก็แก้ไขอะไรไม่ได้.

หรือถ้าจะพูดให้จริงกว่านั้นอีก ในสตินั้นมีปัญญารวมอยู่ด้วย เสมอ; ฝึกสติปัญญา ฝึกอาณาปานสติ มันฝึกปัญญารวมอยู่ด้วยเสมอ.

พระองค์จึงตรัสว่า สติ สัพพตถ ปตถิยา – สติเป็นสิ่งที่จำเป็นปรารถนา; คือต้องมี ในทุกกรณี. สัพพตถ แปลว่า ในทุกที่ ทุกเวลา ทุกกรณี, ทุกๆ อะไร. สติต้องใช้ในทุกกรณี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกรณีแห่งการตัดต้นเหตุให้ทันแก่เวลา;...

(ธรรมบรรยายต่อทางสุนข, ๒๕๒๕: ๒๒๔)

กัมมัญฐาน—สมถะ—วิปัสสนา

การงานที่ดีที่สุด ที่จะทำให้มนุษย์ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดนั้น คืออะไร? เราก็พูดกันอย่างภาษาพุทธบริษัทต่อไปอีกว่า สิ่งนั้นเรียกว่า กัมมัญฐาน หรือกัมมัญฐาน แปลว่า ฐานที่ตั้งของการงาน...เป็นวิธีการที่จะทำให้พระนิพพานให้แจ้ง...

สำหรับคนชาวบ้านทั่วๆ ไป จะมีกัมมัญฐานได้อย่างไร? ข้อนี้ก็ไม่น่ายากคือถือเอาให้ตรงตามความหมายของคำสองคำนี้ว่า สมถกัมมัญฐาน ก็ทำจิตใจให้มันสงบ, ทำจิตใจให้เป็นปกติ, ทำจิตใจให้เข้มแข็งในการที่จะทำหน้าที่การงานทางจิตใจ. ใครมีวิธีฝึกฝนอย่างไรก็ทำได้ ถ้ามันสำเร็จประโยชน์ให้มันจิตใจที่ปกติเข้มแข็งเป็นอิสระ, มีความสามารถในหน้าที่ของจิตใจแล้วก็เรียกว่า เขาก็มีสมถกัมมัญฐานได้ เป็นการงานชั้นเลิศในส่วนจิตก่อน.

นี่ ก็ทำต่อไปในส่วนที่เป็นสติปัญญา ที่เรียกว่าวิปัสสนา คือดูให้เห็นว่าอะไรเป็นอะไร เป็นความก้าวหน้าทางสติปัญญา, ให้เข้าใจและรู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงอย่างถูกต้องตามที่เป็นจริง ในการกระทำทุกอย่างที่เกี่ยวกับมนุษย์เรา. เขาทำได้อย่างนี้ ก็เรียกว่ามีวิปัสสนากัมมัญฐาน ไม่ต้องพูดว่าจะต้องเอาตามแบบที่มีอยู่ในพระคัมภีร์. เราจะถือว่า ถ้าได้ผลอย่างนี้แล้วก็เป็นการถูกต้อง คือเป็นสมถกัมมัญฐาน หรือเป็นวิปัสสนากัมมัญฐาน ได้ด้วยกันทั้งนั้น...

มนุษย์จะต้องมีจิตใจที่มีสมรรถภาพสูงสุด นี้เรียกว่า เป็นสมถกัมมัญฐาน; และมนุษย์จะต้องมีสติปัญญาถูกต้อง ตามธรรมชาติอันลึกซึ้งถึงที่สุด นี้ก็เรียกว่าวิปัสสนากัมมัญฐาน, เป็นระดับสุดท้ายของสิ่งที่เรียกว่าการงานสำหรับมนุษย์นั่นเอง.

(อะไรคืออะไร?, ๒๕๒๖: ๕๓ – ๕๔)

คำว่า วิปัสสนา ที่ชาวบ้านชาวเมืองทั้งหลายรู้ ก็หมายความว่า นั่งหลับตา หรือว่าที่ทำอะไรอะไรแปลกๆ ยกไม้ยกมือเหมือนคนละเมอ,

แกว่งแขนแกว่งขาเหมือนกับคนเมานี้ เราก็เรียกว่าทำวิปัสสนา. พอพูดว่าทำวิปัสสนาแล้วก็มีที่จะเพ่งเล็งไปถึงการกระทำอย่างนี้ แล้วก็ทำอยู่ในที่เงียบๆ แล้วคนเดียว ก็เรียกว่าทำวิปัสสนา; อย่างนี้เป็นรูปแบบข้างนอกที่เห็นได้ด้วยตา แล้วก็เรียกว่าทำวิปัสสนา. ดังนั้นจึงมีการถามกันว่าทำวิปัสสนา. ดังนั้นจึงมี การถามกันว่า ทำวิปัสสนาหรือไม่ อยู่บ่อยๆ โดยที่ไม่รู้ว่าทำวิปัสสนาอะไรกัน.

ขอให้พุทธบริษัททั้งหลายรู้ความหมายของคำว่า วิปัสสนา, วิปัสสนา นี้ให้ถูกต้อง. คำว่า วิ แปลว่า แจ่มแจ้ง, ปัสสนา แปลว่า การเห็น, วิปัสสนา จึงแปลว่า การเห็นอย่างแจ่มแจ้ง; เห็นอะไร? เห็นสิ่งที่ควรเห็น. สิ่งที่ควรเห็นคืออะไร? คือความทุกข์ และความดับทุกข์เสียได้; เห็นความทุกข์แล้วดับทุกข์เสียได้ นั่นคือสิ่งที่ควรจะเห็น. เมื่อได้เห็นสิ่งเหล่านี้แล้ว ก็เรียกว่ามีวิปัสสนา; อาจจะนั่งอยู่ก็ได้ เดินอยู่ก็ได้ นอนอยู่ก็ได้ หรือว่าระหว่างอิริยาบถ, เช่นมีข้อความกล่าวไว้ในพระคัมภีร์ว่า ในระหว่างอิริยาบถ ก็มีวิปัสสนาได้ เช่นพระอาณนที ทำความเพียรเหน็ดเหนื่อยหนักหนาแล้ว ขึ้นไปบนที่พัก ว่าจะนอนเสียสักที พอเอนกายลงจะนอน ยังไม่ทันถึงหมอน ไม่ทันถึงพื้น อยู่ในระยะในอิริยาบถเอนลงจะนอน ก็บรรลุพระอรหันต์ได้. นั่นแหละว่าวิปัสสนามันจะเกิดขึ้นที่อิริยาบถใดก็ได้, ขอแต่ให้มีความเห็นแจ้งเด็ดขาด เฉียบขาด เหมือนของมีคม ตัดอะไรลงไปได้เด็ดขาด. ปัญญาหรือญาณตัดอวิชชา โมหะได้เด็ดขาด ไม่มีอะไรบังลูกตา ลูกตาปัญญา หรือตาธรรมะ ก็เห็นอะไรอย่างแจ่มแจ้ง, การเห็นอย่างแจ่มแจ้งนั้น เรียกว่าวิปัสสนา อยู่ที่ตรงนั้น.

เดี๋ยวนี้เราใช้คำคำนี้กันในความหมายที่กว้างขวาง หรือพร่าเพรีอคือว่าพอสักว่าจะทำอะไรทางจิตใจ ก็เรียกว่าวิปัสสนาไปเสียหมด. ที่จริงมันเป็นเพียงการเตรียม เพื่อจะทำวิปัสสนาเท่านั้นแหละ; แม้แต่ทำสมาธิยังมีใช้วิปัสสนา, สมาธินั้นก็ยังใช้วิปัสสนา; แต่ว่าจะเป็นการอุปการณ์ให้เกิดวิปัสสนา เพราะว่าถ้าจิตเป็นสมาธิแล้ว การเห็นอย่างแจ่มแจ้งก็มีขึ้นมาได้โดยง่าย เพราะอำนาจของสมาธินั้น; ดังนั้นสมาธิจึงเป็นอุปการณ์หรือขั้นตอนแรก หรือการตระเตรียม เพื่อวิปัสสนา. เดี่ยวนี้พอเตรียมตัวจะทำสมาธิเท่านั้นแหละ ไม่ทันเป็นสมาธิสักที เขาก็เรียกว่า วิปัสสนากันเสียแล้ว, มันก็เป็นคำพูดที่ไม่ถูกต้อง, เพราะมันเป็นคำพูดของคนที่ไม่รู้. ขอร้องจะพูดกันจริงๆ ว่า มันเป็นคำพูดของคนโง่ ของคนที่ยังไม่รู้ว่า วิปัสสนานั้นคืออะไร.

วิปัสสนานั้นคือตัวเห็นแจ้ง ด้วยตาธรรมะ ตาปัญญา ตาญาณะ, เห็นแจ้งในความทุกข์และความดับทุกข์ มีได้ง่ายเมื่อจิตเป็นสมาธิ. เราก็ชวนชวายเป็นเพื่อทำสมาธิ ให้เกิดสมาธิ, แล้วก็จะง่ายในการที่จะมีวิปัสสนา...

ขอให้สังเกตให้เห็นว่า วิปัสสนานี้แปลว่าเห็น วิปัสสนามีได้แปลว่า คิด, วิปัสสนามีได้แปลว่าพิจารณา, ความคิด การคิด การพิจารณา นั้น มีใช้วิปัสสนา; แต่ว่าอาจจะเป็นอุปกรณแห่งวิปัสสนาก็ได้ คือเรามีการคิด การพิจารณา อยู่ก่อน, แล้วตอนนั้นยังไม่ใช้วิปัสสนา เป็นอุปกรณของมัน. ต่อ เมื่อใดเห็นแจ้งโดยประจักษ์ต่อนั้นจึงจะเป็นวิปัสสนา, การคิดหรือ การพิจารณา เป็นเพียงอุปกรณแห่งวิปัสสนายังมีใช้ตัววิปัสสนา, นี้เรา ไม่ค่อยอธิบายกัน. อาตมาก็เคยพูดผิดๆ เคยสอนผิดๆ ว่า การคิดการ พิจารณาคือตัววิปัสสนา. เดียวนี้ขอบอกใหม่ว่า ไม่ใช้ตัววิปัสสนา, เป็น เพียงอุปกรณที่จะให้เกิดวิปัสสนา.

ขอให้เรามีวันคือล่วงไปๆ ด้วยอุปกรณแห่งวิปัสสนา อย่างนี้ได้ คือ มีการคิด และการพิจารณาอยู่อย่างดีที่สุดเป็นพื้นฐาน แล้วมันก็จะเกิด วิปัสสนาได้; แต่ตาม หลักการที่แท้จริง นั้น ท่านไม่ได้วางไว้อย่างนั้น ท่านวางไว้ ให้ทำจิตเป็นสมาธิ แล้วเอาสิ่งที่เป็นตัวปัญหาขึ้นมาดูๆ ดูๆ ให้เห็นตามที่เป็นจริง, อย่าไปคิด; ถ้าไปใช้เหตุผลหรือไปคิด มันอาจจะ ผิดได้ เพราะเหตุผลมันผิดได้ การคิดมันใช้วิธีผิด มันก็ผิดได้, มันต้อง เป็นการดูแล้วเห็น อย่างนี้มันผิดไม่ได้.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีสวนโอมกซ์ ตอน๑, ๒๕๒๙: ๑๙๐-๑๙๕)

เคล็ดลับแบบเซ็น

มรดกที่ ๒๗ : เคล็ดลับของแบบเซ็น นั่นคือวิธีเดิมแท้ในพุทธศาสนา ที่บวกลสมณะเข้ากับวิปัสสนาให้ทำงานร่วมกัน ในขณะที่มีสมาธิและเพ่ง พิจารณาเพื่อเข้าถึงสภาพเดิมของจิต คือความไร้กิเลส ไปได้โดยฉับพลัน ไม่แยกกันทำทีละอย่าง เพราะความยึดมั่นเฉพาะอย่าง. หลักนั้นมีความ งามไม่มีแก่ผู้ไม่มีปัญญา ปัญญาไม่มีแก่ผู้ไม่มีมาน.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๑๒)

อานาปานสติ

มรดกที่ ๓๖ : การศึกษาสติปัญญาอันสืบจากอานาปานสติสูตร ไปได้ผล ดีกว่าจากมหาสติปัญญาสูตร ซึ่งกล่าวไว้ว่ายืดยาว มีลักษณะ กำกวมพื้นผิว ไม่มีลำดับติดต่อกันอย่างชัดเจน, เพียงแต่อ่านอย่าง เดียวก็กินเวลาหลายชั่วโมง. ส่วนข้อความจากอานาปานสติสูตรนั้น ติดต่อกันเป็นสาย ๑๖ ชั้น จนตลอดเรื่องนับแต่เริ่มปฏิบัติไปจนกระทั่งถึง การรับรู้ว่ารลุลผลสำเร็จแล้ว และเป็นหลักที่พระองค์ทรงยืนยันว่า ไปได้ อาศัยหลักนี้ในการตรัสรู้ของพระองค์เอง. ขอให้พิจารณากันให้ดี และ ขอฝากข้อเท็จจริงอันนี้ ไว้เป็นมรดกด้วย.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๑๕)

อานาปานสติ เป็นชื่อของกัมมัญฐานอย่างหนึ่ง ในบรรดากัมมัญฐาน ๔๐ อย่าง. กัมมัญฐาน ๔๐ นั้น แบ่งเป็นหมวดๆ คือ ก. การเจริญกสิณ ๑๐ อย่าง...เป็นกัมมัญฐานที่หนักไปในทางฝ่ายรูป และมุ่งหมายที่จะฝึกฝนจิตใจไปในทางอิทธิวิธีมาแต่เดิม; ข. การเจริญอสุภ ๑๐ อย่าง...ซึ่งมีความมุ่งหมายหนักไปในทางกำจัดกามฉันทะเป็นส่วนใหญ่; และ ค. การเจริญอนุสสติ ๑๐ อย่าง...อานาปานสติ ที่เรากำลังจะกล่าวถึงอยู่นี้ มีชื่อรวมอยู่ในหมวดนี้; ง. การเจริญพรหมวิหาร ๔ อย่าง...จ. การเจริญอรุณภาวนา...เป็นสมาธิ เพื่อสมาบัติขั้นสูง แต่ไม่เป็นไปเพื่อวิปัสสนา. ส่วนอีก ๒ อย่างที่เหลือ คือ ฉ. อหाराปฏิกุศลสัญญา...ช. จตุธาตวัญฐานะ...

ในบรรดาสมาธิภาวนา ซึ่งมีอยู่ทั้งหมดด้วยกันถึง ๔ ประเภทนั้น อานาปานสติกัมมัญฐาน สามารถเป็นสมาธิภาวนาได้ทั้ง ๓ ประเภท. สมาธิภาวนา ๔ ประเภทเหล่านั้น คือ:

1. สมาธิภาวนาเป็นไปเพื่อทฤษฎีธรรมสุขวิหาร การอยู่เป็นสุขทันตาเห็น,
 2. สมาธิภาวนาเป็นไปเพื่อญาณทัสสนะ [อันเป็นที่พยำ หมายถึง ความมีหุทิพย์, ตาทิพย์, ฯลฯ],
 3. สมาธิภาวนาเป็นไปเพื่อความสมบูรณ์ของสติสัมปชัญญะ, และ
 4. สมาธิภาวนาเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะโดยตรง,
- สำหรับอานาปานสติภาวนา หรือการเจริญอานาปานสตินั้น ย่อมเป็นไปในสมาธิ

ภาวนาประเภทที่หนึ่ง ประเภทที่สาม ประเภทที่สี่ โดยสมบูรณ์ เว้นประเภทที่สองซึ่งไม่เกี่ยวกับความดับทุกข์แต่ประการใด...

ยิ่งกว่านั้น, อานาปานสติ เป็นกัมมัญฐานประเภทที่สงบ และประณีตทั้งโดย

อารมณ์ และทั้งโดยการกำจัดกิเลส. กัมมัญฐานอื่นโดยเฉพาจะกายคตาสติ แม้เป็นของคู่เคียงกันกับอานาปานสติ ก็หาเป็นเช่นนั้นไม่ คือสงบและประณีตแต่โดยการกำจัดกิเลส แต่ไม่สงบและประณีตทางอารมณ์. สบายอานาปานสติสงบประณีตโดยทางอารมณ์ คือเป็นอารมณ์ของกัมมัญฐานที่เยือกเย็นสบาย ไม่หนาวหวาดเสียว ไม่หนาวขะเขยง ไม่ลำบากแก่การทำ แล้วจึงกำจัดกิเลสได้ถึงที่สุดด้วย...เนื่องจากอานาปานสติมีคุณสมบัติดังกล่าวนี้ จึงปรากฏว่าถูกแนะนำโดยพระผู้มีพระภาคเจ้าเอง ว่าเหมาะแก่ทุกคน และทรงสรรเสริญว่าเป็นกัมมัญฐานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายรวมทั้งพระองค์ด้วย ได้เคยประสบความสำเร็จมาแล้ว และยังคงใช้เป็น "วิหารธรรม" อยู่เป็นประจำอีกด้วย.

ยิ่งไปกว่านั้นอีก, การเจริญอานาปานสติ เป็นการเจริญที่สามารถทำติดต่อกันไป
ได้โดยไม่ต้องเปลี่ยนเรื่อง หรือไม่ต้องเปลี่ยนอารมณ์ตั้งแต่ต้นจนปลาย
คือสามารถเจริญเพื่อให้เกิดสมาธิในระยะแรก และสมาธิที่เจือปัญญา
ในระยะกลาง และเกิดปัญญาอันสูงสุดที่ทำให้สิ้นอาสวะได้ในระยะสุด
ท้ายด้วยการเจริญอานาปานสติตนเอง จนตลอดสาย.

(อานาปานสติภาวนา, ๒๕๒๓: ๕๕ - ๕๗)

วิเวก

วิเวกมี ๓ อย่าง คือ กายวิเวก, จิตตวิเวก, อุปธิวิเวก.

ภิกษุที่ทำอานาปานสติ ย่อมหลีกเลี่ยงไปสู่ที่สังต: เช่นป่า, เช่นโคนไม้,
เช่นเรือนว่าง, หรืออะไรก็ตาม; อย่างนี้เรียกว่ากายวิเวก, ที่นี้ถ้าหา
สถานที่อย่างนั้นไม่ได้ จะเข้าไปในห้องปรับอากาศอย่างสมัยใหม่นี้ก็ได้
เรียกว่า กายวิเวก ทำอานาปานสตินั้นอยู่. แต่นั่นก็ไม่สำคัญเท่ากับว่า
จะไปอยู่ที่ตรงไหนก็ตาม เมื่อไม่รู้ ไม่ซัดกับอารมณ์ข้างนอกทั้งหมด คือ
อารมณ์ข้างนอกอย่างเห็นอยู่เดี๋ยวนี้ คือต้นไม้ต้นไร่อะไรก็ตามนี้ ปิดหู
ปิดตา ปิดความรู้สึก ไม่รู้สึกต่อสิ่งเหล่านั้นหมด ก็เรียกว่ากายวิเวกที่แท้
จริง ฉะนั้นถ้าสามารถทำได้ก็อาจจะมียกกายวิเวกได้ แม้ในกลางโรง
ละครโรงหนึ่ง.

ถ้าสามารถจะปิดกั้นอารมณ์ แล้วจิตกำหนดอยู่แต่ที่อานาปานสติ,
กลางโรงหนึ่งนั้นก็ทำกายวิเวกได้. เพราะฉะนั้น เมื่อใดระงับนิวรณ์
กระทั่งเป็นฌานเป็นอะไรก็ได้ ก็เป็นจิตตวิเวก.

เมื่อใดทั้งตัวกู - ของกู ข้างตัวกู - ของกูออกไปได้ชั่วขณะหนึ่ง
ก็ยังเป็นอุปธิวิเวกชั่วขณะหนึ่ง. ถ้าข้างได้หมดก็เป็นอุปธิวิเวกที่สมบูรณ์.

วิเวกอย่างนี้เป็นวิเวกตัวจริง ไม่ใช่วิเวกท่องบ่น หรือเป็นเรื่อง
ปริยัติ; ต้องเป็นเรื่องที่ทำอยู่จริงและมีอยู่จริง: เป็นกายวิเวก, เป็นจิตตวิเวก,
เป็นอุปธิวิเวก, อยู่ในการเจริญอานาปานสตินั้น. (โอสภาเรตัพพธรรม,

๒๕๒๕: ๑๗๙)

สัญญาตาสสำหรับฆราวาส

มรดกที่ ๓๗ : สัญญาตาสสำหรับฆราวาส แม้ที่เป็นผู้หญิงและเด็ก
คือมีสติสัมปชัญญะ ไม่ให้เกิดความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด จนเกิด
ความรัก - โกรธ - เกลียด - กลัว - วิตกกังวลอาลัยอาวรณ์ - อิจฉา
ริษยา - หวง - หึง ด้วยอำนาจความรู้สึกเป็นตัวกูของกู. ขอยืนยันว่า
ข้อนี้เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ ตามสติกำลัง และควรปฏิบัติ จึงขอฝากไว้เป็น
มรดก พิเศษสำหรับฆราวาส.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๑๕)

แต่งงานกับสัญญาตา

คำว่า "แต่งงานกับสัญญาตา" ก็ง่ายนิดเดียว; คือไม่เป็นอะไร ช่วงเวลาที่เราไม่มีอุปาทาน ว่าตัวเรา-ว่าของเรา; แต่มันหย่ากันเร็วเกินไป ไม่ก็หนีก็หย่ากันอีก แล้วแต่งงานกันอีก. อย่างนี้เป็นธรรมดา; เป็นปุถุชนซึ่งเดี๋ยวนี้เกิดอุปาทาน, เดี่ยวนี้ก็ไม่มีเกิดอุปาทาน, เดี่ยวนี้ก็เกิดอุปาทาน, เดี่ยวก็ไม่มีเกิดอุปาทาน วันหนึ่งหลายครั้งหลายหน มันก็เป็นเรื่องเดี๋ยวคือปฏิจจสมุปบาท วันหนึ่งหลายครั้งหลายหน.

ขณะที่อุปาทานดับไป ก็เข้าถึงความดับ ความไม่มีอะไร; ได้เต็มรสของสัญญาตา รสของธรรมะที่เป็นความดับสนิท; เดี่ยวเปลวขึ้นมาอีก มีวิชา มีอะไรปรุงแต่งทางตา ทางหู ทางจมูก ก็หย่ากันอีก ก็มีความทุกข์อีก. มีแต่พระอรหันต์พวกเดียว ที่จะไปแต่งงานกับสัญญาตาโดยแท้จริงตลอดกาล. ถ้ายังเป็นหมาหางไหม้ไฟ ก็ยังมีกิเลส มีตัวกู-ของกูอยู่; พูดอย่างสมมติ ก็คือ สัญญาตาไม่ยอมเข้าใกล้ผู้ที่มีหางไหม้ไฟอยู่; แล้วแต่จะแต่งงานกันได้อย่างไร เมื่อไม่ยอมเข้าใกล้...

เรื่องแต่งงานกับสัญญาตานี้ พูดโดยภาษาบุคคลลาภฐาน ตอนนั้นก็ไม่มีเป็นหญิง ไม่มีเป็นชาย ขณะนั้นต้องลืมความเป็นหญิงเป็นชาย; เมื่อไม่มีความรู้สึกเป็นตัวกู ก็ไม่มีเรื่องเป็นหญิงเป็นชายได้. ถ้าพูดอย่างลึกก็ไม่เป็นลูกเขยลูกสะใภ้ของใครก็ได้. แต่ถ้าพูดโดยสมมติ ผู้หญิงก็เป็นลูกสะใภ้ของสัญญาตา ผู้ชายก็เป็นลูกเขยของสัญญาตา ซึ่งต้องยกไปให้พระเจ้า หรือพระพุทธเจ้า, เป็นลูกเขยพระพุทธเจ้า. นี่พูดอย่างสมมติ มีคน อย่างเป็นคน มีหญิงมีชายอะไรขึ้นมา.

(ธรรมปาฏิโมกข์, ๒๕๓๓: ๔๐๒-๔๐๓)

เอาเชื้อโรคมาแก้ไขโรค

มรดกที่ ๒๘ : หลักการที่ว่า เอาเชื้อโรคมาแก้ไขโรค นั้นนำมาใช้ได้ในการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา โดยเอากำลังของความโลภ มาละโมภในการทำความดีหรือบุญกุศล; เอากำลังของความโกรธมาอาฆาตโกรธแค้น ต่อกิเลสและความทุกข์ เพื่อทำลายเสียในฐานะศัตรู; เอากำลังของโมหะมาหลงในการทำความดีชั้นต้นๆ แทนการหลงชั่ว. ทั้งนี้ เพราะเรามีสิ่งทั้งสามนี้ เป็นเดิมพันอย่างรุนแรงอยู่ในจิตใจ กันอยู่แล้วอย่างเต็มที่.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๑๒)

สิ่งที่เรียกว่ากิเลส นั้น โดยเนื้อแท้มันเป็นตัวพลังงาน ที่รุนแรง อย่างใดอย่างหนึ่ง เหมือนกับภาวะที่เป็นสติปัญญาเหมือนกัน. พลังงาน ที่มีสัมมาทิฐิครอบงำ เราเรียกว่า กำลังของสติปัญญาหรือกำลัง ของโพรธิ ที่จะทำให้ตรัสรู้; แต่พลังงานที่ถูกครอบงำโดยมิจฉาทิฐิ นั้น เราเรียกว่ากิเลส.

เมื่อเราไปทำให้มันเป็นกิเลส มันก็ต้องเป็นกิเลส; แต่ถ้าเรารู้จัก เปลี่ยนให้มันเป็นโพรธิ มันก็ยังเป็นโพรธิได้ คือโลกให้ถูกทาง. หรือแม้ที่สุดแต่ถ้าจะโกรธใคร ก็โกรธให้ถูกทาง, มันก็ยังมีประโยชน์แก่คนนั้น คนนี้บ้าง. หรือแม้แต่ถ้าเราจะมี ความหลงใหลมัวเมา, ก็หลงใหลมัวเมา ให้ถูกทาง; เพราะว่าความสงบ ก็เป็นที่ตั้งแห่งความหลงใหลมัวเมาได้ เหมือนกัน. แม้แต่สิ่งที่เรียกว่า นิพพาน นั้นก็เป็นที่ตั้งแห่งความหลง ใหลมัวเมาได้เหมือนกัน.

ฉะนั้น ในขั้นต้น เรารู้จักทำกิเลสนี้ ให้กลายเป็นมิใช่กิเลสไปเสีย ก็กลายเป็นได้รับประโยชน์จากสิ่งที่เรียกว่า กิเลส นั้น; เหมือนเราจับเสือ เอามาเปลี่ยนแปลง ทำให้ไม่เป็นเสือที่กินคนเสีย มันก็ต้องเป็น ประโยชน์แน่นอน. ฉะนั้น เราจะไปมัวเมาฆ่ากิเลส สู้รบกับกิเลสไป ใน ทำนองที่จะทำลายมันให้หมดสิ้นทำไปก็ไม่ได้. เราจงกระทำไป ในทางที่จะ เปลี่ยนแปลงมัน ให้เป็นไปในทางที่เป็นโพรธิ ให้เป็นกำลังงานที่จะใช้เป็น ประโยชน์ได้; อย่างนี้ไม่ดีกว่าหรือ?

(ขุมนมมัลล่ออายุ เล่ม ๑, ๒๕๒๕: ๑๐๕-๑๐๖)

การมีธรรมะตลอดวันตลอดคืน

มรดกที่ ๒๙ : การมีธรรมะตลอดวันตลอดคืนเป็นสิ่งที่ทำได้โดย ไม่ยาก คือเมื่อจะทำหน้าที่ใดๆ ในชีวิตประจำวันก็ทำโดยรู้สึกต่อความ จริงข้อหนึ่งอยู่ในใจว่า "หน้าที่นั้นแหละคือธรรมะ" เพราะหน้าที่เป็นสิ่งที่ สามารถกำจัดปัญหาได้ทุกชนิดและนำมาซึ่งผลดีอันพึงปรารถนา ข้อ นี้ตรงกับความหมายของคำว่า "ธรรม" คือสิ่งที่ช่วยผู้ปฏิบัติไม่ให้เกิดลง สู่ความทุกข์; ดังนั้นเมื่อทำหน้าที่ตลอดวัน ก็มีธรรมะได้ตลอดวัน. แม้ การพักผ่อนก็เรียกว่าหน้าที่ ที่ต้องทำด้วยเหมือนกัน คือจะได้มีกำลัง ในการทำหน้าที่.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๑๒ - ๑๑๓)

การมีธรรมะอยู่ทุกวินาทีและทุกกระเปียดนั้นเป็นสิ่งที่มิได้ แม้ จะมีความลับอยู่บ้าง นั่นคือ มีสติ สัมปชัญญะ ให้เกิดธรรมานุสสติ อยู่ในหน้าที่ทุกหน้าที่ที่ตนกระทำ มีความเคารพหน้าที่ในฐานะเป็นธรรมะ หรือเป็นพระเจ้าผู้ช่วยไปเสียเลย. อย่าลืมนะว่า หน้าที่ที่จะบริหารชีวิตให้ รอดก็ดี หน้าที่ในการกำจัดกิเลสให้หมดไปก็ดี ล้วนเป็นหน้าที่เสมอกัน.

การเคลื่อนไหวทุกอิริยาบถ เป็นการทำหน้าที่ ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง แม้ที่สุดแต่ว่าจะลุกจากที่ตรงนี้ ไปที่ตรงไหน มันก็ต้องมองเห็นเป็นหน้าที่ และรู้สึกว่ามันถูกต้องแล้ว เพราะเราจะนั่งอยู่ที่ตรงนี้ อีกไม่ได้แล้ว. อิริยาบถเดิน คือเราต้องเดิน พอใจในการเดิน ว่ามันถูกต้องแล้วที่ต้องเดิน จะทำหน้าที่หนึ่งนอนอะไร ก็มีสติสัมปชัญญะถึงขนาดนี้เกิดก็จะมีธรรมะ หรือพระเจ้า มาคุ้มครองช่วยเหลือ เต็มไปหมด ทุกเวลา ทุกนาที ทุกกระเปียดนี้.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๙๖)

การงาน/การพักผ่อน

ท่านทั้งหลายลองคิดดู ว่าเป็นของน่ารักหรือเป็นของน่าชัง แล้วทำไมเราจึงคอยแต่จะหลบหลีกการงาน? มันจะมีความเข้าใจอะไรที่ไขว่กันอยู่; หมายความว่าเราชอบสนุกสนานเริงเริงร่า. เราไม่ชอบเหน็ดเหนื่อย หรือความยากความลำบาก; แม้ว่าจะเป็นการทำการงานนั้นก็ขอให้ไปคิดดูเองว่ามันถูกหรือผิดอย่างไร? ถ้าไม่มีการลงทุนด้วยความเหน็ดเหนื่อย หรือความยากลำบาก แล้วมันจะเรียกว่าการงานได้อย่างไร? หรือว่าค่าของมันจะมีอยู่ที่ตรงไหน? ถ้าพูดอย่างวิชาธรรมดาสามัญ ซึ่งพูดว่ามันต้องมีการลงทุน มันจึงจะมีค่า สำหรับจะมีสิทธิเรียกร้องอะไรที่เป็นผลเกิดขึ้นมา. ฉะนั้นหน้าที่การงานมันก็อยู่ในรูปแบบอย่างนั้น.

เราดูตามตัวหนังสือหรือพยัญชนะกันอีกครั้งหนึ่งก็ได้ เช่นคำว่า กรณียะหรือกิจจะ ซึ่งแปลว่าหน้าที่การงาน มันมีความหมายว่า เป็นสิ่งที่ควรกระทำหรือถ้าชัดเจนไปกว่านั้น ก็คือว่ามันต้องกระทำ เพื่อว่าจะได้รับผลตอบแทนที่ดีที่สุด. ถ้าสำหรับมนุษย์ก็สำหรับมนุษย์, ถ้าสำหรับสัตว์ก็สำหรับสัตว์, ถ้าสำหรับพฤกษชาติพืชพันธุ์ต้นไม้อะไรก็สำหรับต้นไม้, แต่มันมีสิ่งที่ควรกระทำ. คำว่า "กร" ก็แปลว่า กระทำ, คำว่ากรณะ ก็แปลว่า เป็นเครื่องกระทำ, คำว่า กรณียะ ก็แปลว่า ควร หรือต้องกระทำ, คำว่ากิจจะ ก็แปลว่า ต้องกระทำ.

เรามีกิจ คือหน้าที่ที่ต้องกระทำ, มีกรณียะ สิ่งที่ต้องกระทำ, เมื่ออยู่ในลักษณะที่เรียกว่าไม่อาจจะยกเว้นให้ได้ว่าไม่ต้องกระทำ, เราก็เรียกว่า กัมมันโต หรือ การงานในความหมายที่สมบูรณ์ที่สุด ว่าเป็นสิ่งสูงสุดสูงสุดของการกระทำยกเว้นให้ไม่ได้...

การพักผ่อนก็เป็นการงาน...คือว่าคนเราต้องมีการพักผ่อน. ถ้าไม่มีการพักผ่อนมันก็ตาย หรือไม่มีแรง เรี่ยวแรงที่จะทำงาน...

เราควรจะถือเอาตามหลักของธรรมชาติ ว่าการพักผ่อนก็คือ การที่ไม่ต้องใช้แรงงาน ทั้งทางกายและทั้งทางจิตใจหรือสติปัญญาด้วย

...

การพักผ่อนมันต้องคู่กันมากับการใช้แรงงาน...ฉะนั้นการพักผ่อนมันจึงเป็นการลงทุนชนิดหนึ่งด้วย เพื่อให้มีแรงงานหรือกำลังสำหรับทำงานต่อไป...

การงานที่เป็นการพักผ่อนบางอย่างนี้ เราอาจทำให้เป็นการเล่นไปเสียก็ได้ เราจึงมีการเล่นบางอย่างบางชนิด ที่เป็นประโยชน์ด้วยแล้วก็สนุกสนานด้วย เช่นการกีฬา การบริหารร่างกาย หรือการเล่นชนิดใดก็ตาม ที่ทำให้เกิดความโปร่งความสบาย แก่ระบบของร่างกาย ระบบประสาทและจิตใจ...ให้เกิดความปกติทางร่างกายและทางจิตใจ เพื่อความถูกต้องสำหรับการงานนั่นเอง. ฉะนั้นการเล่นชนิดนี้ การบริหารกายชนิดนี้ ก็เป็นการงานชนิดหนึ่ง

(อะไรคืออะไร?, ๒๕๒๖: ๕๕ - ๕๗)

คำว่า "ทำการงาน" หรือ "การงาน" ภาษาคนการงานหมายถึงอาชีพที่ทำด้วยความจำเป็น ไม่ทำไม่ได้ มันบังคับให้ทำ เพื่อเอามาเลี้ยงปาก เลี้ยงท้องบ้าง เพื่อเสวยกามารมณ์บ้าง อาชีพที่ทำไปด้วยความจำเป็นนี้เรียกว่า การงานในภาษาคน

ส่วนการงานในภาษาธรรมนั้นหมายถึงกัมมัญฐาน คือการปฏิบัติธรรม หรือตัวการปฏิบัติธรรมนั่นเอง เป็นตัวการงาน

(ภาษาคน-ภาษาธรรม: ๑๒-๑๓)

ทำงานด้วยจิตว่าง

เมื่อเราทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ คือทำงานเพื่องาน โลกก็หมดปัญหา ไม่มีการแย่งชิง ไม่มีการลุ่มหลงในเรื่องเนื้อหนัง มันก็มีผลเคลื่อนไปหมด ทุกคนมีความสุขได้ เพราะว่าผลที่แสดงออกมา มันเหลือส่วนที่มนุษย์ต้องการ. เดียวนี้ใครๆ ก็ทำหน้าที่ เพื่อหวังสิทธิ์ เรียกร้องสิทธิ์ เอามาเป็นของกู มันก็มารวมอยู่คนใดคนหนึ่งมากเกินไป คนอื่นก็ขาดแคลน โลกก็ขาดแคลน เพราะว่าทุกคนทำหน้าที่เพื่อสิทธิ์เรียกร้องเอามาเป็นของกู. จริยธรรมสากลจึงไม่มีหลักอย่างนี้ จึงปฏิเสธอย่างนี้ ไม่ทำงานเพื่อเงิน แต่ว่าทำงานเพื่องาน เหมือนพระพุทธเจ้าที่เป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดของบุคคล ผู้ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ ทำงานเพื่องาน ทำไม่ได้ทำเพื่อเอาผลอะไรจากใคร. เราคนธรรมดาสามัญ ปุถุชน ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ ที่นั่นผลงานที่กลับมาหล่อเลี้ยงชีวิตเรานั้น ก็ให้มันเป็นเรื่องของหน้าที่ หรือของขนบธรรมเนียมประเพณี ที่มันเป็นไปตามนั้น แต่ใจของเราอย่าไปบูชา อย่าไปเรียกร้อง. เช่นข้าราชการทำงานเพื่อหน้าที่ ส่วนเงินเดือนนั้นเป็นเครื่องบูชา มันเหมือนดอกไม้มารูปเทียนที่เขาเอามารูปบูชาที่ฝ่าเท้าของเรา. เราเป็นคนที่ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่เรื่อยไปก็แล้วกัน เงินเดือนจะกลายมาเป็นฝุ่นละอองที่ฝ่าเท้า. แต่เราทำงานเพื่อเงิน แล้วมัน

ก็มีปัญหา มีความทุกข์ เพราะบูชาเงินนั้น. ถ้าเงินมาอยู่เสียที่ฝ่าเท้า ไม่ใช้การเป็นกงจักรอยู่บนหัว.

ผู้ที่ทำงานเพื่องานนั้น เงินเดือนจะมาเป็นฝุ่นละอองอยู่ใต้ฝ่าเท้า.

ผู้ทำงานเพื่อเงิน เงินเดือนจะมาเป็นกงจักรอยู่บนหัว พัดฝุ่นให้เลือดไหลอยู่ตลอดเวลา.

(บรมธรรม ภาคต้น, ๒๕๒๕: ๑๕๑-๑๕๒)

ชีวิตดีเสีย

ชีวิตดีเสียที่เราเอาแต่ความหมายที่ว่าเป็นสุขอยู่ในการงาน.

การงานของมนุษย์ มีแต่ทรมาณกายทรมาณใจ, การงานของมนุษย์ ทำมาหากิน ทำไร่ ทำนา ทำสวน, แม้แต่ทำราชการทำอะไรก็เถอะ มันก็ทำด้วยความฝืนใจฝืนความรู้สึกทั้งนั้น เรียกว่าทำงานหาเลี้ยงชีวิตด้วยความทรมาณ. ถ้าเป็นชีวิตดีเสีย หาเลี้ยงชีวิตไม่ทรมาณ แต่สนุกสนาน เทียวไปที่ดอกไม้ไม้ดอกนั้นก็ ดอกนี้ที่ ดอกไม้โน้น ดอกไม้โน้น ดอกไม้โน้น เรื่อยไป, นั่น ทำงานหาอาหาร แล้วมีความสุขความเพลิดเพลินอยู่ในการงานนั้น, ต้องการความหมายอย่างนั้นละ ชีวิตดีเสีย, เพลิดเพลินเป็นสุขอยู่ในการทำงานนั้น ไม่ทนทุกข์ทรมาณ. คือเขาเอาการงานกับความสุข มาบวกเข้าด้วยกันเป็นสิ่งเดียวกัน เป็นชีวิตดีเสีย.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีส่วนโหมกซ์ ตอน๑, ๒๕๒๙: ๓๖๘)

สันโดษ

มีคนเข้าใจผิดในคำว่าสันโดษ คือกล่าวกันว่า สันโดษนั้นยินดีเท่าที่มีอยู่แล้ว, เท่าที่ได้อยู่แล้ว, เท่าที่เป็นอยู่แล้ว, ไม่ต้องทำอะไรอีก. สันโดษอย่างนี้ผิด. สันโดษอย่างนี้ เป็นความสันโดษของภุมณีปีศาจ คือเป็นความสันโดษของคนขี้เกียจ เป็นความสันโดษของคนทีเกเลสครอบงำ จึงทำให้หยุดกระทำการสิ่งต่างๆ คอยแต่จะนอนกิน เท่าที่จะมีคว้ามมาถึง เรียกว่าเป็นผู้ที่ เป็นบริวารหรือเป็นสาวกของกิเลสหรือของภุมณีปีศาจ.

ส่วน สันโดษของพระพุทธเจ้านั้น ไม่เป็นอย่างนั้น คือท่านสอนให้ยินดี ตามที่ได้มาอย่างไร, ให้เกิดความอึดอึดใจ ในการที่จะทำต่อไปให้มากขึ้น....

เหมือนอย่างที่เราทำนา จะต้องพินดินขุดดิน ตั้งหลายร้อยครั้ง หลายพันครั้ง แต่ถ้าพินลงไปครั้งเดียว ก็ควรจะอึดใจ ว่ามันเสร็จไปครั้งเดียว, พิน ๒ ครั้งก็อึดใจ ว่าเสร็จไป ๒ ครั้ง; ยิ่งพินเท่าไรก็ยิ่ง อึดใจ ว่ามันเสร็จไปเท่านั้น มันมีกำลังใจในการที่จะทำต่อไป ให้ลุล่วงจุดหมายปลายทาง ด้วยความร่าเริงเบิกบาน อึดอึดใจนั่นเอง.

(วิสาขบูชาเทศนา, ๒๕๒๕: ๘๕ - ๘๖)

กัลยาณมิตร

มรดกที่ ๔๕ : การมีพระพุทธเจ้าเป็นกัลยาณมิตร เป็นสิ่งที่ต้องสนใจกันให้มาก ให้สมกับที่ตรัสไว้ว่า “ถ้าได้อาศัยเราเป็นกัลยาณมิตรแล้ว สัตว์ทั้งหลายที่มีการเกิด - แก่ - เจ็บ - ตาย จักพ้นจากการเกิด - แก่ - เจ็บ - ตาย” พวกเรากลับมาถกกันเสียว่า เรามีการเกิด - แก่ - เจ็บ - ตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นการเกิด - แก่ - เจ็บ - ตาย ไปได้อย่างไร น่าสังเวช.

(ฟ้าสาगरระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๑๗)

ขอให้นักศึกษาทั้งหลายทราบไว้ด้วยว่า ครูสอนกัมมัฏฐานนั้นเขาไม่เรียกอาจารย์ หรือไม่เรียกครู, ไม่เรียก กลับเรียกว่ากัลยาณมิตร. ใช้กันมาแต่เดิม แต่ว่าเดี๋ยวนี้เปลี่ยนแล้ว บางสำนักเขาเปลี่ยนเป็นให้เรียกนั้นเรียกอะไรที่คล้ายๆ กับว่ามันดีกว่ากันมาก, แต่ของเดิมแล้วก็ใช้คำว่ากัลยาณมิตร. จะเล่าให้ฟัง.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายมีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นธรรมดานี้ ถ้าได้อาศัยตถาคตเป็นกัลยาณมิตรแล้ว; เป็นกัลยาณมิตรแล้ว ที่มีความเกิดจะพ้นจากความเกิด, ที่มีความแก่จะพ้นจากความแก่, ที่มีความเจ็บจะพ้นจากความเจ็บ, ที่มีความตายจะพ้นจากความตาย อย่างนี้เป็นต้น. ท่านใช้คำว่ากัลยาณมิตร ไม่ใช่ใช้คำว่าอาศัย เราเป็นครู เป็นอาจารย์ เป็นผู้ว่า เป็นอะไร, ไม่เคยใช้คำนั้น; ใช้คำว่ากัลยาณมิตร คือเป็นเพื่อนที่ดี แล้วก็ปรากฏว่าได้ใช้กันมาอย่างนี้แหละ. แม้ในหนังสือเก่าๆ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคเองก็ดูจะใช้คำนี้ ใช้คำว่ากัลยาณมิตร แล้วคงจะได้ใช้กันมาเรื่อยๆ ในหมู่กัมมัฏฐาน สอนกัมมัฏฐาน; แม้กระทั่งบ้านเราที่ไชยา นี้แหละเขาจะเรียกอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐานว่ากัลยาณมิตร กันทั้งนั้นแหละ อาจารย์กัมมัฏฐานคนหนึ่งในช่วง อาจารย์รุ่นแรกๆ นั้นที่เหลื่ออยู่ท่านมาแสดงความยินดีด้วยกับอาตมาว่า “ยินดีๆ ต่อไปนี้เราจะได้กัลยาณมิตรอีกคนหนึ่ง”; หมายความว่าให้อาตมาเป็นกัลยาณมิตรของท่าน ทั้งที่ท่านก็เป็นผู้สอนกัมมัฏฐานจนใครเรียกว่าอาจารย์ นี้แปลว่าท่านใช้ถ้อยคำเหล่านี้กันมาถูกต้องแล้ว เรียกว่า กัลยาณมิตร ฉะนั้น เราต้องมีกัลยาณมิตร

ในการทำสมาธิต้องมีกัลยาณมิตร คือผู้ทำให้ความรู้ หรือคอยให้คำปรึกษาช่วยเหลือตามสมควร แต่ต้องไม่ใช่อาจารย์ผูกขาดเก็บภาษี, เดี่ยวนี้พวกอาจารย์เหล่านี้ไว้ใจไม่ค่อยได้ เป็นอาจารย์เก็บภาษีเสียโดยมาก ไม่ใช่กัลยาณมิตรด้วย. มีกัลยาณมิตรที่บริสุทธิ์ คอยให้คำปรึกษาที่เหมาะสม แต่ไม่ใช่มานั่งคุมอยู่ข้างๆ ทั้งวันทั้งคืนเหมือนบางแบบ. ในสมัยพุทธกาลก็เหมือนกันแหละ เข้ารับกัมมัฏฐานจากพระพุทธเจ้าแล้ว

ไปปฏิบัติล้มลุกคลุกคลาน, ล้มลุกคลุกคลาน, ล้มลุกคลุกคลาน, อยู่จนถึงที่สุดแล้วจึงจะค่อยมาทูลถามให้แก่ปัญหาอย่างนั้นอย่างนั้นบ้าง ไม่ใช่ถามทุกวัน ไม่ใช่มีอะไรชนิดหนึ่งก็ต้องถาม.

เดี๋ยวนี้ก็มีปัญหาที่ว่า พอไปทำสมาธิเข้าแล้วมันก็เกิดอาการประหลาดๆ หน้ากลัวก็มี, หน้าอัศจรรย์ก็มี ซึ่งมันเป็นธรรมชาติของจิต เป็นอย่างนั้นเอง แล้วคนนั้นก็กลัว แล้วก็ไม่รู้จะถามใคร เลยวุ่นวายกันใหญ่ ถ้าถือตามแบบโบราณก็ไม่ต้องกลัว, ไม่ต้องกลัว, พอลงมือทำสมาธิแล้วเห็นอะไรแปลกๆ รู้สึกอะไรแปลกๆ เป็นปรากฏการณ์แปลกๆ ก็ไม่ต้องกลัว, ช่างหัวมัน, ไม่ใช่, เราไม่ต้องการ. เราต้องการแต่ความสงบ เราเปลี่ยนหาความสงบ, ตั้งต้นทำไปใหม่จนกว่าจะสงบ; เพราะฉะนั้น จึงไม่จำเป็นจะต้องมีกัลยาณมิตรมาหนึ่งคุมแฉอยู่ข้างๆ ดอก นานๆ พบกันทีก็ได้. นี่ขอให้รู้ไว้ว่า จะต้องมีกัลยาณมิตร คือที่ปรึกษาแล้วก็แล้วกัน คนหนึ่ง.

(ธรรมทัศน์ของพุทธทาส อยู่อย่างพุทธ ๑, ๒๕๕๕: ๗๗ – ๗๘)

การสมรสทางวิญญาณ

มรดกที่ ๘๙ : การสมรสทางวิญญาณ กับบุคคลทุกคนในโลก เป็นสิ่งที่กระทำได้ โดยที่เขาเหล่านั้นไม่รู้สึกรู้สีกตัว: นั่นคือการทำตนเป็นเพื่อนทุกข์ในการเกิด – แก่ – เจ็บ – ตาย และมีเมตตาธรรม ชนุดอปปมัญญา.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๒๕)

การหนุนหมอนไม้

มรดกที่ ๒๕ : การหนุนหมอนไม้เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงชักชวนไว้โดยตรง เพื่อฝึกฝนการเป็นคนไม่มกมากในการนอน. มารไม้ได้โอกาสครอบงำคนไม่เห็นแก่นอน มีความเข้มแข็งว่องไว ทั้งทางกายและทางจิต. บรรพชิตและนักรบสมัยโน้น จึงหนุนหมอนไม้ โดยเฉพาะพวกกษัตริย์ลิจฉวี.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๑๑)

พระพุทธเจ้าที่สอนให้ตื่นแต่ดึก ให้หนุนหมอนไม้ ให้รบกับกิเลสทันที.

ท่านตรัสเปรียบให้ภิกษุนึกถึงพวกลิจฉวี กษัตริย์พวกหนึ่งในอินเดียสมัยพุทธกาล รัฐเล็กๆ แต่เก่งกาจมาก ถึงขนาดรบพุ่งกับมหาประเทศ เช่นแคว้นมคธ แคว้นโกศลได้ เพราะว่าตระกูลกษัตริย์ลิจฉวีนี้พากันหนุนหมอนไม้ ตื่นแต่ดึก อย่างดีสี่อย่างนี้ ฝึกวิชาอาวุธในกลางดึก มีการเคารพสตรี ในฐานะไม้ใช้ของเล่น. คำว่า เคารพสตรีนี้ คือยก

สตรีไว้เหนือฐานะของความเป็นของเล่นสนุกของผู้ชาย. โลกสมัยนี้ตรงกันข้าม เอาสตรีเป็นของเล่นของเพศชาย หลอกให้กระโปรงสั้นเข้าไปทุกทีๆ อย่างนี้เป็นของเล่นของผู้ชายมากขึ้นไปทุกที; อย่างนี้เรียกว่าเหยียดสตรี. กษัตริย์วงศ์จิวจิวยกย่องสตรีไว้เหนือฐานะของเล่น ฉะนั้นจึงเป็นรัฐเล็กๆ ที่เก่งกล้า สามารถรบชนะรัฐใหญ่ เช่น มครรัฐได้. ที่นี้ต่อมาเลิกหนุนหมอนไม้ นอนบนฟูก นอนหมอนข้างแดง นอนจนตะวันสาย สายแล้วก็ยังไม่ตื่น เหยียบย่ำสตรีไปเป็นของเล่น ไม่เท่าไรรัฐลิจิวจิวก็สูญเสียความเป็นรัฐอิสระ.

ฉะนั้นทรงขอร้องให้ภิกษุหนุนหมอนไม้ ตั้งแต่เด็ก ฝึกวิชาอาวุธ คือต่อสู้กับกิเลส ด้วยสติปัญญา ไม่เห็นอะไรเป็นของเล่นของคารบรูชาแบบกามารมณ์ คือเป็นภิกษุโดยแท้จริง เป็นอนาคตาภิโดยแท้จริงอย่างนั้นเถอะ แล้วก็พ้นจากมาร; จึงทรงขอร้องว่า "กัลิงครูปธาโน ภิกษเว วิหระต ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย เธอจงเป็นผู้อยู่โดยมีท่อนไม้เป็นหมอนเถิด; เมื่อเธออยู่อย่างนี้ มารจักไม่ได้ออกาส" เมื่อหนุนหมอนไม้อยู่ มารจักไม่ได้ออกาส" ลองเป็นอยู่ในมหาวิทยาลัยอย่างนั้นดูบ้าง ในหอพักนักศึกษามหาวิทยาลัย ลองหนุนหมอนไม้ ตั้งแต่เด็ก ฝึกวิชาอาวุธ คือฝึกเรื่องที่มีน้เป็นหน้าที่ แล้วไม่เห็นเพศตรงข้ามเป็นของเล่น เป็นเหยื่อนั้นแหละ ผมว่าจะเป็นมหาวิทยาลัยที่แท้จริงขึ้นมา เป็นอุดมศึกษาที่แท้จริงขึ้นมา แล้วคิดดูเถิด มีแต่ได้ ไม่มีใครตาย. หอพักนักเรียนไหน ตั้งแต่ศิษย์ ฝึกวิชาอาวุธ หนุนหมอนไม้ ไม่มีใครตาย ไม่มีใครเสียอะไร มีแต่ได้ที่ดี ที่งาม ที่บริสุทธิ์ผุดผ่อง ยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม. เดียวนี้มีแต่หนุนสาย นอนบนเตียงนอนสบาย นอนไม่อยากตื่น ไม่อยากลุก ตามใจกิเลสตามใจเนื้อหนัง.

(บรมธรรม ภาคต้น, ๒๕๒๕: ๑๕๓-๑๕๔)

ทาน

การให้ทานนั้นมันมีมาเป็นลำดับๆ ค่อยๆ สูงขึ้นไปๆ : นับตั้งแต่วัตถุทาน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ด้วยสิ่งของ; ให้อภัยทาน ให้ความไม่เบียดเบียน; แล้วก็ให้ธรรมทาน ให้ความรู้ที่จะทำให้เขาเดินไปถูกทาง จนถึงว่า มันจะแน่ต่อพระนิพพาน. ที่นี้ เพื่อที่จะให้ได้นิพพาน เราก็ให้ตัวกู ของกูนี้ ออกไปเสียที่หนึ่งก่อน. แล้วเมื่อได้เป็นนิพพานขึ้นมา ก็อย่าถือว่า นิพพานของกู อย่าถือว่า นิพพานของนิพพาน อย่าให้นิพพานโดยความเป็นนิพพานนี้เป็นของใคร: ให้เป็นของความว่าง เหลืออยู่แต่ความว่าง. อันสุดท้ายนี้เรียกว่า สัจจทาน คือการให้ที่เนื่องด้วยสัจจทาน แล้วก็ไม่ได้อะไรมากนอกจากความว่าง.

(โอส้าเรตัพพธรรม, ๒๕๒๕: ๖๗)

การให้ทานที่แท้จริงนั้นเป็นอย่างไร? ถ้าเป็นคนมีปัญญา ก็จะมองเห็นได้ทันทีว่า เมื่อไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ไร้โดยความเป็นของตนเองหรือตัวคนแล้ว; นั่นแหละคือการที่ได้ให้ทานออกไปหมดแล้ว, ไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย. ความที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรว่าเป็นตัวตน, หรือเป็นของของตน อยู่ในใจนั้นแหละ คือการที่ได้ให้ทานสิ่งทั้งหลายทั้งปวงออกไปหมดแล้ว. จึงเป็นทานที่แท้จริง. เป็นทานที่ถูกต้อง, ไม่ใช่เป็นการให้ทานชนิดที่มีลบลมคมใน เหมือนที่ให้อภัยโดยมาก.

(มาฆบูชาเทศนา, ๒๕๒๕: ๔๖๓)

ทาน ต้องฝึกฝนเรื่อย ฝึกฝนตัวเองในการที่จะให้ทาน, เด็กๆ บางคนชอบให้ทาน ชยันให้ทาน ฝึกการให้ทานนี้แหละ นำเลื่อมใส, มีศตางค์บ้าง ก็ให้คนขอทานเสียบ้าง ให้เพื่อนเสียบ้าง ชื้อขนมกินบ้าง; นี่คือความหมายของคำว่าทาน คือการให้เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น, ไม่ใช่เพื่อเรา. ฉะนั้นทานของโพธิสัตว์ ต้องถึงผลเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ไม่ใช่แลกเปลี่ยนสวรรค์วิมานเหมือนยายแก่ ตาแก่ ที่เขาสอนให้ทำทาน เพื่อสวรรค์ วิมาน.

(ฆราวาสธรรม, ๒๕๑๘: ๒๕๘)

การล่ออายุ

มรดกที่ ๑๕ : การล่ออายุและการให้ของขวัญวันล่ออายุ อย่างที่กระทำกันอยู่ที่สวนโคมกษนั้น มีผลทางจิตใจในความไม่ประมาท และรู้จักตัวเองดีขึ้นทุกปี. ขอฝากไว้สำหรับรักษากันไว้สืบต่อไป เพื่อความก้าวหน้าทางจิตใจของทุกคน.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๐๙)

เมื่อผมพูดว่า "ล่ออายุ" คุณก็ต้องเข้าใจให้ถูกต้อง ว่า ล่ออายุทางเนื้อหนังโดยมีเครื่องมือ คืออายุในทางวิญญาณ. มีทาง มีวิธี มีความจริงที่จะล่ออายุได้ ไร้โดยที่มึนความรู้ในทางวิญญาณ ก็มาล่อเรื่องทางเนื้อหนังได้; ฉะนั้นเมื่อพูดว่าล่ออายุ "ล่ออายุ กันไว้" นั้นมันก็หมายถึงอายุทางเนื้อหนังทั้งนั้นที่มันผ่านมาอย่างไร ด้วยความวัง บ้าดี บ้าเก่ง บ้าอะไรก็ไม่ว่า ที่เป็นเรื่องบ้า ยกหูชูหางทั้งนั้น. ควรจะล่อกัน อย่างชานใหญ่ ชานใหญ่.

ผมก็เคยมาแล้ว, คุณก็กำลังมีอยู่, กำลังเป็นอยู่; เหลืออยู่แต่ว่าใครจะล่อได้เมื่อไร, ใครจะสามารถล่อได้เมื่อไร, แล้วใครจะสามารถล่อได้มากกว่ากัน.

วันนี้มันเป็นเรื่องของผม, เป็นเรื่องส่วนตัวของผม; ฉะนั้น ก็พูดเรื่องส่วนตัวของผมอยู่มาก. คุณพลอยได้ หรือพลอยได้ฟัง. ถ้าเผื่อว่าคุณจะรู้เรื่องนี้ได้เร็วเข้า, หรือว่าก็จะล้ออายุได้เร็วเข้า; แม้ว่าในเวลานี้ยังไม่รู้อิเหน่อิเหน่ออะไรเลย, ยังไม่รู้ว่าเกิดมาทำไม ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์.

อายุทางเนื้อหนังนี่ เป็นเรื่องที่น่าล้อที่สุด; ส่วนเรื่องอายุทางวิญญาณนั้น ไม่มีปัญญาจะไปล้อกัน, มันเป็นเรื่องมันคงยิ่งกว่าสิ่งใด แล้วก็ตลอดกาลนิรันดร ตัวโตเกินกว่าจักรวาลนี้เสียอีก.

สิ่งที่เรียกว่าเป็นอนันตกาลนั้น ซึ่งยังไม่รู้ว่าอะไร, ซึ่งมนุษย์ยังไม่รู้ว่าอะไร; แต่รู้จักช็อกกันอยู่มาก มันเป็นเรื่องอนันตกาล คือไม่เกี่ยวกับเวลาหรือเหนือเวลา ฉะนั้น มันก็มีตัว มี space, แล้วมันก็โตกว่าจักรวาลเสียอีก; ไปล้อมันได้ทุกอย่างได้. ส่วนเรื่องอายุทางเนื้อหนังนี่ มันเป็นเรื่องของเด็กอมมมม; แล้วเราก็มีอยู่อย่างไม่รู้สึกรู้สีก, คือเป็นเด็กอมมมมโดยไม่รู้สึกรู้สีก แล้วก็หลงบูชಾವัตถุทางเนื้อหนัง.

นี่ก็เป็นอันว่า ใครอยากจะล้ออายุ ก็ต้องมีความรู้เรื่องอายุ; ถ้าไม่อย่างนั้นก็เป็นเรื่องทำอะไรอย่างละเมอๆ ก็เรียกว่า อย่างบ้าๆ บอๆ อย่างบ้าหลัง. ถ้ายังทำไม่ได้; ก็สนใจไปเรื่อยๆ คือ สนใจในเรื่องทางวิญญาณนี้.

อย่าไปเล่นกับเรื่องทางเนื้อหนัง อย่างไม่รู้จักสิ้นจักสุด; มาเล่นกับเรื่องทางวิญญาณกันเสียบ้าง, แล้วก็เอาเรื่องทางเนื้อหนังมาล้อกันเสียทีทุกๆ ปี. ถึงปี ก็เอาเรื่องทางเนื้อหนังมาล้อกันเสียที, ถึงปีก็เอาเรื่องทางเนื้อหนังมาล้อกันเสียที; เท่าที่สติปัญญาของเด็กอมมมมหรือของพวกคุณจะเอามาล้อได้. เพราะว่าอย่างน้อยก็มีความอยากเก่ง, มีความอยากเก่งอยู่บ้าง ก็คงจะนึกคิดได้บ้าง เป็นการส่งสารสิ่งที่แล้วมาแต่หลังก็แล้วกัน.

(ชุดนมล้ออายุ, ๒๕๒๕: ๓๓๘ - ๓๔๐)

ความไม่ประมาท

ความไม่ประมาทในภาษาคนนั้นอย่างหนึ่ง ความไม่ประมาทในภาษาธรรมนั้นอย่างหนึ่ง ความไม่ประมาทในภาษาคนก็คือว่าปล่อยให้เวลาล่วงไป จงรีบขยันขันแข็ง ทำสิ่งที่ป็นหน้าที่ของตัวให้เสร็จทันเวลาหรือก่อนเวลา อย่างนี้เรียกว่าไม่ประมาท แต่เป็นความไม่ประมาทในภาษาคน ส่วนในภาษาธรรมะที่ว่าไม่ประมาทนั้น คือ อย่างไม่ไปง่ อย่างไม่ไปหลง อย่างไม่ไปยึดมั่นถือมั่นนั้นนี่เข้าว่าเป็นตัวเป็นตน หรือว่าเป็นของๆ ตน นั่นคือไม่ประมาทในภาษาธรรมเพราะฉะนั้น ที่เรียกว่าไม่ประมาทในภาษาคนนั้นแหละกลับกลายเป็นความประมาทในภาษาธรรมไปก็ไม่ได้ เพราะว่าถ้าสอนกันไม่เป็น ก็คือ สอนให้คนขยันขันแข็งด้วยความโงก ด้วยกิเลส มีความทุกข์ มีความเร่าร้อนเป็นอบาย จนตกนรก ตกอบาย

อยู่ที่นั่นไปก็ได้ น้ำมันกลายเป็นความประมาทไปเสียแล้ว ทั้งที่บางคนอาจจะพูดว่า นั่นคือความไม่ประมาท พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสว่า “เธอทั้งหลายจงทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม” นี้แสดงว่า ทรงยืนยันในความไม่ประมาทว่าเป็นของสำคัญและจะต้องทำ

มีปัญหาเหลืออยู่ที่ว่ามันจะต้องทำอย่างไร คนธรรมดา ก็ต้องรีบทำการทํางาน คือ ไม่ประมาท แต่ถ้าเรื่องธรรมะแท้ๆ แล้ว ก็คือ อย่าเพลินตัวไปไง ไปหลงว่าอะไรเป็นตัณหา เป็นของกู เชิดชูเข้ามา นี่จึงเรียกว่า ความไม่ประมาท

คนธรรมดาสามัญ จึงควรจะรู้จักความไม่ประมาทให้ถูกต้อง คือ แม้ว่าจะขยันขันแข็ง กระทำการงานในหน้าที่ของคน ก็อย่าทำด้วยกิเลสเลย จงรู้จักทำด้วยจิตที่ไม่มียึดมั่นถือมั่น หรือที่เรียกว่าจิตว่างนั่นเอง ศึกษาให้รู้เรื่องจิตว่างให้เพียงพอ รู้จักทำจิตไม่ให้เกิดความยึดถือว่าตัวกูของกู แล้วก็มีปัญญาเห็นว่า สิ่งใดเป็นสิ่งที่ควรกระทำ ก็กระทำไปก็แล้วกัน อย่างนี้เรียกว่าคนนั้นประพฤติธรรมะอย่างถูกต้องเป็นความไม่ประมาทแล้วก็ขยันขันแข็ง รีบกระทำสิ่งที่ เป็นหน้าที่ของตนให้ลุล่วงไปได้เหมือนกัน ไม่ว่าคนนั้นจะเป็นภิกษุ สามเณร เป็นบรรพชิต หรือว่าเป็นคฤหัสถ์ ฆราวาส ครองเรือน เป็นพ่อค้า ช่างนา ช่างสวน ลูกจ้าง กรรมกร หรือเป็นอะไรก็สุดแท้ ล้วนแต่จะต้องมีความเข้าใจในเรื่องนี้ให้ถูกต้องเสมอกันคือ เรื่องความไม่ประมาทนั่นเอง ถ้าเข้าใจผิดแล้ว จะเกิดนรก หรืออบายขึ้นมาทันที เช่นจะมีความร้อนใจกลัวไม่ทันเวลา มันก็ตกนรกแล้ว ไปไงอย่างนี้เข้ามันก็ร้อนใจขึ้นมาจริงๆ มันก็เป็นสัตว์เดรัจฉานแล้ว ไปหิวกระหายไม่ทันแก่เวลานั้นมันก็เป็นเปรตแล้ว ถ้ามันนอนซ้ซลาดอยู่กลั้วจะยากจนกลั้วจะลำบากยากแค้นมันก็เป็นอสุรกายแล้วเพราะความซลาดนั้นหมายความว่า ถ้าเราทำผิดเรื่องเวลาเท่านั้นเองอบายภูมิทั้งสี่ก็ครอบงำเราที่นี่และเดี๋ยวนี้

(ภาษาคน-ภาษาธรรม: ๒๓๔-๒๓๖)

อย่าต้องละอายแมว

เป็นคนอย่าต้องละอายแมวเกิดมาเป็นคนทั้งที่อย่าให้ต้องอายแมว. ที่นั่งอยู่ที่นี้ ถ้าใครยังต้องกินยานอนหลับ คนนั้นมันหน้าละอายแมว; เพราะว่าแมวไม่ต้องกินยานอนหลับ มันก็หลับได้. เกิดเป็นคนทั้งที่ อย่าให้ต้องละอายแมว อะไรนิดหนึ่งก็เป็นทุกข, อะไรนิดหนึ่งก็ร้องไห้, อะไรนิดหนึ่งก็หัวเราะ กระโดดโกลดเต้นอย่างหน้าละอายแมว คือ แมวมันไม่เป็นอย่างนั้น. ทุกบ้านดูเหมือนจะมีแมวกันทั้งนั้นแหละ แล้วดูแมวให้ดีๆ สิ เอาแมวเป็นครูกันบ้าง มีเพื่อน ๔ ขา มีอาจารย์ ๔ ขา อยู่ในบ้านเรือนทั้งที่ แล้วไม่รู้จักใช้ให้เป็นประโยชน์ ดูให้ดี อย่าให้มีอะไรที่ ต้องหน้าละอายแมว.

แมวมันเป็นสัตว์เดรัจฉาน สมองมันน้อย มันคิดอะไรไม่ได้ มันจึงยึดถือไม่เป็น มันเกิดความรู้สึกประเภทกิเลสได้ไม่มาก มันน้อยเกิน มันจึงไม่เป็นทุกข์; เราจึงไม่เห็นแมวเป็นโรคประสาท เราจึงไม่เห็นแมวเป็นโรคจิต เหมือนกับที่คนเป็นโรคจิตไปอยู่ตามโรงพยาบาลโรคจิต นั้นมันมากเหลือเกิน, แต่แมวมันไม่ต้องเป็นอย่างนั้น. เพราะฉะนั้น เราควรจะนึกถึงความเป็นมนุษย์ของเรา ศักยภาพของเรา ความเป็นมนุษย์ของเรา ให้ถูกต้อง แล้วเราก็ต้องเป็นอะไรที่น่าละอายแมว.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีส่วนโหมกซ์ ตอน๑, ๒๕๒๙: ๑๕๖)

การตกกระโหลกใจ

มรดกที่ ๙๗: ระบบการปฏิบัติดับทุกข์ไม่เหลือในขั้นสุดท้ายนั้น เป็นการตกกระโหลกใจ คือเมื่อรู้ว่าจะดับชีวิต หรือตายแน่แล้ว ก็ไม่มีจิตกังวลอย่างใด แต่ตั้งจิตสมัครดับไม่เหลือ จากการเวียนว่ายตายเกิด, ไม่มีหวังในการเกิดใหม่ โดยสิ้นเชิง.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๒๖)

สมัครดับไม่เหลือ

เรื่องดับไม่เหลือให้อ่องที่จะดับไม่เหลือ, ให้เห็นว่าไม่มีอะไรที่น่าเอา น่าเป็น แล้วหม่อมจิตไปเพื่อความดับไม่เหลืออยู่ตลอดเวลา มันก็อาจจะถึงได้เร็วที่สุด, คือถึงกรรมไม่ดำไม่ขาวนี้ได้เร็วที่สุด. ที่นี้ถ้ามันไม่ได้ทันที; วินาทีสุดท้ายที่ร่างกายจะแตกดับนั้น จะต้องได้ให้จิตหม่อมไปเพื่อความดับไม่เหลืออยู่ตลอดเวลา. พอร่างกายจะแตกดับ หายใจครั้งสุดท้าย หรืออะไรก็ตาม ให้มันเป็นไปด้วยความแน่ใจว่า เราสมัครดับไม่เหลือ.

เราไม่หวังอะไรที่จะเหลืออยู่ เพราะมันไม่น่าเสนาหาเลย, คำบ้าง ขาวบ้าง, ดำๆ ขาวๆ บ้าง ไม่น่าหลงใหลเลย; สมัครดับไม่เหลือ; เพียงเท่านั้นก็ถึงกรรมที่ว่าไม่ดำไม่ขาวนี้ได้ สักชั่วขณะจิตหนึ่งแล้วก็ตายไปเลย. จะเป็นพระอรหันต์หรือไม่เป็น อย่าไปคิดเลย; แต่ให้ทำให้ดีที่สุด. แม้ในวาระสุดท้ายอย่างนี้ ก็อย่าไปหวังว่า "กูจะเป็นพระอรหันต์สักหนึ่งแล้วตาย"; อย่างนั้นจะกลับไม่ได้; เพราะไปสร้างอุปาทานขึ้นไปด้วยไปดักไว้ข้างหน้า.

วาระสุดท้ายให้นึกแต่ว่า ชีวิตจิตใจที่ประกอบอยู่ด้วยสติปัญญา ความรู้นี้ มันรู้สึกสิ่งต่างๆ มาพอสมควรแล้ว. อายุเข้ามาขนาดนี้แล้ว ล้วนแต่ ไม่มีอะไรที่น่าเอาน่าเป็น; พอไปเอาไปเป็นเข้า ล้วนแต่เป็นทุกข์ ฉะนั้นจะต้องวางจากการเอาการเป็นอยู่เสมอ ตัวกู – ของกูไม่เกิด, ตัวกู

– ของกูดับอยู่เสมอ; แล้วก็ดับครั้งสุดท้ายที่อย่าให้เหลือเชื้อ สำหรับจะเกิดได้อีก.

นี่โอกาสดีมีแม้ในวาระสุดท้ายที่ร่างกายจะแตกดับ ให้ร่างกายดับชีวิตดับไปด้วยความรู้สึกไม่เอาไม่เป็น อันนี้; นี่เป็นเคล็ดลับอย่างยั้ง เป็นทางลัดอย่างยั้งที่เข้าถึงความสิ้นกรรมก่อนแต่จะตาย. เขาเรียกว่าพร้อมกับความตายก็ตามใจ, เราเรียกว่าก่อนแต่ตาย; เพราะว่าเราได้สลัดออกไปแล้วอยู่ตลอดเวลา. รู้ว่าร่างกายจะแตกดับแล้วก็สมัครดับไม่เหลือแท้จริงเลย ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์เต็มทีเดียว, แล้วก็ผล ๒ - ๓ ขณะจิต; แล้วหมดความรู้สึกไป อย่างนี้ก็ยิ่งดี, ดีกว่าดับไปด้วยความหอบหิว เอาของหนัก คือตัวกู – ของกูนี้ติดตามไป. นี่พูดอย่างสมมติก็ต้องพูดอย่างนี้.

(โอส้าเรตัพพธรรม, ๒๕๒๕: ๒๙๓-๒๙๔)

ข้อปฏิบัติอีกอันหนึ่ง คือ ความดับไม่เหลือ. ฟังดูคล้ายกับพูดเล่นไม่รับผิดชอบ คำว่า ดับไม่เหลือ, ดับไม่เหลือนั่นดับอะไร? คำว่า ดับ ในภาษาไทย หมายถึง ดับลงแห่งความร้อน, คำว่า ดับ นั้นต้อง หมายถึงดับเย็นเสมอ, ไม่ใช้ว่าดับให้ร้อน มันมีแต่ดับให้เย็น ความร้อนดับมันก็เป็น. ทีนี้ ดับไม่เหลือ ก็คือดับความร้อน และเหตุแห่งความร้อน.

เหตุแห่งความร้อนก็คือกิเลส ความร้อนก็คือทุกข์, สรุปรอยู่ที่ความยึดมั่นถือมั่นว่ามีตัวตน ว่ามีของตน. เราก็ดับเหตุแห่งความร้อน คือ กิเลส, และ ดับทุกข์ คือความทหนทรมาน อันเนื่องมาจากกิเลส.

ดับไม่เหลือที่ตรงไหน? ดับที่ต้นเหตุ ก็คือดับที่ความรู้สึกว่า ตัวกูว่าของกู. อย่ามีความหลงเกิดขึ้นว่า ตัวกูหรือของกู ดับความเข้าใจผิดที่เป็นอุปาทาน ข้อนี้เสีย มันก็ ดับตัวกู ดับของกู, กิเลสไม่มีทางจะเกิดได้ มันก็พลอยดับไปด้วย, ความทุกข์ที่จะเกิดจากกิเลสทั้งหลาย ก็พลอยดับไปด้วย. นี่เรียกว่า ดับไม่เหลือ ก็คือ ดับสิ้นเชิง. ดับถึงต้นเหตุแห่งเหตุเหตุแห่งเหตุ ลงไปตามลำดับ ก็ดับได้, ผลในปัจจุบันก็ดับได้, กระทั่ง ผลอันจะมีในอนาคต ก็ป้องกันไว้ได้ นี่เรียกว่า ดับไม่เหลือ.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีส่วนโหมกข์ ตอน๑, ๒๕๒๙: ๑๕๒-๑๕๓)

ตายก่อนตายสบายเหลือ

เราชอบคำพูดชนิดนี้ สะดวกดีมีประโยชน์ จึงผูกขึ้นมา; คนได้ยินได้ฟังจำได้ทันทีเลย, เมื่อเขาจำได้ทันที มันก็เป็นหลักอยู่สำหรับที่จะเข้าใจความหมายได้ง่าย. ถ้ามืดคำที่เป็นหลักเสียแล้ว ความหมายมันก็ไม่รู้จะไปตั้งที่ไหน, ไปเกาะที่ไหน, ไปอาศัยที่อะไร, มันก็ไม่มี. ฉะนั้นเราจึง

ต้องมีคำบาลีเป็นหลัก หรือคำสุภาษิตเป็นหลัก หรือคำที่ผูกขึ้นใหม่เป็นหลัก สำหรับจะเป็นที่กำหนดของจิตใจ, แล้วคำอธิบาย หรือความหมายต่างๆ มันก็เนื่องติดอยู่กับคำคำนั้น.

ตายก่อนตายสบายเหลือนี้ คนที่เขาไม่เข้าใจเขาก็ไม่เชื่อ, แล้วบางทีเขาก็จะหาว่าบ้าเสียด้วย, คนพูดมันบ้าแล้ว ที่พูดว่า "ตายก่อนตายสบายเหลือ", ลูกเด็กๆ มันก็จะพูดว่า เอ้า, ถ้าอย่างนั้นก็ไปเอามืดมา เชือดคอตัวเองเลย เดียวนี้เลย ๒ไม่ต้องรอให้ถึงเวลาตาย ตายก่อนตายสบายเหลือ.

ความหมายในภาษาธรรม มันมีอยู่อย่างอื่น มันลึกกว่านั้น คือว่าอย่ามีตัวกูเสียสิ ดับตัวกู ทำลายตัวกู ทำลายความรู้สึกว่าตัวกู; ๒ไม่ใช่ร่างกาย, ๒ไม่ใช่ทำลายร่างกาย, แต่ทำลายความยึดมั่นถือมั่น ความรู้สึกอยู่ในใจว่าตัวเรา, หรือตัวกูนี้เสียก่อนแต่ที่จะถึงเวลาแตกดับแห่งร่างกาย, ๒ไม่ต้องรอถึงตายต่ออายุมันครบแล้วมันจะตายเข้าโง่งไป; นั้นมันตายของร่างกาย, นี้ ตัวกูที่มันเดือดขึ้นมา, เดือดขึ้นมาตั้งแต่คลอดออกมาจากท้องแม่ มันเป็นตัวกู, ตัวกูที่โตขึ้นมาๆ ตัวนี้ให้มันตายเสียสิ. ถ้าตัวนี้มันตายเสียก่อนแต่ร่างกายตายตามอายุขัย นั้นแหละคือตายสบาย, พอตัวกูตายแล้ว เสร็จแล้ว ต่อแต่นี้ไปก็มีแต่ความสุข ความสงบเย็นอยู่ในใจ, จนกว่าร่างกายมันจะตาย.

ถ้าใครทำให้ตัวกูตายเสียได้เมื่ออายุ ๕๐ ปี ก็จะมีความสุขอย่างนิพพานไป ๒ได้ตั้งอีก ๓๐ - ๕๐ ปี กว่าร่างกายตายเมื่ออายุ ๘๐ ปี ๙๐ ปี, คือตัวกูตายเมื่อไร ก็มีความสุขแบบนิพพาน ความเยือกเย็นเป็นนิพพานที่เรียกว่า สบายเหลือเกิดขึ้น. เดียวนี้มันมี ตัวกู - ของกู เป็นเหมือนกับผีปศาจ เป็นเจ้าเรือนสิงสถิตอยู่ คอยรับอารมณ์ด้วยแล้วคอยอยู่ใต้อารมณ์เสมอไป, ๒ไม่ชนะอารมณ์ ก็จมอยู่ในโลก จมอยู่ในวัฏฏะ จมอยู่ในกองทุกข์. นี้ ตัวกู มันเป็นอย่างนี้; ถ้าตัวนี้ตาย มันก็ไม่มีอย่างนี้ ก็มีแต่ความสงบเยือกเย็น ตามภาษาธรรมะก็เรียกว่า มีนิพพาน, คือเย็นเย็นแห่งจิต ๒ไม่มีความร้อนของกิเลส.

นี้คำใหม่ แม้ว่า เราจะผูกขึ้นเอง ก็เป็นคำที่ต้องทำความเข้าใจกันให้เพียงพอ จนพอพูดออกมาก็เข้าใจได้ทันที ตายก่อนตายสบายนั้น สบายเหลือ, ๒ไม่ต้องเข้าใจว่าถ้าอย่างนั้นไปเอามืดมา เชือดคอตัวเองให้ตายเดี๋ยวนี้ จะได้สบายเหลือ. บางทีเราก็พูดด้วยคำพูดว่า นิพพานอยู่ที่ตายเสียก่อนตาย; นั้นพูดกลับมาอีกทางหนึ่ง เพื่อจะอธิบายให้รู้ว่า นิพพาน คือสบาย เหลือ มันอยู่ที่ไหน? นิพพานที่สบายเหลือก็อยู่ที่ตายเสียก่อนตาย. ฉะนั้น ถ้าพูดเป็น พูดถูก พูดด้วยความรู้สึก มันก็มีประโยชน์ ตายก่อนตายสบายเหลือ หรือว่านิพพานอยู่ที่ตายเสียก่อนตาย.

ถ้าคนนั้น ๒ไม่รู้ว่า ตัวกู - ของกู คืออะไร มันทำไม่ได้ดอก, มันทำให้ตัวกู - ของกู ตายไม่ได้, ทำมันไม่ได้ เพราะมันไม่รู้จักตัวกู. มันต้อง

เห็นความรู้สึกที่เป็นอุปาทานยึดถือว่าตัวกู ของกู ที่มีอยู่จริงในจิตใจ ทุกวันๆ แล้วก็ทรمانจิตใจอย่างยั้งอยู่ทุกวันๆ เป็นความทุกข์ข้อยู่ที่นั่น; ถ้าเห็น และรู้จักอย่างนั้น มันก็อยากจะฆ่าเสีย, อยากจะดับตัวกู – ของกูเสีย. แต่ถ้าไม่มองเห็น ไม่รู้จักตัวกู – ของกู มันก็เป็นหมั่นแหละ, ไม่ทำอะไรได้, ไม่ทำให้ตัวกู – ของกู ตายก่อนตายได้.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีส่วนโหมกซ์ ตอน๑, ๒๔๒๙: ๓๕๖-๓๕๗)

วิธีเตรียมตัวตาย

อยากจะเล่าเรื่องที่เคยพบ เกี่ยวกับวิธีเตรียมตัวตายของคนครั้ง พุทธกาล ให้ฟังว่า สำหรับผู้ที่เขาถือศีลสมาทานวัตรกันอยู่ประจำอย่างนี้ เป็นธรรมดาการอดข้าวยอมไม่มีปัญหาอะไร เพราะวันอุโบสถก็อดข้าว เย็นอยู่แล้ว. ที่นี้ พอโรคภัยไข้เจ็บมาถึง ซึ่งเขาเชื่อแน่ๆ ไม่เกินสัปดาห์ จะต้องตายอย่างนี้ เขาเตรียมที่จะไม่กินอาหาร; ไม่เหมือนกับพวกเรา ที่ว่าคนใกล้จะตายต้องให้ไปหาอาหารดีๆ อย่างนั้นอย่างนี้อย่างแพงที่สุด มาให้กินๆ ๆ กินจนตายไปกับอาหารก็มี.

ในการที่เขาพยายามหลีกเลี่ยงอาหารนี้ เขาเพื่อจะมีจิตที่เป็นปรกติที่สุด เพราะเมื่อร่างกายชำรุดอย่างนี้แล้วมันไม่ย่อยอาหาร ขึ้นใส่เข้าไปมันก็เป็นพิษ มันก็เวียนวาย ใจมันกระสับกระส่าย เพราะฉะนั้น จึงเตรียมตัดอาหาร กินแต่น้ำ หรือกินแต่ยา.

ถ้าใกล้เข้าไปอีก แม้แต่น้ำก็ไม่อยากกิน ยาก็ไม่ยอมกิน เพื่อจะ สวรรค์สติสัมปชัญญะ ที่จะตายชนิดที่ดับไม่เหลือ.

พวกที่ยึดมั่นถือมั่นในบุญกุศลก็เตรียมยึดมั่นในบุญกุศล พวกที่ ฉลาดชั้นสูงก็เตรียมที่จะปล่อยวางดับไม่เหลือดังกล่าวนั้น. เขาไม่ ต้องการหมอบ ไม่ต้องการฉีดยา ประวิงเวลาให้นานที่สุดเท่าที่จะนานได้ อย่างนี้ ซึ่งเป็นการรบกวนอย่างยิ่ง; การทำเช่นนี้ เรียกว่า "ปลงสังขาร" คือปลงตัวตนลงไปอีกครึ่งหนึ่งที่เกี่ยวกับร่างกาย เขาเรียกว่า "ปลงสังขาร" ยังไม่ทันตายนี้แหละ เขาเตรียมที่จะแตกทำลายทางกายให้ดีที่สุด ในทางจิตก็น้อมไปเพื่อดับไม่เหลือ.

ส่วนพวกเราสมัยนี้มีแม้แต่โกลาหลตามหมอกันมาจนเต็มห้องก็มี ให้กินยา ให้ฉีดยาอาหารฉีดยา ต่างๆ นานา ทำให้พะงับพะงอนหาความสงบไม่ได้. นี่แหละทำให้ไม่รู้ว่าจะตายอย่างไร ทำให้ไม่รู้ว่าจะตายหรือ จะอยู่; อย่างนั้นมันพะงัวพะวังกันไปหมด มันเลยไม่ได้ประสพชัยชนะเหนือความตาย หรือเข้าถึงความว่าง หรือความดับไม่เหลือ อย่างที่ กล่าวมาแล้ว.

การเตรียมตัวตายของคนครั้งพุทธกาลกับคนเดี๋ยวนี้มันต่างกัน. อย่างว่าคนเดี๋ยวนี้ คงจะนึกหาเตียงที่สบายที่สุด หาห้องที่สบายที่สุด หาอาหาร หายาที่แพงที่สุด มาไว้; แล้วก็ตายไปด้วยการถูกลูกจอบ อยากจะ รักษาชีวิตถ่วงเอาไว้ให้ได้ต่อไปแม้หน้าที่หนึ่งก็ยังดีอย่างนี้ ก็เลยระดม

ฉันทาเป็นการใหญ่ ทำอะไรเป็นการใหญ่ แล้วมันก็ต้องตายอย่าง “หลับตาตาย” คือว่าตายโดยไร้สติสัมปชัญญะ เรียกว่าทำกาลกิริยาด้วยความหลง.

ถ้าทำถูกทางมันก็ต้องกล้าด้วยธรรมะ และตายอย่างชัยชนะเหนือความตายอย่างที่ว่ามานี้ จึงจะเรียกว่า เข้าถึงความว่างได้ในวินาทีสุดท้าย มีโอกาสกระทั่งวินาทีสุดท้าย. ขอให้จำคำนี้ไว้ให้ดี ๆ ว่า โอกาสสำหรับพวกเรา มีกระทั่งวินาทีสุดท้าย แต่ถ้าเราเอาชนะเดี๋ยวนี้ไม่ได้เรื่อยๆ ไป ในวินาทีสุดท้ายนั้นต้องได้แน่ เพราะว่าอย่างน้อยที่สุด ก็ยังได้ด้วยการตกกระโหลกโยนกระโถนให้ได้อย่างที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง.

(ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม๒, ๒๕๑๙; ๑๓๐-๑๓๑)

การบวช

การบวชคืออะไร?

(1) ว่าโดยตัวหนังสือกันก่อน ตัวหนังสือหรือคำพูดคำว่า การบวชนั้น ก็คือ คำบาลีว่า ปพฺพชฺชา หรือ บรรพชา นี้เรียกว่า การบวช คนที่บวชนั้น เรียกว่า ปพฺพชฺชิตฺต หรือ บรรพชิต คำว่า บรรพชา คู่กันกับ บรรพชิต การบวชเรียกว่า บรรพชา ผู้บวชเรียกว่า บรรพชิต.

ทีนี้ ปพฺพชฺชา หรือ ปพฺพชฺชิตฺต นั้น มันแปลว่าอะไร? คำนี้แปลว่า ไปหมด เว้นหมด; ไปหมดเว้นหมดจากอะไร? ถ้าเกี่ยวกับเรื่องการบวช ก็ไปหมด เว้นหมด จากความคับแคบในบ้านเรือน จากปัญหาต่างๆ ในโลกนี้, หรือจะให้แคบเข้ามาอีกก็ว่า ไปหมด เว้นหมด จากสิ่งที่เป็นอุปสรรคแก่การก้าวหน้าทางวิญญาณ...

(2) ทีนี้มาดูที่ความหมายอันกว้างขวางของคำว่า นี้ก็จะดีกว่า จะได้ว่ารู้จักสิ่งที่เรียกว่า การบวชนั้น อย่างครบถ้วนยิ่งขึ้น. ในปัจจุบันนี้ การบวชก็มีอยู่เป็น ๒ ชนิด คือ บวชสมบุรณ, ตามความหมายของคำว่า บวช โดยทั่วไปนั้นอย่างหนึ่ง, บวชชั่วคราวอย่างย้ง นั้นอีกชนิดหนึ่ง.

การบวชสมบุรณแบบ (มีจุดมุ่งหมายดังนี้)...

การบวชนั้นคือ การออกไปแสวงหา ค้นหา ว่าอะไรที่มันเป็นกุศล คือมันดีกว่าการครองเรือน...คือ เขาเบื่อ เอือมระอาความซ้ำซากของความเป็นฆราวาส มันก็มีเท่านั้นแหละ...

ฉะนั้น เขาจึงหลีกเลี่ยงออกไป ค้นหาว่าอะไรดีกว่านี้; แล้วก็ไปพบเรื่องการบำเพ็ญทางจิตทางใจ พบความสุขอย่างใหม่...

การบวชคือการออกไปอยู่อย่างต่ำต้อย อย่างไม่มีทรัพย์สมบัติอะไร...เป็นอยู่ในลักษณะของคนขอทาน...

การบวชนั้น คือการฝึก การทดลองในการบังคับตน บังคับอินทรีย์.

นี่หมายความว่า ออกไปบวชนั้น ไปถือศีล ถือสีกขาบท หลากๆ อย่าง ล้วนแต่เป็นการบังคับตน คือ บังคับจิต บังคับความรู้สึก ไม่ให้เป็นไปอย่างผิดๆ คือเป็นกิเลส แล้วก็บังคับความควบคุมอินทรีย์ ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; ต้องควบคุม ต้องบังคับอินทรีย์ และจะต้องมีการเสียสละของรักของชอบใจ ชั้นสูงสุดอดในโลกนี้.

สัตว์โลกที่อยู่ในโลกของกามาวจรนี้ มันมีกามารมณ์หรือเรื่องของเพศเป็นของรัก ของชอบใจสูงสุด...

การบวชคือความสะดวก ในการที่จะเดินทางออกไปนอกโลก...

เดินทางออกไปนอกโลกนี้หมายถึงเดินด้วยจิตใจ ให้จิตใจ

วิวัฒนาการขึ้นไป ในการที่จะอยู่เหนือการครอบงำของโลก...เพราะว่าการบวชนั้น ทำให้ไม่มีอะไรเป็นภาระ มันมีภาระเหลือแต่เพียงเหมือนกับว่านกมีแต่ปีก เป็นภาระบินไป; จะเปรียบเทียบกับง่ายๆ ก็ว่า คนเดินตัวเปล่า กับคนหอบบ้านไปด้วยนี้ มันผิดกันเท่าไร?

การบวชคือโอกาสแห่งการได้สิ่งสูงสุดของมนุษย์...ที่มนุษย์จะฟังได้ฟังถึง ในระดับโลกุตตรภูมิ คือ เป็นอริยบุคคล...มันเป็นโอกาสแห่งการได้ภาวะที่เป็นอิสระ เป็นเสรี

เป็นความหลุดพ้น และเป็นอมตะ...

การบวช คือการอยู่บนหัวคนทุกคน จะยากจนเชื่องใจอะไรมา พอบวชแล้ว ทุกคนเขาให้ เมื่อไม่บวชไม่มีใครให้เลย พอบวชแล้วทุกคนก็ไหว, เจ้าใหญ่ นายโตราชา มหาภคตริย์ ก็ยอมให้.

(อะไรคืออะไร?, ๒๕๒๖: ๓๔๓ - ๓๔๔)

บรรลุนิพพานได้ถึง ๕ เวลา

มรดกที่ ๓๔: บาลีวิมุตตตายตนสูตร เป็นหลักธรรมที่ควรสนใจเป็นพิเศษ คือบอกให้รู้ว่า คนเราสามารถบรรลุนิพพานได้ถึง ๕ เวลา คือ เมื่อกำลังฟังธรรมอยู่, เมื่อกำลังแสดงธรรมให้ผู้อื่นฟังอยู่, เมื่อกำลังสาธยายธรรมอยู่, เมื่อฟังธรรมอยู่, และเมื่อพิจารณาใคร่ครวญธรรมอยู่; นับว่าโอกาสมีมาก ในการบรรลุนิพพาน แต่พวกเราพากันประมาทเสีย จึงไม่ฉวยเอาได้ แม้แต่โอกาสเดียว.

(ฟ้าสว่างระหว่าง ๘๐ ปี, ๒๕๓๑: ๑๑๔)

๗.

ผล

สะอาด – สว่าง – สงบ

คำที่พูดกันว่า “ความสะอาด” นี้ เป็นคำสมมติ หมายถึงความที่ ในขณะที่นั้นไม่มีสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มาทำให้สกปรกหรือเศร้าหมอง. แต่ถ้าว่า โดยที่แท้แล้วก็ไม่ควรเรียกว่าสะอาดที่แท้จริง หรือเรียกอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเด็ดขาด, เพราะคำว่า สะอาด นั้น เป็นแต่เพียงของคู่กับ สกปรก โดยนัยตรงกันข้ามเท่านั้น. ตามธรรมดา เมื่อสะอาดแล้ว ก็ยังกลับไปสกปรกได้อีก, เพราะฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า ตามธรรมดา เราใช้คำพูดกันอย่างสมมติเหมือนกัน.

ส่วน “ความสะอาด” ในกรณีที่จะบรรยายนี้ หมายถึง ภาวะของ ‘อสังขตธรรม’ ในแง่ที่ว่าอสังขตธรรมนั้นเป็นสิ่งที่อะไรไปจับไปหาไม่ได้ แม้จะเอาของสกปรกไปหาก็กินไม่ได้. ภาวะของ อสังขตธรรมในลักษณะที่อะไรๆ ไปจับไปหาไม่ได้นี้เอง เราเรียกตามคำสมมติว่า “ความสะอาด”. โลกียธรรมโดยเฉพาะคือกิเลสทั้งหลาย ย่อมหาไม่ได้ในอสังขตธรรม. เพราะอสังขตธรรมไม่เป็นฐานที่ตั้งของกิเลส; ฉะนั้นจึงจับหรือหาไม่ได้ ทีเดียว.

คำว่า “ความสว่าง” นั้น ก็เหมือนกัน คือเป็นคำสมมติที่ใช้เป็นชื่อเรียก “ความเป็น” อย่างหนึ่ง ของอสังขตธรรม ทีเดียว. ความที่อะไรๆ ใช้อาจจะกัดกันหรือปิดบังได้, มีลักษณะเป็นความสว่างอยู่ในตัวเอง ทำนองเดียวกับดวงอาทิตย์ ในเมื่อเรามองดูอสังขตธรรมในแง่ที่เป็นลักษณะรุ่งเรืองแจ่มจ้าอยู่ได้ในตัวเอง. เพราะไม่มีเหตุปัจจัยอะไรปรุงแต่งและปัจจัยใดๆ ก็ไม่อาจปรุงแต่ง มีแต่ความรุ่งเรืองอยู่เสมอ, เราจึงนิยมเอาคำว่า “สว่าง” ในฝ่ายโลกนี้ มาใช้เป็นคำสมมติเพื่อเรียกความเป็นอย่างนั้นๆ ของอสังขตธรรม. เรียกว่า “ความสว่าง” และหมายถึง ความรุ่งเรืองอันแท้จริง ยิ่งกว่าแสงอาทิตย์และอื่นๆ.

แม้คำว่า “สงบ” นั้น ก็เป็นคำสมมติอย่างเดียวกันอีก คือหมายถึง ลักษณะอีกอย่างหนึ่งของอสังขตธรรม คือภาวะที่ไม่ปั่นป่วนเร้าร้อน และไม่มีอะไรสามารถไปทำให้ปั่นป่วนเร้าร้อน, เพราะความที่ อสังขตธรรมนั้นเป็นสิ่งที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง หรือปัจจัยใดๆ เข้าไปปรุงไม่ได้ มันจึงไม่ปั่นป่วนหรือแม้สักว่ากระเพื่อม. เรานิยมเอาคำว่า “สงบ” อันเป็นคำพูดทางฝ่ายนี้ ไปใช้เป็นชื่อเรียก “ความเป็น” อย่างนั้น ของอสังขตธรรมว่า “ความสงบ” ทั้งๆ ที่ลักษณะเช่นนั้นของอสังขตธรรม อยู่สูงเกินกว่าที่เราจะเรียกว่า “สงบ”.

ข้อที่ว่า “ความสะอาด-ความสว่าง-ความสงบ” เป็นสิ่งที่มีความแต่เดิม หรือก่อนกว่าสิ่งทั้งปวง, ก็เพราะเหตุที่อสังขตธรรมเป็นสิ่งที่มีความ “ความมี” เป็นของตัวเอง ชนิดที่เป็น อนันตกาล: คือมีมาตั้งแต่เมื่อไรในเบื้องต้น ก็บอกไม่ได้ และจะมีต่อไปในเบื้องปลายคืออนาคตสักเท่าไร ก็บอกไม่ได้

ได้; เป็นสิ่งที่ไม่มีเงื่อนไขสุดในเบื้องต้น และไม่มีเงื่อนไขสุดในเบื้องปลาย, ซึ่งเปรียบเหมือน อวกาศหรือที่ว่าง, หมายความว่าไม่มีที่สุดในทิศใดๆ.

(ธรรมบรรยายพิเศษในสวนโฆกซ์: เหนือวิทยาศาสตร์. อาณาปาณสดี

ภาวนา, ๒๕๕๕: ๗๓-๗๔)

ความมุ่งหมายสุดยอดขั้นสุดท้ายของศาสนาทุกศาสนา โดยความเป็นของสากล คืออาจจะเข้ากันได้ในทุกศาสนาก็ตาม หรือโดยฐานะที่เป็นความจริงของธรรมชาติก็ตาม ศาสนาทุกศาสนา มีจุดหมายปลายทางมุ่งไปยัง “สาม ส.” เป็นที่สุด เหมือนกันหมดแม้โดยไม่รู้สีกตัว, จึงอยู่ในฐานะอาจจะทำให้ปรากฏผลเป็นความสะอาด สว่าง สงบ ได้ ตามมากตามน้อยด้วยกันทุกศาสนา, หากแต่ว่ามีเหตุผลภายนอก หรือสิ่งแวดล้อมภายนอก เป็นเครื่องจำกัดไว้บางประการเท่านั้น.

เราจึงกล่าวสรุปได้สั้นๆ ในขั้นนี้ว่า.. ‘สาม ส.’ นั้นเป็นจุดรวมของศาสนาทุกศาสนา โดยไม่มีข้อขัดแย้งกันได้แต่ประการใด.

ยิ่งเมื่อพิจารณาถึงข้อที่ว่า สาม ส. นี้ มีลักษณะเป็นอสังขตธรรม คือไม่มีอะไรปรุงแต่ง ไม่มีอะไรมาทำการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นแก่ สาม ส. นี้ได้, และ สาม ส. นี้ ไม่มีที่สุดในเบื้องต้น ไม่มีที่สุดในเบื้องปลาย เป็นสิ่งที่ “ความมี” อันไม่มีขอบเขต และเป็นตัวมันเองโดยเด็ดขาด และเป็นความมีที่ปรากฏได้ในที่ทุกแห่งทุกเวลา, ในทางวัตถุ ก็กล่าวได้ว่า เป็นสิ่งที่ปรากฏได้ หรือมีอยู่ทั่วสกลจักรวาล, ในทางฝ่ายจิตก็หมายความว่าพร้อมที่จะสัมผัสแก่จิต ซึ่งเป็นการทำให้จิตขึ้นถึง หรือเข้าสู่ หรือบรรลุสภาพที่สูงสุด ไม่มีขอบเขตยิ่งกว่าสิ่งทั้งหลาย อย่างเดียวกัน อันเป็นความมุ่งหมายของศาสนาทุกศาสนา และโดยเฉพาะพุทธศาสนาก็เป็นความมุ่งหมายของพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นคำรวมที่กว้างที่สุดในพระพุทธศาสนา, ดังนี้ด้วยแล้ว;

เราก็จะได้จำกัดความอย่างสั้นที่สุดว่า ความสะอาด สว่าง สงบ คือสิ่งซึ่งเป็นประธานของสิ่งทั้งปวง อันจะแบ่งหรือจะขยายตัวออกไปเป็นสิ่งใดๆ ได้ทุกสิ่ง ที่ปรากฏแก่เรา ทั้งฝ่ายรูปธรรมและนามธรรม โดยไม่มีการยกเว้น.

(ธรรมบรรยายพิเศษในสวนโฆกซ์: เหนือวิทยาศาสตร์. อาณาปาณสดี

ภาวนา, ๒๕๕๕: ๗๘-๗๙)

ในตอนแรกนั้นก็พอพูดว่า ที่ว่า สะอาด สว่าง สงบ นั้น สะอาด สว่าง สงบ ของอะไร? ก็ตอบว่า ของจิต นั่นเอง. สะอาด สว่าง สงบ ในที่นี้ไม่ใช่ที่อื่นไม่ใช่พื้นที่ ไม่ใช่บ้านเมือง; แต่ว่าเป็นภาวะของจิต ที่ได้รับการอบรมถึงที่สุดแล้ว.

สะอาด มีความหมายอย่างไร? ตอบ เพราะไม่สกปรกด้วยกิเลส.

สว่าง หมายความว่าอย่างไร? เพราะไม่มีมืดด้วยโหมะ หรืออวิชชา.

ที่ว่า สงบ เพราะอะไร? เพราะไม่มีการปรุงแต่ง ที่เรียกว่า สังขาร นั้น เพราะไม่มีการปรุงแต่ง.

ก็ดูกันไปตามลำดับว่า สะอาด เพราะสกปรกด้วยกิเลส. คำว่า กิเลส แปลว่า สกปรก. ของสกปรกทั้งหลายนี้เขาเรียกว่ากิเลส. เดียวนี้เอามา เป็นชื่อของกิเลสในใจ.

ที่นี้ สว่าง นี้ตรงกันข้ามกับมืด, มืดด้วยโสมพะ, มืดด้วยอวิชชา ฉะนั้น จึงทำให้จิตมืด.

ที่นี้ สงบ เพราะไม่มีอะไรมากระตุ้น หรือปรุงแต่ง.

คำว่า สังขาร นี้ คือการปรุงแต่ง, คือทำให้อะไรเกิดขึ้นใหม่เรื่อยๆ นั้นแหละเรียกว่าสังขาร มันก็คือเหตุนั่นเอง, เหตุที่ปรุงแต่งให้เกิดผล; อาการที่ปรุงแต่งนั้นเขาเรียกว่า สังขาร.

คำว่า สังขาร แปลว่า ปรุงแต่ง นี้ให้ช่วยจำไว้ให้ดีกว่า เดียวก็จะ พุดให้มันซัดลงไป, เดียวนี้เราเข้าใจว่า สังขารในความหมายอื่น; แต่ตัว หนังสือมันคือปรุงแต่ง.

(ธรรมบรรยายต่อทางสุนัข: (ระดับมหาวิทยาลัย), ๒๕๒๕: ๒๕๘-๒๕๙)

ความหยุด

ความหยุดในภาษาของพระพุทธเจ้า นั้น ท่านหมายถึงความว่าง จากตัวตน ถ้าว่างจากตัวตนแล้วจะเอาอะไรไปวิ่ง ลองคิดดูข้อนี้ก็แล้วกัน ถ้าเมื่อมันว่างจากตัวตน แล้วจะเอาตัวฉันที่ไปไหนไปวิ่ง ก็ต้องถือว่าฉัน หยุดแล้ว นี่ความหยุดอย่างภาษาของพระพุทธเจ้า ไม่มีตัวตนจะยึดถือ ไว้ว่าเป็นตัวตน ว่างจากตัวตนโดยสิ้นเชิง

ความว่างนั้นคือความหยุดในที่นี้ คือหยุดอย่างภาษาพระพุทธเจ้า มันต่างกับหยุดอย่างภาษาคนธรรมดาอย่างไร ลองเปรียบเทียบ

หยุดอย่างภาษาพระพุทธเจ้า นั้น วิ่งอยู่ ก็เรียกว่า หยุด เพราะมัน ไม่มีคนวิ่ง มันหยุดความต้องการของกิเลสค้นหาโดยประการทั้งปวง ไม่มีตัวฉันที่จะต้องการอะไรที่ไปไหน ไม่วิ่งไปวิ่งมาที่ไปไหน

เหมือนอย่างคนที่ว่า ยังมีความอยากแล้วก็เที่ยววิ่งหาบุญหากุศล หาความดี หาอะไรไปเสียสารพัดอย่าง ที่นั่นที่นี้เที่ยวแห่กันไปเที่ยวแห่ กันมา อย่างนี้ก็เรียกว่า วิ่ง

แต่ถ้าหยุดความต้องการเสียได้ หยุดความมีตัวมีตนเสียได้ แม้จะ ขึ้นเรือบิน ก็เรียกว่า หยุด ขอให้รู้จักเปรียบเทียบความหยุดตามภาษา คนกับความหยุดในภาษาธรรมให้เข้าใจให้ดี แล้วก็ช่วยให้เข้าใจเรื่อง ความว่างได้ดีด้วย

(ภาษาคน-ภาษาธรรม, ๒๕๔๘: ๓๒ - ๓๔)

การเห็นตามที่เป็นจริง

นักปรัชญาในประเทศกรีกฝ่ายตะวันตก พ้องสมัยกับพระพุทธเจ้า ก็มีเหมือนกันที่คนๆ

นั่นเขาสอนว่าทุกอย่างไหล เป็นระบบคำสอนอันหนึ่ง ของคน
ชื่อฮิลคคิลด์ส ก็มีว่าทุกอย่างไหล. นี่ก็เรียกว่าอยู่คนละมุมโลกก็ได้ : ...
แต่มาเห็นเหมือนกันว่าทุกอย่างไหล คือทุกอย่างมีกระแสแห่งการ
เปลี่ยนแปลง. ที่นี้เราเป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้า, มองเห็นหรือยังว่าทุก
อย่างมันไหลนะ, คือเห็นอนิจจังนั่นแหละ ถ้าเห็นก็จะรู้สึกว่ทุกอย่างมัน
เปลี่ยน, เปลี่ยนคือไหล ไม่คงที่. นี่เรียกว่าเห็นตามที่เป็นจริง; ถ้าเห็นว่า
ทุกอย่างไหลละก็ ก็ได้เห็นตามที่เป็นจริง.

ที่นี้การไหลนั้นนะ มันเป็นเรื่องเช่นนั่นเองของมัน. ...เป็นเรื่องเช่น
นั่นเองของสิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลง ปรุณต์ง หรือสังขาร, นี้เรียกว่าเช่นนั้น
เอง; ...ก็มีคำว่า ตถตา ตถตาแปลว่าเช่นนั่นเอง. ถ้าเราเห็นความไหล
ของทุกสิ่ง ก็จะเห็นความเป็นเช่นนั้นเองของทุกสิ่ง. ...สุขก็เป็นกระแส
แห่งการเปลี่ยนแปลง, ทุกข์ก็เป็นกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลง; ก็เลยไม่มี
ต่างกันระหว่างทุกข์กับสุข ในส่วนลึก ในส่วนแท้จริง ในส่วนข้างใน. ...

...ถ้าเห็นลึกจะเห็นสิ่งเดียว คือความเป็นเช่นนั้นเองในทุกสิ่ง

ทุกอย่าง. ในรูปธรรม

ก็เห็นอย่างนั้น ในนามธรรมก็เห็นอย่างนั้น, ในบุญ กุศล ก็เห็นอย่างนั้น,
ในบาปในอกุศลก็เห็นอย่างนั้น, ในอภัยกถาก็เห็นอย่างนั้น : เห็นความ
เป็นเช่นนั้นเอง; ...ไม่มีอะไรนอกจากเช่นนั้นเอง; เลยไม่มีอะไรที่จะมา
แบ่งแยกให้เรารักสิ่งนั้นเกลียดสิ่งนี้ ต้องการสิ่งโน้น กลัวสิ่งนี้ ซึ่งมันเป็น
เรื่องยุ่งไปหมด เพราะความโง่ของตัวเองไม่เห็นตามที่เป็นจริง. คือเห็น
ของจริงที่สุดที่มีอยู่ในทุกสิ่งคือความเป็นเช่นนั้นเอง; เรียกว่าเห็นตามที่เป็น
จริง เรียกว่า ยถาภูต – ตามที่เป็นจริง, “ยถาภูต” ไปได้ยินบ่อยๆ. แล้ว
เป็นเช่นนั้นเองคือ ตถตา อวิตถตา อนัญญถตา เหล่านี้ เรียกว่าเช่นนั้น
เอง ไม่ผิดไปจากความเป็นอย่างนั้น ไม่เป็นไปโดยประการอื่น. ถ้าถาม
ว่าเห็นอย่างไร? เห็นธรรมชาติอย่างไร? ก็เห็นเช่นนั้นเองก็ได้, เห็นตาม
ที่เป็นจริงก็ได้; มันเรื่องเดียวกันแหละ. ...

...ที่นี้จะตั้งปัญหาต่อไปว่า จะมีผลอย่างไร? ถ้าเราเห็นธรรมชาติ
ทั้งหลายทั้งปวงตามที่

เป็นจริงว่ามันมีอย่างนั้นเอง หรือมีไหลเรื่อย; เห็นอย่างนี้จะมีผลอย่างไร?
ผลอย่างนี้ไม่ใช่ผลกรรมนะ, มันเป็นปฏิกิริยาที่เกิดมาจากการเห็นนะ,
การเห็นด้วยญาณทัสสนะนี้ จะไม่จัดว่าเป็นกรรม, เป็นกิริยาอันหนึ่ง
แล้วมีปฏิกิริยาเกิดขึ้นมาจากการเห็นนั้น. เห็นตามที่เป็นจริงแล้ว จะเกิด
ผลขึ้นมาเป็นความปล่อย – วาง – เฉย. ก่อนนี้ไม่ปล่อย ไม่วาง ไม่เฉย;
จะเอาทั้งหมด เอาเป็นตัวกูของกูอย่างไรรอย่างหนึ่ง. ที่นี้พอเห็น
ธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง แล้วมันก็จะปล่อยสิ่งที่ยึดอยู่ วาง
เสีย แล้วก็เฉยในทุกสิ่ง, ก็หลุดจากทุกสิ่ง; แล้วเมื่อนั้นแหละจะนิพพาน
จะปรินิพพาน...

ฉะนั้น ที่พูดนั้นก็เพื่อขอให้ดูว่า มันมีประโยชน์อย่างไร? การเห็นธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง ว่ามันเป็นสักแต่ว่าธรรมชาติ เช่นนั่นเอง ๑ หลงเรื่อนี้, ถ้าเห็นอย่างนี้แล้วมันจะมีประโยชน์อะไร? มันจะมีประโยชน์ถึงขนาดสร้างพระนิพพานขึ้นมาที่นี้และเดี๋ยวนี้ และเป็นนิพพานจริง รู้สึกอยู่กับจิต – นี่เป็นสันตสิกขุวิภิก เป็นของจริง, แล้วก็ไม่ต้องจำกัดเวลา มันที่นี้และเดี๋ยวนี้ คือเมื่อมันไม่มีอุปาทาน นี่ก็เป็นอกาลิโก – มันไม่ต้องจำกัดเวลา, แล้วอาการอย่างนั้นมันก็เป็น ปัจจัตตัง เวทิตัพโพ วิญญูหิ – ๑ ใครที่รู้มันนั้นก็รู้ได้เฉพาะตน ประจักษ์แก่ใจของตน; อย่างนี้จะเป็นธรรมะจริงเป็นของจริง เพราะเป็น สันตสิกขุวิภิก อกาลิโก ปัจจัตตัง เวทิตัพโพ วิญญูหิ.

(ธรรมะคือเรื่องของธรรมชาติ, ๒๕๕๖: ๒๕๖ – ๒๖๐)

ตายเสียก่อนตาย

ที่นี้ เราอยากจะพูดกันเรื่อง “ตายเสียก่อนตาย” ซึ่งเป็นสมบัติของมนุษย์ภาคใต้ สร้างขึ้น ประดิษฐ์ขึ้น เป็นที่สรุปรวมของพระพุทธศาสนาทั้งหมด ว่า สอนให้ตายเสียก่อนตาย ให้รู้จักตายเสียก่อนตายเท่านั้นเอง ไม่ต้องอธิบายอะไรอีก. ถ้าทำได้มันก็จะให้ผล แล้วก็รู้จักประโยชน์ของมันทันที ว่าคนที่เป็นอย่างตายแล้วนี่จะเป็นอย่างไร, จะมีประโยชน์อย่างไร; นี่เป็นสาขานิวหาร...

คำว่า “ตายเสียก่อนตาย” เป็นนิวหาร negative เหมือนนิวหารที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อยู่มากที่สุด ที่เกี่ยวกับนิพพาน เช่นพุทธภาษิตที่มีชื่อมากเป็น อตถิ ภิกขเว ตทายตนะ...เป็นพุทธภาษิตยัตถยาแล้วก็ล้วนแต่มีคำว่า ๑ไม่-๑ไม่-๑ไม่-๑ไม่-๑ไม่ ทั้งหมดเลย. ในบรรดาที่มนุษย์รู้จักกันอยู่แล้วนี้ ทรงปฏิเสธหมดว่า ๑ไม่ ๑ไม่ ๑ไม่; แล้วก็ทิ้งไว้ให้หาเอาเองว่าคืออะไร. เมื่อ ๑ไม่ๆ ทุกอย่างตามที่มนุษย์รู้จักและทำกันอยู่นี้; ถ้าปฏิเสธออกไปได้หมดจริงๆ มันก็จะเหลืออยู่แต่สิ่งที่พระองค์ต้องการจะพูดแล้ว ให้พบสิ่งนั้นโดยวิธีที่ปิดทุกสิ่งออกไปเสียก่อน; นี่เป็นวิธีเป็นหลักการ หรือเป็นวิธีการที่พูดเรื่องนิพพาน; เพราะฉะนั้นคำว่านิพพานจึงขึ้นไปยังความหมายที่อยู่ในรูปของ negative เป็นประจำ.

คำว่านิพพานเขาพูดว่าคือที่สุดแห่งความทุกข์ พูดว่าดับสนิท ๑ไม่มีอะไรเหลือ, พูดว่า ๑ไปหมดจากโลก หรือเหนือโลก ๑ไม่เกี่ยวกับโลก ๑ไม่ใช้ตัวตน วางเปล่า; ซึ่งเป็นรูป negative หมดดังนี้ ผู้ฟังก็มาหาเอาเองว่าเมื่อเป็นอย่างนี้แล้วจะ ๑ได้อะไร มันก็มีผล; ๑ไม่ใช่ว่างไปเฉยๆ. หลังจากการเข้าถึงสิ่งนี้แล้วมันจะมีผลตกแก่จิตใจอย่างไร? ผลนี้เป็น positive เพราะมันเป็นเรื่อง ๑ได้ เป็นเรื่องกลับมา เป็นเรื่องเอา ๑ได้ เป็นผล ๑ได้. ตายให้เสร็จเสียก่อนตายนี้ คือการเป็นอยู่ด้วยจิตว่าง. คุณลองตายเสียก่อนตาย ตายอยู่ตลอดเวลา นั่นคือการเป็นอยู่ด้วยจิตว่าง. “ตาย” คือ ๑ไม่มีตัวกู-ของกู เรียกว่าจิต ๑ไม่ได้ยึดถืออะไรอยู่ เรียกว่าจิตว่าง; แล้วขออย่าขอเดือนเส็มอว่า อย่าเอาไปปนกับว่างอันธพาลของพวกเขาอันธพาล ซึ่งมีอยู่

หลายแขนง. ต้องว่างตามแบบของพระพุทธเจ้า หรือตามแบบของพระ
พุทธศาสนา ที่มีหลักว่า “เธอจงมีสติมองเห็นโลกโดยความเป็นของว่าง
อยู่ทุกเมื่อเถิด”; เห็นโลกทั้งหมดโดยความเป็นของว่างอยู่ทุกเมื่อเถิด นี้
จิตไม่ไปมั่นหมายอะไร มั่นก็ว่างจากความมั่นหมายจากความมีความได้
ความเป็น ด้วยความมั่นหมาย อย่างนี้เรียกว่าเป็นอยู่ด้วยจิตว่าง.

คำว่าเป็นอยู่นี้คือมีชีวิต ฉะนั้นพูดอีกทีก็ว่า มีชีวิตด้วยจิตว่าง, ให้
ทุกคนมีชีวิตด้วยจิตว่าง; นี่เป็นคำพูดที่คนพวกออร์ทอดอกซ์ไม่ถูกก็เลยมี
concept ของตัวเองขึ้นมาใหม่ เป็นเรื่องจิตว่างอย่างออร์ทอดอกซ์. ที่นี้เห็นว่า
มันขัดกันกับที่เขาพูดอยู่ก่อน ก็เลยถือเอาเป็นเรื่องที่ต้องคัดค้าน ต้อง
แย้ง หรือต้องล้อเลียน เพื่อประโยชน์ของตัว.

ขอให้สังเกตดูให้ดีว่า จะพูดว่าตายเสียก่อนตายก็ได้ หรือพูดว่ามี
ชีวิตอยู่ด้วยจิตว่างก็ได้ ผลมันเท่ากัน; นี่เป็นการทำให้ negative และ positive
เป็นอันเดียวกัน. พูดว่าตายเสียก่อนตายเป็น negative, พูดว่ามีชีวิตอยู่ด้วย
จิตว่างมันก็เป็น positive ได้: เพราะว่ายังมีว่างจะแปลเป็น negative ก็ได้ จะ
แปลเป็น positive ก็ได้ แต่ว่าเมื่อมีชีวิตอยู่ไม่ใช้ความตาย แล้วก็คน
บัญญัติกันว่าเป็น positive ชีวิตอยู่แบบหนึ่ง นี่เป็นอยู่ด้วยจิตว่าง. แต่แล้วก็
อย่าลืมนะว่า พุทธศาสนาหรือหลักของพระพุทธศาสนา หรือปรัชญาของ
พุทธศาสนาอะไรก็ตาม มีภาวะเป็นอยู่เหนือความเป็น positive และ negative
ดังนั้นในบางคราวจึงพูดอย่างวิธี negative แต่บางคราวจึงพูดอย่าง positive
แล้วแต่อยากจะพูดกับใคร ที่ไหน เวลาอะไร ด้วยเรื่องอะไร ที่เหมาะสม
แก่ผู้พูด; การเป็นอยู่ด้วยจิตว่างจะแปลเป็น positive ก็ได้ จะแปลเป็น negative
ก็ได้ แต่ถ้าว่ามีชีวิตอยู่ไม่ใช้ความตายแล้ว คนก็บัญญัติว่าเป็น positive .

(สัญญาตาปริทรรศน์ (เล่ม๑). ๒๕๑๘: ๓๗๕-๓๗๖)

โลกุตตระ

เรื่องโลกุตตระก็คือเรื่องความดับสนิทของโลกนั่นเอง; แต่หมายถึง
ถึงโลกทางจิตใจ, โลกที่เป็นความทุกข์ หรือโลกที่เป็นกิเลส; ไม่ใช่ใช้โลก
แผ่นดิน. ที่พระพุทธเจ้าท่านว่า เรื่องเกี่ยวกับโลกทุกๆ เรื่อง อยู่ในร่าง
กายที่ยาวาหนหนึ่งนี้ ท่านหมายถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิตใจ; ฉะนั้น “โลก” จึง
สามารถที่จะอยู่ในร่างกายที่ยาวาหนหนึ่งที่ยังเป็นๆนี้ได้; เราจึงมีหวัง หรือ
ควรจะมีหวัง ว่าเราต้องได้มันที่นี่และเดี๋ยวนี้.

(โอส้าเรตัพพธรรม, ๒๕๒๕: ๔๘๙)

หลักปฏิบัติเกี่ยวกับโลกุตตระ คือภาวะที่อยู่เหนือโลกนั้น ต้องที่นี้
และเดี๋ยวนี้ มิใช่ต่อตายแล้ว. ให้ถือคำว่า “โลกุตตระ” นั้นแปลว่า “ภาวะ
ของจิตที่อยู่เหนืออำนาจบีบคั้นของโลก”, ลักษณะหรือภาวะของจิตที่อยู่
เหนือการบีบคั้นของโลก คือโลกบีบคั้นไม่ได้.

(โอส้าเรตัพพธรรม, ๒๕๒๕: ๕๑๐)

วิมุตติ

ในที่สุดนี้ เราก็ควรรู้จักคำว่า วิมุตติ หรือ หลุดพ้น กันเสียที; เมื่อหลุดพ้นแล้ว มันก็อยู่เหนือปัญหาทั้งปวง โดยประการทั้งปวง.

คำว่า หลุด หรือ ตัด นั้น ก็ยมคำชาวบ้านเด็กๆ มาใช้อีกนั่นแหละ; มันเป็นคำของชาวบ้านใช้ เอามาเป็นภาษาธรรม ทางจิตทางวิญญาณ. จิตไม่ติดอยู่ในอะไร, หลุดออกไปได้ เหมือนกับนกหลุดจากบ่วงจากเครื่องติดเครื่องขัง.

วิมุตติ แปลว่า หลุดพ้น; หลุดพ้นก็เพราะว่าไม่มีความยึดมั่นถือมั่น. ความยึดมั่นถือมั่นด้วยวิชา อุปาทานนี้ เหมือนกับบ่วง, เหมือนกับว่ายางเหนียว, หรือทุกอย่างที่มันทำให้มันติดกันอยู่ที่นั่น; พอสิ่งที่ทำให้ติดไม่มีมันก็หลุด.

กิเลส นั้นแหละเป็นเครื่องทำให้ติด โดยเฉพาะก็คือสิ่งที่เรียกว่าอุปาทาน. ทบถวนลำดับในปฏิจจสมุปบาทดู ผัสสะ-เวทนา-ตัณหา-อุปาทาน นั้นตรงนั้นแหละที่มีที่ติด คือเครื่องติด, แล้วก็มีการติด.

ถ้าตรงนั้นไม่เกิด หรือไม่มี ไม่เกิดอุปาทาน หรือไม่มีอุปาทาน มันก็หลุด โดยไม่ต้องติด คือไม่ติด ถ้ามีมันก็ติด ติดก็ต้องแก้ไขให้หลุดอย่างที่พูดกันแล้ว เรื่องอาศัยปัญญาเป็นเครื่องทำให้หลุด.

(ธรรมบรรยายต่อทางสุนัข: (ระดับมหาวิทยาลัย) ๒๕๒๕: ๓๑๕)

ท่านจงจำความหมายของคำว่า วิมุตติ ให้ดีๆ; มีคนชอบพูดถึงกันนัก และเอามาล้อเลียนกันอย่างไม่เข้าใจความหมาย. คำว่า วิมุตติ ต้องหมายความว่า หลุดจากการเป็นทาสของสิ่งทั้งปวง โดยเฉพาะก็เป็นทาสของสิ่งที่เรารัก. แต่แม้สิ่งที่เราไม่รัก เราก็ตกเป็นทาสของมันเหมือนกัน ถ้ากล่าวตามโฆหารธรรม: เป็นทาสตรงที่ต้องไปเกลี้ยดมันนั่นเอง อยู่เฉยๆ ไม่ได้ ก็อดส่าห์ไปเกลี้ยดมัน ไปร้อนใจกับมัน; มันบังคับเราได้เหมือนกัน เช่นเดียวกับของที่เรารัก แต่อยู่ในลักษณะคนละอย่าง. ฉะนั้น คำว่าเป็นทาสของสิ่งทั้งปวงนั้น ย่อมหมายถึงทั้งทางที่พอใจและไม่พอใจ.

ทั้งหมดนี้แสดงว่า เราหลุดออกจากการเป็นทาสของสิ่งทั้งปวงมาเป็นอิสระอยู่ได้ ด้วยอำนาจของปัญญา พระพุทธเจ้าท่านจึงได้วางหลักไว้สั้นๆ ที่สุดว่า ปญญา ยปริสุตฺตมฺ, แปลว่า คนเราบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา. พระพุทธเจ้าท่านไม่เคยตรัสว่าบริสุทธิ์ได้ด้วยศีล สมาธิ แต่ตรัสว่าบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา เพราะมันทำให้หลุดออกมาจากสิ่งทั้งปวง. การไม่หลุดออกมาจากสิ่งทั้งปวง หรือการเป็นทาสของสิ่งทั้งปวงนั้น ไม่บริสุทธิ์ คือสกปรก มีดมัวเร้าร้อน. เมื่อหลุดออกมาจากอำนาจครอบงำของสิ่งทั้งปวงในโลกนี้หรือโลกไหนๆ แล้ว ก็จะมีคามบริสุทธิ์สะอาด

สว่างไสวแจ่มแจ้ง และสงบเย็นเป็นผลของปัญญา หรือเป็นลักษณะ
อาการที่แสดงว่า ปัญญาได้เข้าปฏิบัติหน้าที่ของมันถึงที่สุดแล้ว.

(อุลกากริกธรรม (เล่ม๑), ๒๕๑๗: ๙๐)

โลกจิตประภัสสร

ไม่มีโลกไหนจะดีเท่ากับโลกจิตประภัสสร; ถ้าอยากจะให้ฉันชวน
ฉันก็ชักชวนว่าไป

อยู่ “โลกประภัสสร” คือโลกที่มีจิตว่างจากการรบกวนของกิเลส เป็น
ประภัสสร สว่างไสว รุ่งเรืองอยู่ตามธรรมชาติของจิตนั้น, เป็นโลกที่
พระพุทธเจ้าท่านแนะไว้ว่า โลก – โดยธรรมชาติแล้วจิตนี้ประภัสสร
แล้วมันแค่รำหมองต่อเมื่อกิเลสเข้ามา แล้วมันไม่แค่รำหมองเมื่อกิเลสไม่
เข้ามา, ผู้ใดรู้เห็นเรื่องนี้ตามที่เป็นอย่างจริง ผู้นั้นสามารถจะเจริญจิตของตน
ให้เป็นจิตที่เจริญ สำหรับจะอยู่ในโลกที่มีจิตประภัสสร; ที่นี้ผู้ใดมันไม่รู้
มันไม่รู้ว่าจิตตามธรรมชาติประภัสสร แล้วขึ้นอยู่กับว่ากิเลสมาหรือไม่
มา ไอ้คนเหล่านั้นมันก็ไม่สนใจจะฝึกจิต คือคนทั่วไปนะไม่สนใจที่จะ
ฝึกจิต ให้เป็นจิตประภัสสร เพราะมันไม่รู้ว่าจิตนั้นมันประภัสสร หรือว่า
มันจะไม่ประภัสสรก็แล้วแต่เหตุแล้วแต่ปัจจัย.

แล้วพระพุทธเจ้าท่านได้สอนวิธีที่จะขจัดกิเลสออกไปเสีย ให้
กิเลสออกไปเสียจากจิต เขาเรียกว่าอบรมจิต อบรมจิต, อบรมจิตจนจิต
นั้นไม่ต้อนรับกิเลสอีกต่อไป จนจิตนั้นไม่เป็นที่ตั้งแห่งกิเลสอีกต่อไป; ที่
นี้กิเลสก็เกิดขึ้นในจิตนั้นไม่ได้, จิตนั้นก็จะมีแต่ความประภัสสร ความ
เป็นประภัสสรนั้นก็ตายตัว ไม่เปลี่ยน ไม่แค่รำหมองได้ คนนั้นหรือจิต
นั้นก็เปื้อนพระอรหันต์ไป.

...ที่นี้เรายังไม่เป็นพระอรหันต์ ยังไม่กล้าवादดี वादเก่ง ถึงว่าจะ
เป็นพระอรหันต์; แต่เราก็พยายามที่จะรู้ ที่จะเข้าถึง ที่จะอยู่ด้วย ที่จะเข้า
ไป, เรียกว่า เดินตามรอยพระอรหันต์, พุดให้ชัดก็ว่า เราพยายามที่จะอยู่
ในโลกแห่งจิตประภัสสร; คือเราจะมีชีวิตอยู่ชนิดที่จิตเกลี้ยง จิตเกลี้ยง
จากไอ้สิ่งแค่รำหมอง คือจิตประภัสสรนั่นเอง. ฉะนั้น ถ้าวันหนึ่งๆ เราเข้า
ไปอยู่ในโลกแห่งจิตประภัสสรได้สักครึ่งชั่วโมงก็ยิ่งดี จะวิเศษ; ไปชมรส
ของพระนิพพาน เป็นคราวๆ ยงดี ...แต่ถ้าเราพยายามๆ ให้ถึงที่สุด มัน
ก็เปลี่ยนแปลงจนถึงกับว่า มันไม่อาจจะเกิดกิเลส; ก็มีสติสมบูรณ์ที่ตา หู
จมูก ลิ้น กาย ใจ ทุกคราวที่มันรับอารมณ์, สติมันเข้าไปควบคุมเสียทุกที่
ทุกคราว ทุกเวลา ก็ไม่เกิดกิเลสขึ้นมา, จิตก็เป็นประภัสสรได้มาก ได้มาก
ได้มาก.

(ธรรมะคือเรื่องของธรรมชาติ, ๒๕๔๖: ๒๘๑ – ๒๘๒)

ไปกล้วยธรรม

สิ่งที่เรียกว่า “ทั้งหมด” เรียกว่า “ไกววัลย์” รวมไปถึง สิ่งที่มี
ประโยชน์ ไม่มีประโยชน์ และมีใช้ไม่มีประโยชน์. แม้แต่พระนพพาน ก็
มีชื่อเรียกว่า เกวล หรือ ไกววัลย์ ซึ่งตามตัวหนังสือ แปลว่า สิ่งทั้งหมด
ทั้งสิ้น.

สิ่งที่เรียกว่า ไกววัลย์ นั้น อยู่เหนือ สังขยา กล่าวคือ การนับ, มิใช่
สังขยาที่อยู่เหนือหน้าขนม ซ่อมันพ้องกัน แต่ว่าความหมายมันผิดกัน
สังขยา แปลว่า การนับ คือการนับให้รู้ว่าเท่าไร หรือแม้แต่การคำนวณ
ให้รู้ว่าเท่าไร หรืออย่างไร ก็รวมอยู่ในคำว่า สังขยา ด้วยเหมือนกัน และ
เป็นสังขยาแห่งการนับ มิใช่สังขยาหน้าขนม.

ไกววัลย์ มีความหมายว่า เหนือคุณค่า เหนือการตีราคา คือเป็น
อนันตะ จึงมีความหมายว่า เหนือสิ่งทั้งหมด หรือ ทุกสิ่ง อย่างไม่มีที่
สิ้นสุด.

ไกววัลย์ หมายถึง สิ่งที่มีความงามถึงที่สุด อยู่เหนือความบริสุทธิ์
เหนือความบริบูรณ์ เหนือความเป็น ต้น กลาง ปลาย คือ อยู่เหนือความ
มีการบัญญัติ นั่นเอง.

ไกววัลย์ หมายถึง ความสมบูรณ์ ทั้งโดยพยัญชนะ โดยอรรถะ
และความมีประโยชน์ ซึ่งหมายถึง ทางหนังสือ หรือ ทางภาษา อยู่ใน
ฐานะเป็นสิ่งสูงสุด.

ไกววัลย์ อยู่เหนือกาลเวลา หรือ นอกกาลเวลา ไม่สมมติ หรือ
บัญญัติได้ ในเรื่องอันเกี่ยวกับกาลเวลา ดังนั้น จึงอยู่นอกเหนือกิจกรรม
และอำนาจแห่งกิจกรรมของ “พระเป็นเจ้า” ที่กล่าวอย่างบุคคลาธิษฐาน
คือมิใช่กฎของธรรมชาติ.

ไกววัลย์ อยู่เหนือความศักดิ์สิทธิ์ ของสิ่งที่เรียกว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์
เพราะเหตุว่ามันเป็นเสียทุกอย่าง ไม่ยกเว้นอะไร เลยไม่มีความหมาย
ของคำว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์.

ไกววัลย์ อยู่เหนือบัญญัติทางมิติ (dimension) ที่ใช้กันอยู่ในโลก เช่น
คำว่า การมา การไป การถึง การจุด การอุบัติบังเกิด ซึ่งเรียกโดยภาษา
บาลีว่า อาคตฺ คตฺ จิตฺ จุตฺ อุปปตฺตฺ ซึ่งจะรวมเรียกได้ว่า ความว่าง จากมิติ
ใดใด โดยสรุปแล้ว เป็นการไม่ตั้งอยู่ เป็นการไม่เป็นไป และมีใช้อารมณ์
หรือ ความมีอารมณ์.

ไกววัลย์ เป็นสิ่งที่มิได้พูดกันในทุกๆ ศาสนา ที่อ้างตัวเองว่า มีสิ่งสูง
สุดเหนือสิ่งทั้งปวง จนไม่มีอะไรจะเปรียบเทียบกับกันได้ เพราะมันหมายถึง
ทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไร.

(ไกววัลย์ธรรม, ๒๕๕๖: (๑) - (๒))

ท่านทั้งหลายจะต้องทบทวนดู ว่าเราได้กล่าวถึงสิ่งๆ นั้นมาแล้ว
อย่างไรบ้าง? เช่นว่า เป็นสิ่งที่มีอยู่ก่อนสิ่งทั้งปวง แต่ก็มิได้มีอยู่อย่างสิ่ง
ทั้งปวง นี้ก็เป็นสิ่งที่เข้าใจยาก. ถ้ามันมีอยู่เหมือนกับสิ่งทั้งปวง มันก็มีอยู่
ก่อนสิ่งทั้งปวงไม่ได้; พูดแล้วเหมือนกับเล่นตลก แต่ว่าความจริงมันก็เป็น
เป็นอย่างนั้น. เมื่อสิ่งที่มีอยู่ก่อนสิ่งใดๆ ทั้งหมดนั้น มันจะมีความเป็นอยู่
เหมือนกับสิ่งทั้งปวงในที่หลังนั้น มันไม่ได้. ถ้าจะเรียกสิ่งที่มีอยู่ก่อนสิ่ง

ทั้งปวงว่า “พระเจ้า”: พระเจ้าก็มีได้เหมือนสิ่งทั้งปวง. หรือจะเรียกสิ่งที่มีอยู่ก่อนสิ่งทั้งปวงว่า “ไกวล์ยธรรม”: ไกวล์ยธรรมก็มีได้มีความมีอยู่ ที่เหมือนกับมีอยู่ของสิ่งทั้งปวง; ดังนี้ เป็นต้น.

ในครั้งต่อมาได้กล่าวถึง ลักษณะที่ชี้ให้เห็นไกวล์ยธรรม ในฐานะที่เป็นกฎแห่งสามัญญลักษณะ คือความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของสิ่งทั้งปวงบ้าง, และได้กล่าวถึงไกวล์ยธรรม ในฐานะที่เป็นกฎแห่งอทัปปัจจยตา คือความที่เมื่อมีสิ่งนี้ๆ เป็นปัจจัย สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น; คือว่า เมื่อสิ่งนี้มีอยู่ สิ่งนี้ย่อมเกิดขึ้น. เมื่อสิ่งนี้ไม่ได้มีอยู่ สิ่งนี้ย่อมไม่เกิดเกิดขึ้น ซึ่งหมายถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้มีสิ่งทั้งปวงออกไปเป็นลำดับ.

ในครั้งที่แล้วมานี้ ได้กล่าวถึงไกวล์ยธรรม ในฐานะที่เป็นกฎแห่งจตุราริยส์จัจ คือ ความจริงอันประเสริฐทั้ง ๔ ประการ ซึ่งเป็นกฎเรื่องความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ และความดับไม่เหลือแห่งทุกข์; ดังนั้นสิ่งที่เรียกว่า “ไกวล์ยธรรม” ซึ่งไม่เหมือนสิ่งทั้งปวง, ก็มีความเป็นของธรรมนี้โดยเฉพาะ; แต่ว่าธรรมนี้ในฐานะที่เป็นกฎ ย่อมจะมีอยู่ในสิ่งทั้งปวง...

ในร่างกายของคนเรา นี้เป็นรูปธรรมก็มีอยู่หลายอย่าง จะแยกออกไปให้ละเอียดเป็นส่วนน้อยเท่าไร มันก็มีสิ่งที่เรียกว่า ไกวล์ยธรรม สิ่งสถิตอยู่ในสิ่งนั้นๆ; แม้ส่วนที่เป็นนามธรรม คือจิต ความคิด ความนึก ความรู้สึก มันก็มีสิ่งที่เรียกว่า ไกวล์ยธรรม สิ่งอยู่ในนั้นในฐานะที่เป็นกฎ. เมื่อมันอยู่ที่เนื้อที่ตัวไปในทุกๆ อณู ปริมาณอย่างนี้ มันก็ควรจะรู้สึกกันบ้าง ว่ามันคืออะไร? เราได้แต่สวดร้องท่องบ่นว่า “สังขารไม่เที่ยง” เราก็กว่าแต่ปาก ไม่ได้มองเห็นความไม่เที่ยง.

ถ้าว่าจะมองเห็นความไม่เที่ยงของทุกๆ สิ่ง ที่มีอยู่ในร่างกายนี้โดยเฉพาะ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง หรืออะไรก็สุดแท้; และว่าแม้แต่จะแยกให้ละเอียดออกไป เป็นธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ หรือเป็นส่วนน้อยๆ เป็นอณู น้อยที่สุด ที่จะแบ่งไม่ได้อีกต่อไป มันก็มีความไม่เที่ยง ปรากฏอยู่ที่นั่นในทุกๆ ส่วนไป แล้วเราก็ไม่รู้สึก. เราจึงไม่มีความรู้สึกต่อไป ในทางที่จะให้เบื่อหน่ายให้คลายกำหนด ให้ไม่ยึดมั่นถือมั่น; ในที่สุดก็คือไม่ทำให้รู้จักเกิดกิเลส หรือเกิดความทุกข์ คือไม่มีความโกลก ความโกรธ ความหลง ความรัก ความเกลียด ความกลัว อะไรต่างๆ เพราะได้เห็นสิ่งนั้นตามที่เป็นจริง ว่ามันอยู่ในทุกๆ ส่วน ทุกๆ อณู ทุกๆ ปริมาณ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นสิ่งของต่างๆ.

แต่ที่นี้ ต้องการจะพูดเรื่อย จนกว่าท่านทั้งหลายจะมีความเข้าใจ เข้าไปถึงเนื้อถึงตัวของสิ่งที่เรียกว่า “ไกวล์ยธรรม”, มีความเข้าใจซึ้งซาบอยู่ในสิ่งนี้ทั่วๆ ไปทั้งเนื้อทั้งตัว, เหมือนกับว่า เราเอาน้ำมารด, เอาน้ำที่เย็นมากๆ มาอาบ มารด รดแล้วรดอีก มันเย็นไปทั้งตัว. นั่นมันเป็นเรื่องเอาน้ำรด รู้สึกจากวัตถุ; เดียวนี้เราต้องการจะให้มีความรู้สึกจากธรรมะที่เรียกว่า ไกวล์ยธรรมนี้ ในลักษณะที่ว่ามันเหมือนกับว่า มันเอามาอาบรดอยู่ที่ตัว รู้สึกไปทั้งเนื้อทั้งตัว.

เราลองคิดว่า เรากำลังแช่อยู่ในน้ำ เราก็รู้สึกความเย็นไปทั้งตัว นั่นเราเข้าใจได้, แต่ข้อที่เราแช่อยู่ในสิ่งที่เรียกว่า “ไกวล์ยธรรม”, เรา

แช่อยู่ทั้งเนื้อทั้งตัว ทุกวันทุกคืน นี่เรากลับรู้ไม่ได้. ถ้าเรารู้สึกได้ เราก็จะมองเห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วจะมองเห็นความเป็นอนัตตปิปัจจยตา คือ จะเห็นความจริง ที่เรียกว่าจตุราริยสังัจจ์ ดังที่ได้อธิบายมาโดยละเอียดแล้วในการบรรยายครั้งก่อนๆ. นี่เราก็ไม่มีความรู้สึก หรือไม่รู้สึกมาก ถึงขนาดที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นมาในจิตใจได้. ดังนั้นจะต้องขอฟุดเรื่องนี้ต่อไป โดยที่ไม่กลัวว่าใครจะรำคาญ.

เมื่อเรารู้สึกในข้อเท็จจริงที่ว่า ทั้งเนื้อทั้งตัวของเรา เต็มอยู่ด้วยสิ่งที่เรียกว่า “ไกวล์ยธรรม” เราก็อาจจะรู้ได้ต่อไปว่า แม้ในโลกทั้งโลก ในสากลจักรวาล ซึ่งมันมีอยู่สักกี่จักรวาล หรือกี่หมื่นโลกธาตุก็ตามใจ มันก็มีสิ่งที่เรียกว่า ไกวล์ยธรรม นั้นอยู่ในสิ่งเหล่านั้นทั่วไปหมด ทุกหนทุกแห่งและทุกเวลา จนเรียกได้ว่า สากลจักรวาลนั้นมันก็ถูกอาบรดชุ่มแช่อยู่ด้วยสิ่งที่เรียกว่า “ไกวล์ยธรรม”, ใครมีตายังคืออยู่ก็มองเห็น, ใครมีตาไม่ดีก็มองไม่เห็น; นี่คือไม่มีตาในทางปัญญา หรือปัญญาจักษที่เพียงพอ นี่เรียกว่าไม่มีตา ก็เลยมองไม่เห็น.

ถ้ามองเห็น เราจะรู้สึกเหมือนกับว่า เรานี้กำลังอาบ หรือรดอยู่ด้วยสิ่งที่เรียกว่า “พระเจ้า” นี่จะดีไหม? หรือหน้าตกใจ หรือหน้าเกลียดหน้าซ้ะอะไร; เพราะว่าเราทุกคนนั้นมันเป็นอยู่ เหมือนกับว่า เราอาบรดอยู่ด้วยสิ่งที่เรียกว่า “พระเจ้า” จะดีไหม?

ถ้าใครไม่เข้าใจ ก็หมายความว่า ไม่เข้าใจในคำบรรยายใน ๕ ครั้งที่แล้วมานั่นเอง; ไม่รู้จักไกวล์ยธรรม ในฐานะที่เป็นพระเจ้า คือเป็นสิ่งที่มิอยู่ก่อนสิ่งใด, เป็นที่ออกมาแห่งสิ่งทั้งปวง, ครอบงำอยู่ในที่ทั้งปวงอย่างนี้เป็นต้น. พระเจ้าที่แท้จริงก็มีความหมายอย่างนี้; ไม่ใช่พระเจ้าอย่างที่คนพวกอื่นเขากล่าวๆ กัน. แต่ถ้าจะให้ความหมายแก่คำว่าพระเจ้า เหมือนกับที่เขาให้ๆ กันอยู่แล้ว นั่นแหละกลับจะมีความจริงที่ถูกต้องอยู่ที่พระเจ้าชนิดที่กล่าวนี้ คือ พระเจ้าไกวล์ยธรรม เป็นผู้สร้างสิ่งทั้งปวงขึ้น, ควบคุมสิ่งทั้งปวงอยู่, แล้วก็ยุบสิ่งทั้งปวงเสียเป็นคราวๆ, เหล่านี้มันก็เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของไกวล์ยธรรมทั้งนั้น.

(ไกวล์ยธรรม, ๒๕๕๖: ๒๑๕-๒๑๙)

ไกวล์ยธรรม ในฐานะที่เป็นธรรมชาติแห่งพุทธภาวะ.

“ธรรมชาติแห่งพุทธภาวะ” คงจะเป็นที่แปลกหู สำหรับบางท่านก็ได้. ที่จริงก็มีความหมายชัดเจนอยู่แล้ว; หมายความว่าธรรมชาติอันหนึ่ง ซึ่งทำสัตว์ให้เข้าถึงพุทธภาวะ, และมีอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง ในเวลาทุกยุคทุกกาล ในฐานะที่เรียกว่าเป็น ไกวล์ยธรรม หรือไกวล์ยตา ก็ได้เหมือนกัน.

ถ้าจะกล่าวให้เข้าใจเป็นการล่วงหน้าไว้ที่ก่อนก็ว่า ทุกอย่างได้วิวัฒนาการขึ้นมา จนกระทั่งเป็นสิ่งที่มีชีวิต, แล้วสิ่งที่มีชีวิตนั้น จะวิวัฒนาการต่อไปจนถึงระยะสุดท้าย คือถึงความเป็นพุทธะ; หมายความว่ารู้หรือตื่น หรือเบิกบานเต็มที่, ถ้าจะเปรียบเหมือนอุปมา ก็ว่า มันถึงจุด

ที่เบิกบานเต็มที่; อย่างกับต้นไม้มีดอก เราก็เห็นว่า ดอกของมันนั้น ที่แรก ก็ดูไม่ออกว่าดอกไม้ จนกระทั่งมันเจริญเติบโตเรื่อยๆ ไป ดูเป็นดอกไม้ แล้วก็ตูม แล้วก็บานถึงที่สุด.

ข้อนี้มุ่งหมายไปยังข้อที่ว่า มันต้องเบิกบาน, มันต้องบาน; ถ้าไม่มีอะไรมาขัดขวางทำลายเสีย มันก็บานได้เร็ว; ถ้าไม่อย่างนั้น มันก็ต้องช้า.

ข้อนี้เป็นการยืนยันว่า ทุกอย่างจะวิวัฒนาการไป จนกระทั่งถึงวาระสุดท้าย คือความเป็นพุทธะ. บางทีก็จะใช้คำว่า “พุทธะ” เฉยๆ ไม่ต้องใช้คำว่าพระพุทธเจ้าก็ได้; แต่ก็เป็นการเบิกบานด้วยความรู้เหมือนกัน คือรู้ถึงที่สุดว่า ความทุกข์ได้หมดไปแล้ว, หรือว่า ชาตินี้มันเป็นชาติสุดท้ายแล้วความเกิดมิได้มี; อย่างนี้เรียกว่า เบิกบานถึงที่สุด,

ธรรมชาติที่จะทำให้สิ่งที่มีชีวิตเจริญขึ้นมา จนถึงลักษณะอย่างนี้ ในที่สุดนั้น เราเรียกว่า ธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะบ้าง, ธรรมชาติแห่งพุทธภาวะบ้าง. ที่เรียกว่าธรรมชาติ ก็เพราะมันมีอยู่แล้ว, มีอยู่เอง โดยธรรมชาติ, หรือจะเรียกว่า ธรรมชาติที่เป็นเชื้อแห่งความเป็นพุทธะ มีอยู่แล้ว ในสิ่งที่มีชีวิตก็มีเชื้ออันนี้อยู่แล้ว. ฉะนั้น สิ่งที่มีชีวิตจักต้องเจริญไป ในทางที่จะถึงความเป็นพุทธะ.

สำหรับคำว่า “ไกววัลยา” นั้น มีความหมายแต่เพียงว่า ความที่มันเป็นอย่างนั้น. ถ้าพูดว่า “ไกววัลยธรรม” ก็หมายถึงสิ่งที่เป็นอย่างนั้น, ถ้าไกววัลยา ก็หมายความว่าความที่มันเป็นอย่างนั้น. ความที่มันเป็นอย่างนั้น; คือเป็นสิ่งเดียวทั้งหมด มีอยู่ในสิ่งทั้งปวงตลอดเวลาอันนั้นแหละ. เราจะมองดูกันได้หลายแง่ และที่สำคัญที่สุดสำหรับพุทธบริษัทนี้ ก็แง่ที่ว่า มันเป็นธรรมชาติที่อาจจะเจริญรุ่งเรือง วิวัฒนาการไปถึงความเป็นพุทธะในระดับสูงสุดหรือเต็มที่ได้.

อย่าได้นอนใจ หรือว่าทอดอาลัยเสียว่า เราไม่ทำอะไรที่สร้างมาเพียงพอ ที่จะเป็นพุทธะ. ให้มีความคิดเสียใหม่ว่า สิ่งนี้เป็นไกววัลยธรรม มีอยู่ตลอดเวลา ในที่ทุกสิ่ง; หากแต่ว่ายังไม่ได้เจริญ คือยังไม่ได้วิวัฒนาการขึ้นมา, แล้วเราก็มาเป็นถึงขนาด เป็นมนุษย์อย่างนี้แล้ว เรียกว่ามันภาคปลาย, หรือว่าใกล้ต่อจุดสูงสุดเต็มที่แล้ว; คือว่าเราไม่ใช่ว่าเป็นเพียงก้อนหิน ก้อนดิน หรือกรวดทราย หรืออะไรทำนองนั้น. มันเป็นธาตุที่ประชุมปรุงแต่งกันขึ้นมาแล้วอย่างนี้ ถึงขนาดนี้ แล้วก็มีเชื่อที่จะให้เป็นพระพุทธเจ้า หรือเป็นพุทธะนั้นใส่มาแล้วเสร็จ แต่ว่ามองไม่เห็นเอง.

(ไกววัลยธรรม, ๒๔๔๖: ๒๔๕-๒๔๗)

ปรมัตถสภาวะธรรม

สภาวะธรรม ก็คือ ธรรมที่มันเป็นไปเอง เป็นอยู่เอง, เป็นธรรมทั้งปวงที่เป็นเองไปตามธรรมชาติ; ปรมัตถ แปลว่า มีอรรถอันลึกซึ้ง. คำว่า ปรมัตถสภาวะธรรม ก็คือ เรื่องของธรรมชาติที่มีความหมายอันลึกซึ้ง. นั่นคือ ความหมายของคำ

คำว่า ปรมัตถะ นี้ก็แปลว่า มีอัตถ์อันลึกซึ้ง อันสูงสุด หรืออย่างยิ่ง; เมื่อพูดถึงลักษณะอาการ ก็สูงสุดอย่างยิ่ง, พูดถึงประโยชน์ก็สูงสุดอย่างยิ่ง แล้วแต่ว่าจะมองกันในแง่ไหนก็เป็นเรื่องสูงสุดอย่างยิ่ง; เรียกว่า ปรมัตถสภาวะ คือเป็นสภาพตามที่เป็นอยู่เอง และเป็นอยู่จริง ตามธรรมชาติในส่วนที่ลึก. เคี้ยวนี้เราไม่ค่อยจะทราบถึงส่วนที่ลึก ก็เพราะไปคิดเสียว่าไม่ค่อยจะจำเป็น. ความจำเป็นมันอยู่ที่ว่าจะทำอะไรกันก่อนกับสิ่งเหล่านั้น. จะยกตัวอย่างให้เห็นง่ายๆ ว่าเรามีร่างกายและจิตใจ เราก็ใช้ร่างกาย หรือจิตใจของเราให้ทำงานนั้นๆ เป็นไปอย่างนั้นอย่างนี้ โดยที่เกือบจะไม่รู้เรื่องปรมัตถ์ของร่างกายและจิตใจเลย. ต้องขออภัยที่จะยกตัวอย่างด้วยสัตว์เดรัจฉานอีกตามเคย:-

จงมองดูที่สัตว์เดรัจฉานมันเกิดขึ้นมา มันเจริญเติบโต มันกิน มันวิ่ง มันทำทุกอย่างเป็นไปตามธรรมชาติโดยที่มันไม่ต้องรู้ว่าร่างกายนี้ประกอบด้วยอะไร, จิตใจนี้ประกอบด้วยอะไร, หรือโดยละเอียดถึงขั้นไป ที่เรียกว่าปรมัตถธรรม หรือปรมัตถสภาวะ ปรมัตถลักษณะ; สัตว์เดรัจฉานเป็นอย่างนี้. คนเราก็เหมือนกันอีก พอเกิดมาแล้ว ก็ทำอะไรไปตามที่ความรู้สึกต้องการให้ทำ ให้กิน ให้เล่น ให้ทำอะไรอย่างที่มีมนุษย์ธรรมดาเขาทำกัน โดยที่ไม่ต้องรู้ว่า ร่างกายหรือจิตใจนี้ประกอบด้วยอะไรที่เป็นส่วนลึกซึ้ง; คนเราจึงไม่ค่อยรู้จักส่วนที่เป็นปรมัตถสภาวะ.

ปัญหาก็มีย่างๆ เราควรจะรู้จักหรือจะไม่รู้จักกันดี, หรือถ้าจะรู้จักก็ควรจะรู้จักสักเท่าไร. สำหรับพุทธบริษัทเรา ถือกันว่าควรจะรู้จักปรมัตถสภาวะธรรมตามสมควร.

เราจึงเข้าใจคำว่าปรมัตถสภาวะธรรมได้มากขึ้น; เพราะมองลึกขึ้นไปทุกที จนไม่ใช้สัตว์บุคคล ตัวตน เป็นสักว่าธาตุ, เป็นสักว่าอายตนะ เป็นสักว่าขันธ, เป็นสักว่าเหตุปัจจัยซึ่งปรุงแต่งกันขึ้นมาเป็นความทุกข. ถ้าผู้ใดเห็นอยู่อย่างนี้ตลอดเวลา ก็เรียกว่าเห็นความจริง ของจริง ที่เห็นยาก หรือลึกซึ้งอยู่ตลอดเวลา; นี้ก็ทำให้ไม่เทียบยัดมันถ้อมมันนั่นนี่จนเกิดความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ประโยชน์เป็นอย่างนี้, ลักษณะของปรมัตถ์ก็คือ ให้เห็นจริงยิ่งขึ้นไปทุกที.

อย่างเราเอาโองมาลูกหนึ่ง ก็คว้ามันเป็นโอง อย่างนี้เรียกว่า เห็นเท่าที่ตาเห็น. แต่ถ้าเอามาดูจนถึงรู้ว่า โองนี้ประกอบด้วยดิน ซึ่งเมื่อก่อนเป็นดินที่ในทุ่งนา เขาเอามาทำอย่างนั้นอย่างนี้ ตบแต่งจนเป็นรูปโองได้ แล้วไปเผาไฟ ก็ทำมาในลักษณะที่เห็นอยู่ที่เราเรียกว่าโอง. ถ้าเห็นโอง ก็เห็นของผิวเผินธรรมดา; ถ้าเห็นธาตุดินเห็นเหตุปัจจัยที่ทำการเปลี่ยนแปลงดินนั้น จนมาเป็นรูปโองที่อยู่ตรงนี้; นี้คือเห็นในแง่

ของปรมาตถสภาวะธรรม, เห็นในแง่ปรมาตถนั้นฉลาดกว่า, ทำอะไรก็ได้เกี่ยวกับเรื่องลูกนั้นดีกว่าก็ได้. แม้แต่จะแก้ไข จะซ่อมแซม จะทำอะไรก็ทำได้ดีกว่า; และจะไม่ดีใจ ไม่เสียใจแม้ว่าเรื่องจะต้องแตกออกไปอย่างนี้.

การเห็นสภาวะธรรมในชั้นปรมาตถนั้น ก็คือเห็นความจริง ที่จะทำให้เราไม่ยึดมั่นถือมั่น; ถ้าไม่เห็นปรมาตถสภาวะธรรมแล้ว ก็พร้อมจะยึดมั่นไปเสียทุกสิ่งทุกอย่าง นี้ว่ากันโดยประโยชน์ เป็นอย่างนี้.

(ปรมาตถสภาวะธรรม, ๒๕๑๘: ๒๓๒)

อตัมมยตา

เอ้า ถ้าถูกบังคับให้ต้องแปลเป็นไทย ถ้าบังคับให้แปลเป็นไทย มันก็ต้องแปลไปตามแนวของตัวบาลีนะ; ไม่สำเร็จมาจากสิ่งนั้น ‘อะ’ แปลว่า ‘ไม่’, ‘ตั้ง’ แปลว่า ‘นั้น’, ‘มยตา’ แปลว่า ‘สำเร็จมา’ : ความที่สำเร็จมาจากสิ่งนั้นก็หาไม่ได้...อย่างนี้ใครฟังถูกบ้างละ ภาษาอะไรก็ไม่รู้ ภาษาไทยอะไรก็ไม่รู้

ที่นี้ดูว่าความหมายทั้งหมดแล้วมาปรุงขึ้นเป็นคำพูดใหม่ๆ ก็จะได้คำว่า ภาวะที่อยู่เหนือการปรุงแต่ง..ภาวะของจิตที่อยู่เหนือการปรุงแต่ง..นี่คือ...อตัมมยตา

ไม่ว่าจะเป็นของยาวนานชวนเสน่ห์สักเท่าใด หรือภาวะที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นอยู่ในสิ่งใด นี่ก็ได้ความหมาย ก็อย่างเดียวกัน ถ้าไปยึดมั่นถือมั่นอยู่ ก็หมายความว่าถูกสิ่งนั้นปรุงแต่งไม่ได้ มันจึงยึดมั่นถือมั่นอยู่

หรือว่า...ภาวะที่ไม่ติดจมอยู่กับปัจจัยใดๆ ปัจจัยคือ สิ่งปรุงแต่งเป็นเหตุ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ให้เกิดผลใดๆ ขึ้นมา เมื่อไม่อยู่ใต้อำนาจปัจจัยนั้นๆ มันก็ไม่ติดจมอยู่กับปัจจัยใดๆ ไม่ติดจมอยู่กับปัจจัยใดๆ

นี่แหละ..เป็นภาษาไทย เป็นภาษาธรรมะที่สุภาพ

ภาษาเด็กๆ...ก็โศกโศกอย่างที่ว่ามาแล้ว...

ภาษาฝรั่ง..ช่วยกันคิดอย่างยั้งแล้วก็พอจะสรุปได้ว่า..อันคอนคือคหะบิลิตี (Un-concoctability), อัน (un) แปลว่า..ไม่, คอนคือคหะเบิล (concoctable) แปลว่า...ปรุงแต่งไม่ได้, -อิตี (-ity) แปลว่า..ภาวะ, อันคอนคือคหะบิลิตี (Un-concoctability) แปลว่า..ภาวะที่ไม่มีอะไรปรุงแต่งได้

หรืออีกคำที่ใช้แทนกันได้ อันคอนดิชันนะบิลิตี (unconditionability) อัน (un) ...ไม่, คอนดิชันนะเบิล (conditionable)..ปรุงแต่งได้, อะดตี (-ity)...ภาวะ, อันคอนดิชันนะบิลิตี(unconditionability)...ภาวะที่ปรุงแต่งไม่ได้

นี่...มีความหมายโดยกว้างขวางในภาษาอังกฤษสั้นๆ คำนี้ก็คือ ‘อตัมมยตา’ แต่ก็ต้องปะติดปะต่อ ต้องมาพิจารณากันโดยรอบคอบ จึงจะมองชัดลงไปถึงความหมายสั้นๆ ที่ว่า..ไม่ถูกปรุงแต่งขึ้นมาโดยสิ่งนั้น..ไม่ถูก make (made) ไม่เมด (made) ขึ้นมาโดยสิ่งนั้น ไม่โพรดิิวซ์(produce) ขึ้นมา ไม่ ดีเวลลอป (develop) ขึ้นมาโดยสิ่งนั้นไม่ทำให้เปลี่ยนแปลงไปได้โดยสิ่งนั้นๆ อยู่ในภาษาพูดของชาวโลกทั้งโลก ใช้ในกรณีที่สำคัญๆ

ทั่วไป ของทุกคน ทุกชาติ ทุกภาษา สดที่ล้วนแต่ยุ่งยากลำบาก เพราะถูก
ปรุงแต่งอยู่ด้วยสิ่งนี้

นี่...ถ้าจะแปลเป็นภาษาฝรั่งมันค่ากันบ้าง

ท่านทั้งหลาย รวมเอาความหมายทั้งหมดนี้เข้าด้วยกันแล้วก็แปล
เอาเองอีกทีหนึ่งดีกว่า จะอยากเรียกว่าอะไรก็แล้วแต่จะเรียก

แล้วก็มีของขวัญสำหรับฝากเด็กๆ เป็น ‘ภาษาเด็กๆ’ ว่า ‘กูไม่เอา
กะมิ่งแล้วว้าย’ เป็นมนต์..มนตราสำคัญสำหรับขับผี ขับปีศาจ ขับเสนียด
จัญไรร้ายร้ายทั้งหลายออกไป นี่ ... ‘อตัมมยตา’ ที่จะใช้พูดกับภาษาเด็กๆ

(อตัมมยตา คืออะไร? และอตัมมยตา กับสันติภาพของโลก, ๒๕๔๓:

๑๘-๒๐)

ปัญญา

ปัญญาในพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่าสิกขานี้ ต้องหมายถึง
ปัญญารู้ความจริง ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความทุกข์ หรือ ดับทุกข์เท่านั้น ไม่
ได้ลงมาถึงรู้หนังสือ รู้ตรรก รู้ปรัชญา อย่างที่เขาอื่นๆ กันอยู่. ปัญญาจะรู้
ความจริงในด้านลึกของสิ่งทั้งปวง ที่มันหลอกลวงเราให้หลง; เช่นเรื่อง
ลาภ เรื่องยศ เรื่องเกียรติ เรื่องอะไรก็ตาม มันหลอกให้คนหลง. คนมี
ปัญญาธรรมดาก็หลง : หลงลาภ หลงเกียรติ หลงยศ แล้วเขาก็แสวงหา
มันมาได้ด้วยปัญญา อย่างชาวบ้านเขาใช้กันอยู่. นี่คือนิปัญญาเจโก
โกวิทอ อะไรก็ตาม.

คำว่า “ปัญญา” ในไตรสิกขานี้ รู้ความจริงสูงขึ้นไปถึงว่าลาภ
เกียรติยศนี้ เป็นเรื่องหลอกลวง คือเป็นเรื่องให้เกิดความรู้สึกที่พอใจ ให้
หลงใหล ให้ยึดถือ ให้უნวาย, แล้วก็หยุด หยุดไปหลงใหลมันเสีย; ถ้ามีก็
มีอย่างไม่มี ความหลงใหล ไม่ได้บูชาเรื่องเกียรติ เรื่องกาม เรื่องอะไร
ทำนองนี้.

ถ้ามีปัญญาตามความหมายในพระพุทธศาสนา ก็คือรู้ความจริงของ
สิ่งที่ทำให้เกิดความทุกข์ แล้วก็รู้วิธีที่จะเอาชนะมันให้ได้ด้วย, แล้วในที่สุด
ก็รู้จริงๆ กันตรงที่ว่า ละมันได้แล้วจริงๆ, ไม่มีความทุกข์จริงๆ รู้รส
ของความไม่ทุกข์ หรือรู้รสของพระนิพพานโดยจริงๆ: นี่เป็นปัญญาสูง
สุด อยู่ที่นี่.

(โฆกชธรรมประยกต์, ๒๕๑๙: ๑๐๑-๑๐๒)

ผู้มีปัญญาอันแท้จริงเขาเรียกว่า บัณฑิต, ปิณฑา หรือ ปัญญา
เขาแปลว่า ความรู้ที่ช่วยให้เอาตัวรอดได้, คำอิตะ เอามาต่อท้ายเป็น
ปิณฑิตะ นี่แปลว่า ผู้มีปัญญา; ปิณฑิตะ – ผู้มีปัญญาที่เป็นเครื่องช่วยให้
เอาตัวรอดได้. คุณเรียนจบมหาวิทยาลัยก็ได้ปริญญา แล้วก็เรียกว่า
บัณฑิตนั้น บัณฑิตนี้ นี่ไปยืมเขามา; ความหมายอันแท้จริงของคำว่า
“บัณฑิต” นั้นหมายถึงไปถึง เอาตัวรอดได้จากกิเลส บรรลุ มรรค ผล
นิพพาน; นั่นแหละคือ บัณฑิตที่เอาตัวรอดได้จริง.

สัญญาตา

อันนี่คือสิ่งสูงสุดเพียงสิ่งเดียวที่เป็นตัวพุทธวจนะที่ทรงสอน ทรงมุ่งหมาย จนถึงกับพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ตถาคตภาสิต คือคำที่ตถาคตกล่าวนั้น มีแต่สัญญาตา มีแต่เรื่องสัญญาตา. บาลีสังยุตติกายมีอยู่อย่างนี้ และในบาลีนั้นเองก็ว่า ธรรมที่ลึกที่สุดก็คือเรื่องสัญญาตา นอกเหนือเรื่องอื่น ธรรมที่ลึกจนต้องมีพระตถาคตตรัสรู้ขึ้นมาในโลก แล้วกล่าวนั้นมีแต่สัญญาตา เรื่องนอกนั้นเรื่องอื่น ไม่จำเป็นจะต้องมีตถาคตขึ้นมากล่าว. ที่นี้ในอภิวรรคหนึ่งในสังยุตติกายนั้นว่า

ธรรมที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลตลอดกาลนานแก่พวกฆราวาสนั้น คือเรื่องสัญญาตา.

(แก่นพุทธศาสตร์, ๒๕๔๘: ๘๕)

ในบาลีสังยุตติกายนั้น ได้ตรัสยืนยันไว้ชัดว่า สัญญาตาคือนิพพาน นิพพานคือสัญญาตา; ในที่แห่งนั้นมันมีเรื่องที่จะต้องให้ตรัสอย่างนั้น ซึ่งเป็นความจริงง่ายๆ ว่า นิพพานคือสัญญาตา สัญญาตาคือนิพพาน ก็หมายถึงว่างจากกิเลส และว่างจากความทุกข์ ฉะนั้น นิพพานนั้นแหละคือเรื่องสำหรับฆราวาส. ถ้าฆราวาสยังไม่รู้ความหมายของนิพพาน ยังไม่ได้อยู่ในขอบวงของนิพพาน ก็แปลว่าอยู่กลางกองไฟมากกว่าคนพวกไหนหมด.

(แก่นพุทธศาสตร์, ๒๕๔๘: ๘๖-๘๗)

ที่นี้ เรามาพูดกันเจาะจงถึงความหมายของคำว่า “ความว่าง” ต่อไปนี้อีกนิดหนึ่ง.

ว่างนี้คือว่างจากตัวตน, ว่างจากความรู้สึกว่าตัวตนเท่านั้นเอง; แต่จะโดยวิธีใดก็ตาม ถ้าเมื่อนั้นมันว่างจากความรู้สึกความสำนึกเป็นตัวกู-ของกูแล้วก็เรียกว่าจิตว่าง. ต้องทำการขยับขยายเตรียมโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง ให้จิตมันมีสภาพอย่างนี้เสียก่อน แล้วจึงทำงานนั้นๆ เพื่องานนั้นจะเป็นสุขด้วย และเป็นผลดีด้วย. มีความมุ่งหมายอยู่ ๒ อย่าง คือว่า งานนั้นจะเป็นผลดีที่สุดด้วย, และผู้ทำรู้สึกสนุกหรือเป็นสุข ไม่มีความทุกข์ด้วย.

(สัญญาตาปริทรรศน์ (เล่ม๑), ๒๕๑๘: ๒๒๐)

สัญญาตาโดยอรรถ.

ก. อรรถแห่งสัญญาตาทางวัตถุ.

ที่นี้โดยอรรถ หรือโดยความหมาย มันเป็นไปได้หลายอย่าง แล้วแต่ว่าจะถือเอาความหมายกันในลักษณะใด. ถ้าเอาคำคำนี้มาใช้กับวัตถุ ถือเอาความหมายไปในทางของวัตถุแล้ว, คำว่า ว่างนี้ มันก็หมายถึงไม่

มีอะไร คือไม่มีอะไรเลย ไม่มีวัตถุอะไรเลย ไม่มีอะไรที่เป็นวัตถุสำหรับตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จะรับหรือว่าจะรู้สึก. นี่ถ้าเอาเป็นเรื่องของวัตถุ มันกลายเป็นอย่างนี้; แล้วมันเป็นไปได้ มันไม่มีทางที่จะเป็นไปได้ เพราะการที่จะไม่ให้มีอะไรเลยนี่มันไม่มีทางที่จะเป็นไปได้ เพราะมันยังต้องมีอะไรๆ อยู่แหละ : ข้างในก็มีร่างกาย จิตใจ, ข้างนอกมันก็มีสิ่งต่างๆ อยู่เต็มไปทั้งโลกนี้ จะให้ไม่มีอะไรมันเป็นไปได้. แต่คำว่า ความว่างนี้ มันมีความหมายว่าไม่มีอะไร, ถ้าเป็นเรื่องทางวัตถุก็ไม่มีวัตถุอะไร. ให้แยกออกไปเสียอย่างหนึ่งเลยว่า ความว่าง ในความหมายทางวัตถุนี้คือความไม่มีอะไร แล้วก็เป็นอย่างที่เป็นไปไม่ได้, มีไม่ได้.

ข. อรรถของสัญญาตาทางจิต.

ที่นี้เรื่องที่๒ ถ้ามันเป็นความหมายในทางจิตใจ ก็มีความหมายไปในทางว่าไม่คิด ไม่นึกอะไร, จิตไม่คิดไม่นึกอะไร เรียกว่าจิตว่าง. อย่างนั้นมันก็เป็นไปไม่ได้; มันเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ที่จะให้จิตนี้ไม่คิด ไม่นึกอะไร. ความหมายของคำว่าความว่าง หรือว่างในเรื่องทางจิตนี้ มันคือไม่คิดไม่นึกอะไร, แล้วก็เป็นอย่างที่เป็นไปไม่ได้, มันมีไม่ได้ ถ้ามีมันก็ไม่มีความจริง เพราะว่ามันที่เรียกว่าจิตนั้นธรรมชาติมีไว้สำหรับคิด ถ้าไม่คิดก็ไม่ใช้จิต. ก็เป็นอันว่าความหมายที่๒ นี้ยังไม่ถูกตามเรื่อง.

ค. ความหมายสัญญาตาทางวิญญาณ.

ที่นี้มาถึงความหมายที่๓ ที่ใช้ไปในเรื่องของสติปัญญา. ผมชอบเรียกว่าความหมายในทางวิญญาณ ซึ่งมันเป็นเรื่องทางสติปัญญา. ความหมายที่หนึ่งเป็นเรื่องทางวัตถุทางกายทางผัสส; ความหมายที่๒ มันเป็นเรื่องทางจิต จิตล้วนๆ ทาง mental หรือระบบ mentality; ที่นี้ความหมายที่๓ มันเป็นเรื่องทางสติปัญญา ทางทฤษฎี ความคิด ความเห็น ความรู้ เป็นเรื่องทางวิญญาณ, นี้เรียกว่าทางวิญญาณ spiritual, ระบบ spiritualism หรือ spirituality แล้วแต่จะเรียก. ที่๑ ทางกาย, ที่๒ ทางจิต, ที่๓ ทางวิญญาณ. ความหมายที่๓ ทางวิญญาณนี้มันฟังยาก เพราะไม่มีคำจะพูดในภาษาไทยให้ชัดเจนไป เหมือนกับคำสากลที่เรียกว่าเรื่องทาง spiritual, แต่ให้รู้เอาเองก็แล้วกันว่ามันเป็นเรื่องทางสติปัญญา.

ถ้าพูดทางนี้ ทางเรื่องสติปัญญานี้ คำว่าว่าง หรือความว่างนั้นนะ มันมีความหมายแปลกออกไปจาก ๒ อย่างข้างต้น; คือมันมีความหมายไปในทางว่าไม่มีส่วนที่จะยึดเป็นตัวเป็นตน หรือว่ามีความหมายแห่งตัวตนได้. สิ่งทั้งหลายทั้งปวงยังคงมีอยู่ในโลกตามเดิม, จิตก็ยังคิดยังนึกอยู่ตามเดิม; แต่ไม่มีส่วนไหนที่ควรแก่การยึดถือ หลงใหลอะไรก็ตามว่าเป็นตัวตน หรือของตน ว่าเป็นตัวกูหรือเป็นของกู.

นี่ความหมายของคำว่าความว่าง มันเป็นอย่างนี้ มันมีอยู่ ๓ ชั้น อย่างนี้ : ชั้นที่ ๑ คือทางกายทางวัตถุนี้ มันเป็นไปได้ที่จะไม่ให้มีอะไร; ชั้นที่ ๒ ทางจิต มันเป็นไปได้ที่จะไม่ให้คิดนึกอะไร; แต่ในชั้นที่ ๓ นี้เป็นไปได้ คือไม่มีความยึดมั่นด้วยความมันหมายอะไร โดยความเป็นตัวตน หรือเป็นของของตน.

นิพพาน

นิพพาน มิได้มีความหมายเป็นบ้านเมืองหรือโลกของพระเป็นเจ้าที่เต็มไปด้วยความสุขชนิดที่ใฝ่ฝันกันและเป็นอยู่อย่างนิรันดร
นิพพาน มิใช่มีความหมายเป็นการหลุดรอดของตัวตน จากโลกนี้ไปสู่โลกเช่นนั้น หรือภาวะแห่งความมีตัวตนเช่นนั้น
แต่ว่า “นิพพาน” มีความหมายเป็นความดับสนิทแห่งความเร่าร้อนเผาผลาญ, ความเสียบแทงยอกตำ และความผูกพันร้อยรัดอันมีอยู่ในจิตใจของมนุษย์ โดยตัดต้นเหตุแห่งความเป็นอย่างนั้นเสียได้สิ้นเชิง. ความเป็นอย่างนี้มีอยู่อย่างเป็นอนันตกาล คือมีอยู่ในที่ทุกแห่งและทุกเวลา พร้อมทั้งจะปรากฏแก่จิตซึ่งปราศจากกิเลสอยู่เสมอ เราจึงกล่าวว่า นิพพานมีสภาพเป็นนิรันดร, มีอยู่ในที่ทุกแห่งทุกเวลาไม่ขาดระยะ ใกล้เคียงติดอยู่กับตัวเราในวิถีสงสารนี้เอง หากแต่เข้าไปไม่ถึงหรือมองไม่เห็น เพราะจิตมีกิเลสซึ่งเป็น “เปลือก” ชนิดหนึ่งหุ้มห่ออยู่.

(นิพพาน, ๒๕๕๒: ๗-๘)

นิพพานนั้นก็คือสภาพอันเป็นความดับสนิทแห่งความเร่าร้อนเผาผลาญ, ความเสียบแทงยอกตำ, และความผูกพันร้อยรัด ของมนุษย์ในทางจิตดังกล่าวแล้ว. กิริยาที่ความเร่าร้อนเป็นต้น เหล่านี้ดับลง นั่นคือ กิริยาที่จิตลู่ถึงความสิ้นกิเลสหรือลู่ถึงนิพพาน เรียกว่า การนิพพาน. การนิพพานของมนุษย์เราโดยที่แท้ก็คือความที่จิตของคนเราเข้าถึงสภาพแห่งความไม่มีความเร่าร้อนเผาผลาญ, ความเสียบแทงยอกตำ, และความผูกพันร้อยรัดอย่างเด็ดขาดสิ้นเชิงโดยประการทั้งปวงนั่นเอง.

(นิพพาน, ๒๕๕๒: ๘-๙)

นิพพาน แปลว่า ดับเย็นสนิทของสิ่งที่ร้อน.

อะไรเป็นของร้อน? ชีวิต เป็นของร้อน. คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ, วิญญาน ผัสสะ และเวทนา ทั้งหมด ที่อาศัย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เหล่านี้ ซึ่งเป็นตัวชีวิต เป็นของร้อน. ร้อนเพราะอะไร? เพราะไฟ คือ ราคะ โทสะ โมหะ. ความเย็นสนิทของสิ่งเหล่านี้เพราะไม่ถูกไฟคือ ราคะ โทสะ โมหะ เผาให้ร้อน นั่นคือ นิพพาน. ฉะนั้น นิพพานก็คือความเป็นของเย็นสนิท. ของชีวิตซึ่งเคยเป็นของร้อนมาก่อนนั่นเอง. นี่เป็นนิพพานส่วนของบุคคล คนหนึ่งๆ ซึ่งเขาได้ทำให้ปรากฏขึ้น จากนิพพานใหญ่หรือนิพพานรวม ซึ่งเป็นนิรันดรหรือตั้งอยู่ตลอดอนันตกาล.

(นิพพาน, ๒๕๕๒: ๙-๑๐)

คู่อีกเหลี่ยมหนึ่ง,

นิพพาน แปลว่าปราศจากเสียบแทงยอกตา

อะไรเป็นของเสียบแทงยอกตา? โลกหรือชีวิต ที่กล่าวแล้วอีกนั่นเองเป็นของเสียบแทงยอกตา ในเมื่อบุคคลเข้าไปจับจ่ายเอาด้วยความเขลาเข้าใจผิด หรือที่เรียกว่า “มัจฉาทิฐิ” เคยมีบุคคลหลายกลุ่ม ยึดถือโลกในลักษณะที่อยากเป็นเจ้าโลก และได้รับความพินาศเป็นเครื่องตอบแทนไปแล้วทุกกลุ่ม, ตนเองก็พินาศเพื่อนร่วมโลกตั้งค่อนโลก ก็ได้รับความกระทบกระเทือน, บางกลุ่มยึดถือโลกในลักษณะที่มันควรจะเป็นไปตามความชอบใจของตัวเอง ผลที่ได้รับก็คือ การแบ่งโลกเป็นซีกๆ ส่วนๆ แล้วทำการล้างผลาญกันอย่างสุดกำลังสติปัญญาอันมีมากพอที่จะเผาผลาญโลก ให้กลายเป็นควันสูญสิ้นไปได้ในพริบตาเดียว. แม้ในส่วนตัวบุคคลคนหนึ่งๆ ก็มีกรยึดถือเอาสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตามาให้เป็นของเที่ยง เป็นสุข และเป็นอัตตา ผลที่ได้รับก็คือความเพลิดเพลิดในการร้องไห้ หัวเราะสลับกันไปในการทรมานเผาผลาญตนเองอยู่ด้วยวิธีต่างๆ อย่างไม่เคยรู้สึกสมเพชตัวเอง. สิ่งที่เขาคิดว่าเป็นเครื่องบำเรอตนเองนั้น ที่แท้ก็คือสิ่งที่เขาเองกลับเป็นฝ่ายบำเรอมันอยู่ทุกอริยาบถทั้งหลับและตื่น. ความเสียบแทงยอกตามีเต็มอัดอยู่ในทุกๆ ชีวิต จนกว่าเมื่อใดชาวโลกจะมีความเข้าใจอันถูกต้องตามแบบที่พระพุทธองค์ได้ทรงค้นพบและถอนลูกศรเหล่านั้นออกให้ได้โดยสิ้นเชิง.

(นิพพาน, ๒๕๔๒: ๑๑-๑๒)

มองคู่อีกเหลี่ยมหนึ่ง,

นิพพานแปลว่า ปราศจากเครื่องผูกพันร้อยรัด

อะไร คือเครื่องผูกพันร้อยรัด? ความเข้าใจผิดในชีวิตที่ยังโง่เขลาอยู่ทุกแง่ทุกมุม เป็นเครื่องผูกพันร้อยรัด ความโลภกตัญญู ความรักกตัญญู ความโกรธกตัญญู ความเกลียด ความริษยาอาฆาต ความกลัว ฯลฯ กตัญญูล้วนแต่เป็นเครื่องร้อยรัดจิตใจ ความยึดถือว่าตัวตน ย่อมร้อยรัดตนไว้กับของๆ ตนอย่างไม่สามารถจะตัดให้ขาดได้. เมื่อความสุข หรือสิ่งที่ตนพอใจก็เป็นของตนแล้ว ความทุกข์หรือสิ่งที่ตนไม่ชอบ ก็เป็นของตนอย่างเดียวกัน โดยไม่มีทางจะหลีกเลี่ยงได้. ภาวะแห่งความปราศจากเครื่องผูกพันร้อยรัด ย่อมเป็นภาวะแห่งความไม่เร้าร้อนเผาผลาญ และไม่เสียบแทงยอกตาอยู่ในตัว เพราะปราศจากสิ่งที่เรียกว่ากิเลสอย่างเดียวกัน จัดว่าเป็นนิพพานร่วมกัน.

(นิพพาน, ๒๕๔๒: ๑๓-๑๔)

พระนิพพานคืออะไรเล่า?

พระนิพพาน คือ สภาพชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นตัวความบริสุทธิ์ ความว่าง ความเบา ความสุข อันแท้จริง ความชุ่มชื้น เยือกเย็น ฯลฯ อย่างสุดยอด, เป็นสภาพซึ่งแม้จะพูดว่ามีอยู่ก่อนสิ่งทั้งปวงก็ยังน้อยไป, พูดว่าอยู่คู่กับสิ่งทั้งปวงก็ยังน้อยไป, เพราะเป็นสภาพที่เป็นอยู่เช่นนั้นโดยตัวเองจน

ตลอดอนันตกาล. เราจึงกล่าวได้แต่เพียงว่า พระนิพพาน คือ อมตธรรม-
สิ่งที่ไม่มีการตาย. จิตของเราที่พบบันเข้ากับอมตธรรมนี้จริง, แต่จิตนั้น
หาใช้อมตธรรมไม่. พระนิพพาน จึงคือสิ่งที่มีอยู่สำหรับให้เราหรือจิตพบ
มันจะได้รับความเยือกเย็นเป็นสุขถึงยอดสุดเพราะเหตุนี้ได้, และทุก
คนควรพยายามทำเพื่อจะได้เสียก่อนแต่จะตายลงไป. ถ้าจะปล่อยให้จิต
ท่องเที่ยวไปด้วยความมืดบอดของมัน มันก็จะเที่ยวไปด้วยอาการอันซ้ำ
ซาก เช่นกับที่เคยเที่ยวมาแล้ว ไม่รู้จักแสนชาติในวัฏสงสารอันยืดยาวนี้.
การซ้ำแล้วซ้ำเล่า ด้วยการเกิดแล้วตายๆ และในระหว่างเกิดตายก็เต็ม
ไปด้วยความกดดัน นั่นมันจะดีอะไร, เพราะมันเป็นไปเองตามประสา
ความมืดบอด เช่นเดียวกับความล้มลุกคลุกคลานของคนตาบอด ซึ่ง
ปราศจากไม้เท้าและผู้จูง. การสัมผัสพบกับแสงสว่างคือพระนิพพานนั้น
มันเป็นยอดที่สุดของความสุข. เป็นความหยุดจบลงของความอยาก
ความปรารถนา.

(นิพพาน, ๒๕๔๒: ๒๒-๒๓)

คำพูดที่ใช้แสดงความหมายของนิพพานได้ดีที่สุด คือคำว่าที่สิ้น
สุดแห่งความทุกข์ ดังที่พระพุทธองค์ทรงใช้. แต่ก็ไม่ใช่ที่สนใจแก่ผู้ที่
ไม่รู้สึกรู้ว่าตนมีความทุกข์. เขาไม่รู้สึกรู้ว่ามีความทุกข์ เขาต้องการสิ่งที่
เขาต้องการ ไม่มีความทุกข์ที่ต้องดับ. เขาเลยไม่ต้องการความดับทุกข์
หรือที่สุดแห่งความทุกข์. แม้ชาวต่างประเทศจำนวนมากที่สวนโหมกข์ ก็
มีความรู้สึกเช่นนั้น. ต่อเมื่อบอกว่า เป็นชีวิตใหม่ หรือที่ดับลงแห่งความ
กระหาย (Quenching of Thirst) หรือชีวิตที่อยู่เหนือความเป็นบวกลบ
(Positive&Negative) เขาจึงสนใจอย่างยิ่ง. นี่แหละคือความยากลำบากเกี่ยว
กับภาษา ที่จะใช้พูดจาให้คนสนใจนิพพาน. สำหรับคน คนหนึ่งๆ จะต้อง
มีคำแปลสำหรับคำว่านิพพาน ให้เฉพาะคนนั้นเป็นคนๆ ไป, เป็นความ
ยากลำบากไม่น้อยเลย. แต่โดยส่วนลึกแล้ว ทุกคนต้องการนิพพาน
โดยที่ไม่รู้สึกตัว หรือมีเจตนา, โดยอำนาจของสัญชาตญาณ.

(นิพพาน สำหรับทุกคน, ม.ป.ป.:

๑๓)

บรรณานุกรม

- โครงการศึกษาแนวคิดชีวิตและผลงานพุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๑. ปณิธาน: เพื่อสืบสานปณิธานพุทธทาส (เล่ม๑ เหตุให้เกิดวิกฤติการณ์). กรุงเทพฯ: สายส่งสุขภาพใจ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๑๖. ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม๑. กรุงเทพฯ: การพิมพ์พระนคร.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๑๖. พุทธกิจวัตรธรรม. กรุงเทพฯ: การพิมพ์พระนคร.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๑๖. สันติศาสตร์พุทธธรรม. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๑๗. ตุลาการภิธรรม : คำบรรยายหลักพุทธศาสนาอบรมผู้จะทรงโปรดเกล้าฯ เป็นตุลาการ เล่มที่ 1. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๑๘. ฆราวาสธรรม. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๑๘. ฆราวาสธรรม. พระนคร: การพิมพ์พระนคร.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๑๘. ปรมัตถสภาพธรรม. กรุงเทพฯ: สอนอุดมมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๑๘. สญญาปริวรรตน์ เล่ม๑. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๑๙. เตจิกฉกธรรม. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๑๙. ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม๒. กรุงเทพฯ: การพิมพ์พระนคร.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๑๙. โมกขธรรมประยุกต์. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๑. ธรรมสี่จสงเคราะห์. กรุงเทพฯ: สอนอุดมมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๓. ไภวัญญธรรม. กรุงเทพฯ: สอนอุดมมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๓. พุทธประวัติจากพระโอษฐ์. พิมพ์ครั้งที่ ๙. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๓. เมื่อธรรมครองโลก. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๓. อานาปานสติภาวนา. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๔. มาฆบูชาเทศนา. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๔. อาสาฬหบูชาเทศนา. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๕. ชุมนุมล้ออายุ เล่ม๑. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ,
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๕. ธรรมบรรยายต่อทางสนับ: (ระดับมหาวิทยาลัย). กรุงเทพฯ: สอนอุดมมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๕. บรมธรรม ภาคต้น. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๕. บรมธรรม ภาคปลาย. ฉบับที่ระลึกครบ ๕๐ ปีสวนโมกข์. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๕. วิชาขบรูชาเทศนา. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๕. โอสาเรตัพพธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๖. ใคร คือ ใคร. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๖. เทคนิคของการมีธรรมะ. ฉบับที่ระลึกครบ ๕๐ ปีสวนโมกข์. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๖. อะไรคืออะไร?. ฉบับที่ระลึกครบ ๕๐ ปีสวนโมกข์. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๗. ราชภิกษุวาท. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิและสอนอุดมมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๘. ก ข กา ของการศึกษาพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๘. ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๙. ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีสวนโมกข์ ตอน ๑. กรุงเทพฯ: การพิมพ์พระนคร.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๙. ฟ้าสว่างระหว่าง ๕๐ ปีที่มีสวนโมกข์ ตอน๒. กรุงเทพฯ: การพิมพ์พระนคร.

- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๒๙. ฟ้าสาบระหว่าง ๕๐ ปีที่มีสวนโมกข์ ตอน ๒. กรุงเทพฯ: สอนอศุสมมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๓๐. ชุมนุมปาฐกถาธรรม ชุดพุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๓๑. ฟ้าสาบระหว่าง ๔๐ ปี. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๓๗. ภาษาคน-ภาษาธรรม. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๓๗. อิทัปปัจจยตา. พิมพ์ครั้งที่ ๕. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๓๘. ไอ้สาเวทย์พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๓๘. ทศพิธราชธรรม. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๑. ปฏิจลสมุปปาทจากพระโอบุชู้. พิมพ์ครั้งที่ ๔. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๑. สันติภาพของโลก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๑. คู่มือมนุษย์. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๑. แนวทางการปฏิบัติธรรมในสวนโมกข์พลาราม. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: กองทุนอศุสมธรรม เพื่อการศึกษาและปฏิบัติธรรม.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๑. ภูเขาแห่งวิถีสัทธรรม. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๑. มรดกที่ขอฟ้าไว้. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๑. สันติภาพของโลก. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๒. ถัมมิกสังคมนตรี. บก.โดนัล เค.สแวนเนอร์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๒. นิพพาน. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๒. หลักปฏิบัติที่สำคัญในพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๓. ปรมัตถสภาวะธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๓. อดัมมยตา คืออะไร? และอดัมมยตากับสันติภาพของโลก. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๔. ธรรมทัศน์ของพุทธทาส อยู่อย่างพุทธ ๑. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๔. อุบรมพระธรรมทูต. (เนื่องในมงคลกาล ๑๐๐ ปี ท่านพุทธทาส). สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิแสงธรรมสภา.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๕. ธรรมบรรยายพิเศษในสวนโมกข์: เหนือวิทยาศาสตร์, อานาปานสติภาวนา. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๕. ธรรมะคือเรื่องของธรรมชาติ. กรุงเทพฯ: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๖. ไถวัลยธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๖. ธรรมะคือเรื่องของธรรมชาติ. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๖. อริยสังจากพระโอบุชู้. พิมพ์ครั้งที่ ๔. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๖. ธรรมะกับการเมือง. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๖. มนุสสธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๗. ธรรมศาสตร์ (เล่ม ๑). พิมพ์ครั้งที่ ๒. สุราษฎร์ธานี: ธรรมทานมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๗. บรมธรรม. กรุงเทพฯ: โครงการธรรมโฆษณาศึกษา: สำนักพิมพ์สุขภาพใจ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๗. ปรมัตถธรรมสำหรับดำเนินชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ ๓. ชุมพร: อดัมมโย, สวนปฏิบัติธรรมทุ่งไผ่.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๗. พุทธทาสลิขิตคำกลอน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. นครศรีธรรมราช: สุธีรัตนมูลนิธิ.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๗. พุทธทาสจวนาแก่คณะครุคริสต์: ระบบเลื่อนขั้นตัวเองด้วยหัวข้อธรรมคำกลอน. กรุงเทพฯ: ดอกโมกข์.

พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๘. คู่มือพุทธบริษัท หลักการ กฎเกณฑ์ที่ชาวพุทธควรรู้. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.

พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๘. คู่มือมนุษย์. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๘. พินัยกรรมของพุทธทาส ระบบธรรม(เท่า)ที่นึกได้. สุราษฎร์ธานี: สวณโมกขพลารามและคณะธรรมทาน.

พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๘. พุทธทาสลิขิตข้อธรรม บันทึกนึกได้เอง. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สุราษฎร์ธานี: สวณโมกขพลารามและคณะธรรมทาน.

พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๘. แก่นพุทธศาสตร์. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๘. ภาษาคน-ภาษาธรรม. อนุสรณ์ ๑๐๐ ปีพุทธทาส งานบันลือธรรม; เล่มที่ ๑. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๘. ชีวิตคืออะไร. กรุงเทพฯ: เพชรประกาย.

พุทธทาสภิกขุ. ม.ป.ป. คำสอนหลวงปู่. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

พุทธทาสภิกขุ. ม.ป.ป. นิพพาน สำหรับทุกคน. กรุงเทพฯ: ขອງกุ.